AL. I. ODOBESCU

OPERE COMPLETE

VOLUMUL III

BUCUREŞTI
«MINERVA», Institut de Arte Grafice şi Editură, B-dul Academiei, 3 — Edgar-Quinet, 4.
1908.

Cu acest volum terminăm operele lui Odobescu, ale acestui distins prozator şi învăţat român. E sigur că prin „Analele Academiei", prin ziare şi reviste, precum şi în manuscript se vor mai fi găsind şi alte lucrări, pe cari însă nici Odobescu nu le-a primit în ediţia primă a celor trei volume ale sale şi am ezitat şi noi a le reproduce, găsindu-le de un interes mai puţin general.

Ediţia „Minervei", complectată cu o serie de articole literare şi cu două studii arheologice vrednice a fi răspândite, se prezintă astfel în condiţii mult mai avantagioase pentru cititori, cu o mai uşoară împărţire a materiei, prezentând pe Odobescu ca artist, ca critic literar şi ca om de ştiinţă în trei deosebite volume.

Suntem siguri că prin popularizarea acestui scriitor, prin vulgarizarea ideilor lui de artă şi literatură, aducem un bun serviciu culturei naţionale.

Despre odoarele, manuscriptele şi cărţile aflate în mânăstirea Bistriţa.

(DISTRICTUL VÂLCEA ÎN ROMÂNIA)

Cele mai multe din mânăstirile ţării Româneşti, şi mai ales cele antice şi bogate, posedă câte-o colecţiune mai mult sau mai puţin numeroasă de cărţi vechi, unele scrise de mână, altele tipărite, păstrate în general cu foarte puţină îngrijire; aceste cărţi sunt mai cu seamă exemplare învechite de opere liturgice şi teologice, scrise slavoneşte sau româneşte, tipărite într'una din aceste două limbi, sau în cea elenă, care după timpi şi împrejurări, au servit la slujba bisericească a mânăstirii, şi care acuma, netrebuincioase şi despreţuite, zac mai totdeauna aruncate în câte-o cămară mucedă şi prăfuită, închise în lăzi sau grămădite în mormane. In general şoaricii, moliile şi cârcăiecii se folosesc singuri de acele rămăşiţe, adesea preţioase ale culturei şi ale pietăţii strămoşeşti. Printre ele însă, anticarul află tezaure nepreţuite, deşi el are mai totdeauna mâhnirea a deplânge starea de stricăciune a multora, şi pierderea neînduioasă a unui şi mai mare număr dintr'însele.

Mânăstirea Bistriţa, din districtul Vâlcea, clădită pe la anul 1497, de banul Barbu Basarab (căruia îi zicea şi *Craiovescul*, după reşedinţa băniei sale), cu fraţii săi Pârvul vornicul, Danciul vornicul şi Radul postelnicul, fiii lui Neagoe [1]), e una din

[1]) Aceasta indicaţiune asupra familiei fondatorilor e trasă de pe inscripţiunea gravată pe unele obiecte antice de argint, dăruite mânăstirii chiar de fondatorii ei; vom cità mai la vale unele din acele obiecte.

mânăstirile care au păstrat mai multe obiecte antice de tot felul: icoane, vase de argint, ştofe şi cusături preţioase, odăjdii preoţeşti, manuscripte, cărţi tipărite şi alte rămăşiţe vechi; toate amintesc epocile trecute ale istoriei noastre.

Precât clădirile acestui aşezământ religios şi-au pierdut cu totul caracterul lor antic, în prefacerea totală a bisericei şi a caselor împrejmuitoare, sub principii Bibescu şi Ştirbei (1846 până la 1856), cu atât din contra, odoarele eclesiastice ale Bistriţei stau în fiinţă, spre a atestà antica splendoare a acestei mânăstiri şi generoasa dărnicie a ctitorilor ei şi a urmaşilor lor.

Prin scrupuloasa examinare a atâtor rămăşite din diferite timpuri, poate cineva studià până la oarecare punt, ideile artistice, practicele industriale şi relaţiunile de comerţ, care au domnit în ţara noastă la deosebite epoce ale dezvoltării ei; influenţele bizantine, italiene, germane şi moscovite se ivesc succedându-se în arte şi în industrii şi pare că vin să coloreze cu raze mai vii, tabelurile aspre şi întunecate ale luptelor noastre politice din trecut. Epitrahilul de mătase pe care se vede figurat chiar banul Barbu cu portul călugăresc de pe atunci şi cu numele său de monah, *Pahomie; engolpionul*, sau iconiţa portativă a banului Preda, de stil bizantin, suflată cu aur şi cu smalt în glaf *(champlevé)*; covorul de catifea ţesut cu desemne veneţiene de fir neted *(plat)* şi de fir încreţit *(frisé)*, şi dat de Neagoe Vodă Basarab; ferecătura Evangeliei lui Marcea postelnicul, lucrată cu figuri răsărite *(en bosselage)*, pe placă metalică suflată cu aur, după modul fabricaţiunei din Nuremberg; epitafiul cusut cu fir şi cu mătăsuri în zilele lui Boris Teodorovici Gudunof, Ţarul Moscovei: candelele de argint în formă de con trunchiat şi săpat, *à jour* cu medalioane aurite, lucrate negreşit în ţara noastră sub Mateiu Basarab; sicriul de argint şi aur al S-tului Grigorie Decapolitul, poruncit de Constantin Şerban Vodă, în ţara Maghiarilor şi costând 1500 reali [1]): policandelul, cande-

[1]) *Călătoria lui Macarie, patriarh al Antiohiei*, trad. englezeşte de *Belfour*. Londra, 1836, Vol. II, p. 346.

labrele şi alte obiecte masive de bronz şi argint aduse din fabrice germane şi ruseşti de Constantin Vodă Brâncoveanul; ş'apoi o mulţime de alte articole mai vechi şi mai moderne[1]), până şi sfeşnicele de argint dăruite de boieri şi neguţătorii Craiovei, la 1779, drept mulţumire către moaştele Sfântului, pentrucă au scăpat ţara de secetă şi de lăcuste; toate acestea ni se prezintă ca o succesiune ne'ntreruptă de documente istorice, prin care se elucidează şi se dovedesc relaţiunile ţărilor române şi dezvoltarea lor artistică şi industrială, şi starea lor de finanţe. şi tendinţele lor civilizătoare. Ar fi un studiu interesant şi folositor de a descrie şi a comentà toate antichităţile secolului nostru de mijloc, ce se găsesc în ţară, şi a trage dintr'însele toate luminile ce ele pot revărsà asupra istoriei naţiunei noastre; ar fi iarăşi de mare necesitate de a adunà acele obiecte într'un muzeu, unde să le fie asigurată o conservare mai bună decât pe la mănăstiri; căci lăsând la o parte desele cazuri de rea credinţă şi abuz, s'a întâmplat de multe ori ca unii egumeni, din ignoranţă şi socotind poate că fac bine, să preînoiască aceste obiecte antice, prin forme şi reparaţiuni moderne, care le au răpit toată valoarea lor archeologică[2]).

---

[1]) In vara anului trecut 1860, fiind însărcinat de minister a cercetà şi a înscrie antichităţile din mănăstirile judeţelor Argeş şi Vâlcea, am prezentat ministerului relaţiuni cu descrierea pe scurt a acestor obiecte. D-l Heinric Trenk, pictor elveţian, stabilit în Bucureşti, şi care mă însoţise în călătorie, a executat pentru guvernul Român, un *Album archeologic şi pitoresc* de 110 planşe, în care vederile cele mai frumoase şi antichităţile cele mai interesante sânt reprezentate cu mult talent, în uleiu, în acuarelă şi în sepia. Ar fi de dorit ca Guvernul să se decidă a face cheltuiala chromolitografierei acestui Album, care ar găsì negreşit mulţi cumpărători, chiar şi în străinătate.

[2]) Trebue să arătăm aci mulţumirea noastră către părintele actualul egumen dela Arnota, carele urmând consiliul nostru, a reparat fără a desfigurà câtuşi de puţin, o cruce şi o cădelniţă ce se aflau la Arnota din timpii lui Mateiu Basarab. Lucruri de felul acesta, făcute pentru antichităţile Bistriţei, ar trebui întreprinse de guvern, care ar începe astfel crearea unui muzeu foarte bogat. Astăzi, la 1887, mai toate acele obiecte se află în Muzeul Naţional de antichităţi din Bucureşti.

Un asemenea muzeu, care s'ar împodobì cu preţioasele vechituri adunate de prin toate mânăstirile ţărei şi chiar uneori dela particulari, unde stau netrebuincioase şi nepreţuite, ar aveà marele avantagiu de a ne înfăţişà o istorie plastică şi figurată a artelor, a industriei şi a negoţului ţărei noastre. Icoane originale şi copie exacte de pe vechi tabeluri şi portrete; săpături de tot felul şi ornamente sculpturale pe peatră, pe metaluri, pe lemn şi pe os; vase şi alte odoare de metal lucrate cu dălţiţa *(ciselé)* sau gravate, turnate masiv sau de sârmă *(filigrane)*; stofe bogat ţesute; sangulii mai subţiri şi mai transparente decât pânza păiajenului; cusături grele şi complicate; giuvaeruri cu smalt şi cu pietre scumpe; arme antice; veşminte preoţeşti sau civile; hamuturi de cai; mobile şi alte felurite obiecte din timpii trecuţi; toate acestea, dispuse după rândul fabricării lor, ar venì să ne desvălue o mare parte de secretele traiului casnic, al obiceielor şi al gusturilor străbunilor noştrii.

Tot aşa de importantă ar fi şi adunarea în biblioteca naţională a tutulor manuscriptelor şi tipăririlor ce stau expuse perderii şi stricăciunii prin mânăstirile şi prin bisericele oraşelor şi satelor din România. Acestui aşezământ îi lipsesc mai toate *incunabulele* [1]) tipografiei române, şi manuscriptele vechi care ar puteà servì la studiul istoriei şi al desvoltării limbei noastre, sunt foarte rare într'însul. Strângerea la un loc a vechilor cărţi de prin mânăstiri şi biserici ar împlini cu prisos aceste lacune.

Ministerul cultelor şi instrucţiunii publice din Bucureşti, aprobând cererea ce i-am făcut, ne-a permis în vara trecută, a strămutà în capitală, o culegere din cele mai interesante cărţi aflate în mânăstirile Cozia şi Bistriţa de peste Olt. Volumele aduse de o camdată din Cozia sunt în număr de 29, şi cele din Bistriţa numai de 19; dar, fără de a contestà valoarea unor cărţi găsite pe la alte mai multe mânăstiri ce

[1]) *Incunabula* (leagăn) se numesc toate ediţiunile de cărţi tipărite la începutul tipografiei. Ediţiune *princeps* se numeşte orice întâie ediţiune a unei carţi; dar toate ediţiunile princeps nu sunt *incunabule*.

am vizitat, trebue să mărturisim că biblioteca dela Bistrița ne-a dat până acum cele mai însemnate rezultate sub raportul antichității.

Această bibliotecă, (dacă putem da un nume așa de pompos adunării de volume mai mult sau puțin stricate ce stau aruncate într'o cămăruță a somptuosului palat mânăstiresc) conține, afară de scrieri bisericești moderne, tipărite în limba românească, o colecțiune ca de vre-o 390 volume vechi, foarte rău conservate; căci cele mai multe, din pricina neîngrijirii și mai ales a umezelei ce este în peșterea învecinată, unde ele în atâtea rânduri au fost strămutate și păstrate, împreună cu celelalte averi mișcătoare ale mânăstirii, s'au udat și s'au mucezit astfel încât cele de hârtie sunt mai mult putrede și lipite foi de foi, iar cele de pergament, șterse și scorțoase. Aceste incoveniente sunt însă o consecință chiar a păstrării lor; fără de peșterea cea umedă, negreșit că comorile bibliografice dela Bistrița s'ar fi risipit cum s'au risipit cele adunate din vechime la alte mânăstiri antice, precum Snagovul, Târgșorul, Dealul, Govora, Curtea de Argeș și altele.

Acea peșteră, prețioasă ascunzătoare a călugărilor bistrițeni, le-a dat mijlocul de a scăpà din atâtea pustiiri ale inimicilor țărei, odoarele și cărțile antice lăsate de ctitori și de dănuitori, în paza lor.

Fenomenul geologic ce deosebește localitatea Bistriței, adică despicarea unui munte de peatră văroasă ca să lase o trecătoare pitorească pârâului ce, chiar din repeziciunea sa, a luat numele de Bistrița, (быстрь *slav*, repede), negreșit că a trebuit să ocazioneze, în sânul acelui munte, cripte sau peșteri spațioase; acele peșteri sunt mai cu seamă de partea dreaptă a râului. Ca la distanță de cincisprezece minute, urmând dela mânăstire pe acea minunată matcă în sus, se face pe dreapta, în munte, o gură largă, dar care îndată se îngustează; mușchiul stropit neîncetat de picurarea stâncei, revarsă în acea boltă maestoasă, o licurire de verdeață magică; oamenii locului numesc acea gură, *peșterea veche*, și numele-i pare a dovedì că cei dintâi locuitori ai acestor munți,

vânători îndrăzneţi urmărind, după cum zice tradiţiunea, o ursoaică, acolo şi-au găsit adăpostirea. Mai la vale pe râu, chiar în dosul mânăstirii, dar sus pe râpă şi la un loc mai puţin accesibil, este o altă peştere în care se intră d'abuşele printr'o crăpătură îngustă; îndată însă acea peşteră se lărgeşte, formând bolţi înalte şi uneori superpuse, cu felurite accidente de tărâm, cu scursori împetrite şi chiar cu o cisternă firească în fundul unei cavităţi. Aci, din vremi nememorate, au locuit pustnici; aci s'au păstrat în vechime moaştele sfântului Grigorie Decapolitul [1]; aci însfârşit s'au pus la adăpost, în timpii de jafuri şi de invaziuni, obiectele de preţ ale mânăstirii, astfel încât astăzi găsim la Bistriţa mai multe odoare şi cărţi vechi decât în alte mânăstiri. Osebit de tradiţiune însă, n'avem altă mai veche mărturisire despre locuirea acestei peşteri, decât capela ce s'a zidit la 1637, de către mitropolitul ţărei Teofil, sub patronagiul *sfinţilor Voevozi*, la un loc unde peşterea se deschide la lumină printr'o gură largă, drept d'asupra unei râpe nalte ce dă perpendicular în râu. Acea capelă s'a dărâmat, şi'n locu-i s'a făcut alta care poartă următoarea inscripţiune, ce se găseşte încă acolo, pe o peatră, săpată cu multă inexperienţă de scultură şi de stil:

† Această sfântă biserică este zidită de mitropolitul Teofil la lét 7143 (1633) şi rămâind la pustiire şi de tot la risipire iar la lét 7245 (1732), robul lui Dumnezeu Macarie ieromonahul o a dres mai de iznoavă prefăcut... ş'a părinţilor Rafail eromonahul ivana (?) vecinica pomenire. pis. az 1732, Macar. erom. iunie 3 [2].

Pe la anul 1828 a ars şi această bisericuţă cu chiliile ce se făcuse alături şi în care locuià schimnicul Ilarion, cel din urmă călugăr peşterean; de atunci s'a mai reparat numai

[1] Un vechiu sicriu de chiparos, în care se păstrau moaştele sfântului dela Bistriţa, înainte de fabricarea celui de argint, poartă o inscripţiune slavonă, în care se vede că este făcut de «*Radu Voevod, fiul Mihnei* «*Voevod* (1611 şi 1623), *când a venit într'a sfântului Grigorie Decapo-* «*litul peşteră*».

[2] Cele din urmă cuvinte se traduc: *am scris eu Macarie ieromonah, la 1732, iunie* 3»,

capela de peatră, învelindu-se cu şindrilă şi s'a zugrăvit pe la 1831; dar acum a rămas şi ea cu totul pustie. Nici chiliile, nici scripetul, pe care se ridicà în vechime sicriul sfântului şi celelalte odoare, nu mai există. Vechia credinţă tradiţională ce priveà acea sfinţită peşteră ca o protectoare a mânăstirii din vale, a perit împreună cu nevoia de refugiu şi cu frica urgiilor din timpii barbari; peştera, cu întunecimile ei misterioase, cu bolţile-i locuite de miriade de liliеci, a rămas numai ca o curiozitate pitorescă pentru vizitatorii localităţii; dar pentru arheolog ea păstrează încă multe preţioase amintiri. Ei îi suntem datori conservarea multor scumpe rămăşiţe din timpii trecuţi; fără dânsa poate ne-ar fi astăzi greu a constatà, prin obiecte existente, vechi relaţiuni şi însemnate producte ce dovedesc cultura străbunilor noştrii.

Astfel cum a scăpat de jafuri şi de nevoi, biblioteca Bistriţei e compusă în general de cărţi bisericeşti manuscrise şi tipărite, în limbile slavonă, română şi elenă. Deosebindu-le însă în mai multe categorii generale, după dialectele în care sunt scrise, găsim: vre-o 80 manuscripte slavone (evangelii, psaltiri, minee, ceasloave, pravili canonice etc.) scrise, cu litere capitale şi minuscule, de formatele în folio, în 8^0, şi în 4^0; — iarăşi pe atâtea cărţi slavone, tipărite în secolii XVII şi XVIII, în lavra Pecersk din Kiev, sub păstoria mitropolitului Petru Movilă; în Leov (Lemberg în Galiţia) tot pe atunci; în Moskova, în zilele ţarilor Alexei şi Petru Ivanovici; în Târgovişte sub Matei Vodă Basarab şi Doamna sa Elena; în Buzău, Râmnic, Târgovişte şi Bucureşti, sub domniile lui Şerban Cantacuzino, Constantin Brâncoveanu şi mai încoace; ca vre-o 30 volume greceşti tipărite la Veneţia şi în ţara Românească, de format în 8^0, şi în 4^0, printre care se găseşte şi un exemplar complet al Mineilor elineşti, tipărite la 1680 şi următori, în Veneţia, şi purtând scris pe dânsul că a fost *al lui Constantin Brâncoveanu vel logofăt, la 1687;* vre-o 40 manuscripte româneşti (psaltiri, vieţi de sfinţi, cărţi dogmatice şi învăţături d'ale părinţilor bisericei, etc.) traduse româneşte în cei doi din urmă secoli, şi prescrise în mare parte cu litere

minuscule şi cursive cirilice, de călugării locuitori în mânăstire. Celelalte cărţi româneşti provin din deosebitele tipografii care s'au succedat dela al XVII-lea secol încoace, în ţările române: Braşov, Govora, Târgovişte, Iaşi, Snagov, Buzău, Râmnic, Bucureşti, Sibiiu, etc.

Intenţiunea noastră nu este de a da o nomenclatură a titlurilor tuturor cărţilor vechi ce compun biblioteca Bistriţei. Ne-am mărginit, în câţiva articoli publicaţi în *Revista Română*, a descrie cu amănuntul unele din cele ce ni s'au părut mai interesante, şi comentând atât provenienţa, caracterul cât şi înfăţişarea lor, ne măguleam că vom fi isbutit a trage oare care concluziuni ce nu vor fi, credem, fără de interes pentru relaţiunile ţărilor noastre, pentru starea lor de desvoltare şi chiar pentru limbile uzitate într'însele, la epoci destul de înapoiate.

Din nenorocire toate acele manuscripte şi *incunabule* ale tipografiei româneşti zac neîngrijite şi expuse stricăciunii şi perderii. Ar trebuì să se depună preţioasele cărţi şi odoare de tot felul de prin mânăstiri, în biblioteca şi în Muzeul naţional, şi să se conserve prin legături solide, volumele ce se strică şi mai rău din putrezirea scoarţelor roase de cari. Măsuri pentru culegerea şi păstrarea antichităţilor din ţările noastre sunt indispensabile, căci, — o mai repeţim, — incuria şi nepăsarea către amintirile strămoşeşti sunt o ruşine şi o impietate pentru o naţiune ce aspiră la cultură.

Bucureşti, 1861.

Tipărit în *Revista Română* Vol. I şi II [1]

---

[1]) Capitolele care urmează asupra acestui subiect în vol. I din *Revista Română*, poartă titlurile următoare:

«I. Psaltirea slavonă comentată de Branco Mladenovici, 1346. — Despre acest foarte interesant manuscript a tratat şi renumitul slavist profes. Miklosich din Viena căruia d-l Odobescu l-a comunicat.

II. Manuscriptul dela Chilindar, 1408.

III. Cărţile banului Preda Basarab, 1519—1521.
IV. Trei Tetravangelii slavone scrise de mână. — Caligrafia ornamentată şi ferecăturile din vechime.
V. Prima tipografie din ţara Românească».

D-l A. I. Odobescu, în urma călătoriei de exploraţiuni arheologice ce a făcut în 1860 prin mânăstirile din judeţele Argeşul şi Vâlcea, a prezentat Ministerului de Instrucţiune publică mai multe raporturi detaliate, din care unele au şi fost tipărite, precum:

inceputul selaţiunii sale despre *Antichităţile din mânăstirea Bistriţa*, care a apărut în *Buletinul Instrucţiunii publice*, al d-lui V. A. Urechiă, din 1865 şi 1866:

apoi relaţiunile despre *Antichităţile mânăstirilor Arnota şi Govora*, tipărite în *Ateneul român* din 1860, sub direcţiunea d-lui C. Esarcu;

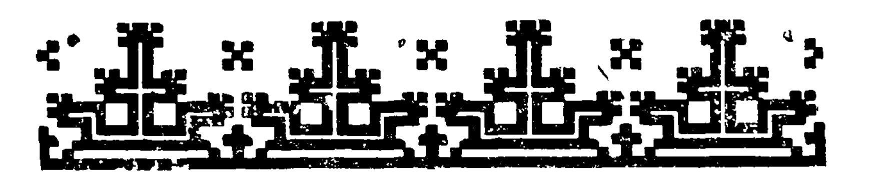
în fine relaţiuni despre alte mânăstiri odinioară zise *închinate*, precum *Tutana, Stăneşti* şi altele, au eşit la lumină în *Columna lui Traian* a a d-lui B. P. Hasdeu, din 1873.

Printre publicaţiunile arheologice ale d-lui Odobescu, atingătoare de mânăstirile ţărei, cată să se prenumere şi un memoriu, tratând despre vechile cusături biariceşti ale ţărilor orientale din Europa, şi având ca subiect principal descrierea şi explicarea unui *Epitafiu* (sau *aer*) *de la mânăstirea Tihvin din Rusia, cu data din anul 1601*, carele, după ce a fost mult timp păstrat în mânăstirea Bistriţa, a trecut în Muzeul naţional din Bucureşti, împreună cu cele mai multe obiecte antice înregistrate de d-l Odobescu, în cercetările sale din 1860 şi din anii posteriori. Acel memoriu s'a tipărit numai în traducţiune rusească şi cu ilustraţiuni, în publicaţiunea periodică a Societăţii archeologice din Moscova, întitulată *Drevnosti*, din anul 1874, p. 1—37: Воздухъ съ вышитымъ изображеніемъ положенія Спасителя во гробъ, пожертвованный 1601 г. въ русскій Тихвинскій монастырь и найденный въ Быстрицкомъ монастырѣ въ Валахіи». — In acest memoriu, autorul descrie, explică şi pune în comparaţiune un mare număr de *epitafie* şi de alte cusături vechi bisericeşti, care se află în mânăstirile din ţara Românească, din Moldova, din Bucovina, precum şi în anticele lavre ale muntelui Atos. Este un studiu curios asupra acelei arte a *picturei cu acul* sau a cusăturilor religioase, care a fost aşa de răspândit în tot orientul creştin şi care, dela vechii Bizantini, a trecut la Grecii subjugaţi de Turci, la Sârbi, la Românii din ambele Principate, la Ruşi, la Georgieni şi la Armeni. Fiecare din aceste popoare a dat oare cum un caracter particular producţiunilor acestei arte, exercitată de breslele *seidicarilor* şi *ciaprazarilor*, precum şi de femeile din clasele cele mai nobile şi mai avute.

In fine, cată să se facă menţiune şi despre articolul din tomul I al

Revistei Române, purtând titlul *Foletul novel, sau Kalendarele lui Constantin Vodă Brâncoveanul,* tipărire comentată a notelor însemnate de propria mână a zisului Domnitor pe nişte Calendare româneşti manuscrise ce s'au pregătit pentru dânsul în anii 1693, 1694, 1695, 1699 şi 1703. Aceste preţioase manuscripte au fost descoperite de d-l Odobescu la 1860, în biblioteca mânăstirii Hurezul, din judeţul Vâlcea.

D-l Odobescu, întinzându-şi studiile arheologice asupra mânăstirilor ortodoxe care au păstrat amintiri româneşti, a cules, chiar pe locuri, note foarte numeroase asupra obiectelor de provenienţă românească, ce se aflau în bogatele biserici şi *skevofilace* (comori, ale mânăstirilor dela muntele Atos). Despre aceasta însă, d-lui n'a publicat altceva decât însemnările asupra unora din odăjdiile cusute ce se găsesc acolo (în memoriul rusesc despre *Epitafiul dela Bistriţa sau dela Tihvin*) şi o *Notiţie* în limba franceză *asupra icoanelor în mozaic,* câte sunt în fiinţă la Sfântul-Munte. Vezi *Annales archéologiques fondées par Didron.* Paris 1871. tom. XXVII, p. 259—263, «L'Art au Mont-Athos». — Cât despre odoarele de origină română ce se păstrează în mânăstirile antice, ale *Sântagorei,* mai toate pline de amintiri ale Domnilor munteni şi moldoveni, cum, bună oară, Vladislav Voevod (la Lavra cea mare a sfântului Atanasie), Neagoe Basarab (la Dionisiu), Ştefan-cel-Mare (la Zografu), Michaiu Viteazul la Simopetra), Petru Rareş (la Caracalu), Matei Basarab (la Ivir), Vasile Lupu (la Vatoped) şi alţii mulţi aiurea, ce minunat Muzeu s'ar puteà alcătuì cu ele! Acel Muzeu ar conţine cele mai bogate anale ale culturii Românilor din trecut! Ar fi ca şi o galerie cronologică, artistică şi pietoasă a vechilor noştri Voevozi Româneşti!

Câte-va ore la Snagov

I.

Până la Mânăstire.

Publicul din ţara Românească, începând dela clasele înalte şi luminate în care se recrutează magistratura, până la treptele cele mai înjosite şi mai degradate ale făcătorilor de rele, cunoaşte astăzi bine că antica mânăstire Snagovul, aşezată la patru ore distanţă de Bucureşti, este hotărîtă de condica penală a ţărei spre a servì ca loc de închisoare pentru vinovaţii, ce n'au meritat pedeapsa mai grea a muncei la ocnele de sare sau la porturile după malul Dunării. Cititorul nostru s'ar puteà dar aşteptà a găsì într'aceste pagine vre-o disertaţiune juridică, economică sau umanitară asupra sistemelor penitenţiare, ori cel puţin o povestire mai mult sau mai puţin romantică care să aducă aminte, sub colori mai veştede şi mai pălite, *I miei Prigioni* de Silvio Pellico sau *Le dernier jour d'un condamné* de Victor Hugo.

Ne grăbim dela'nceput a'nlăturà asemeneà prepusuri şi declarăm că, din câte vom spune aci despre actuala închisoare, foarte puţine vor aveà raport la locuitorii ei de acum. O predilecţiune firească ne 'mpinge în veci a cătà în trecut, şi poate că morţii ce şi-au lăsat numele lor în acel cucernic locaş de jale, vor şti a ne amintì, din zilele lor depărtate, fapte şi datine, dacă nu mai veselitoare cel puţin mai strălucite şi mai măreţe decât furtişagurile triviale ale arestanţilor ce calcă astăzi osemintele şi suvenirele lor.

Găsim o plăcere nespusă a străbate tărâmul patriei, cercetând peste tot locul umbrele şi amintirile strămoşilor noştri;

ici, o cruce de peatră, părăsită într'un câmp pustiu, comemorează o faptă vitejească sau o crudă răsbunare; colo, o vechie capelă poartă, în inscripţiunile, în portretele şi în odoarele ei lucrate fără artă, urma pietăţii şi a dărniciei anticilor Voevozi; mai dincolo, câtevà ruine de ziduri uriaşe, o sfărămătură de cetăţuie, un părete de vechi palat şoptesc inimei pe tăcute, numele glorioase ale lui Traian şi ale eroilor ce au urmat tradiţiunea lui de onoare pe pământul românesc. Astfel, la tot pasul, colinda noastră iscoditoare se opreşte, cu o plăcută şi cuvioasă mirare, dinaintea acelor pietoase sau falnice amintiri, care din adâncimea secolilor, se 'nalţă uriaşe peste mărunţimea noastră actuală. Dorul nostru s'avântă printre restimpii trecutului, pe când privirea ni se preumblă prin luncile şi pe plaiurile ţării noastre, marture încă elocuente ale atâtor întâmplări felurite. Adesea dar, şi cât de des se poate, căutând impresiuni aşa de 'nvietoare, părăsim cetatea şi zilnicele-i supărări, ca să cerem dela câmpii mari, dela munţii răcoroşi şi dela vechile locaşe ce stau răsipite printr'însele, destăinuiri din vremi de restrişte şi de glorie ce au fost şi nu mai sunt.

Deci, în anul trecut, pe o frumoasă dimineaţă de vară, apucaiu, fără ţăl hotărît, calea Ploieştilor. Pentru cel ce are a se conformà la o a doua citaţiuue a tribunalului de Prahova, sau care vrea să'şi târguiască lână ori cherestea dela munte, înţeleg că nimic nu poate fi mai folositor, mai comod şi chiar mai plăcut decât acea măiestrită şosea care, din grădina dela capul podului Mogoşoaiei, se 'ntinde aţă până la bariera Ploieştilor şi care-l duce, drept ca glonţul, în trei patru ore, fără pedică, fără turburare, în capitala judeţului despre munte. Dar pentru mine, călător cu gusturi neţărmurite şi setos de a cunoaşte ţara cu tăinuitele-i comori, de a răsuflà într'însa gemătul din urmă al trecutului ce se ascunde prin locuri uitate de civilizarea modernă, mărturisesc că acea linie monotonă ce'şi destinde aşternutul său gronţuros de petriş gălbui, peste ţarine şi livezi, covârşind văile şi scobind dealurile spre a nu se abate dela nivelul său drept şi uniform,

acea coardă nemlădiită şi disgraţioasă, întinsă fără gust pe d'asupra capricioasei naturi, îmi pare un ce anormal, nesuferit, puţin firesc şi absurd, care despodobeşte natura, fără d'a face onoare imaginaţiunii, bunului gust şi dreptului simţ al omului. Dovadă despre adevărul acestei cugetări, am chiar nespusul urît ce mă stăpâneşte îndată ce trăsura începe a mă legănà într'un chip monoton, scârţiind pe suprafaţa netedă al unei bune şosele. Atunci simţirile ori cărui călător ajung a se amorţì; ochii se obosesc din lipsa de varietate, urechile se învaţă a răsunà ca o pârâitoare, nările se năbuşesc de pulbere, glasul se opreşte în peptul îngreuiat, şi o prostatică aromeală stăpâneşte toată firea nenorocitului călător! Atunci, el doarme, el sforăie! — Rămâneţi sănătoase, impresiuni vii şi variate! Pentru somnoros, natura n'are privelişti încântătoare; suvenirele trecutului rămân mute d'alungul căii. Câte odată numai, când surugii pornesc într'unul din acele desghinuri fantastice care daŭ, până la oarecare punt, o idee despre pornirile furtunoase ale zeului Odin, încurându'şi armăsarul ager cu nenumărate picioare, atunci numai, somnul e întrerupt cu spaimă de mişcările şovăite ale trăsurei, alunecând dela o muchie a şoselei la alta, ca o coasă ascuţită într'un răzor de fâneţe.

Aceasta nu erà sub niciun cuvânt, temerea ce mă preocupà în ziua călătoriei mele către Ploieşti, căci ticniţii căişori vineţi ce-mi trăgeau brişca, nu se puteau asemănà întru nimic cu zeiescul fugaciŭ, şi singura lor vină erà d'a se clătì cu o mişcare lină şi cumpătată care mă îndemnà puternic a mă dà cu totul plăcerilor puţin ispititoare ale zeului Morfeu. Pe când efectele soporifice ale şoselei, în luptă cu a mea stăruită curiozitate de călător deştept, începuse a luà proporţiuni învingătoare, ca la trei ore de Bucureşti, dincolo de satul Tâncăbeştilor, acolo unde, pe dreapta, este o mică cârciumă ţărănească, deodată mi se deschise în faţă un drum frumos şi larg, un drum al lui Dumnezeu, ce şerpuià printre păduri stufoase ca un covor de iarbă fragedă şi măruntă, scăldată p'alocurea de băltişe răzlăţate, ce se adunase din apele de

ploaie. Instinctul meu de barbar, — căci astfel mulţi vor zice, — mă împinse a lăsà îndată nevoiaşa şosea, şi intrai cu inima încinsă de dorul liberei naturi, într'acea minunată dumbravă.

«Ce absurd e uneori omul în judecata sa!» — îmi ziceam eu în mine acum, când un pământ moale şi umed, o cale şerpuită de pe răsfrângerile tărâmului, înlocuise, sub roatele trăsurei, asprimea scârţâitoare şi prăfuită a dreptei şi înţelelenitei şosele. — «Ce absurd e omul! el pretinde că a înaintat, a propăşit, s'a civilizat, născocind noile mijloace de comunicaţiune! Dar care e oare scopul progresului, al civilizaţiunii, dacă nu este de a lăsà omului independenţa cea mai largă în faptele, în gusturile şi în cugetările sale? a răspândi peste toată lumea libertatea cea mai întinsă? — Nu este oare mai liber omul când, cu organele ce i-a dat Dumnezeu la naşterea sa pentru umblare, el străbate întinderea, după cum îi trece prin minte, oprindu-se unde vrea, cotind unde-i place, alergând când îi abate, odihnindu-se când se simte obosit? A trebuit însă mai întâi ca el să renunţe în parte la această neatârnare spre a se dà în sarcina unui dobitoc, spre a se pune la dispoziţiunea lui, încălecându-l sau cărându-se după un bou ori după un cal. Negreşit se poate zice că dobitocul, fiind şi el o creatură cu viaţă, având instincte, gusturi, dorinţe şi aplecări ale sale, omul şi l-a luat mai mult ca un tovarăş, ca un ajutor. In adevăr, calul care, precum a zis marele Buffon, e *cea mai nobilă concuistă ce omul a făcut vreodată asupra naturei,* pare a luà parte la toate plăcerile şi la toate nevoile soţului său omenesc; ager şi cutezător în războaie, el înfruntă, împreună cu călăreţul, toate primejdiile, aprinzându-se ca el, la zgomotul armelor, la lucoarea împuşcăturilor, la fumul prafului, la privirea sângelui! Dacă omul e împins de o patimă amoroasă, dacă aleargă ca să se arunce în braţele iubitei sale, vezi cu ce foc, cu ce mândrie, cu ce falnice nechezături îl duce armăsarul său, scăpărând din copită şi spumegând sub frâne! Apoi iar, dacă pe sărmanul surugiu, vre-o jale îl coprinde, cine va fi mai simţitor la a sa durere decât caii săi credincioşi, cărora le spune el fugind:

«Mişcă băiete, mişcă şeoase!
Sfărâmă-mi gândul cel necurmat;
Zdrobeşte 'n mine slabele-mi oase
Ce tristu-mi suflet îl ţin legat.

În fuga mare, te poticneşte
De-mi rupe capul aci pe loc;
Mergi, zboară colo unde'mi zâmbeşte
Al nesimţirii veşnic noroc!

«Dar însă, nu credeţi pe simplul surugiu român, care poate fi învinovăţit de a nu cugetà întocmai ca un om civilizat; apoi, adresaţi-vă către clasicul *Racine*, către poetul cel mai corect şi cel mai cultivat în toate privinţile, şi chiar dânsul vă va zice, vorbind despre caii răposatului beizadea Ipolit:

«Ses superbes coursiers, qu'on voyait autrefois
Pleins d'une ardeur si noble obéir a sa voix,
L'oeil morne maintenant, et la tête baissée,
Semblaient se conformer à sa triste pensée».

«Din toate acestea conchidem că, precât dobitocul e un tovarăş plin de compătimire, un prieten intim şi simţitor al celui ce, din simplă îngânfare, i se zice stăpân, omul încrezându-i sarcina trupului său, nu i se robeşte cu totul, ci mai mult se învoeşte cu dânsul ca cu o fiinţă căreia îi place a jertfì chiar şi parte din nepreţuitul dar al neatârnării sale. Până acì toate merg destul de bine; dar când omul, regele naturei, ajunge a-şi încrede soarta, unei simple puteri brutale, care nu judecă, nu cugetă, nu simte, ci merge mereu nainte, zdrobind toate în preajmă, fără socoteală, fără conştiinţă; când el se face sluga unei căldări cu apă colcotită care târăşte orbeşte după sine sufletele omeneşti, şi nu cunoaşte altă lege mai naltă, altă strună mai puternică decât două şine de fer aşternute pe căpătâie de lemn; când omul, într'un cuvânt, clădeşte cu cheltueli şi sudori colosale drumuri de fer, spre a se transportà pe sine, ca o surcea fără preţ, lepădată în voia nesocotită a elementelor; atunci, eu unul, declar că omul şi-a pierdut cel mai scump odor al inteligenţei sale,

raza luminoasă ce-l aseamănă cu Dumnezeirea, simţul valorii şi libertăţii sale; el s'a înjosit până într'atât încât s'a făcut chiar unealta, jucăria, robul materiei brutale şi, în loc de a păşì în calea progresului, în loc de a înaintà spre civilizare, cum pretind cei mai mulţi, mie, mi se pare curat că el s'a scufundat de sineşi în cea mai umilitoare netrebnicie, şi s'a degradat, nesocotitul, la cea mai tristă barbarie!»

Cu acest puternic raţionament, — care, sper totuşi că nu va oprì de a se realizà linia ferată dela hotarele Bucovinei la Galaţi şi de acolo, poate, până la trecătoarea Jiului, — cu acest tare raţionament şi cu altele de o dialectică nu mai puţin strânsă, erà preocupată mintea mea, pe când trăsura străbăteà încetişor pajiştea înverzită în care intrasem cu atâta bucurie. Şi într'adevăr, totul în preajmă erà încântător; înalţii stejari, pătrunşi de luminile soarelui de vară, prezentau în bolţile lor răslăţate, toată scara feţelor smarandului, dela frageda verdeaţă a mugurului până la negrul întunecat al tulpinei. O atmosferă de balsame răcoroase învià suflarea, şi şoapta frunzelor, uşor clătinate de o lină adiere, se îngânà singură cu susurul greierilor ascunşi în frunziş. Prin acele locuri misterioase, scăldate acum de razele amiezei, poştalionul meu înaintà pe ţăcăneală; surugiul, spre a îndemnà caii, învârteà une ori biciul alene peste capul lor, ş'apoi le adresà, din când în când, cu glas domol, strigătul prelungit de: *hai, băieţi!* Roatele briştei tăiau făgaşe subţiri pe iarba plăpândă a pământului jilav, şi tot echipagiul păşeà cu o moale legănătură. Câţiva porumbi sălbatici, singuri stăpâni deocamdată, ai acelor păduri, se resfăţau pe drum, şi când trăsura soseà aproape de dânşii, ei sburau mai departe, tot pe cale, şi îngânau astfel mersul nostru, până ce, obosiţi de întrecere, s'ascundeau în crăcile vecine. Astfel, totul în acea zi erà pustiu prin pădure; abia dacă întâlnii duoi muscali lipoveni din cei ce locuesc un sat învecinat. După bărbile lor lungi, după cămăşile lor vărgate cu roşu, se cunoşteà lesne de ce naţiune sunt; dar, după pălăriile lor ţuguiete, puse cam la o parte, după caftanele lor lungi, aruncate pe umeri, şi după umbletul lor cam

pe două cărări, cu aceeaşi înlesnire se cunoşteà că, în acea zi, erà zi de sărbătoare, şi că bieţii muncitori, precum mai toţi oamenii în lume, îşi găsise uitarea necazurilor şi realizarea unui minut de întreagă fericire, în vesela şi mângâitoarea beţie. Şi'n adevăr, n'a zis oare bine poetul când, în versuri armonioase, ne spune că:

«Viaţa noastră-'i o beţie;
Suntem beţi, când de amor,
Când d'o dulce melodie,
Când d'un nume sunător;

Unii 's beţi de avuţie,
Alţii de ştiinţă lor,
Mare parte de prostie,
Mulţi de lacrimi şi de dor...»

Repetând graţioasele strofe ale unui poet amic, adresate la *Beţie,* şi pline d'o filosofie aşa adâncă, gândirea mi se repurtă cu jale asupra unui alt cântăreţ al beţiei, asupra unui alt tânăr amic, carele dispărù într'o zi dintre noi, lăsându-ne numai, ca dovezi ale talentului ce ferbeà în sânu-i, câteva poezii melodioase, pline de graţie şi de simţire, de foc şi de vioiciune.

Alexandru Sihleanu, tovarăş cu noi de studii în ţară şi 'n străinătate, aveà o inteligenţă deşteaptă, un spirit glumeţ şi sarcastic, o imaginaţiune aprinsă şi o producţiune lesnicioasă, care se ascundeau toate subt o aparenţă de adâncă lenevire, de sburdalnică nepăsare, zugrăvite pe faţa-i oacheşă şi palidă, dar fină şi plăcută. Când citeşte cineva comica descriere ce ne-a dat el despre hoinarii din grădina Cişmegiului, când citeşte strofele lui la *Patrie, Veghierea, Strigoiul,* mai multe sonete şi alte bucăţi ale lui, nu poate nimeni tăgăduì că talentul acelui poet aveà dinainte-i un viitor strălucit. Ş'acele daruri ale naturei, însoţite de toate desmierdările lumii noastre, tinereţe, graţie, avere, toate s'au nimicit, acum patru ani, printr'o boală extraordinară, necunoscută chiar de medici, trist fenomen al naturei, care, dintr'o mică bubă eşită pe buza junelui, cangrenă în câteva ore, tot trupul său. Tânărul

poet n'avusese încă timpul a preţuì chinurile ş'amărăciunile vieţii, şi el, în desfătările unui traiu de plăceri închinà, vinului, aceste înfocate strofe :

«O ! cerească ambrozie
Ce mângâi sufletul meu,
Când sorb unda-ţi aurie,
Parcă beau chiar din Leteu !

«Atunci uit viaţa trecută ;
Atunci tot e zâmbitor.
Zău ! beţia e plăcută,
Căci n'am păs de viitor !

«Oameni, gemeţi cu 'ntristare ?
Nu mi-e milă de plânsori !
Printre voi cu nepăsare
Trec ca soarele prin nori.

«Vin' ! bachantă înfocată,
De-mi dă leneş sărutat,
Căci, când vinul mă îmbată,
De plăceri sunt însetat.

«Iar tu, undă, cură, cură !
Să te gust eu tot mai vreau,
Şi'n oricare picătură
Câte-un vis voiu să mai beau !»

Pe când mă aflam pornit în aceste amintiri felurite de dor şi de mângâiere, de odată, dintr'o potecă lăturaşă, ascunsă în pădure, isbucnì în drumul mare, o brişculiţă arendăşească târîtă de trei căluşei de sat ce-i mână după capră, un ţigan strenţeros şi neţeselat. În lăuntru erau grămădite o mulţime de tinere arendăşoaice gătite şi împodobite cu toate feţele curcubeului. Câte erau la număr, zău, nu pot spune ; dar atâta ştiu că, printre boltele învoalte ale malakoafelor şi fustelor cusute, printre rochiile de mătăsării înflorate, printre falbalale, mangeturi şi volane, printre coafurile cu flori, cu blonde, cu panglice şi cu pene, în sfârşit printre toate gătelile încărcate şi împestriţate ce lipscanii şi marşandele din Bucureşti vând *cocoanelor* de ţară, drept *marfă de Paris,* zării mai multe figuri rotunde şi drăgălaşe cu peliţa trandafirie, cu ochii negri şi scânteietori, cu buze rumene şi adimenitoare. Junele câmpence se duceau negreşit, fără ceremonie, să petreacă sărbătoarea în vecini ; dar întâlnirea unui orăşan, pe când se aflau într'un echipagiu aşa de puţin prezentabil, le făcù să se ruşineze. Simţimântul stângaciu al civilizaţiunii copleşì vesela şi libera pornire a naturei, şi îndată, care de care, începură a-şi ascunde obrajii din dosul umbreluţelor, sub

zăbranicul vălelor sau sub mănuşiţele lor grăsulii, a căror roşaţă n'o piteà îndestul mitenele lor de mătase neagră. Acest joc d'a ascunselea, aţâţându-mi curiozitatea, dà mai mare preţ ochirii strălucitoare şi zâmbetului sfieţ ce scăpau uneori printre pedicele rădicate cătărilor mele indiscrete. Surugiul, om cu mare înţelepciune, uneori lăsà brişcuţa tinerelor călătoare să ne apuce înainte, alte ori, şi tocmai la hopuri, potriveà ca să mergem alături; astfel privirile mele se răsfăţau cu drag, când pe mândra pădure, podoabă a naturei, când pe gingaşele chipuri ale junelor femei, farmec al vieţei noastre omeneşti.

Subt aşa dulci impresiuni trăsura mea ajunse într'un sat clădit în răscruce, şi făcând la dreapta, se află deodată dinaintea unei mari întinderi de apă, ţărmuită în depărtare, jur împrejur, de păduri dese şi întunecoase. La mijlocul bălţii într'o mică insulă, se vedeau zidurile învechite şi turlile crestate ale vechii Mânăstiri Snagovul. De la malul unde mă aflam până la capul ostrovului, câţiva taraci, rupţi şi pârliţi, îşi resfrângeau ici şi colea, umbrele lor, prelungite în verdeaţa întunecată a apelor. Aceia erau rămăşiţele unui vechi pod, care uneà odinioară prundurile; la 1821, în războiul Grecilor răsculaţi de Ipsilant, în contra Turcilor, aceştia deteră foc podului, care arse mereu o zi şi o noapte, întinzând o coardă de flacări peste luciul bălţii. De atunci încoace, comunicaţiunea cu mânăstirea se face printr'un pod umblător, care străbate lacul, împins cu lopeţi, în adevăr, apa este pe alocurea, adâncă de cinci-spre-zece stânjeni şi mai bine; ţărmurenii chiar nu se avântă pe dânsa fără de oare care sfială căci adesea o luntre uşoară, surprinsă de vânturi sau răsturnată de stuful ascuns sub apă, în mijlocul bălţii, s'a făcut nevăzută împreună cu văslaşul ei. O scenă şi mai îngrozitoare s'a petrecut la 1853. Un convoiu de soldaţi erà însărcinat a conduce la închisoarea Snagovului, o sumă destul de însemnată de arestanţi. Carăle încărcate cu vinovaţi sosiră către seară pe malul lacului, şi spre a nu întârzià prea mult trecerea, imprudentul comandant încărcă podul umblător

cu un număr foarte mare de arestanţi, ocolit de vre-o câţiva soldaţi.

Podul se clătì cu greu de la mal; luntrele ce-l purtau se lăsase până la buze în apă; tălpile trosneau la fie ce mişcare şi îngrijirea coprinsese pe toţi. De odată, pe la mijlocul căii, o groaznică scrâşnitură se auzì, şi tot podul sfărâmat se cufundă în adâncime cu sarcina-i îngrozită. Atunci la lucoarea roşatică a amurgului serii, se văzù o scenă din cele mai înfiorătoare. Arestanţii, împiedecaţi de cătuşele grele ce-i legau unii de alţii şi îi trăgeau afund, soldaţii îngreuiaţi, de armele şi de muniţiunea lor, se luptau în întunerecul şi în volbura undelor, care de care să scape, trăgându-se, smucindu-se, cufundându-se şi mai rău, unii pe alţii. Astfel Dante descrie gintea nenorocită a leneşilor, luptându-se cu cruzime în apele mocirloase ale Stixului:

«Queste si percotean non pur con mano,
Ma con la testa, e col petto, e co' piedi.
Troncando si co' denti a brano a brano».

Astfel de imagine grozave se formau în închipuirea mea, pe când un preot ce mă călăuzise de la sat, îmi povesteà trista împrejurare de la 1853, însoţindu-mă pe podul umblător, ce-l mânau acum voiniceşte patru ţigani arestanţi cu feţele negre şi încruntate. Trăsura o lăsasem la mal, şi plutind pe întinsa baltă, în curând sosirăm în insula unde se află mânăstirea.

II.

Indoeli asupra Ctitoriei.

Intrând în curtea principală, ce este în forma unui pătrat lunguieţ şi în dosul căria se află o altă curte destinată pentru arestanţi, privirea mi se ţintì îndată asupra bisericii celei mari. Starea ei de ruinare şi prefacerile posterioare clădirii, acum şi acelea învechite, nu mă opriră d'a recunoaşte într'însa un monument, foarte antic pentru ţara noastră, care puţin

a păstrat,—dacă aveà ce păstrà,—din timpii înapoiaţi. Clădită cu straturi de cărămidă roşie ce se alternă măiestreşte cu aşternuturi de un moloz ţapăn şi gălbui, care imită destul de bine piatra calcară, ea prezentă d'asupra cornişei ce e formată de un brâu de cărămizi cu unghiuri eşite şi scobite o învelitoare de şindrilă acum putredă, peste care se înalţă două turle poligonale, aşezate una în dosul alteia, în sensul lungimii templului.

Mica circonferinţă a acestor turle şi ferestrele lor lungi, şi înguste, denunţă un period nu de tot primitiv al stilului bizantin; sub cornişă însă, biserica e decorată, — după un mod foarte uzitat la orientali în vechime, — cu un şir de glafuri, în formă rotunjită, alăturate unul de altul şi purtând fie care la mijloc, o mică cruce bizantină de stil primitiv, formată de piatră sau de cărămizi. Planul şi înfăţişarea interioară a edificiului dau învederat pe faţă o epocă care se resimte de modificările ce architectura bisericei orientale încearcă, prin secolii ai XIII şi următori, subt influenţele mahometane şi veneţiane şi chiar, poate, sub clima mai nordică a ţărilor dunărene. Planul, lipsit astăzi de peristilul sau tinda deschisă exterioară ce s'a dărâmat, oferă în adevăr, după principiile clădirilor bizantine, două corpuri principale: în faţă, un *nartex* sau *advon* pătrat, şi din dosu-i, un *atrium* sau *choră,* formând o cruce cu laturе egale, coprinsă într'un al douilea pătrat; dar laturile curmezişe sau *transeptul* nu mai sunt terminate în linie dreaptă, ci se rotunjesc, formând d'asupra o semi-boltă, şi *absida* sau fundul, în loc d'o singură *celă* sau altar, prezintă la mijloc, o semi-circonferinţă mai mare, ajutată de fie care parte, cu câte una mai mică. Aceste trei altare corespund fie care la câte o tindă, adică la câte un spaţiu prelungit, coprins între două rânduri de stâlpi ce susţin o boltă, şi căruia,—din pricina asemănării ce are cu un coş de corabie răsturnat, — i se zice *nave (nef);* altarul mai mare din mijloc se prelungeşte cu navea principală, care e despărţită de cele două nave laterale, prin patru stâlpi, groşi şi rotunzi, de cărămidă, formând, între sine ar-

curi cercuite, pe deasupra cărora stă aşezată, cu ajutorul unor triunghiuri boltite sau *pendentive*, cupola centrală a *Pantocratorului*, înălţată şi ea pe un zid circular *(tambour)*, ce se aseamănă cu un olan foarte spaţios. Această dispoziţiune cu oareşi-care deosebiri semnificătoare, se află şi în biserica Domnească ce este situată în orăşelul Curtea de Argeş, dar aci, *transeptul* nu este rotunjit afară din pătratul planului, şi *absida*, compusă tot din trei altare, se prelungeşte ceva mai mult la cel din mijloc, apoi iar, stâlpii rotunji ai *chorei* sunt înlocuiţi prin pilaştrii pătraţi, şi turla centrală, mai lată se înalţă mai puţin, având împrejuru-i ferestre rotunjite sus ; o altă diferenţă însemnată se vede în advoanele acestor două biserici, cea de la Curtea de Argeş n'are alt *nartex* de cât o îngustă boltă lungăreaţă, aşezată tranversal templului şi despărţită de dânsul printr'un zid ; advonul de la Snagov, din contră, e o cameră pătrată cu patru pilaştri octogoni, ce susţin un turn boltit, rădicat d'asupră-le şi astăzi răsturnat. Un părete cu trei uşi, ce corespund fie care cu una din navele chorei, desparte ambele compartimente. La amândouă bisericile, uşile şi ferestrele corpului principal sunt dreptunghiulare şi tălpile lor superioare de lemn sau de peatră, sunt mai adesea ajutate cu cercuri de uşurare.

Din aceste mărunte deosebiri ale ambelor edificii, e lesne a se dovedi că construcţiunea bisericei de la Curtea de Argeş a precedat, cel puţin cu unul sau cu doi secoli, pe cea de la Snagov. In adevăr, acea biserică poartă curat caracterele ce domniră în stilul bizantin între al XI şi al XIII secol, şi,—cu toate că într'însa, arcul înlocueşte pretutindeni frontonul triunghiular, la căpătâie,—ea se poate asemănà foarte mult cu biserica *Catolicon*, sau catedrala cea veche din Atena. Tradiţiunea atribue clădirea sa lui Radu Vodă, şi în adevăr toate dovedesc că secolul al XIV n'adusese încă preschimbările ce el introduse în architectura eclesiastică bizantină, când se ridică acest monument, cel mai vechiu poate din edificiile religioase ale ţărei noastre.

Biserica dela Snagov s'arată însă a fi mai nouă. Ea nu

poartă nici o inscripţiune care să amintească despre ctitorii ei antici, ci numai, peste uşa din lăuntrul chorei, stă scris, în limba grecească, că s'au făcut nişte mici reparaţiuni la 1815, subt egumenia părintelui Neofit. Dar tradiţiunea şi cronicele au păstrat numele lui Vlad Vodă Ţepeş ca primul fondator al mănăstirii. De aceia şi bietul răposatul egumen Snagovean Ghermano Brătianu, împins de un exces de zel şi, luându-se după unii archeologi de fantazie, — a căror nemenie a început a se 'nmulţi la noi, sub ocrotirea nepăsării publice, — bietul egumen, zicem, a şi înscris, la capul unui portret mural al lui Neagoe Basarab Voevod, ce se află în biserică, următoarea legendă de o bizarerie anacronistică cu totul comică: **Іѡ Міхаіл Воевод Цепеш Басарав а 4 воевод.**

Sărmane Neagoe! tu, cel mai blând dintre domnii pământeni; tu, care ai trăit toată viaţa în frica lui Dumnezeu, după poveţele sufletescului tău părinte, sfântul patriarch Nifon; tu, care ai lăsat învăţături aşa de virtuoase, fiului tău Teodosie Voevod, carele, cu numele său cel adevărat, stă şi acum pe pereţii dela Snagov, alături cu tine; tu, sărmane, ce vei fi greşit oare lui Dumnezeu, pentru ca un arheolg necioplit să te insulte peste trei sute şi mai bine de ani, cu numele sângeros al lui Ţepeş?

Şi cel puţin dacă această grosolană şi umilitoare rătăcire şi-ar fi găsit scuza într'un simţimânt de recunoştiţă acordat adevăratului ctitor al sfântului locaş? Dar nu, Ţepeş e cu nedrept înălţat la onorile de fondator al Snagovului. Cincizeci de ani şi mai bine înainte de a lui Domnie, zic unii că un Basarab Voevod, fiu al lui Basarab Voevod cel bun, ar fi clădit acea mânăstire, în anul dintâi al secolului al XV-lea. Astfel cel puţin ne spune un chrisov al lui Constantin Şerban Voevod, cel poreclit Cârnul, din 30 Mai, 1654. Dar pe vremea citată, ştim că domneà Mircea Vodă cel bătrân, că acesta, chiar d'a fost şi Basarab, erà fiu al lui Radu Voevod, şi că dânsul în toate hrisoavele sale, nu poartă alt nume decât cel sub care a rămas ilustru pentru toată posteritatea. Se vede dar că Snagovul n'a fost clădit nici de acel Basarab Voevod

mai sus menţionat, care a domnit abià pe la 1442; ci negreşit a fost clădit mai înainte d'această domnie, şi prin urmare cu mult mai înainte d'a lui Vlad Ţepeş. Chiar între documentele mânăstirii se găseşte o carte a lui Dan Voevod, fiul Mircii, dela anul 6937 (1428, Octomvrie 29), în care sunt numiţi ca fii ai domnitorului, Danciul şi Basarab.

Apoi când aceste dovezi n'ar fi deajuns, când autenticitatea actelor scrise s'ar tăgăduì, — de vreme ce trebuie să mărturisim că şi la noi falsarii de hrisoave au fost numeroşi, — atunci un alt document mai temeinic, preţios odor de argint şi de zmalţ, păstrat şi el de secoli în mănăstirea Snagovul, ar venì să ne ateste că el se află în aceste ziduri cu mult mai înainte chiar ca Basarab sau Ţepeş să le fie adaus o peatră. Acela e un *engolpion* sau iconiţă de piept, pe care o purtau arhiereii atârnată la sân.

Am mai avut prilej a descrie un asemenea obiect, vorbind despre unele argintării ale mânăstirii Bistriţa [1]); cel din Snagov

---

[1]) «Mânăstirea Bistriţa păstrează mai multe suvenire dela banul Preda Basarab fiul dvornicului Pârvu, care erà frate cu banul Barbu, devenit monahul Pahomie, şi, între altele, acel frumos *engolpion* de aur şi de zmalţ, despre care am vorbit mai sus şi care poartă în exerga lui de zmalţuri verzi şi albastre alternate, o inscripţiune amintind asemenea şi pe monahul Pahomie, unchiul lui. Cuvintele acestei inscripţiuni, sunt traduse pe româneşte: «Au făcut acest panaghiar (sau icoană a Maicii Domnului) «robii lui Dumnezeu, monahul Pahomie şi jupânul Preda marele ban, la anul 7029 (1521)». — Acest frumos obiect de artă e format din două tipsii rotunde ca de şease centimetri în diametru, ce se deschid pe balamale. Partea convexă sau capacele înfăţişează: pe o faţă, Adormirea Maicii Domnului, încrustată pe argint aurit; pe cealaltă, chipul Mântuitorului înconjurat cu flori săpate în argint şi suflate cu zmalţ roşu, verde şi albastru. Partea concavă sau interiorul are: pe o faţă, pe Maica Domnului cu Christos prunc în braţe, încrustată între patru heruvimi aripaţi, cu o rugăciune în limba slavonă şi o bordură de flori gravate imprejur; cealaltă faţă reprezintă o lucrare şi mai complicată. Exerga e ocupată de inscripţiunea citată; cercul din centru încinge un pătrat ce figurează o galerie cu doui stâlpi de aur, boltită *à jour*, în fundul căreia, format de convexitatea tipsiei, se vede figurat în zmalţ în glafuri *(champlevé)* un ospăţ de îngeri. Porţiunile de cerc ce rămân împrejurul pătratului sunt ocupate de patru figuri de serafimi şi de prooroci, gravaţi

are chiar aceiaşi structură, fiind compus şi el din două mici tasuri metalice ce se deschid pe balamà *(sur charnière);* fiecare tas are o parte convexă şi alta concavă. Totul este de argint aurit, dar poleiala şi zmalţul *(în glafuri)* ce decorau mai toate ornamentele, au perit cam pretutindeni.

La ùnul din tasuri, decorul din centrul cavităţei s'a perdut, rămâind numai nişte chipuri de sfinţi pe cercul buzei. Pe partea convexă se vede Domnul Christos la mijloc, in relief, şi împrejuru-i, un desemn de foi şi de arabescuri.

Pe al doilea tas, în fundul cavităţii, se zăreşte, într'un pătrat adâncit, Domnul Christos coprins într'un nimb oval de argint, şezând pe un jeţ, cu sânta Carte în mână, iar Maica sa Preacurată şi sfântul Ioan Botezătorul, cu veşmântul său de piele de oaie, stau de laturi. Aceste figuri se străvăd printr'o colonadă formată de patru stâlpişori, uniţi sus prin arcade *à jour*, lucrate toate cu dălţiţa.

In sfârşit partea convexă prezintă pe Maica Domnului, patroana mănăstirii Snagovul, în picioare; doi ingeri stau alături, arătând în sus; pe lângă ei mai multe personagii cată spre cer. D'asupra capetelor, sbor doui alţi îngeri, care negreşit stăteau sub picioarele Domnului Isus Christos, înălţàndu-se la Tărie; căci imaginea poartă d'asupra titlul de «† Къзнесеніе Господне», *Inălţarea Domnului.* Dar acea parte a reprezentaţiunii a perit şi se văd numai locul cuielor, ce o prindeau de tas. Jur împrejur, pe muchea convexă, se vede gravată o inscripţiune slavonă săpată cu litere în relief, care se traduce româneşte:

† a făcut acest panaghiar (sau *icoană a Maicii Domnului jupan Dră-*

pe foaie de aur şi acoperiţi cu un strat translucid de zmalţ verde. Această delicată şi frumoasă lucrare, cu totul bizantină ca stil, chiar de ar fi executată în Italia, şi-a perdut în multe locuri zmalţurile sale, mai ales pe cele roşii. Un *engolpion* de acelaş fel, dar mult mai stricat încă se află la Snagov, dat de jupân Drăghici, la 1431. Arhiereii purtau atârnate pe piept asemeni ornamente, din care se mai găsesc şi în tezaurul sinodal dela Moscova». *Cărţile banului Preda Basarab,* în *Revista Română,* t. I. p. 730.

ghici, pentru locaşul de păstrare Vintilesc, spre a se coprinde în zestrea mănăstirii dela Snagov. În anul 6939, Iunie 7 (dela Christos 1438).

Acest preţios dar al jupânului Drăghici, care, inscris şi astăzi în zestrea şi în inventariele Snagovului, se păstrează acum încă, după patru sute douăzeci şi patru ani, în ruinata mănăstire, este interesant sub mai multe privinţe. Model vrednic de însemnat al feluritelor măiestrii executate de argintarii bizantini încă pe la începutul secolului al XV-lea, el ne arată, împreunate, arta săpătorului cu a gravorului, şi nu ne rămâne de lipsă decât foiţa de zmalţ transparent care a picat după conturnele ornamentelor crestate cu acul pe metal. Aceste arte delicate poate că nu periră în Constantinopol îndată cu luarea cetăţii de Turci; poate că toţi meşterii greci nu se risipiră îndată prin Italia şi alte ţări mai depărtate; căci aceiaşi măiestrii le găsim exercitate cu o identică asemănare, în iconiţa *engolpion*, lăsată la Bistriţa de banul Preda, pe la 1521.

Dar, osebit de cestiunile asupra artelor şi industriei bizantine, iconiţa jupanului Drăghici ştie a ne răspunde şi la alte întrebări de o însemnătate mai locală. Să nu cerem în adevăr dela dânsa, cu deamăruntul, cine a fost dăruitorul ei. Destul că ea ne-a spus mai mult decât cronica, decât chrisoavele, decât tradiţiunea, păstrându-ne numele lui. Dar ea ne deşteaptă mintea asupra unei cestiuni de o mai mare importanţă; ea ne spune că locaşul în care a fost depusă spre păstrare, ca o zestre a mânăstirii Snagovului, se zicea *locaşul Vintilesc*.

Românii, la sat, pe cel dintre dânşii care ştie să fure oul de sub coţofană fără să-i bage de seamă, şi carele aude, mite, şi iarba crescând, îl numesc năsdrăvan şi-i zic că e chiar *Vintilă*. Dar apoi, cine e, biet, tot la dânşii, acela care dă, ziua la miaza-mare, în gropi şi nu ştie să 'mparţă paie la doui măgari? — Ia, alde nea *Vlad*, alde nea *Vlăduţă*, păcătosul, care, de spune şi el la soroace câte un cuvânt nepotrivit la sfat, toţi îl ieau în răspăr şi-i strigă râzând:

«Vorbi şi nenea Vlad,
Că-i şi el din sat!»

Şi cu toate acestea, *Vintilă* priceputul şi nevoiaşul de *Vlăduţă*, poartă amândoui tot acelaşi nume. De nu mă credeţi pe mine, întrebaţi să vă spună Pătraşcu Vodă cel bun, carele, în hrisov domnesc, scris pe slovenie şi întărit cu pecetia *gospod*, zice curat, că lui *Vintilă* Vodă dela Slatina, pe nume bun îi zicea, *Vlad* Voevod.

După împrejurări şi timpi, au şi numele proprii, deosebite înţelesuri, forme felurite. Astfel, mulţi din domnii noştri vechi, care au purtat acest nume, însemnând *stăpânire* în limba slavonă (владати, *imperari*) s'au poreclit *Vladislav*, dacă 'n ţară suflà pe atunci vântul leşeşte, *Laioş* dacă suflà ungureşte, *Vlad* sau *Vlaicu*, dacă ei se ţineau mai mult de rebedeniile lor din Sârbia, şi în sfârşit *Vintilă*, când ei păstrau un nume cu fizionomie mai neaoş românească. Dintr'aceasta înţelegem, recapitulând inscripţiunea iconiţei lui Drăghici, că mânăstirea *Vintilească* a Snagovului a fost clădită, înainte de 1421 de un Vlad Voevod oarecare, acela, poate, care a dat mânăstirii patru mori în Dridich (Dridu pe Ialomiţă), aşezând care sate au să le păzească şi să le dreagă, când se vor strică, precum zice un hrisov al lui Basarab Voevod, dat în Gherghiţa, la 13 Martie 1442; acelaşi poate, care, sub numele de *Vlad marele Voevod cel bătrân*, a lăsat la mânăstire, cărţile văzute de Vintilă Vodă la 1534 (aprilie 3), şi *pe care l-au ajuns moartea la satul Băltenii.*

Fi-va aceasta un Vladislav sau Vlaicu, fiu al lui Alexandru Vodă Basarab şi socru al regelui sârbesc Uroş, care, sub titlul de *Voivoda Transalpinus, Banus de Zeurino et Dux novœ plantationis Terrœ Fogaras*, a domnit dela 1360 înainte? —Fi-va fiul lui Mircea, Vlad *Voivoda Basarabiœ et Comes Severini*, care, la anul 1369, sub domnia tatălui său, a încheiat din Argeş, un tractat de închinare cu Ladislas Jagelon, regele Poloniei şi cu soţia lui regina Edwiga? — Fi-va un alt Vlad şi mai puţin cunoscut? — iată o cestiune ce din isvoarele care ne-au fost a-mână, nu se poate descurcà.

Dar în privinţa originelor îndoioase, un scriitor trebuie să fie discret, şi totdeauna cititorul îi ţine seamă de aşa

bună şi plăcută urmare, când dânsul nu abuzează de răbdarea lui.

Spre a merità şi noi o asemenea indùlgenţă, să fugim un minut din Snagov, să părăsim zidurile-i ce cu atâta stăruinţă ne ascund adevăratul an al primei lor înălţări; să ne avântăm pe balta lată ce le 'mpresoară de toate părţile, şi să ne pornim, purtaţi de o luntre mititică, scorbure nemăiestrit de copaciu, pe care încetişor cu vâsla o mână un modest călugăr din mânăstire. Deşi soarele, cu puţin trecut dela amează, dogoreşte încă cu putere, dar pe apă, se simte o dulce răcoare; mici valuri încreţesc suprafaţa de un verde întunecat a bălţii, şi se pierd cu şoaptă în stuful dela margini. Din distanţă, în distanţă câte un bodârlău îşi arată capul său subţire şi mişcător peste unde, şi îndată dispare afund printr'o răpede şi curioasă încovoiere a gâtului. In mai multe unghiuri, grupe de ţărani, grămădiţi în câteva luntri, trag prin apă năvoadele lor, ce se deosibesc numai printr'un semi-cerc de plute legănate peste valuri. Noi ne urmăm însă calea spre răsărit, şi peste vre o oră de lopătare, ne apropiem de stuful malului despre miază-noapte; ne strecurăm uşor printr'însul, însoţiţi de'ncântătorul concert al broaştelor şi sosim la vadul sătenilor din Turbaţi.

«Hei, măre, fătul meu!» — îmi ziceà pe drum călugărul care aveà fireşte multă sământă de vorbă; — «vezi biserica asta dela mânăstirea noastră cât de veche şi dărâmată este; apoi, zic oamenii bătrâni c'au auzit dela moşi strămoşi să fi fost, înainte de vreme, pe acelaş loc, altă biserică mai veche şi mai frumoasă; şi aceia, după vremi şi din urgia dumnezeiască, s'a cufundat în baltă cu turlă, cu totul, cum erà. D'aceea, când bate uneori vântul şi clăteşte adânc apele, se aud sunete de clopote eşind tocmai din fund; şi s'o crezi asta, fătul meu, căci, vezi, când a fost în vechime, a venit de s'a desprins din ţâţâne, uşa dela acea biserică cufundată, şi a plutit pe deasupra apei, până aci la Turbaţi; şi erà p'atunci în sat aci schit de maici, care acum de multă vreme s'a răsipit. Iar, dacă a auzit aşa, cum că s'a ivit pe faţa apei o uşă minunată, cu sfinţi şi cu slove săpată, şi c'a sosit aicea

la margine, s'a sculat maica starița și a mers cu călugărițele de au ridicat-o de pe mal și au pus-o la intrarea bisericei. D'atunci încoace, vezi, din câți s'au ispitit să citească slova ce este scrisă d'asupra, nimeni nu s'a priceput, și pare-mi-se, fătul meu, că nici d-ta, n'o să-i dai de căpătâiu, măcar c'ai citit de rost slovele scrise pe mormintele din biserica noastră dela Snagov.»— «Mă voiu încercà, tată, și vom vedeà?» îi răspunseiu. — «Să știi, adaose bietul călugăr în simplicitatea sa, «că dacă le vei citì și pe cele după ușă, apoi ești, fătul meu, cărturar de primejdie!»

Acest lingușitor epitet mă făcù să zâmbesc; modestia mea se deprinsese, din numeroase excursiuni anterioare pe la mânăstirile din țară, a inspirà o mirare fenomenală, călugărilor locuitori într'însele, cărora le descifram și le deslușam inscripțiunile slavone și adesea românești, păstrate în bisericile lor, pe care ei, în mare parte, sunt învățați a le privì ca o literă moartă, ca un depozit misterios al trecutului, destinat a rămâneà neînțeles pentru toate generațiunile moderne și viitoare.

Cu asemenea vorbiri, sosirăm în curtea de gard a bisericuței dela Turbați. Erà o mică clădire ca de $7^1/_2$ stânjeni lungul și $2^1/_2$ stânj. latul, cu ziduri groase de peatră și cărămidă, dreaptă pe dinafară, și interesantă, în lăuntru, prin firidele-i cu cerc oval și prin chora-i rotunjită, scobite toate în păreții laterali. Șease portrete, foarte grosolan lucrate ornau interiorul: al lui Mihaiu Vodă, al Doamnei sale, al unei stariţe cu doui coconi, și al părintelui Rafail arhimandritul dela Snagov, carele a egumenit pela 1750. Dar obiectul cel mai interesant din acest mic templu erà, fără îndouială, vestita ușă pusă la intrare.

Se vede că odinioară ea erà în două canaturi; dar acum acestea sunt împreunate și amândouă retezate jos, spre a se potrivì la tocul mai mic unde au fost așezate. Nici mărimea, dar nici lucrul, nici epoca ei nu permit un minut a crede că ușa aceasta a fost făcută pentru locul unde se află acum. Inălțimea ei are 1 m., 92; în lărgime totală, este de 1 m., 2;

iar grosimea tălpilor de stejar ce o compun, e de 0 m, 8. Fiecare canat, impărţit în trei câmpuri *(panneaux)* în formă de pătrat lunguieţ, erà ocolit jur împrejur, cu o streaşină sculptată cu litere majuscule slavone; dar partea de jos a inscripţiunei a fost tăiată, şi prin urmare lipseşte. Inscripţiunea, astfel pe cât o înţelegem, conţine un text slavon din sfântul Ioan Gură-de-aur, recomandând ospitalitatea ce are a găsì călătorul la umbra templului sfânt; el ni se prezintă, trunchiat pe şease linii, dispuse unele vertical şi altele orizontal.

Câmpurile cuadrilatere, sculptate în rondăbosă, cu o daltă destul de măiestreaţă, reprezentă :

Cele două de sus: pe Maica Domnului şi pe îngerul ce poartă floarea de crin a Bunei-Vestiri, urmaţi fiecare de câte un bărbat, (unul mai june şi altul mai în vârstă) cu coroană şi aureolă circulară pe cap şi cu câte un sul de hârtie desfăşurat în mână. Poate că acestea sunt chipurile dăruitorilor frumoaselor uşi şi ctitori ai locaşului la care ele serveau; *cele două dela mijloc* port câte doi sfinţi în odăjdii bisericeşti şi într'o poză dreaptă şi gravă; *cele două de jos:* de o parte, au pe sfântul George călare împungând cu suliţa pe balaur, iar de cealaltă, pe sfântul Mercurie, asemeni călare, cu steagul în mângă.

Aceste patru icoane din urmă sunt încadrate sus, prin nişte banderole arcuite, pe care se citeşte o inscripţiune slavonă, ce o traducem astfel:

> S'a făcut acest chram în zilele précuviosului şi de Christos Iubitorului Iw. Vladislav Voevod şi Domn al toatei ţărei Ungrovlahiei. In anul 6961. *(1453).*

Aşa dar, în anul când Bizanţul cădeà sub puterea cuceritoare a Otomanilor, Domnul ţărei Române, Vladislav, predecesorul lui Vlad Ţepeş, se ocupà de a clădi o biserică, pe care o decorà cu aceste ùşi aşà frumos săpate în lemn de stejar şi împodobite negreşit cu poleieli şi cu ornamente policrome, pe care, vremea şi apa le au şters, fără a desfiinţà cu totul urma *migmei encaustice,* ce se deosibeşte încă prin

unele crestături ale lemnului. Epoca acestei lucrări artistice, în care stilul ornamentelor bizantine se cam resimte de o influenţă gotică, vine tocmai de corespunde cu timpul în care Lucas Moser (1431), Schuhlein (1468), şi alţi meşteri sculptori împodobeau bisericile Suabiei mai ales, cu uşi, altare, cruci şi statue săpate cu fineţă şi ornate de picturi multicolore.

Vladislav Voevod dară, care a lăsat şi danii la mânăstirea Snagovului, clădi într'însa o biserică; nu negreşit, pe cea mare, pe cea primitivă, care existà de mai nainte şi există încă şi până azì, ci alta care, în împrejurări fatale, a perit cufundată în apă, cum zice tradiţiunea, şi din care au scăpat numai uşile dela Turbaţi.

Azi, în Snagov nu se găsesc alte clădiri antice decât biserica din mijloc şi temeliile zidurilor împrejmuitoare. Toate încăperile mânăstirii au fost date jos şi înlocuite, la 1840, prin şirele de camere şi de chilii, destinate pentru închisoare şi pentru locuinţa călugărilor şi impiegaţilor. Ştim însă, din auzite, că'n vechia clădire erau două paraclise sau capele. Aceasta ne o mai adeverează şi o interesantă scriere, ce o datorăm unui călugăr arab, călător prin ţara noastră, sunt acum mai bine de doui secoli. In adevăr, sub domnia lui Matei Vodă Basarab, un patriarh din Antiohia, Macarie, plecă să culeagă milostenii prin ţările creştine din Europa răsăriteană; el trecù pe la noi, prin Moldova, merse în Moscovia şi se întoarse apoi iarăşi aici, unde azistă la moartea lui Mateiu, la înălţarea pe tron a lui Constantin Şerban şi la toate tristele evenimente ale răsvrătirii Dorobanţilor şi Seimenilor, sub aceşti doi domni. Cu dânsul călătoreà fiul său sufletesc, arhidiaconul Paul din Alep, care înscrise cu băgare de seamă tot ce vedeà, tot ce auzeà prin aceste ţări străine. Legi, obiceie, ceremonii, căi, oraşe şi ales mânăstiri, tot e descris cu amăruntul în precioasa lui carte, adevărat, tabel al ţărei şi al vieţii Românilor şi Moscoviţilor de acum două sute de ani. Arab de naştere şi scriind arăbeşte, el nu lipsì de a se mirà şi a se plânge văzând că în ţara Romă-

nească, numele lor de *Arapi* erà cu nedrept înjosit, de vreme ce se da numai robilor negri cu părul creţ şi cu buzele late, care slujeau ca seizi la boierii români. El vizită toate mânăstirile câte erau pe atunci dincolo de Olt şi dincoace, până în eparhia Buzăului, iar cea după urmă la care sosì fù mânăstirea «*Synagogo*, aşezată într'o insulă, cu o mare baltă «împrejur, şi având, la mijloc, un templu mare cu hramul «*Intrarea Maicii Domnului în Biserică*, şi două altele mai «mici, la aripile clădirii, închinate *Bunei-Vestiri* şi *Sfintei Adormiri*.» Astfel, în trei templuri, unite 'n micul ostrov, se aflà adorată toată sublima legendă a divinei Mume!

Lui Paul din Alep, i se spuse că mânăstirea erà clădită de *Mirtaja Voivoda* (Mircea), de *Radzivil Voivoda* (Radul), de *Mbasaraba Voivoda* (Basarab) şi de *Petros Voivoda* (Petru); dar nimeni nu-i pomenì de Vladislav, care, după toate aparenţele, înălţase paraclisul *Bunei-Vestiri*. Cine ştie, în ce timpuri de foc şi ruinare acest paraclis, aşezat într'un colţ al clădirii, ca cele dela Cozia, a fost aruncat în apă de destructori, şi uşile-i de lemn sculptat au plutit către ţărmuri, spre a conservà suvenirea ctitorului său şi a da naştere legendei ce 'mi povestise călugărul, vâslaşul meu.

Dar când, după descifrarea inscripţiunii ce se aflà pe acele uşi, făcui eu tovarăşului meu, această poveste, complectată acum din notiţile tradiţionale ce, în mare parte, el însuşi îmi dase, deşi mă silii a-i dovedì că eu repetam numai zisele lui, desluşindu-le, bietul călugăr, încremenit de mirare, îmi răspunse prin proverbul caracteristic: «Hei, fătul meu! departe-i griva de iepure!» Din câte-i spusesem, ceea ce-i veneà mai greu, erà d'a renunţà la credinţa învederată că Vodă Ţepeş a clădit Snagovul şi că dela dânsul sunt toate obiectele, rămase din vechime în mânăstire. Nu e însă mai puţin adevărat că suvenirele lui Vintilă, Vlaicu sau Vlad cel bătrân, lui Dan Voevod, lui Basarab şi lui Vladislav, din care cele mai vechi se repoartă cu aproape un secol înainte de Ţepeş, stau marture netăgăduite în contra tradiţiunii. Tot ce se poate acordà aceştia, e că şi acel domn va fi dat mânăstirii ceva

scutiri şi daruri, pe care le şi rememorează Mircea Vodă, fiul lui Radu-Vodă, într'un hrisov dela 1558.

Ţepeş, cumplitul Ţepeş, pare a fi întărit şi el ceva danii la Snagov, precum a făcut la Tismana, la Cozia, la Comana şi în alte părţi; asprul asupritor îşi aveà şi el zilele de cucernicie. Nemblânzit şi însetat de sânge astăzi, mâine îşi cătà mântuirea într'o danie cuvioasă. Ca toţi tiranii, el credeà, cu un act de pietoasă dărnicie, să poată şterge din cărţile provedinţei divine, urgia ce-şi meritase prin alte fapte ce răspândeau jale şi teroare. Cronica, repetând poate această antiteză tradiţională, ne-a păstrat datina despre două clădiri ale lui. Una este cetatea dela Poenari, înălţată pe un pisc de munte în apa Argeşului, şi cealaltă e mânăstirea Snagovului. Ea spune că Târgoviştenii mâniase foarte tare pe asprul domnitor, insultând pe un frate al lui. Erà în ziua de Paşte, şi orăşenii, bărbaţi şi femei, petreceau în ospeţe; tinerii şi fetele, împodobiţi ca de sărbătoare, se veseleau în hore. Deodată, fără veste, sosesc slujitorii domneşti şi-i coprind de toate părţile; lupta nu erà prin putinţă; toţi erau prinşi fără mijloace de apărare. Atunci, câţi au fost oameni mari şi bătrâni, pe toţi îi au tras în ţeapă, slujitorii lui Ţepeş Voevod şi au ocolit tot târgul, purtând groaznicele lor trofee; mai îndurători, dar nu mai puţin cruzi pentru cei tineri, i-au pornit în ceată cu muierile lor, cu fete mari şi cu copii, aşà cum au fost împodobiţi de ziua de Paşte, i-au dus sus la munte, la Poenari, şi acolo, zi şi noapte, au lucrat, bieţii creştini, la cetate, până s'au spart toate hainele de pe ei şi până au rămas toţi *desvănuţi*, cu pieile goale.

Ruinele cetăţii, în apriga lor pustietate, stau încă martore despre sălbatica răzbunare a Domnului şi despre crudele suferinţe ale sărmanilor osândiţi!

Asemenea fapte, adeseaori repetate, au trebuit să deştepte mustrarea în cugetul lui Ţepeş; ca să-şi aline negreşit conştiinţa turburată, el se arătă poate mărinimos. şi cu vechiul locaş de cuvioşie ce stà singuratic în balta Snagovului. Tatăl său, Vlad Voevod Dracul, la 1441, şi fratele său, Radu Vodă

cel frumos, la 1464, n'au fost mai puţin darnici către această mânăstire, care erà o fundaţiune a vechilor Domni Vintileşti, poate chiar străbuni ai lor.

Radu cel frumos este, poate, Domnul care lăsă într'însa şi o tipsie de argint, (de 29 centimetre în diametru) ce se păstrează şi până azi, purtând pe cercul buzei, gravată cu litere slavone mari şi frumos tăiate, o inscripţiune slavonă, care zice pe româneşte:

«† Cu mila lui Dumnezeu, Iw Radul Voevod şi Domn al toatei ţărei Ungrovlahiei, fiiul preacuviosului şi de Christos iubitorului Iw Vlad marele Voevod».

Să mai adăogăm încă cum că, în domnia lui, la 1488, un boier anume Radu Trămândat, la ceasul morţii, lăsă şi închină satul său de moştenire Drăgoeşti, sfintei mânăstiri Snagovul, pentru sufletul lui şi al părinţilor lui, ca să le fie lor de veşnică pomenire, iar călugărilor de hrană.

Apoi şi monahia Evpraxia, muma lui Vlăduţ Voevod, se arătă şi dânsa darnică către acest sfânt locaş; la anul 7028 (1520), Iunie în 11, Neagoe Basarab Voevod dete o poruncă prin care întăreà mânăstirei Snagovul toate câte le dase şi oricâte ar voì să mai deà, de a sa bunăvoie, acea bătrână Doamnă, sfintei mănăstiri, părintelui egumenului şi călugăraşilor dintr'însa.

Mai mulţi Domni şi câţiva particulari mai veniră şi în urma acestora, să adaoge sau să confirme averile şi privilegiile anticului locaş; dar cu secolul al XV-lea, putem zice că se încheie epoca în care mânăstirea stătù, bogată şi strălucitoare, sub ocrotirea ctitorilor primitivi. Am menţionat mai toate amintirile ce ea păstrează acum din acel period de antică splendoare, şi nu-l putem mai bine închide decât cu câteva pietre funerare.

Din câte morminte au existat din vechime în biserica dela Snagov, zece mai stau acum în fiinţă, grămădite în partea dreaptă a advonului, dinaintea uşei despre choră şi împrejurul pilastrului octogon ce desparte colţul despre sud-vest, purtând toate inscripţiuni mai mult sau mai puţin citeţe. Alte

lespezi roase se mai găsesc prin biserică; dar cine poate spune pe ale cui trupuri au stat aşezate? Singură numai una, mai mare, ce este în faţa uşilor împărăteşti ale altarului, păstrează o tradiţiune. Se zice, — şi poate nu e eroare, — că a fost piatra mormântală a unui Domn crunt şi nelegiuit, — a lui Ţepeş, în gura poporului, — care înnălţase la Snagov, în clădirile despre miazăzi, un fel de cameră de tortură din care osânditul, după ce suferise caznele impuse cu fier şi cu foc, erà azvârlit, prin mijlocul unui scripete sau balistă, în adâncul iazului. Cu dărâmarea vechilor case, camera de tortură şi scripetele au dispărut; dar încă de mai înainte, se zice că mitropolitul Filaret, al cărui nume e aşà de popular prin mânăstirile ţării, ar fi pus să şteargă literile după mormântul urgisitului domnitor, care clădise acele groaznice maşine, şi i-ar fi aşezat piatra, pentru veşnică pedeapsă, ori pentru izbăvirea nenorocitului său suflet, sub picioarele preotului, când ese cu sfintele daruri. Tot de aşà simţiminte împins, răposatul episcop de Argeş, Ilarion, a pus să şteargă din biserica Curţii de Argeş, un portret ce se zice a fi fost al lui Vlad Vodă Ţepeş, şi în locul acela, a pus să zugrăvească pe al cuviosului-archiereu Iosif, cel dintâiu episcop Argeşan, şi restaurator al frumoasei biserici episcopale.

Dar ca să revenim la mormintele din Snagov, cari poartă încă inscripţiuni, deşi credem că sunt strămutate din locurile lor primitive, vom menţionà unul ce arată pe patru linii, împrejurul lespezii, cuvinte slavone în care citim:

† A răposat ro-
bul lui Dumnezeu monachul Ioan marele logofăt, în
zilele prea-cuviosului
şi de Christos iubitorului Iw. Basarab Voevod. În anul
7000 şi 2 luna. fev. 4.

Ţărâna unui mare logofăt al lui Basarab Voevod, călugărit poate în Snagov, fù depusă subt această piatră la 1494. Alături cu dânsul zace subt o lespede frumos sculptată cu litere regulate, coprinsă într'o straşină adâncită. împrejurul

pietrei, un alt mare dregător, mort la 1512, sub domnia lui Radu Vodă Vlăduţ. Pe aceasta se mai poate traduce:

† A răposat robul lui Dumnezeu Pârvul
mare dvornic al toatei ţări a Ungrovlahiei
şi despre Dunăre în......
.. 7020 ... 5 luna iunie ... zile, sâmbătă la ceasurile 4 ale
zilei. Veşnica lui pomenire!

III.

O Doamnă rea şi un Domn bun.

Dacă acum, ridicând ochii dela morminte, vom cătà o privelişte mai puţin întrîstătoare, pe păreţii bisericii, picturile lor ne vor strămutà deodată într'un larg câmp de ipoteze, atât asupra artei bizantine cât şi asupra istoriei pământene. In adevăr, zugrăveala interioară a bisericei prezintă graduri aşa felurite de măiestrie încât la fieşce chip, la fieşce icoană, la fieşce obiect zugrăvit, trebue să facem o distincţiune între ceeace este vechie pictură bizantină de stilul arhaic al şcoalei lui Panselinos, domnitoare mai ales în mânăstirile muntelui Atos, şi ceeace este adaos, prefacere, meremet dintr'o epocă de decadenţă grotescă, operă poate a nedibaciului reparator al bisericei, dela 1815. Trebue să observăm că mai cu seamă sfinţii ale căror chipuri, într'o mărime superioară naturei, ocupă păreţii laterali şi rotunjiţi ai chorei, înfăţişează caracterele unei arte mai antice, mai corecte; pozele lor schematice nu-i opresc d'a păstrà în figuri, urmele unui penel sigur şi adânc inspirat de simţul mistic al artelor religioase în Orient; veşmintele ţin asemeni forme şi desemnuri antice, printre cari vom deosebì, — lăsând la o parte multe particularităţi mărunte şi caracteristice,—stiharele acoperite cu cruci de purpură şi de aur ale unor sfinte personagii, şi căciula de o formă originală şi cu totul medievală, a sfântului Iacov Persianu. Aceste icoane poartă fiecare, numele sfântului în limba slavonă, şi iată cum sunt dispuse:

La stânga, începând dela tâmplă, se află:

Maica Domnului;—Impăratul Impăraţilor şi Domnul Domnilor şi marele archiereu Isus Christos Mântuitorul;—Sf. Ioan Inainte-Mergătorul;—Sf. Procopie;—Sf. Artemie:—Sf. Mina;—Sf. Galaction;—Sf. Mina Egipteanul;[1])—Sf. Sava Stratilat.

La dreapta, începând iarăş dela tâmplă, sunt:

Sf. Dimitrie;—Sf. Gheorghie;—Sf. Teodor Stratilat;—Sf. Iakov Persianul;—Sf. Nikita;—Sf. Eustatie, cu doui copii: Sf. Agapie şi Sf. Teopist;—Sf. Constantin şi Sf. Elena[2]).

Partea cea mai mare a picturilor ce ornează ceilalţi păreţi cu icoane, nu merită câtuşi de puţină atenţiune, nici ca artă, nici ca vechime; dar păretele ce vine în faţa tâmplei şi cel ce stă d'a stânga, când intri în advon, prezintă mult interes prin portretele domneşti ce se văd pe dânsele.

Cunoştinţele noastre genealogice asupra Domnilor pământeni nu sunt încă acum destul de întinse şi de lămurite ca să ne putem explicà gruparea şi filiaţiunea deosebitelor chipuri ce se reproduc cu identitate pe acei doui păreţi. Să ne mulţumim de o cam dată a le enumerà în ordinea în care se află, şi poate că timpul va vărsà asupra lor mai multă lumină.

Pe porţiunea din dreapta zidului din choră, este mai întâi, *Neagoe Basarab* cu fiul său *Teodosie Voevod*. Deşi părintele Ghermano Brătianu i-a înscris la căpătâiu acea enigmă istorică fără sens, pe care am menţionat-o mai sus, dar prezenţa junelui Teodosie, tipul chiar a lui Neagoe, cu buclele-i aurii lăsate pe piept, cu figura sa dulce şi blajină, cu mustăţile-i răsucite în jos, nu lasă nici o îndoeală asupra persoanei reprezintate în acest portret. Alături cu dânsul stă **Iѡ Мнрчѣ Воевод**, şi amândoui ţin, ca ctitori, biserica pe palme. Costumul acestui Mircea nu este cel îngust şi cavaleresc purtat de Mircea bătrânul în portretele sale dela Cozia şi dela Curtea de Argeş; e un costum larg, oriental, un caftan lung de stofă de fir cu guler de blană, astfel cum poartă principii noştri din secolul al XVI-lea şi următori. Acest Mir-

[1]) Partea de jos a trupului e tăiată de o fereastră.
[2]) Idem.

cea nu e, dar *cel bătrân, Mircea* ci poate *(Ciobanul?)* fiul Mihnei, cum pare a o dovedì portretele ce urmează.

De partea stângă a uşei, stă Іѡ Петрꙋ Воевод, purtând într'o mână o basma roşie cu bordură de fir, şi în cealaltă o cruce cu trei răscruci, (una mai mare, la mijloc, şi alte două mai mici, sus şi jos). Lângă dânsul stă un tânăr, Іѡ Радꙋ Воевод, ş'apoi altul, şi mai mic de talie, Іѡ Мирчѣ Воевод. In sfârşit, la margine, tăiat în mare parte de uşa laterală care dă trecere din advon la choră, este chipul Doamnei Chiajne, Гндж. Кнежна, purtând, ca toate celelalte portrete, o coroană 'naltă de aur, pe cap, cu deosebire că a ei nu este terminată cu bumbi, ca a principilor bărbaţi. In mâna stângă ea are o basma roşie cu ciucuri de fir; în cea dreaptă o cruce întreită ca a lui Petru Voevod.

Negreşit că din aceste deosebite personaje, e lesne a recunoaşte pe Mircea, soţul Chiajnei şi pe fiul lor, Petru Voevod Schiopul. Dar cine sunt tinerii Radu şi Mircea Voevozii? Ce caută toţi aceştia la un loc cu neîmpăcaţii vrăjmaşi ai familiei lor, principii Basarabi? Iată enigme grele de descurcat.

Ştim că Petru Voevod Schiopul a avut de frate pe Alecsandru Voevod. Avut-a el oare şi alţi doi, anume Petru şi Mircea, care au murit tineri? Se poate; dar atunci de ce lipseşte portretul lui Alexandru Vodă care, el erà frate mai mare? Ştim că Petru Voevod a fost însurat cu o transilvană, Elena Cherepovici, dela care a avut numai o fiică, Tudoriţa. Dar oare avut-a el, dela o altă soţie, doui feciori, anume Petru şi Mircea? Vârsta tinerilor din portrete şi tăcerea complectă a istoriei dau până acum puţină probabilitate acestei ipoteze. In sfârşit, zugrăvitu-s'a biserica din Snagov, sau cel puţin aceste portrete, în timpul domniei lui Mircea Vodă (între 1545 şi 1559), sau în a lui Petru Vodă (1560—1567)? Atunci pentru ce s'au pus şi Neagoe Basarab, căci el nu e nici ctitorul primitiv al bisericei, nici rudă a familiei lui Mihnea cel rău.

Documentele nu ne păstrează nici o amintire despre vre-o

reparaţiune sau înfrumuseţare făcută mânăstirii; de către Neagoe, de către Mircea Ciobanul sau de către fiul său Petru. Singur, prin acei timpi, Vlad Voevod, cel de s'a 'necat scăldându-se în Dâmboviţă la Popeşti, ne spune, la 1530, că văzând monăstirile Snagovul şi Tânganul «rămase fără de «cercetare şi slăbite, a luat seama de ele şi le-a îngrijit pe «cât a fost cu putinţă stăpânirii sale şi, nimănui silă ne fă«când, ci dela sine şi din averea sa, le-a dăruit moşia Gârla«lungă, ca să-i fie lui şi părinţilor lui spre veşnica pomenire, «până ce vor stà în fiinţă sfintele mânăstiri şi să-l scrie în «sfânta proscomidie, şi în sfântul pomelnic să-l pomenească «cu sfinţii ctitori la toate vosgleşeniile în biserică, iar după «încetarea vieţei sale, să aibă pe an, în câte-o zi, seara, pa«raclis cu colivă şi cu stropire de vin şi cu priveghiere de «noapte, iar dimineaţa iarăşi cu colivă şi cu stropire de vin».

Asemenea drepturi ctitoriceşti, nimic nu ne spune dacă şi le dobândise, şi prin ce fel de daruri sau de întăriri şi le căpătase, Neagoe Basarab, Mircea Ciobanul şi familia îndoioasă a Doamnei Chiajnei şi a lui Petru Vodă, de două ori zugrăviţi pe păreţii bisericei. De aceea, în zadar ne vom sili a luminà cestiuni asupra cărora lipsesc acum orice datine pozitive.

Mai lesne şi poate chiar mai profitabil va fi să cercăm a complectà costumul Doamnei Chiajne, pe care deschiderea unei uşi, tocmai la locul unde se află dânsa zugrăvită, l-a ştirbit, d'o parte, chiar dela pept în jos.

Nici un jurnal de mode nu ne-a păstrat modelul şi tiparele graţioaselor podoabe cu care elegantele noastre domniţe şi jupâniţe din secolii trecuţi, veneau în ajutorul graţiilor lor fireşti; nici un amabil cântăreţ, *trubadur* pământean din vechime, nu s'a aflat ca să ne lase descrierea taliei lor, mlădiită subt un port strălucitor; nici un artist înamorat de vremile înapoiate: nu ne-a schiţat, în vre-o gingaşă pictură, chipul amantei sale în veşmintele-i originale. Reduşi dar la izvoare serbede şi puţin atrăgătoare, la foi de zestre, la hrisoave mucede şi la portretele de biserici, aspre şi înegrite,

ne cerem mai dinnainte iertare dela acea rară cititoare română care va luà în mână aceste pagine de arheologie costumară. Am dorì să-i descriem sub culorile cele mai plăcute, graţia impunătoare şi gravă ce erà tipărită în conturnele drepte şi regulate ale lungilor veşminte străbune; am dorì să amintim prin cuvinte nimerite, efectul plăcut ce produc vederii, desemnele bogate ale grelelor stofe antice şi formele elegante ce se da odinioară masivelor giuvaieruri de aur, de smalţ şi de petre scumpe. Vedeţi, spre exemplu, cu ce armonioasă splendoare sunt îmbrăcate domniţele din biserica episcopală dela Curtea de Argeş, unde picturile mai îngrijite au conservat cu fidelitate costumele secolului al XV-lea şi al XVI-lea.

La femeile din această din urmă epocă, o iie sau o cămaşă de pânză subţire, cusută în lungul mânecilor cu vărgi de fir şi de culori vii, dar bine potrivite, înveleşte braţul sub largile-i cute şi se încheie la mânicuţe cu o beteliè decorată; altiţa de pe umăr e bogat cusută cu fluturi de aur, şi încreţul e compus de largi găitane, ca nişte brăţări de fir. Pe d'asupra, vine rochia roşie, vărgată în lung şi deschisă rotund la pept d'asupra sânului, care este acoperit cu un peptar cu dungi încreţite şi cu un mic guler roşu răsfrânt; fusta în cute, e îngustă şi compusă din două bucăţi, cusute una de alta, mai sus de genunchi, precum sunt încă vălnecile sau cretinţele ţesute de ţărancele române. Peptul însă poartă o podoabă ce a lipsit acum cu totul din portul naţional; e un fel de semicerc de fir, care, în sus, trec peste umeri ca nişte bretele, şi, în jos, se coboară pe şolduri, sub un larg brâu de mătase sucită, încins de mai multe ori la mijloc. Pe d'asupra acestor veşminte, vine scumpa dulamă de serasir înflorat, cu guler mic de blană, cu găitane şi cu nasturi sau bumbi de aur d'a lungul pepţilor şi a pulpanei; locul mânecei e însemnat numai printr'o crestătură cu blană; iar d'asupră-i, pe umeri şi la subţiori, sunt închietori şi bumbi auriţi. Poala de jos a dulămii e crestată în mai multe locuri şi ornată cu găitane largi, de sub care ese piciorul, invăscut într'un călţun roşu, lung, subţire şi încovoiat la vârf.

Capetele poartă coroană, căci sunt capete domneşti; dar poartă o coroană fictivă, convenţională, căci nu putem crede să fi ţinut vre-odată pe un gingaş cap de femeie, — fie chiar şi cap coronat, — acele largi şi incomode coşuleţe, închipuite de metal preţios şi de petre nestimate. Podoaba obicinuită pe acele timpuri de damele bogate, ne-o descrie jupăniţa Rada, fiica Barbului comisul, când, la 1565, dăruieşte, pentru icoana Maicei Preacurate dela Snagov, *o podoabă de cap femeiască, ce se chiamă* Mesal, *adică de pânză de cănăvăţ cu fluturi de aur şi cu mărgăritar.*

Pe lângă această găteală de stofă, ce negreşit îmbrobodeà capul, jupăniţele din vechime purtau încă, atârnate de cosiţele ce le incadrau obrajii, nişte lungi cercei, precum să şi văd la cele mai multe portrete ctitoriceşti din secolii aceia. O podoabă de felul acesta se păstrează în sicriul sfintei Filotei din biserica domnească dela Curtea de Argeş; dar valoarea ei principală este acea formă antică, căci materiile ce o compun, sunt de un mic preţ, şi, lăsându-ne numai să înţelegem tot luxul de care asemenea scule erau susceptibile, dovedesc că aceea dela Curtea de Argeş, este darul unei femei puţin avute. Iată forma acestui ornament: două plăci ovale de cornalină de deosebite mărimi şi despărţite prin doi mai mici samfiri alăturaţi, — încinse toate în cercuri ornamentate de argint, — formează un fel de cercel, la care sunt aninate şease lungi lănţuşe de argint compuse din verigi pătrate. Un lanţ de acelaşi fel, dar mai lung şi destinat a se pune pe cap, sau a încinge bărbia, leagă ambii cercei, cari se înfigeau în coade cu câte un cârlig şi atârnau până pe piept. Să închipuim însă, în loc de materii aşa fără preţ, nişte frumoase agrafe de aur cu petre scumpe şi scânteietoare; şi'n loc de grosolane şi rare cătuşe de argint, o coamă stufoasă de sârmă aurită sau de fine lănţuşe veneţiane, şi atunci negreşit ne vom face o ideie exactă de forma acelor podoabe care încadrează, ca nişte plete de aur, figurile blânde ale Doamnelor noastre, în portretele lor de pe la mânăstiri.

În sfârşit, spre a înregistrà şi a complectà toate obiectele

felurite ce alcătuiau găteala unei nobile dame din timpii trecuţi, în ţară la noi, să ne fie iertat a transcrie aici foaia de zestre a Stancăi, fiica monahului Dositeiu Brăiloiu şi soţie a paharnicului Obedeanu, pe care o găsim printre actele de proprietate ale moşiei Cuneşti a Snagovului. Iată din cuvânt în cuvânt, acest curios document:

Cu mila lui Dumnezeu, însemnăm zestrile fie-mea Stancăi, precum scrie în jos:

1 Salbă za aţe 20, de câte cinci.
12 Şiruri de mărgăritar.
1 Cunună de aur cu diamanturi şi cu robinuri.
1 Păreche brăţări de aur cu zale.
1 Păreche cercei de aur câte cu un picior de samfir şi cu robin.
1 Păreche cercei de aur câte cu un picior de smarand şi cu robin.
1 Inel de aur cu un diamant.
1 Inel cu şease diămănţele.
1 Inel cu un samfir alb.
1 Inel iar cu samfir.
1 Inel cu robin şi cu două diămănţele. Bani de cap timin jumătate poleiţi, jumătate albi.
1 Iie cu mărgăritar.
4 Ii cu sârmă.
4 Ii cu fir.
12 Ii cu mătase.
5 Mărămi cusute cu fir şi cu mătase.
1 Măramă cusută tot cu fir.
1 Dulamă de serasir cu pacea de samur şi cu nasturii de aur.
1 Dulamă de lastră verde cu pacea de samur, cu nasturii de mărgăritar.
1 Dulamă de lastră roşie cu râşi, cu nasturii de mărgăritar şi cu sârmă.
1 Zăbun de sandal de Veneţia cu feţe.
1 Rochie de serasir cu gurile de fir, cu sponcile de argint cu smanţ.
1 Rochie de belacoasă roşie cu gurile de frânghie cusută cu sârmă, cu sponcile de argint poleite.
1 Rochie de belacoasă galbină, cu flori de fir, cu gurile de frânghie cusute cu fir, cu sponcile de argint poleite.
1 Rochie de hataia cu flori de mătase, cu guri de frânghie, cu sponci de argint.
1 Rochie atlaz cu flori de mătase, cu guri de frânghie, cu sponci de argint poleite.
1 Brâu cu vărgile de fir.
3 Mese alese cu trei peşchire alese.
1 Maramă de oglindă, de Ţarigrad.
1 Maramă de mâni aleasă, umplută cu fir.
1 Maramă de mâni cusută cu mătase, umplută cu fir.
1 Oglindă.
12 Tipsii de cositor.
12 Talere de cositor.
12 Cuţite cu plăsele de argint şi cu furculiţe de argint.
12 Linguri de argint.
1 Solniţă de argint.
1 Căţie de argint, mare.

1 Bohordar de argint cu câmpul poleit.
1 Cupă de argint
2 Sfeşnice de aramă cu mucările lor.
1 Scatulcă de vutcă.
1 Lighian cu ibric.

Aşternutul cum se cade.

1 Pilotă de atlaz.
1 Plapomă de hataia cu flori de fir, cu ciarşaf cu colţi.
1 Ciarşaf cusut cu mătase şi cu fir.
2 Ciarşafuri cusute cu mătase.
1 Ciarşaf cu împletituri de tiriplic.
2 Perne de tulpan cu flori de tiriplic, cu răţele de fir.
4 Pernişoare mici de Ţarigrad, cusute cu fir.
2 Perne mari şi 4 mici alese şi cu răţele cu fir.
2 Perne de frânchie.
1 Zăvaz de taftă leşască cu feţe.
1 Covor mare de pat.
1 Covor segedea de masă
2. Covoare segedea de carâtă.
1 Carâtă cu şease telegari.
1 Cal de ginere cu podoabele lui.
150 oi; 100 oi cu miei, 50 oi sterpe.
12 Epe cu mânzi.
1 Armăsar.
12 Vaci cu viţei.
12 Boi.
6 Mătci de stupi.
12 Pogoane de vie la Dobroteni cu tot locul nostru.
Moşia Viişoara cu vie, însă câtă am ţinut noi mai inainte.
Mosia Coteniţa.
Mosia Nenciuleştii.
400 Stânjeni moşie ot Cunesti sud. Ialomiţa.
Moşia Cioroiul după Hamărade sud. Dolj.
Moşia ot Uricheşti.
Via dela Turcineşti, alături cu via lui Michai căpitanul.
8 Suflete de ţigani.
2 Fete de ţigani în casă.

Aceasta dela noi, iar de la Dumnezeu milă şi blagoslovenie.

DOSITEIU MONAHUL BRĂILOIU.

Iată o bogată foaie de zestre felurită! Câţi proci nu vor fi peţit mâna avutei mirese! Câţi coconi sprinteni nu-şi vor fi încurat armăsarii ageri sub obloanele ei! Câţi becheri zgârciţi nu vor fi linguşit slugăreşte pe bătrânul monah!

Dar îndestul! Enumerând hainele, sculile, averile, şi binecuvântările, lăsate fiicei sale Stancăi, de boierul călugărit Brăiloiu, noi am uitat că vorbiam de Doamna Chiajna, femeie cu deosebire energică, şi intrigantă, căreia negreşit timpul îi erà prea scump spre a-l risipì în podoabe şi găteli.

Am cercat, sunt câţiva ani, a reprezentà, în această Doamnă, un caracter de muiere aspră, vitează şi ambiţioasă. Poate că

atunci într'o nuvelă istorică, am exagerat puţin trăsăturile portretului; dar cronica şi relaţiunile ambasadorilor străini la Constantinopol ne stau dovadă spre a încredinţà despre curagiul şi despre uneltirile zavistioase ale Doamnei Chiajne sau Cezarine. Văduvă de Domn, ea ştiù, prin dări de bani, prin câştigări de protecţiuni, prin lupte războinice făţişe, să aşeze, pe rând, în domnie, pe amândoi fii săi, Petru şi Alexandru. Ea învăţase dela soţul ei, Mircea Vodă Ciobanul, a nu se dà în lături dinaintea nici unei neomenii, spre a ajunge la ţinta nepregetată a neamului lor, la domnie. Cruzimea tradiţională a familiei lui Mihnea cel rău ne-o atestă încă şi cinci lespezi din biserica dela Snagov, întinse peste cenuşa a cinci victime ale ei.

Pe când Mircea Ciobanul, rătăcitor prin ţările vecine, după uciderea tatălui său în Sibiu, căutà să-şi câştige, prin orice mijloace, tronul răpit familiei sale de alţi Domni Basarabi sau Calugăreşti, în ţara Românească trăià un boier, Dragomir postelnicul, ce avuse dela soţia sa Marga, patru feciori: Udrea, Radu, Barbu şi Cracea. Ca cei mai mulţi boieri din acea vreme, junele Udrea nu văzù cu plăcere planurile lui Mircea realizate pentru întăia oară, pe la 1550. Aşa dar, cârma ţării erà să încapă în mâinile sângeroase ale fiulul Mihnii! Câte răzbunări, plămădite în păsurile pribegiei, se vesteau pentru urmaşii celor ce gonise pe tatăl lui din domnie! Câte lacome răpiri se pregăteau de către noul domnitor, spre a scuturà mizeria ce o târâse poate atâţia mari de ani, pe ţărmurile străine!

Prevestirile nu fură amăgite; abia de două săptămâni sosise Domnul în scaun şi îndată puse de tăiè pe Coadă vornicul şi pe fratele său Radu comisul, pe Dragul stolnicul şi pe Stroe spătarul, pe Vintilă comisul şi pe alţi mulţi boieri, muncindu-i mai întăi spre a le aflà toate avuţiile şi a-i stoarce de tot ce ei aveau. Unii însă, printre care erà şi Udrea fiul lui Dragomir postelnicul, prinseră mai din 'nainte de veste şi fugiră în Ardeal, căutând acolo scăparea vieţii lor şi o ajutorinţă spre a răsturnà pe Domnul vrăjmaş. Dar doi ani tre-

cură înainte ca ei să poată adunà un cârd de oştire, cu care în sfârşit, în toamna anului 1552, izbucniră în ţară. Mircea luase ştire despre urmările pribegilor şi, înaintând către dânşii cu oaste, pe râul Prahovei în sus, îi întâmpină la sat la Periş, se bătù cu ei şi îi răzbì cu totul. Care dintr'înşii avù zile, scăpă cu fuga înapoi; alţi mulţi periră pe loc; iar printre cei robiţi fù şi Udrea sau Udrişte vistierul, pe care, Voivodul, în ziua, poate, de 12 Noembrie, anul 1552, îl ucise în sat la Onceşti.

Trupul lui fù adus la Snagov şi pe lespedea ce-l acoperă citim încă cuvinte slavone ce zic:

† Tăiat a fost jupân
Udrea de către Mircea Voivod, în satul Onceşti. A fost el
fiiul lui Dragomir postel-
nicul şi al jupâniţei sale Marga. În anul 7082 lun. noem. 14.

Sărmana mumă, văduvă poate pe atunci, renunţă, după această nouă pierdere, la mulţumirile casnice ale vieţei de familie, acum atât de amărîte, şi se retrase într'o mănăstire, schimbându-şi numele de Marga, în acela de monahia Efrosina. Nu ştià, biata mumă, că alte răstrişti mai grozave, aveà să încerce încă duioasa inima sa!

În adevăr, fiii săi cei mai juni, crescură în vârstă de odată cu fiii ucigaşului fratelui lor mai mare, şi ura se desvoltă de o potrivă în sufletul fiecăruia dintr'înşii. Din partea sa, Doamna Chiajna, epitroapă îngrijată a domneştilor săi fiii, hrăncà în sânul lor, acel duh de neîmblânzită răzbunare care învăluie domniile acestui neam, dela Mihnea cel rău până la Mihnea Grecul, ca într'o mantie scăldată în sânge românesc.

După mai multe plângeri ale boierilor, în contra lui Petru Schiopul, cel dintâiu moştenitor al Mircei, plângeri încâlcite toate din intrigile Chiajnei, Poarta spre a 'mpăcà sau spre a nemulţumì pe toţi de odată, dete domnia, la 3 Maiu 1569, lui Alexandrul, fratele mai mic al Petrului. Un domn aşa tânăr da tuturor speranţa unei domnii blânde şi spornice în fapte bune. Ca în multe rânduri, toată ţara, şi boierii pribegi cu dânsa, se amăgiră de acest vis; toţi, de toate părţile,

se grăbiră a alergà să se'nchine noului stăpânitor. Din țările vecine soseau mereu pământenii înstrăinați de mari de ani, cu gândul să'și afle acum o viață liniștită în căminile lor strămoșești. Obosiți de ură și de suferințe, toți păreau a lăsà uitării, nevoile și împărechierile trecute.

Dar, în mijlocul acestei înfrățiri generale, cruzimea bănuitoare a domneștei familii veghià, ascunsă subt o perdea de fățărie; ea așteptà, cu un zâmbet viclean pe buze, să'și vază toate prăzile adunate împrejur. In sfârșit, într'o zi de 1 Septemvrie, la 1569, planul urzit pe tăcute în palatul domnesc, se dete pe față printr'o groaznică măcelărie. În oraș la București, toți boierii cunoscuți sau bănuiți ca vechi dușmani ai familiei stăpânitoare, fură coprinși de slujitori domnești, și capetele lor trunchiate formară un alt morman ca cel ridicat la Moldova, pe aceiași timpi, de Alexandru Vodă Lăpușneanul. Cronica ne-a păstat numele a mai multor din victimile acestei zile: «Radu logofătul dela Drăgoiești, și Mihnea dela Bădeni, și Stan Udriște vistierul, și Tudor dela Bucov, și Vladul Caplii, și Pătrașcu, și Calotă, și Stan fiul Drăguleţului, și Radu stolnicul dela Boldești, și Radu fiul lui Socul vornicul.» Printre aceștia noi recunoaștem pe Radul stolnicul și trebuie să adaugem pe frații săi, Barbul și Cracea, fii ai lui Dragomir postelnicul.

Pe câte-și trei, trupuri acum neînsuflețite, jalnica lor mumă, Efrosina monahia, i-a strămutat în mânăstirea Snagovul, și pe petrele lor, neasemănate în mărimi și forme, s'a scris;

† Tăiat

a fost jupân Radul stolnicul, de către Alexandu Voevod și a fost el fiul al lui Dragomir postelnicul și muma lui (a fost) monahia Efrosina. In anul, 7078, luna Septemvre 4 zile.

† Tăiat a fost

jupân Barbu de către Alexandru Voevod în orașul București și a fost el fiul lui Dragomir postelnicul și muma lui (a fost) monahia Efrosina. Luna Septemvre 4 zile. În anul 7078.

† Tăiat a fost jupân

Cracea de către Alexandru Voevod în București; și a fost el fiul lui Dragomir postelnicul; și muma lui (a fost) monahia Efrosina. În anul 7078.

Nenorocita mumă n'avù putere a trăì mai mult decât până ce văzù, aşternute una lângă alta, câte-şi-patru petrele mormântale ale fiilor săi.[1]) Atunci, zdrobită de o nespusă şi nemângâiată durere, ea îşi căută un loc modest alături cu nefericiţii ei copii, şi adormì de somnul veşniciei, subt o îngustă lespede, care trunchiată azi în două bucăţi, poartă următoarea inscripţiune, plină de o jale pătrunzătoare:

† A răposat roaba lui Dumnezeu monahia	Efrosina după moartea a patru fii ai săi,
cari au fost tăiaţi. Veşnica po-	menire! Mult întristată mumă până la moarte!

Pe acest mormânt sdrobit şi pe cele patru mai sus arărătate, grămădite toate în biserica dela Snagov, se citeşte dar o dramă, plină de interes şi de mişcare, o dramă ce ar fi rămas cu totul în uitare, dacă n'am găsì-o săpată pe acele petre funerare. Astfel dar, monumentele vechi aduc adese ori din vremurile trecute, răsunete pline de glorie sau de jale; ele ne sunt adese ori, învăţăminte pline de o filosofie adâncă şi ne fac a vedeà cum timpul şterge şi alină toate patimile pământeşti. Vedeţi chiar în biserica dela Snagov, cum toate urele au pierit în braţele morţii! Doamna Chiajna, cu familia sa, stă acolo de veacuri pe păreţi, privind cu linişte şi cu blândeţe la mormintele jertfelor sale, şi nici soţia nici fii lui Dragomir nu mai înalţă o mână răzbunătoare asupra ucigaşei lor!

Dar fiindcă descoperirea unor aşa tragice scene ne-a ţinut câtva timp în necropola bisericei ce vizităm, să ne mai oprim şi câte un minut asupra celorlalte trei morminte ce o completuiesc.

Unul e al mitropolitului Serafim, carele a păstorit în ţară sub Mihnea Vodă Turcitul şi poate, sub Petru Cercel; în a doua domnie, însă, a lui Mihnea, documentele Snagovului

---

[1]) Toate inscripţiunile mormântale dela Snagov, pe care le am reprodus româneşte, sunt scrise în limba slavonă.

ni-l arată retras în această mânăstire, ocupând dregătoria de egumen. Inscripţiunea petrei lui e foarte roasă şi abia se citeşte pe dânsa:

A *răpo*sat ro*bul*
. . . prea-o-sânţitul arhimitropolit Serafim în zilele lui Mihnea V. . .
. . . . In anul 7098 (1590?)

Alt mormânt ne repoartă în zilele lui Mihaiu Vodă Viteazul, la anul al duoilea al domniei sale (1594), când ştim că el avù a reprimà o răscoală de boieri, în capul căria se pusese banul Manta. El fu îndurător pentru cei mai mulţi; însă s'ar putea ca milostivirea-i să se fi stins dinaintea unei trădări către duşmani. Dumnezeu să ne ierte dacă învinovăţim pe nedrept memoria stolnicului Dima, pe a cărui peatră grosolan lucrată, se poate încă citì:

† Tăiat
a fost jupân Dima *fostul* stolnic. . . . .
Mihaiu Vodă. In anul 7103, luna noemv. zile 28.

In sfârşit al zecelea şi cel din urmă mormânt dela Snagov e o peatră mare, pe care stă scris jur împrejur:

† A răposat
robul.... Stoica logofătul din sat de la Crăciani în zilele prea cuviosului
şi de Christos iubitorului
Iw Alexandru Voevod, fiiulul Radului Voevod şi i-a fost moartea în zilele lui Alexandru Voevod fiul lui Iliaş Voevod.
In anul 7136, (1628)
luna iunie, zile 7.

Asupra acestuia nu putem spune nimic mai mult decât ceia ce spune epitaful lui. Erà poate şi el unul din acei oameni, mari şi puternici în vremea lor, onoraţi, lăudaţi, adoraţi chiar de o mare parte a lumii, până când trăiesc; şi după ce mor, după ce li se ridică monumente sumptuoase. numele lor se stinge din memorii, şi lumea desameţită de prestigiul lor personal, bagă atunci de seamă că faima lor a fost mincinoasă şi că faptele vieţei lor se reduc la nimic pentru glorie, nimic pentru posteritate!

Acest mormânt însă, mut de renume, ne aminteşte trei

domnii, cărora ţara le datorează mai mult d'o răutate. Radu Mihnea; Alexandru Coconul şi Alexandru Iliaş sunt în adevăr, domnii aceia, sub care influenţa Grecilor a început, pentru prima oară, să apese cu greu asupra ţărilor Române. Atunci mai întâi, se adeveriră acele cuvinte ale Impăratului Prooroc pe care le aplicà la acea nenorocită stare a ţării, nemuritorul Mateiu Basarab: «Doamne! veniră străinii în moşia noastră «şi spurcară mânele lor cu mite, şi îndrăzniră a vinde, a câr«ciumărì sfintele tale, şi a gonì pe moşteni, şi în trudele şi «ostenelile lor a băgà pe străini, fum de ruşine şi de împu«tăciune vecinilor noştri!» In adevăr acei Domni, români de neam dar crescuţi în Fanar, adunară în jurul lor străini venetici; ei le deteră pe mâni toate dregătoriile ţării, le predară toate isvoarele de înavuţire, le închinară toate vechile mănăstiri pământene. Atunci, anticele locaşe sfinte căzură în mânile cămătarilor greci; daniile cuvioase şi legămintele ctitorilor primitivi fură călcate în picioare de călugării străini.

Snagovul avù şi el nenorocirea d'a cădeà sub această grea osândă a soartei; zidurile-i, mândre de neatârnarea lor seculară, se deschiseră unui egumen grec şi bogatele-i moşii îşi vărsară veniturile în folosul mânăstirilor greceşti din pământul otoman.

E curios de a cunoaşte prin ce mijloace viclene nesăţioşii călugări străini ajunseră la acest scop.

Încă din zilele lui Alexandru Vodă Coconul, un călugăr grec, părintele Kyr Partenie, care fusese odinioară episcop al Presponului, părăsind săraca lui episcopie din Turcia, venì în ţara Românească, şi priimì aci cu mulţumire egumenia bogatei mânăstiri Snagovul. Dreptul lui Dumnezeu, el o îngrijeà bine şi sârguià întru toate lucrurile bune şi folositoare mânăstirii; dar, cât de bun şi vrednic erà, instinctul din fire totuşi, îl trăgeà către ţara lui. El se înţelegeà cu confraţii săi dela unul din locaşele sfinte ale muntelui Atos, dela mânăstirea Pantocratului pe care o zidise împăraţii Comneni şi o prefăcuse boerii români Basarabi; aşa dar, pe la 1638, câţiva monahi de acolo veniră în ţara Românească, cu rugă-

ciune la domnie ca să li se dăruiască lor mânăstirea Snagovul şi să fie adaosă ca metoh supus mânăstirii lor. Domnitorul cel nou, Alexandru Iliaş, nu cuteză, ca alţi Domni dinaintea lui, să ia asupră-şi această închinare, ci adunând tot sfatul străluciţilor dregători ai ţinutului, le făcù întrebare: «*Să o supunem? Sau să o lăsăm a stà după obicinuita de «sine stăpânire?* Obştea răspunse «*cum că nici odată să nu «se deà mânăstirea aceasta de mai sus zisă, Sinagogova, «ci să se lase pe a sa însăşi stăpânire, după cele întocmite «de ctitorii săi cei dintâi, cei ce au zidit-o, şi astfel nes«chimbat să steà.*» «Destui Domni,» — adăogiră în sfat, boerii indignaţi, — «destui stăpânitori au prădat şi au supus sub «ascultarea mânăstirilor străine, pe cele pământene asupra «cărora ei nu aveau nici un drept ctitoricesc! Cel puţin «ca aceasta să fie liniştită şi scutită de o nevrednică supu«nere! Sature-se locurile sfinte dela muntele Atos şi de aiurea, «cu atâtea danii şi metoaşe cu care le-au înzestrat alţi Domni «de mai 'nainte! Iar Snagovul, hotărîm ca să stea într'a sa «dintâi stăpânire, şi metoh de aci 'nainte nici o dată, legăm «să nu fie!»

Această nobilă şi demnă hotărîre nu avù însă puterea de a stârpì şi îndurarea din inimile vrednicilor sfetnici. Mila adesea înşeală pe român. Smerenia şi virtuţile episcopului Partenie erau aşa lăudate încât toţi boerii ţărei se rugară de Domn ca să-i lase lui pururea egumenia mânăstirii Snagovului, *în toate zilele vieţii sale, iar după petrecania lui, să nu se mai aşeze alţi străini monaşi, năstavnici şi egumeni la această mânăstire,* ci numai aceea cari vor fi aleşi de soborul călugărilor.

Acestea le găsim toate, povestite pe larg, într'un foarte însemnat hrisov, dat în Bucureşti, la 6 Martie 1628 (7136), de către Alexandru Vodă Iliaş. Acest act frumos, pe pergament cu litere capitale mărunte şi cu oareşi care ornamente policrome destul de elegante, — între care şi stema ţării Româneşti încinsă într'o coroană de lauri, — e redactat în limba slavonă, cu un stil pompos şi măiestrit, de către ves-

titul scriitor Udrişte sau Orest Năsturel, care studiase în Kiev şi pe a cărui soră, Elena, o ţineà de soţie ilustrul Mateiu Basarab, pe atunci Mateiu aga din Brâncoveni. Hrisovul ne descrie cu energie toate temerile pământenilor pricinuite de acea cotropire stăruitoare şi primejdioasă a clerului străin, temeri ce se îndreptăţesc cu totul, mai ales când vedem, ca la Snagov, că cel mai mic prilej de insinuire erà de ajuns veneticilor spre a se face în puţină vreme, stăpâni desăvârşiţi pe locurile coprinse de dânşii cu silă ori cu vicleşug.

Dar această stare de umilinţă a lavrelor pământene îşi găsì, încă de pe atunci, vindecarea într'un act de energie şi de dreptate al unui Domn cu simţiri şi cu virtute patriotice. Mateiu Basarab, care luă peste câţiva ani domnia cu sabia, văzând aşa urgie, adună soborul ţării, compus de cler, de boerii mari şi mici, «sfetnici, dregători, judicători şi a toată meseria tocmitori»; îi făcù arbitrii ai acelor oameni străini ţării, «nu cu lege sfântă, ci cu neamul, cu limba, şi cu nă- «ravurile cele rele, adică Greci, cari, după ce se îndurară «nici se lenevìră în viaţa biruinţei lor a izmenì şi a pune jos «obiceiurile mânăstirilor şi pravila ctitorilor, Domnilor bătrâni «ce au fost legiuită;» şi în sfârşit, cu autoritatea sa şi a adunării pământene, restituì mânăstirile în drepturile lor legitime. Un fragment din hrisovul, încheiat în Târgovişte la la 27 Noemvrie 1640, şi citat mai sus, va arătà mai lămurit, cu elocuenţa gravă şi apăsată a stilului strămoşesc, mărimea acestui fapt, adevărat naţional. Iată cum se mai exprimă hrisovul:

«Drept aceea, noi ce suntem mai sus zişi, Iω Mateiu Ba- «sarab Voevod, dinaintea adunării a toată ţara, cu sufletul «şi cu voia a tot soborului, aşa am tocmit: cum că acele «sfinte lavre domneşti cari le-au închinat acei Domni şi Vlă- «dici străini, pentru mită, fără de voia şi fără de ştirea «neamului, le-au supus metoaşe dajnice altor mânăstiri din «ţara Grecească, din Sveta-Gora şi de pre aiurea, însă mâ- «năstirile anume: Tismana, Argeşul, Cozia, Govora, Cot- «meana, Ezerul, Gura Motrului, Brădetul, Dealul, Glavacio-

«cul, *Snagovul*, Bistriţa, Mislea, Tânganul, Bolentinul, Po-
«tocul, Râncăciovul, Valea, Menedecul, şi altele, acelea toate
«să fie în pace de călugării străini, cărora li s'au fost dat
«pentru mitele lor, şi să aibă a trăì mânăstirile într'acea slo-
«bozenie, pre acea pravilă şi tocmeală cum au legiuit zidi-
«torii şi ctitorii lor, şi să aibă a fi pre seama ţării, cum a
«fost din veac. . . . . . .»

O! Mateiu Basarab, ce adânc respect îţi datorează ţie, naţiunea română pe care azi, din negura anilor, tu încă ai ştì s'o înveţi a'şi apărà şi a'şi redobândì drepturile sale răpite! Numele tău glorios, care îl întâlnim în fruntea oricării propăşiri naţionale, ar trebuì să insufle o veneraţiune religioasă poporului pentru care ai jertfit, în muncă şi sudori, o viaţă de aproape optzeci de ani! În chipul tău smead şi costeliv, înconjurat de o barbă albă şi rară, în buzele-ţi subţiri şi zâmbitoare, în fruntea ta lată şi înaltă, în ochii tăi mici şi vii afundaţi sub sprâncene negre şi stufoase, îmi place adesea a descoperì câtă fineţă, câtă înţelepciune şi câtă energie trebuesc spre a formà caracterul unui mare domnitor. Îmi pare că te văd, diplomat iscusit râzând inghesuit în barba-ţi căruntă, când, cu un cusur subţire, îţi bătuşi joc de agaoa Turcească ce veneà spre a te mazilì şi-l ocolişi, pe dealul Văcăreştilor, cu o guardie de onoare care, cu fitilul la puşte, îl opreà să intre în Bucureşti! Apoi te zăresc, domnitor cuvios şi plin de dorul ţării, isgonind, în mijlocul adunării obşteşti din Târgovişte, precupeţii străini ce intrase în locaşele sfinte şi poruncind a se 'nălţà spre podoaba ţării, patruzeci de temple nouă! Ş'apoi iar, te văd colo, unchiaş gârbovit, dar cu ochiul plin de foc, dând pinteni calului tău, sub vifor şi sub ploaie, pe câmpia dela Finta, îndemnând şi îmbărbătând, cu glasul şi cu gestul, viteaza ta oştire, ca să nu 'şi deà mijlocul şi să răzbească tot cu o nouă agerime, ordinele simbriate de rivalul tău Vasile, şi pâlcurile zăpăcite ale căzăcescului hetman Timuş.

Viteaz în războaie, dibaciu în politică, şi'n veci încins de grija ţării, Mateiu, acel erou mare în toate, nu nesocoteà

nici cele mai mărunte îndeletniciri, ca să ţină liniştea şi dreptatea între pământenii săi. Vineà doară cineva cu plângeri la dânsul în contra unui vecin viclean sau cotropitor, el nu-l răspingeà cu inima obidită, ci 'ndată, sub ochii împricinaţilor, le dà fiecăruia ce erà drept al lui. El nu ştià multă carte, nu vorbeà altă limbă decât limba ţării; dar vorba-i erà vorbă sănătoasă, şi când luà condeiul în mână, apoi condeiul plăteà cât sabia.

Darnic cu toate mânăstirile pământene, el întărise Snagovului, vama gârlii; dela Spanţov, cu care erà miluită mânăstirea de către Basarab Voevod, şi împuternicise pe părintele Ignatie egumenul ca să ià, din acea vamă, *dela zece peşti un peşte, şi din zece bani un ban de vamă, şi din carul de făină, un obroc*. Dar Vasea vameşul pusese cartea domnească la ciochină şi nu vreà să deà călugăraşilor ce li se cădeà. Se scoală atunci într'o zi, popa Ignatie, şi merge cu jalbă la domnie. Mateiu, cum află de una ca asta, se face foc de mânie, chiamă pe gramatic şi-i porunceşte să scrie. Logofătul îşi ià pe genuchiu o făşioară lungă de hârtie, deschide călimara dela brâu, îşi curăţă condeiul de trestie, şi, după spusa domnească, scrie aşa:

Cu mila lui Dumnezeu Iω Matei Basarab Voevod şi Domn.

Scris'am Domnia mea ţie, Vaso vameşule: Ce porc-de-câne eşti tu, de cărţile Domniei mele nu le bagi în seamă. A făcut Domnia mea cărţi părintelui Snagoveanului să-şi ia de pe locul lui dela Spanţov, cum a fost legea şi obiceiul: iar tu, fecior de *lele*, nu bagi cărţile Domniei mele în seamă. Să cauţi să-l laşi să-şi ià ce e obiceiul, că vom trămite Domnia mea de, acolo, te va spânzurà. Aceasta iţi scriu şi însu-mi am zis Domnia mea. Scris Octomvre 24, leat 7152.

Matei Vodă iscăleşte şi logofătul pune alături pecetia domnească, cu chinovar. Scrisoarea se dă în mâna egumenului Ignatie, şi apoi pas, Vaso, de nu urmà după poruncă!

Cuviinţele moderne ne-au silit să înmuem într'acest curios act de diplomatică naţională, păstrat şi acum la Snagov, una din epitetele de o energie mult prea caracteristică pentru noi

oameni civilizaţi; dar vechia proză română, ca versurile latineşti:

> Le latin dans les vers brave l'honnèteté.
> Latinească în versuri nu ştie de ruşine..

În adevăr, cel ce scrià asemenea proză, aveà în vinele sale sânge vârtos de roman. Matei Basarab, dacă n'a fost singurul erou al ţării Româneşti, negreşit că a fost cel mai mare domnitor al ei, cel ce a ştiut să împreune puterea armelor de apărare, cu regularea progresului şi ordinii în lăuntru. De câte ori am urcat muntele Arnotei, unde mormântul lui de marmură stă ascuns într'o modestă capelă, aleasă chiar de dânsul pentru ultimu-i locaş, am simţit în mine cucernica mulţumire ce inspiră credincioşilor, un peregrinagiu la locurile sfinte. De ce trebue însă, să trecem munţi şi dealuri, să suim stânci sălbatice ca să găsim o lespede consacrată unei aşa glorioase memorii! N'ar trebuì oare ca naţiunea noastră să-şi arate, într'un chip mai învederat, recunoştinţa către unii bărbaţi iluştrii ca Mircea Bătrânul, ca Ştefan cel Mare, ca Mihai Viteazul, ca Matei Basarab...? Aceia sunt eroii ţării; acelora să le ridicaţi monumente!

IV.

Poezia trecutului şi poezia foamei.

E o pietoasă datorie pentru urmaşi, aceea de a deşteptà suvenirea întunecată a măririlor trecute. Sub risipurile timpilor, e o lucrare plină de farmec pentru omul cu iubire de ţară, de a cercetà faptele şi împrejurările vieţei acelor oameni cari au purtat, odată, cu onoare sarcina destinelor naţionale. În fiece colţ de pământ, e plăcut lucru pentru dânsul, a reînvià umbra bărbaţilor vestiţi ce au trăit, s'au bucurat ori au suferit odinioară acolo, şi e încă mai plăcut când poate a se împresurà cu priveliştea monumentelor şi obiectelor ce au fost martore la faptele, la luptele şi la simţirile lor.

Să ne strămutăm, spre pildă, cu gândul, la anul 1662, când zidirile mănăstirii Snagovul îşi păstrau încă caracterul

lor primitiv. Erà Sâmbătă noaptea spre Duminică, 20 Decemvre. Intr'unul din paraclisele, ce existau încă pe atunci, un bătrân de o talie înaltă şi trupeşă, stà îngenuchiat. Capul său pleşuv, închinat la icoane, părea cu totul zdrobit sub o cugetare adâncă şi cuvioasă, ca ruga creştinului ce aşteaptă ceasul său cel din urmă. La razele candelei, s'ar fi văzut în trăsurile-i accentuate şi în coloritul oacheş al figurei sale, caracterele pronunţate ale tipului grecesc. Acela erà bătrânul postelnic Constantin Cantacuzino care, cu treizeci şi mai bine de ani înainte, venise din Constantinopol, se împământenise la noi, luând de soţie pe Ilinca Basarab, cea din urmă moştenitoare a vechei familii domneşti, şi prinsese dor şi dragoste de ţară, mai mult chiar decât mulţi din pământeni. El o scăpase la 1660, de robirea desăvârşită ce Turcii cugetau a-i impune, prefăcând-o în paşalâc; el mijlocise atunci să aşeze în scaunul domniei pe junele Grigoraşcu Ghica, care îi făgăduì să-l scutească în toată viaţa lui de orice grijă, de orice bântuire. Acum însă, prin uneltiri viclene, doui boeri, duşmani ai postelnicului, şì anume Stroe vornicul Leordeanu şi Dumitru cămăraşul, se unise cu doamna lui Grigoraşcu, Maria, spre a pierde pe puternicul veteran care, din retragerea sa la moşiile-i de pe Prahova, stânjeneà planurile lor de jaf şi de asupriri. Nesocotitul Domn se lăsă în voia intriganţilor, şi venerabilul bătrân, ridicat fără veste din sânu familiei sale şi adus noaptea sub pază la Snagov, aşteptà acum în rugăciuni, să sune ora uciderii sale.

A doua zi de dimineaţă, postelnicul azistă la liturgie, în biserica cea mare, cu aceeaş cucernică luare aminte. Câte gânduri negre, repurtate atunci asupra răstriştelor ce se vesteau ţării; câte îngrijări părinteşti asupra soartei unei numeroase familii, cutreierară în acele minute inima bătrânului boier. Câte suspinuri adânci şi dureroase se uniră, sub bolţile anticului templu, cu psalmodiile alinătoare ale mângâioasei religiuni! La sfârşitul slujbei, venerabilul osândit înaintă cu pas sigur la uşile altarului şi, acolo, cu conştiinţa senină dinaintea lui Dumnezeu, se 'mpărtăşì la izvorul veş-

nicei mântuiri. Apoi, la ceasul cinci, îl duseră în trapezarea mănăstirii. Gâzii îl legară cu spatele de unul din stâlpii sălii, înfăşurându'i tot trupul cu funii strânse ca să nu poată mişcà; apoi, îi trecură de gât un ştreang ce 'nconjurà stâlpul şi alunecà pe un ochiu; atunci, trăgând ştreangul cu furii, în mai multe rânduri, nenorocita victimă murì sugrumată.

Această groaznică scenă se petreceà, ne spune cronica, în trapezarea mănăstirii, în acea sală în care monaşii, adunaţe la un loc şi în tăcere, ca vechii agapi creştini, îşi luau cinele lor, pe când un frate mai tânăr şi mai deprins la carte, citeà pe fiecare zi istoria sfântului zilei. In ziua aceia erà să se citească viaţa sfântului Ignat.

Nu putem şti cu siguranţă cum erà clădită, la Snagov, acea cameră importantă a oricărui edificiu monastic; dar, — pecât putem judecà după trapezariile ce au lăsat urme pe la alte mănăstiri vechi din ţară, şi mai ales după aceea ce se poate recompune din casele episcopale dela Curtea de Argeş, — această încăpere erà o sală, cu lărgimea jumătate cât lungul, despărţită la mijloc prin stâlpi rotunzi, puţin înalţi şi groşi pe cari se sprijineau, de patru părţi, nişte bolte ogivale ce se îmbucau între ele, fără ajutorul de arcuri îndoite. Din brâul superior, adică din astragalele stâlpilor şi din căpătâile ascuţite sau consolele bolţilor de pe pereţii laterali, se porneau, pe rotunjeala culelor, numeroase ciubuce sau nervure, care întâlnindu-se în unghiuri înguste, formau în jurul chiăi bolţilor, nişte largi rozete în formă de stele. Pe câmpurile pereţilor de laturi se deschideau ferestre late, puţin înalte şi rotunjite la capul de sus, precum erau şi uşile sălii. Pardoseala erà mai adesea de lespezi sau de cărămidă pusă pe muchi, şi mobilarea pare a se fi redus la mese de lemn, lungi şi înguste ce se întindeau, d'alungul sălii, de amândouă părţile stâlpilor, însoţite de laviţe tot aşa de simple. Mai totdeauna aceste trapezari se aflau aşezate d'asupra pivniţelor şi alăturì cu magherniţele sau cuinile ce coprindeau o vatră largă ca de doui stânjeni pătraţi, ne având alt coş de răsuflare, decât boltirea păreţilor ce se înălţau la

patru, cinci stânjeni în sus, îngustându-se într'o linie cam parabolică şi terminându-se, pe învelitoare, cu un fel de căciulă cu ochiuri jur împrejur.

Subt aceste forme architectonice, care amintesc transiţiunea stilului roman, pornit către ogive în secolul al XIII-lea şi următori, închipuirea noastră reclădesc acea sală de trapezare dela Snagov, în care îşi dete sufletul bietul postelnic Constantin Cantacuzino, muncit cu aşa barbare chinuri.

Când trupul său neînsufleţit şi mohorît de vânătaiele funiilor, fù dezlegat dela furcile casnei, soţia şi copiii răposatului fură vestiţi ca să vină să-l ridice. Duioasa familie strămută rămăşiţele părintelui lor în a lui mânăstire dela Mărgineni, şi acolo le înmormântară. In această ocaziune, cronica zice: «Toată ţara plânge pe Constantin postelnicul, «că au perdut un stâlp mare, carele au sprijinit toate ne«voile ţării; plângu-l şi săracii că şi-au pierdut mila; plângu-l «şi păgânii şi creştinii, şi toate ţările care l-au ştiut şi care «nu l-au ştiut, ci numai de numele lui au auzit, pentru multa «înţelepciune şi bunătate ce făceà în toate părţile!»

Intenţiunea noastră n'a fost însă de a povestì viaţa folositoare şi zbuciumată a postelnicului Constantin Cantacuzino. După mai mulţi scriitori eminenţi cari au exploatat această dramă impunătoare, ar fi fost o pretenţiune neertată din parte-ne a mai cercà să o expunem pe larg. Neperitorul nostru istoric, Nicolae Bălcescu, schiţă mai întâi, la 1845, această interesantă biografie. Frumoasa monografie ce tipărì el atunci în *Magazinul istoric pentru Dacia*, scrisă cu acel stil cumpănit, învietor şi colorat ce caracteriză pana sa măeastreaţă, după ce ne spune pe scurt faptele de laudă şi moartea îngrozitoare a vrednicului boier, se termină prin aceste consideraţiuni asupra fatalelor consecinţe ale neomenoasei lui ucideri:

«Moartea lui Cantacuzino avù rele urmări pentru ţara noastră. Fiii lui, vrând să-i reabiliteze memoria şi să-l răzbune, deteră pricină de se despărţiră toţi boierii în două partide care sfâşiară ţara şi o aduseră la mare ticăloşie. La Ianuarie 1665, Grigorie Ghica V.V., fugind în ţara

nemţească. Constantin, al treilea fiu al postelnicului Cantacuzino, se luă după dânsul şi, după ce îl trase în zadar pe la judicată la curtea Austriei, întâlnindu-l în sfârşit la Veneţia, dobândi dela dânsul o carte prin care afurisise pe Leurdeanu, mărturisind că el l-a îndemnat la acea crimă, cum şi trei scrisori autografe ale lui Leurdeanu către comisul Constantin Vărzarul, scrise pe când acesta se află în tabără lângă domn şi Leurdeanu caimacam, prin care îl sileà să facă în tot chipul să înduplece pe Domn să omoare pe Cantacuzino. Dintr'altă parte, fraţii Cantacuzini ce rămăseseră in ţară, dobândiră dela obşteasca adunare a ţării un act mărturisitor de nevinovăţia părintelui lor, în care se vede iscălit şi Leurdeanu, şi altul dela Partenie patriarhul Constantinopolei şi dela sinod, întărindu-l şi mărturisind asemenea. Cu aceste acte şi cu scrisorile dobândite, cum şi cu un alt act dela următorul patriarh al Constantinopolei, Metodie, ei cerură dela Radu Leon V.V. ce se orânduise Domn, ca să dea în judicată pe Leurdeanu. Dar Domnul, cu toată trebuinţa ce aveà de Cantacuzini, nu-i iubeà într'atât cât să se strice cu partida opozantă. Pentru aceea ei nu dobândiră atunci decât numai un act din partea Domnului care asemenea constatează nevinovăţia părintelui lor. In acelaş an (1669), mazilindu-se Radu Leon V.V., vornicul Antonie dela Popeşti din judeţul Prahova se urcă pe tron. Cantacuzinii găsiră acum ocazie şi se porniră cu plângeri către Domn. Cererea lor fu primită, şi se hotărî ca Leurdeanu să se dea în judicata obşteştei adunări a ţării, care, după vechia noastră constituţie, aveà drept să judice în pricini de vini mari şi de stat întocmai ca şi camerile pairilor de acum din Franţa şi Englitera. In urma acestora se şi strânse obşteasca adunare în sărbătorile Paştelui în divanul cel mare, Aprilie 20, anul 1669, unde erau adunaţi, după obiceiu, mitropolitul, episcopii, egumenii de pe la mânăstiri, toţi boierii mari şi mici, şi norod mult. Acolo, mai întâi mitropolitul adresă adunării o carte, povăţuind pe toţi cari cunosc pricina, a mărturisi adevărul. Leurdeanu întru 'ntâi tăgăduià tot. Când îi arătară scrisoarea Ghicăi V.V., prin care îl mărturiseà de vinovat, el răspunse că Ghica V.V. poate să scrie ce-i va fi voia, iar el nu ştie nimic despre acestea; iar când Cantacuzinii scoaseră scrisorile lui către Vărzarul, el nu mai putù tăgădui şi se mărturisi de vinovat.

Curata destăinuire a acestui scelerat de intrigile ce făcuse ca să omoare pe Cantacuzino, răsculă o mişcare de ură în toată adunarea cea numeroasă. «Atunci îl cunoscură toţi, — spune cronica, — şi-l batjocorea şi mari şi mici, şi-l suduià muierile şi copiii». Adunarea îl osândi la moarte ca pe un omorâtor, şi îl dete pe mâna armaşilor să-l omoare. Cei răi totdeauna sunt laşi. Leurdeanu cu toate bătrâneţile lui, iubea viaţa. In acea nevoe văzându-se, el căzù cu rugăminte la postelniceasa Elena Cantacuzino, şi la fiii ei, să-l erte şi să roage pe Domn să-l lase cu viaţă. Rugăciunea lui se ascultă. Domnul îi ertă viaţa sub condiţie ca să se

călugărească tot la mânăstirea Snagov, unde omorîse pe Cantacuzino, şi să plătească jaful ce făcuse casii lui. Atunci îl scoaseră cu mare necinste din adunare, şi puindu-l numai în antiriu cu răvaşele de trădare spânzurate pe pept, într'un car cu doi boi, îl preumblară prin târg, şi apoi îl duseră la mânăstirea Snagov. Spun că văzându-se Leurdeanu că-l călugăresc fără voia lui, când auzì puindu-i nume de călugărie *Silivestru*, strigă cu furie: «Ba mai bine Mahomet»!

Astfel se răsplătì nevinovata ucidere a postelnicului Constantin Cantacuzino. Această răzbunare însă aţâţă mult timp dezunirea şi furia partidelor, şi ţara trebui să sufere multă vreme din pricina lor.

Se vede chiar că monahul Silivestru nu stătù mult timp în închisoarea sa. Nici osânda ce apăsà asupră-i, nici ruşinea de a revedeà lumea după pedepsile infamante ce suferise, nici mustrările unei conştiinţe turburate, nu putură să-l aducă la pocăinţă. Aplecările zavistioase şi neastâmpărate ale firei sale nu se puteau de loc împăcà cu viaţa tăcută şi liniştită din zidurile Snagovului. El isbutì a se furişà din mânăstire şi se duse în Ardeal să întâlnească pe Grigoraşcu Vodă Ghica; de aci apoi, când la 1672, acesta venì pentru a doua oară în scaun, vornicul Stroe Leurdeanu, ce-şi asvârlise comanacul şi-şi lepădase rassa, urmă iarăşi a impilà ţara şi a prigonì pe boierii postelniceşti.

O altă interesantă scriere asupra morţii lui Constantin postelnicul Cantacuzino, s'a publicat, la 1861, în *Calendarul geografic, istoric şi literar de D. Bolintineanu şi A. Zanne.* Nuvela ce a apărut acolo, sub acest titlu, ne lasă să recunoaştem stilul elegant al unuia din cei mai amabili poeţi ai noştri; ne place a citi acea povestire vie ce atrage minţile şi atinge inima. Dar ne pare rău a vedeà că lipsesc într'însa unele calităţi, neapărate romanţului istoric.

In adevăr, acest fel de scrieri a căror ţintă este d'a arătà evenimentele dramatice ale istoriei, înconjurate de toate amăruntele vieţei contimporane şi locale, îşi dobândesc preţul său cel mai mare, sub condiţiunea d'a observà, — nu atât şirul exact al faptelor reale, nu atât personalul netăgăduit ce a jucat un rol într'însele, — ci, mai cu deosebire, *coloarea locală*, acel parfum al timpului trecut, care strămută pe cititor

în mijlocul întâmplărilor povestite, îi descrie localităţile ce le-au servit de scenă, îl face părtaş la obiceele, la credinţele, la viaţa publică şi privată, la cugetările şi chiar la limba timpului şi locurilor unde s'au petrecut faptele de care se atinge romanţul.

Ne pare rău, zicem, a vedeà că adesea autorul nuvelei din Calendarul pe 1861, a nesocotit aceste regule importante şi a introdus, astfel, confuziune în mintea cititorului. La un loc, spre pildă, unde povesteşte cu cuvinte atingătoare, călătoria nenorocitului postelnic, ridicat din casă sa, şi dus într'un càr cu boi până la Snagov, citim aceste cuvinte:

«Despre ziuă carul se oprì la poarta unei mânăstiri. Vătaful Alexandru strigă cu o voce de taur să se deschidă porţile; ordinul său fuse ascultat, şi carul intră în curtea mănăstirii... — «Dă-te jos din car! arhon postelnice! — strigă vătaful».

Dacă toată lumea ar fi citit călătoria în ţară a patriarhului Macarie din Antiohia, scrisă arăbeşte şi tradusă numai englezeşte într'o ediţiune foarte rară şi foarte scumpă, dela 1836, toţi atunci într'adevăr ar fi ştiut că, în timpii trecuţi, peste balta Snagovului, se aflà un lung pod stătător ce ducea până la mănăstire. Dar cititorii Calendarului, cari n'au consultat pe Paul din Alep şi cari ştiu că Snagovul e în mijlocul unei câtă mai bălţi, auzind acum că carul vătafului Alexandru a sosit pe uscat, fără popreală, până în curtea mănăstirii, sunt negreşit în drept să crează, sau că vătaful a fost mai năzdrăvan decât Sfântul Petru care nu ştià să umble nici cu picioarele pe apă, sau că se adeverise în acea noapte, unicele versuri ce filosoful francez Malebranche mărturiseşte a fi putut face în toată viaţa sa, şi care zice:

Il fait aujourd'hui le plus beau temps du monde
Pour aller a cheval sur la terre et sur l'onde.

Dar aceasta ar fi puţin lucru; cu ceva închipuire omul usucă şi bălţile. Ce cată însă, rogu-vă, vătaful Alexandru de întitulează pe bietul postelnic, la ceasul morţii, de *arhon?* Oare vorbiau ei, între dânşii, greceşte ca să nu-i înţeleagă

dorobanţii, de nu'i zicea curat, cum se zicea pe atunci româneşte: *jupan postelnice?*

Acest fanariotism anticipat în nuvela din Calendar e de oarecare însemnătate. Naţionalitatea noastră a suferit, în urma morţii lui Cantacuzino, îndestule rele şi îndestule schilodiri de năravuri şi de limbă, din partea grecilor, pentru ca să nu ne mai silim acum cu dinadinsul a repurtà aceste nevoi şi umiliri, asupra timpilor mai vechi şi asupra caracterului mai neaoş românesc al acestora.

De ce iar apoi, mai departe, autorului îi place a face din Maria Doamna, a lui Grigoraşcu Ghica, fiica, după cronica lui Amiras, a lui Mateiaş Sturza visternicul din Moldova şi soră cu Toader spătariul Sturza, o *greacă şireată?* Astfel, toate personagele însemnate ale nuvelei sale, devin grece: Ghica e grec, Cantacuzino e grec, Doamna e greacă. Subiectul s'a caţaonit cu totul!

Lasă mai bine frumoasei Doamne naţionalitatea ei de moldovancă şi vezi în urmă cu ce mustrări adânci se munceşte sufletul ei, îngreuiat de părtinirea la povara unei crime. «Când «peste câţiva ani, sosì judecata lui Dumnezeu şi i se îmbol«năvì foarte rău un copil ce aveà mic înfăşat şi care săreà «în pelincele sale, ca un om de treizeci de ani şi zbierà şi «ţipà ca un cal, părinţii lui trişti şi plini de căinţă pentru «moartea lui Cantacuzino, pierzându'şi mintea şi sfatul încât «nu mai ştiau ce făceau, umblau tăvălindu-se din zid în zid.»

Snagovul ne păstrează şi el un semn al căinţei ce coprinse inima Doamnei Mariei. E o cruce de botez sculptată de amândouă părţile cu câte cinci iconiţe în lemn de chiparos şi ferecată în argint aurit. Pe cotorul ei circular, ce se termină printr'un rotocol, se văd gravate în spirală, nişte cuvinte, scrise în limba slavonă, ce zic româneşte:

† Această cruce a făcut-o roaba lui Dumnezeu, Doamna Maria lui Iw Grigore Ghica Voevod pentru sufletească şi sfânta mănăstire Snagov † Veşnica ei amintire! Fevr. 4. 7171. (1663).

In acele cuvinte, *veşnica ei amintire!* pare că s'aude răsunând un eho unei eterne mustrări.

Fiindcă însă vorbirăm de crucea Doamnei Mariei, să facem menţiune şi despre o altă cruce ce se află la Snagov. Este de os de inoroh (rinocer), sculptată cu iconiţe şi ferecată cu sârmă de argint (filigrane), pe care se văd şi urme de smalt căzut. Cotorul s'a pierdut şi starea ei actuală pare a dovedi că este destul de vechie. In general e foarte anevoie a hotărî epoca acelor săpături fine de iconiţe în lemn sau în os, care serveà a ornà feţele crucilor de botez în bisericile noastre. In tot timpul, călugării Orientului, şi chiar cei din unele chinovii din ţara noastra şi din Rusia, au lucrat asemenea obiecte, şi stilul tradiţional al formelor s'a păstrat cu atâta stăruinţă, încât nu se poate determinà unui obiect vre-o epocă, dacă nu poartă cumva pre dânsul vreo altă indicaţiune mai precisă.

Sculptura cea mare sau mai bine statuaria, fiind alungată din biserica răsăritului încă din timpul Iconoclaştilor, în secolii al VIII-lea şi al IX-lea, ornamentele săpate nu se păstrară decât pentru unelte eclesiastice mai mici, sau pentru mobile de biserică fără de însemnătate liturgică. Aceste obiecte nu se executau mai niciodată în piatră ci, mai adesea, în metale de preţ, în os, în corn, în fildeş, în sidef, în baga, ori în deosebite lemne, precum stejar, nuc, castan, tisă, cimişir, chiparos, sandal, odagaciu sau alte lemne mai mult sau mai puţin preţioase, după obiectele executate. Erau mai cu seamă, canaturi de uşi pentru tâmplă, strane pentru arhierei, iconostase sau poale de altare, ripidii sau flabele pentru procesiunile religioase, sfeşnice de deosebite mărimi, sicrie şi cutii de moaşte, cruci de altar ori de botez şi în sfârşit iconiţe simple, îndoite (δίπτυχα) sau întreite (τρίπτυχα, *troiţe)*, al căror uz se introduse, mai cu deosebire, în vremea Cruciatelor, când fiecare cavaler, fiecare ostaş luà în sân, atârnată de gât, una din acele iconiţe, sculptate cu fineţă, de artiştii orientali. Aceste iconiţe îndoite sau *diptice*, compuse de două plăci ce se închideau una peste alta ca două obloane, erau întrebuinţate din vechime, la Romani; când un cetăţean ajungeà a fi numit consul sau a căpătà altă dregătorie însemnată, erà obiceiu ca

el să trimită, spre aducere aminte, amicilor săi, nişte asemenea tăbliţă de os ori de fildeş, care purtau, pe o parte, chipul său sculptat cu însemnele nouei dregătorii, şi pe cealaltă, un strat subţire de ceară pentru scris. In timpii creştineşti, episcopii şi apoi şi, preoţii bisericilor, obişnuiră, atât în Orient cât şi în Occident, a aveà asemenea *diptice* de mărimi felurite. Invăţatul italian Gori, care a publicat o carte sub titlul *Thesaurus diptychorum*, împarte în patru clase dipticele ecleziastice: 1) cele pe care se scriau numele neofiţilor sau noilor botezaţi; 2) cele pe care se însemnau numele dănuitorilor, bisericilor, domnitorilor şi episcopilor; 3) cele ce rememorau numele sfinţilor cari au înălţat biserica prin gloria martirului sau prin strălucirea ştiinţei lor; şi în sfârşit, 4) cele în care se înscriau numele credincioşilor, preoţi sau mireni, cari au murit în sânul adevăratei biserici. Aci vedem dar, cum s'au născut pomelnicile, care azi încă stau aşezate în proscomidia ori cării biserici orientale. Dar în general, vechile tăbliţe pe care s'au scris dela început numele Domnilor, ctitorilor, capilor bisericei şi dănuitorilor, în mânăstirile noastre cele mai vechi, sunt astăzi perdute. Cronograful anonim, ce se crede a fi Radu logofătul Grecianu, ne citează vechiul pomelnic de lemn al mânăstirii Câmpulung; însă noi nu-l mai avem. In excursiunile noastre, abia la schitul Brădetul, sub muntele Nucşoarei pe apa Vâlsanului, ni s'a întâmplat să găsim un pomelnic *triptich*, zugrăvit iar nu sculptat, care, şi acela, nu erà mai vechiu decât în zilele lui Matei Vodă Basarab (1646). La cele mai multe mânăstiri mari din ţară, pomelnicele cele mai vechi sunt într'o cărticică din timpii lui Constantin Brâncoveanul şi uneori chiar din timpii Fanarioţilor. La Snagov e şi mai puţin decât atât, căci nu este nimic mai mult decât o foiţă cu nume domneşti, ecleziastice şi particulare, care se confundă fără de nici un folos pentru cronologie sau pentru istoria mânăstirii.

Noi însă ne-am silit, a recompune, după documente şi inscripţiuni, o listă de egumenii acestui sfânt locaş. Nu o dăm ca exactă, fiindcă e probabil că are multe lacune; de aceea

am şi pus la fiecare egumen anii în care îl găsim figurând. N'am trecut până în secolul nostru, căci, osebit de venerabilul archimandrit Iosafat Snagoveanul carele, expatriat după revoluţiunea dela 1840 a avut pietoasa şi patriotica idee de a întemeià un templu românesc în mijlocul tinerimei române ce studiază la Paris, depărtată de ţara şi de legea părinţilor ei, osebit de acest superior vrednic de laudă, ruinele actuale ale mânăstirii nu vor conservà, credem, posterităţii nici un alt nume de egumen Snagovean.

Iată însă lista celor din vechime; am puteà să o începem cu un egumen Lazăr, de care pomeneşte un hrisov fără de leat dat de Mircea Vodă bătrânul; dar epoce mai precise avem pentru cei următori:

Popa Demetrian	1441
Evtimie	1442
Popa Vişainul	1464
Evstratie	1507
Ştefan	1512
Sava Ieromonah	1534
Mitrofan	1558
Galaction	1563
Evstratie	1564
Onufrie	1582—83
Serafim arhimitropolit †	1590
Chiril episcop	1619—21
Haralambie	1624
Partenie episcop	1625
Ignatie	1633—37—43
Luca	1646
Daniil	1654
Teodosie	1661—74—83
Antim	1695—1709
Rafail archimandrit	1743
Partenie	1766—84
Filaret	1685
Nicodim	1786
Filaret	1788

Cel mai vechiu dintre aceştia nu este anterior hrisovului prin care Vlad Voevod întăreşte, la 6949, averile şi scutirile

vechi ale mânăstirii Snagovul. Despre urmaşii lui, afară de episcopul Partenie şi de fatala sa influenţă, nu avem noţiuni interesante; tocmai pe la sfârşitul secolului al XVII-lea, ne putem oprì cu oareşcare amănunte, asupra a doi dintr'înşii. Unul pare a fi fost un mişel; celalt erà fără îndoială un om de treabă şi de merit.

Numele şi faptele puţin cuviincioase ale celui dintâi ne sunt amintite pe un odor preţios ce împodobeşte pristolul bisericei. E un chivot adecă o cutie de argint aurit, în care se păstrează sfântul mir, moaşte sau alte obiecte sfinţite, şi care se vede a fi fost, la început, de o formă aproape cubică cu un capac în relief, astfel de închipuià o biserică. In partea despre fund e simulată o mică absidă sau altar pentagon cu fereastră; capacul poartă şeapte turnuliţe din care, unul mai mare la mijloc, două altele mai mici în faţă şi în dos, şi în sfârşit alte patru mai mărunte, la colţuri. Pe fiecare din laturi sunt gravate cu acul, chipuri de sfinţi decorate cu smalţuri de colori; în faţă e o icoană mai mare a Maicei Domnului cu Mântuitorul prunc în braţe; pe o lature sunt, în şease compartimente pătrate, sfinţii Dimitrie, Gheorhe, Teodor, Tiron, Teodor Stratilat, Cosma şi Damian; pe cealaltă, profeţii Aron, Avacum, Ilie, Ieremia şi sfinţii Damaschin şi Cosma; pe fund, de laturile absidei sunt, sus sf. Ioan Gură-de-aur şi sf. Nicolae; iar jos, sf. Vasilie, şi sf. Grigorie, figuraţi pe d'intreg. Pe din lăuntrul capacului se citesc, gravate în metal, cuvintele următoare:

«Acest cuvot l'au făcut părintele Varlaam mitropolitul, mânăstirii Sneagovul cu cheltuiala proigumenului Teodosie pentru argintul cel perit dela dânsul, văleat (7182) 1674.

Pe fundul chivotului e însemnată greutatea metalului : dram. 600*.

Aşa! părinte Teodosie! Ţi se'ncredinţează o mânăstire ca să cauţi de dânsa şi s'o îngrijeşti, şi sfinţia-ta o jăfueşti de argintăriile ei? Cine ştie câte interesante modele de orfăurărie medievală, le vei fi prefăcut, neruşinate spoliator, în monedă sunătoare? Chiar acest chivot, pe care mitropolitul

Varlaam l-a făcut din banii tăi, spre despăgubirea mânăstirii, trebuie să fi fost lucrat după un model mai vechiu, care va fi existat mai nainte de Snagov, precum există şi acum unul foarte asemănat, depus la mănăstirea Bistriţa de fondatorii ei, pe la sfârşitul secolului al XV-lea. După aparenţa lucrării s'ar crede că acesta dela Snagov este imitat de un meşter din ţară, după vechile lucrări bizantine sau veneţiene.

Dar vezi, câtă nestatornicie e chiar şi'n dreptatea omenească! La 1679, Varlaam care fusese numit de Grigorie Ghica Voevod, cade din scaunul păstoresc; rivalul său, mitropolitul Teodosie, sprijinit de noul domnitor, Şerban Cantacuzino, se urcă iarăşi la putere, şi, la 1683, noi regăsim pe hrăpitorul tiz al acestuia în egumenia Snagovului.

Am dorì să n'avem a vorbi de un compartiment mai nou de argint ornat cu flori, *au repoussé*, ce archiereul Filaret a socotit de trebuinţă, la 1788, sub domnia lui Mihaiu Vodă Suţu, a adaoge la acest chivot, între cutie şi capac, spre a-i da o mai mare înălţime. Nimic mai grotesc decât sărmanul chivot, schimonosit într'astfel; cu toate acestea nici egumenul, nici argintarul nu s'au ruşinat a gravà pe acest inform adaos, numele lor; pe o parte se citeşte: «Φιλάρετος ἀρχιερέως. 1785»; pe ceialaltă: «δραμία 850 † Ηλιος χρισοχος».

Am făgăduit să vorbim şi despre un egumen om de treabă. În adevăr, acela e Antim Ivireanul tipograful, care, sub Şerban Cantacuzino, aşeză mai întâiu teascurile sale în mănăstirea Snagovului, de unde eşiră mai multe cărţi religioase în limbele română, elenă, slavonă şi arabă.

Ne lipsesc deocamdată, mijloacele a face o nomenclatură complectă de ediţiunile ce au ieşit din tipografia Snagovului, de sub mânele egumenului Antim; să citām însă, printre cele româneşti:

Orânduiala slujbei sfinţilor împăraţi Constantin şi Elena, tipărită la 1696.
Evanghelia, la 1697.
Cartea despre Papistaşi a lui Maxim Peloponisul, la 1699,
Invăţăturile traduse de Filoteu monahul, la 1703.
Floarea darurilor, la 1703, etc.

printre cele elineşti:

᾿Ορθόδοξος ὁμολογία, la 1694.

Ψαλτήριον, la 1700.

Προσκυνητάριον τοῦ ἁγίου ὄρους τοῦ ᾿Αθάνος, *de doctorul Ioan Commen*, la 1701 şi

o Liturgie tipărită elineşte şi arăbeşte, tot la 1701.

Ne lipsesc asemeni documente îndestule ca să schiţăm o biografie completă a acelui însemnat călugăr, carele din mănăstirea Ivirului dela muntele Atos, venì ca egumen în Snagov şi instituì o tipografie bogată şi activă, devenì la 1705, episcop al Râmnicului, la 1709, mitropolit al Ungrovlachiei, şi persecutat de Fanarioţi, pentru că ajunsese a fi un bun patriot român, perì înecat mârşeveşte în Dunăre, din porunca lui Nicolae Vodă Mavrocordat (1716). Artist luminat şi industrios, el lăsă în ţară multe urme de talentele şi de activitatea sa. In mânăstirea *Antimului* din Bucureşti, ce este clădită de dânsul, se zice că uşile de intrare ale bisericei, sculptate în lemn cu multă măestrie, sunt lucrate de dânsul, şi,— ce e mai necontestabil, — broasca acelor uşi, cu plăsele de aramă gravate cu chipuri, poartă acolo inscripţiunea numelui său. La Snagov, unde el egumenì ani îndelungaţi, se găseşte încă o căţie sau afumătoare de argint în forma unei sfere cu capac conic sprijinită pe trei picioare de figura unui S, fixate de o tavă lată, pe a cării buză sunt gravate cele următoare:

† Această căţie împreună cu potirul şi cu ale lui toate fiind stricate s'au prefăcut în zilele prea luminatului Domn Io Constantin B. Voevod cu cheltuiala smeritului întru eromonahi Antim Ivireanul tipograful, leat 7203 (1694).

Pe dosul tăvii e gravat cu litere latine cursive fine şi împodobite cu parafe:

† Daniel Fódór excudit. Anno 1694.

mai jos e însemnată greutatea: «*† dram. 326*».

Printre cărţile mânăstirii, reduse acum la cele neapărat

trebuincioase slujbei, în ediţiuni moderne de puţin preţ, am găsit numai un volum manuscript pe hârtie, coprinzând *mineiul* pe luna Decemvrie, în limba slavonă, pe a cării scoarţă stă scris de mână :

Acest mineu a lu Decemvre fiind stricat şi răsipit s'a legat cu cheltueala smeritului întru eromonaşi Antim Ivireanul tipograful vă dni Io Constantin B. B. Voevod, fiind nastavnic la această sfântă casă Snagov, leat. 7203, (1695) aug. 20.

Iată ce se mai păstrează de la acest bărbat eminent, în locaşul unde el începù o carieră aşa de folositoare patriei sale adoptive. De câte ori însă va voì cineva să deschidă cartea amintirilor literare ale naţiunii române, numele lui Antim tipograful se va prezentà cu onoare printre cele d'intâiu. Istoria propăşirii noastre naţionale îl va pomenì în veci cu laude şi-i va acordà în tot timpul glorioasele prerogative ce se dau acelora care ştiu a se pune cu devotament şi activitate, în capul luminării unui popor!

Dar cercetările noastre ispititoare prin mănăstirea Snagovului, ne purtase de la temeliile vechilor chilii la zidurile degradate ale bisericei, de la picturile păreţilor la petrele mormântale, de la odoarele altarului la cărţile liturgice şi la pomelnicul dispărut al dănuitorilor, şi nicăieri nu putusem descoperì vre-o inscripţiune care să amintească pe un Radu logofătul de la Periaţi, ai cărui trei fii, Vintilă logofătul, Stoica postelnicul şi Sibiiu logofătul, au dus la anul 1683, pe părintele lor mort de l-au îngropat la sfânta mănăstire Snagovul şi au dăruit sfintei mănăstiri, cu al lor zapis de bună credinţă, moşia Periaţii sau Cotorca din judeţul Ialomiţei, ca să fie răposatului şi lor, de veşnică pomenire.

Din contră, pe un părete al altarului din stânga, ce se zice şi *diaconic*, fiind că slujeşte diaconilor şi preoţilor pentru păstrarea şi îmbrăcarea odăjdiilor, văzui, săpat adânc în zid cu litere şi în limbă slavonă, numele unui necunoscut :

Am scris eu Badea grămăticul din Dobroşeşti în zilele lui I Antonie Voevod. Iun. 29 zile în anul 717 ? (*166?*)

Ce curioasă e soarta omenirei! unul dă o moşie ca să i se pomenească în veci numele la sfintele daruri, şi, peste câţiva ani, nimeni nu-l mai ţine minte! Altul doar că mânjeşte păreţii bisericei cu o scriere neînsemnată, şi numele lui e mereu în faţa preotului când se pregăteşte a pomenì pe credincioşii răposaţi! Dar Dumnezeu, care pune toate într'o cumpănă dreaptă, a însuflat oamenilor leacuri pentru înfirmităţile lor. Spre a nu lăsà într'o veşnică uitare atâtea vrednice fapte răsipite prin cenuşa trecutului, spre a reînălţà gloriile umilite şi a stigmatizà trufaşa nimicie, el a inspirat omului amorul pentru trecut, ştiinţa arheologiei, acea nobilă patimă a anticarului, care-l face să cerceteze pretutindeni urmele zilelor sburate, îl îndeamnă a pune în cumpăna dreptăţii toate câte au făcut străbunii, şi-l deprinde a culege din ele, învăţături folositoare pentru viitorime.

Dar drumul şi nobila patimă îmi aţâţase o foame nespusă şi, eşind din biserică, întâia mea preocupare fu de a cere călugărilor ce se uitase la mine cu gurile căscate pe când transcriam inscripţiunile după păreţi, după morminte şi după argintării, să'mi dea ceva de prânzit. Călugăraşii, cu aer milos, se deteră toţi în lături, jurându-se că n'au nimic, că de când li s'au luat veniturile mânăstireşti, n'au cu ce mai trăi; că sunt strâmtoraţi de toate, n'au nici straie, nici locuinţe, nici merinde; în sfârşit, bieţii părinţi arătau în tot chipul câtă jale simt, unde li se răpise antica înbelşugată trândăvie şi cà mânăstirea lor, prefăcându-se în închisoare, se întrebuinţase la o instituţiune mai folositoare.

După un asemenea refuz, mă întorsei atunci către împiegaţii închisorii şi abia, dupe o lungă şi elocuentă laudă a peştelui din balta Snagovului, îi înduplecai a pune să scoată din coteţe o minunată plătică lătăreaţă, vie şi grasă.

Plătica de Snagov ar merità o lungă disertaţiune ştiinţifică în care s'ar spune numele ei pe latineşte, şi clasa ictiologică în care se cade a o rânduì, şi structura organelor ei resuflătoare şi înotătoare, şi multe alte amănunte foarte interesante despre năravurile şi viaţa ei intimă; cât despre noi, cunoscând

această interesantă fiinţă numai în starea neînsufleţită de friptură, — sub care însă nu merită mai puţină luare aminte, — ne vom cercà să descriem prin ce mijloace un om cu gust o poate aduce la gradul cel mai înalt al suculenţei.

«Ce fel!» va zice vre-un cititor înamorat de ideile eteree, — «vrei să vorbeşti de prozaice bucate? Vrei să târăşti muza poeziei şi a istoriei pe taraba pescarului şi pe cotlonul cuinii?» — «O Doamne! în ce greşală adâncă te-ai afundat, iubitul meu cititor»; îi voiu răspunde «oare nu e una din cele mai fericite însuşiri ale spiritului omenesc, de a poetizà orice lucru, dupe placul său? In orice faptă, în orice stare a sa, omul poate găsì comori de încântare pentru imaginaţiunea şi gusturile sale.

«Socoteşte-te că eşti pe drum; ai umblat mult; te-ai ostenit. Simţi în sine-ţi un gol, pe care l-ar împlinì cu desfătare o bună şi gustoasă mâncare. Atunci, te aşezi la umbră, subt un vechi stejar, pe un covor de iarbă verde; aprinzi un focşor de surcele care scânteiază vesel, aducându-ţi veste bună; şi... dacă cumva, din norocire, ai cu tine o plătică de Snagov, proaspătă şi grasă,..... o crestezi d'a curmezişul cu cuţitul pe amândouă laturile; o presări cu praf de sare; o pui pe un grătar, d'asupra unui jaratic care o rumeneşte încetişor, întorcând-o când pe o parte, când pe cealaltă. Pe când ea fumegă sub dogoreala cărbunilor şi schimbă searbăda-i faţă albă, într'o coloare neagră-gălbuie ca chihlibarul de Sibiciu, tu nu perzi timpul, ci storci într'un vas, zeama profumată a mai multor lămâi gustoase; o amesteci într'o undă de untdelemn p'ale cărui miros şi limpede paloare nu le desmintei soarele arzoiu al Provenţei. Ca să înviezi şi să mai asmuţi acea smeadă şi diafană salce, răspândeşti d'asupră'i un oacheş nor de piper; şi apoi, toate acestea împreună, le baţi iute cu lingura, până le prefaci într'o spumă uşoară şi palid-aurie. Atunci, aşterni plătica fumegândă pe un taler; torni pe dânsa zeamă spumoasă; acoperi cu un alt taler; şi...., când peste cinci minute, vei gustà acel delicios fel de mâncare, mă prinz că ai să juri cum că vestitul peşte de mare *rhombus*, asupra

cărui găteală a deliberat gravul senat roman şi pe care l-a cântat marele Juvenal, n'a putut să aibă aşa gust minunat ca plătica de Snagov într'astfel gătită!»

Sfârşim cu această reţetă culinară, siguri fiind că cel puţin pentru dânsa, cititorul ne va rămâneà pururea îndatorat.

Bucureşti, 1862.

Tipărit în *Revista Română*, Vol. II.

Mânăstirile închinate din România

STUDIU ASUPRA DREPTURILOR ŞI ÎNDATORIRILOR ACESTOR AŞEZĂMINTE [1])

In anii din urmă s'au scris, în Principatele române, destul de numeroase cărţi, broşure şi articoli despre mânăstirile româneşti cele închinate [2]) *Sântelor Locaşe* din Orient, şi cu toate acestea, încă nu s'a spus ce este mai de temei într'această cestiune aşa de însemnată pentru starea de azi a României şi pentru viitorul ei. Noi am citit tot ce s'a tipărit în

---

[1]) Acest memoriiu a apărut în Bucureşti, la 1863, tipărit în limba franceză, cu titlul şi sub pseudonimul ce urmează: *Étude sur les droit et les obligations des monastères Roumains dédiés aux Saints-Lieux d'Orient par l'Archimandrite Agathon Otménédee.* — Autorul a fost ajutat în coordonarea faptelor de d. Grigore Mano, pe atunci secretar al Comisiunei documentale.

De oarece ocupà pe atunci postul de ministru al Cultelor şi Instrucţiunii publice, d. Odobescu n'a putut să'şi pună numele său pe o operă care, departe de a conchide, ca ideile celor mai mulţi bărbaţi politici din acea epocă, colegi ai săi, la deplina secularizare a averilor mânăstireşti, aveà de scop a dovedi că soluţiunea cea mai dreaptă şi mai folositoare pentru ţară, a cestiunii *mânăstirilor închinate*, erà de a asimilà cu totul pe acestea cu cele-l-alte mănăstiri pământene, de a face să serve veniturile lor, ca şi ale tuturor mănăstirilor din ţară, numai la desvoltarea complectă a culturei intelectuale printre Români, şi de a consacrà o parte din acele venituri la răspândirea în toate unghiurile Orientului creştin, a unei influenţe civilizătoare, al cărui centru şi focar ar fi fost România. Aceste idei au fost nesocotite de oamenii de Stat români, cari s'au grăbit a decretà pur şi simplu secularizarea tuturor bunurilor mânăstireşti. Totuşi, străbunii noştri, în pietoasa şi patriotica lor prevedere, lăsase toate acele avuţii numai şi numai, pentru ca, prin ele, să se cultive în veci spiritul şi inima poporului român, şi să se răspândească gloria lui printre toţi vecinii şi coreligionarii săi.

[2]) Cele mai însemnate din aceste publicaţiuni sunt: *Eclaircissements*

această materie, şi apoi am mai avut şi parte ca să ne treacă prin mâni un număr de peste două sute de acte vechi, autentice, atingătoare toate de mânăstirile României şi de cele dela Sântele-Locuri. De aceia, am socotit că va fi bine să facem şi noi un rezumat al ideilor de căpetenie, culese în asemenea cercetări.

Dăm publicului acest rezumat nu doară ca soluţiunea cea mai leznicioasă de o cam dată, dar ca unica, după părerea noastră, care isvoreşte din înseşi documentele cele vechi. N'am citit aici textul atâtor acte autentice, nici am desvoltat pre larg toate faptele istoriei; făcând astfel, am fi scrìs o întreagă carte şi gândul nostru a fost numai de a aşezà, în câteva cuvinte, temeliile pe care stă cestiunea, precum şi de a trage dintr'însele consecinţele ce de sineşi se arată ori-cui. De altmintrelea, atâtea cărţi şi atâtea documente câte s'au publicat până acum, vor împlinì cu îndestulare scumpetea de fapte istorice şi de citaţiuni textuale, ce ni s'ar puteà imputà.

Domnul nostru Iisus Christos să ţină sub sânta sa pază

---

sur la question des monastéres grecs situés dans les Principautés danubienes, 1851; — *Mémoire sur les monastères grecs, en Moldavie,* publicat în Iaşi, în foiletonul ziarului *Zimbrul,* 29 oct. 1855; — *Memorandum sur les églises, les monastères, les biens conventuels et spécialement sur les monastères dédiés de la principauté de Valachie, par Gr. Bengesco Bucarest,* 1858; — *Mémoire sur les églises et biens conventues de la Principautés des Moldavie voués aux Lieux-Saints, par M. M. Istrati, Iassy,* 1860; — *Mânăstirile zise închinate şi călugării străini, de Ion Brezoianu. Bucureşti,* 1861; — *Mânăstirile din România; Mânăstiri închinate, de Cesar Bolliac. Bucureşti,* 1862; — *Chestia mânăstirilor închinate pe la S-tele Locuri din Principatele-Unite Moldova şi România, tractată din punctul de dreptate şi de naţionalitate, de A. I. Comăneanu. Bucureşti* 1859; — *La question des monastères dans les Principautés-Unies, par M. A. d'Avril,* în *Revue des deux mondes,* din 1 oct. 1862; — *Mémoire sur les couvents roumains, placès sous l'invocation des Saints Lieux d'Orient.* 1863; — şi mai mulţi articoli apăruţi în ziarele din România. — Această listă nu coprinde tot ce s'a publicat asupra acestei cestiuni în urma Memoriului d-lui A. Odobescu, foarte tare combătut de advocaţii călugărilor străini.

pe acei cari lucrează la desrobirea mânăstirilor româneşti şi să încunune silinţele lor cu bună ispravă!

Oricât de învălmăşată se pare a fi cestiunea mânăstirilor închinate din Principatele române, ea se poate reduce la două punturi de căpetenie, din a căror elucidare derivă, în modul cel mai fireşc, soluţiunea, în toată întregimea ei. In două cuvinte e vorba de a şti:

1. Al cui este dreptul de proprietate sau de stăpânire asupra averilor mişcătoare şi nemişcătoare ce ţin de zisele mânăstiri?

2. Care sunt drepturile şi îndatoririle guvernului românesc în administrarea acestor mânăstiri şi a averii lor?

Spre a se dà răspunsuri întemeiate la aceste două întrebări, este de neapărat să se consulte, de o parte, şi mai cu seamă: hrisoavele ctitoreşti sau actele de întemeiere ale mânăstirilor; — actele de danie cu care felurite persoane le au dăruit şi care acte au fost, după vremuri, întărite de Domnitorii ţării; — actele din care se constată ce dispoziţiune a luat guvernul român, la diferite epoce, în privinţa acestor mânăstiri; — actele prin care capii bisericii răsăritene au regulat acele bunuri mânăstireşti, — şi actele care arată deosebite tocmeli şi învoeli privitoare la mânăstiri şi la averile lor.[1])

---

[1]) Spre o mai mare înleznire şi luminare a acestei anevoioase cestiuni actele atingătoare de dânsa s'ar puteà împărţi între cele opt următoare rubrici:

1. Acte privitoare la regularea în genere a condiţiunii mânăstirilor închinate, din punctul de vedere al disciplinei şi al deosebitelor dispoziţiuni canonice ce sunt a se păzi într'însele, precum şi în raport cu administrarea intereselor materiale ale lor.

2. Acte privitoare la gonirea Grecilor în genere afară din ţările Române şi la poprirea lor de a se naturalizà în sânul acestor ţări.

3. Acte de închinare adevărate, adică făcute de ctitorii primitivi ai mânăstirilor.

4. Acte de închinare falşe şi nelegale, adică făcute mai în urmă, sau de moştenitori ai ctitorilor primitivi, sau de Voevozi şi de înalţi dregă-

Pe de altă parte, trebuesc cercetate legiuirile canonice, statornicite prin sfintele Sinoade, în privința tutulor mănăstirilor în genere; — apoi legile, drepturile și imunitățile politice; — și în sfârșit obiceiul pământului din diferite epoce, în țările românești.

S'ar mai puteà adăogà, ca dovezi, și alte fapte culese din tot felul de date întâmplătoare, dar totuși vrednice și ele de credință.

Acum, prin cercetarea conștiincioasă a tutulor acestor izvoare felurite, ne vom cercà să dăm răspunsuri la ambele întrebări de mai sus.

I.

Origina proprietăților mânăstirești. — Danii de moșii către mânăstirile pământene. — Danii felurite către Sfintele-Locuri din Orient. — Legiuiri și stipulațiuni antice care opresc pe străini de a stăpânì pământuri in coprinsul românesc. — Abuzuri făcute în folosul Sfintelor-Locuri. — Măsuri luate de către Statul român în contra unor asemenea abuzuri. — Deosebire insemnată între *Stăpânire* și *Inchinare.* — Definițiunea cuvântului din urmă: drepturi și îndatoriri reciproce ce el implică. — *Inchinarea* nu se vede figurând în legiuirile canonice. — Istoria *Inchinărilor* în România. — Regulele obiceiului pământului, în ceeace privește închinările legale. — Deosebirea ce este între o mânăstire zisă *metoh* și o mânăstire *stavropigiacă.* — Inchinări falșe și nelegale; abuzurile din care

---

tori ai Statului, cari toți aceștia nu aveau dreptul d'a închinà o mânăstire, care până atunci fusese neatârnată.

5. Acte felurite, precum sigilioane patriarhicești, oprind și desființând închinări

6. Acte de danie, consistând sau în bunuri mișcătoare sau în scutiri de deosebite feluri, făcute mânăstirilor pământene închinate. Danii făcute Sfintelor-Locuri de peste hotar.

7. Acte privitoare la felurite dăjdii și contribuțiuni (cisle) la care, după vremi, au fost supuse mânăstirile, precum și acte prin care au fost îndatorate mânăstirile închinate a întreține, din veniturile lor, așezăminte de binefacere și de folos public, sau numai de a contribuì la acestea.

8. Acte prin care se dovedește că Statul român a avut pururea dreptul de priveghere și de control asupra administrării și intrebuințării averilor mânăstirești, chiar și când ele erau închinate Sfintelor-Locuri din Orient.

acestea au născut. — Măsuri opritoare ce s'au luat la diferite epoce în contra falşelor închinări. — Guvernul român se poate lepădà acum de dreptul ce are de a atacà prin judecată falşele închinări. — El trebue însă să lase acest drept particularilor, cu oarecare restricţiuni legale. — Concluziunea celor zise este că proprietăţile de pe teritoriul românesc aparţin numai mânăstirilor *pământene*, fie ele şi *închinate*.

Averile mişcătoare şi nemişcătoare care se află pe teritoriul românesc, şi pe care călugării dela Sfintele-Locaşuri ale Răsăritului voesc să le numească azi *averi ale mânăstirilor greceşti*, sunt toate proprietăţi ale *mânăstirilor pământene închinate la acele Sfinte-Locaşuri*. Ctitorii mânăstirilor din ţară şi alţi dăinuitori creştini, în urma lor, au dăruit mânăstirilor întemeiate în ţară, atât celor care au fost închinate, cât şi celor cari n'au fost, averi de tot felul, precum moşii, vii, case şi alte bunuri; dar mai că nu s'a întâmplat vreodată ca un proprietar de averi nemişcătoare în România, să fi dat proprietatea sa în deplină stăpânire, unei mânăstiri aşezate afară din ţinuturile României.

Să luăm aminte că atunci chiar când s'au făcut într'acest chip, câteva danii de proprietăţi nemişcătoare, a trebuit neapărat ca mânăstirea străină către care acele danii erau făcute să aibă printre cele din ţară, vre-o altă mănăstire închinată ei ca *metoh* şi, prin mijlocirea căreia Sfântul-Locaş din străinătate, îşi exercită dreptul său de proprietate pe acele bunuri pământene.

Un asemenea mod de procedere îşi are fireasca sa explicare în legile tradiţionale ale ţărilor Româneşti, precum şi în stipulaţiunile acestora cu curtea suzerană a Turciei; toate acestea opreau pururea pe străini, şi mai cu seamă pe supuşii otomani, fie ei Turci sau *Raiale*, de a stăpânì proprietăţi pe pământul românesc. Nu ne lipsesc acte spre a dovedì cum acest drept al ţării a fost restatornicit de câte ori s'a întâmplat ca el să se calce; adeseaori chiar, divanurile pământeşti şi Domnii ţării au oprit cu totul pe Greci să aibă proprietate, fie măcar şi de zestre, pe teritoriul nostru; ba uneori i-au şi gonit peste graniţă, ca oameni vătămători ţării,

cari se aşezase acì numai din îngăduinţă şi în nesocotinţa legilor şi a stipulaţiunilor. [1])

---

[1]) Fără de a mai reamintì aci intru sprijinirea acestor fapte, toate dispoziţiunile admise, atât în obiceile pământului cât şi în dreptul pozitiv al ţărilor române, spre a regulà tot mereu, şi adică din timpurile cele mai vechi până la Regulamentul Organic din 1834, cestiunea drepturilor de naturalizare şi de împroprietărire ale străinilor ne va fi de ajuns a însemnà vre-o câteva din actele care au pus stavilă la pretenţiunile şi la înrâuririle, din ce în ce mai puternice, ale Grecilor. Astfel se pot cità hrisoavele lui Mihai Viteazul (28 August, 1599), Leon Ştefan Vodă (23 Iulie, 1631), Radu Leon (9 decemv. 1638); acelea ale lui Ştefan Racoviţă (1763), Alecsandru Ghica (1767) şi Mihai Şuţu (1784), care întăresc un act de acelaş fel al lui Ipsilanti; apoi încă actul sinodal al clerului din Moldova (1 Ianuarie, 1752) întărit prin Firman împărătesc, la 1781, precum şi actele Obşteştilor Adunări din Ţara Românească (9 Martie, 1823) şi din Moldova (22 Martie, 1826), întărite prin hrisoavele Domnitorilor de pe atunci, Gr. Ghica (1823) şi S. Sturdza (1826) şi prin Firman special (1829).

Abia dacă mai este trebuinţă a se adăogà pe lângă aceste documente aşa de categorice, o mulţime de fapte istorice din analele noastre, care toate le confirmă şi le justifică. Nu ne putem totuşi oprì de a reproduce aci oarecare citaţiuni contimporane, amintind totdeodată că această luptă n contra înrâuririi stăruitoare a Grecilor în interesele ţării, există încă din al XV-lea secol, şi că, pe la sfârşitul secolului al XVI-lea, Mihai Viteazul înscrià articolul următor printre condiţiunile cele de căpetenie sub care el recunoşteà suzeranitatea lui Sigismund Bathory, domnul Transilvaniei: «Nu se va numì nici un Grec printre cei doisprezece boeri juraţi, nici se va dà în ţară Grecilor vre-o slujbă». Câţiva ani mai în urmă, mitropolitul Matei din Pogoniani, călugăr grec stabilit în România, scrià într'o cronică în versuri greceşti, tipărită la 1784, în Veneţia cuvintele următoare pe care le publicăm în traducere românească: «Dar şi voi, boeri greci, câţi vă aflaţi la curte, şi câţi vă neguţătoriţi, luaţi aminte şi vă feriţi de nedreptăţi; nu supăraţi pe Români prin nesăturata voastră lăcomie; nu sugeţi pe sărac, că Dumnezeu e în ceruri şi ochiul său e deschis asupra voastră; nu vă bucuraţi la strânsurica Românului, că Dumnezeu are ochi mulţi şi nedreptatea nu poate scăpà nepedepsită de dânsul. Cred că tiraniţi pe bieţii Români, şi nesăturata voastră lăcomie ii face de au ură neîmpăcată pe Greci, şi nu pot să-i vadă nici zugrăviţi; voi trataţi pe Român ca pe un câine; de n'ar aveà dreptate n'ar strigà; dar fiindcă se plâng au cuvânt, cum se vede. Incetaţi dar; părăsiţi-vă de nedreptăţi, ca să nu vă pedepsească Dumnezeu cu pe-

E lesne de înţeles că, pe cât a stat în fiinţă un drept naţional de această natură, nici un particular, ba chiar nici un Voevod n'a putut, fără ca să se abată din lege, să dăruiască pe străini, — fie aceştia măcar şi călugări — cu averi nemişcătoare coprinse în pământurile României; iată dar din ce pricină cei mai mulţi ctitori şi dănuitori de mănăstiri n'au dat bunuri imobile decât numai mânăstirilor pământene, pe care, de altmintrelea, ei au putut să le lege prin legături de altă natură, cu mânăstirile din străinătate. Acum însă, dacă vreunii călugări s'au încumătat a cumpărà, pe seama mânăstirilor de dincolo, ceva proprietăţi — foarte puţin numeroase, — acelea compun o categorie cu totul deosebită; iar despre condiţiunea lor abusivă se va statorì atunci când se va rezolvà chestiunea de a şti dacă străinii au sau nu dreptul de a fi proprietari pe teritoriul românesc. [1])

deapsa de veci. Bieţii Români vă hrănesc şi vă cinstesc; vrând nevrând ne zic Jupâne; caută dar să-i iubim şi să-i onorăm ca pe nişte fraţi ai noştri».

Ce poate fi mai doveditor decât aceste mărturisiri şi aceste poveţe ale unui călugăr grec, scârbit el însuşi de purtările mârşave ale compatrioţilor săi!

Pe la anii 1654—1658, patriarhul Antiohiei Macarie, care a vizitat atunci ţara Românească, Moldova, ţara Kazacilor şi Moscovia, ne face, prin secretarul său Paul diaconul din Alep o mărturisire de altă natură. După ce el descrie bogata mănăstire *Căluiul* din ţara Românească, călătorul adaugă (*The travels of Macarius, translated from the arabic by Belfour, London.* 1836, vol. II, p. 372): «Doream să luăm această mănăstire şi s'o legăm de patriarhia Antiohiei, precum sunt altele legate de alte patriarhii: dar, osebit de egumen şi de câţiva călugări, nu aflarăm pe nimeni care să ne intre în voe». Alt patriarh al Alecsandriei fù mai norocos, cu câţiva ani în urmă». Iată negreşit fapte, care întăresc ceeace am zis mai sus despre închinările din ţările Româneşti.

[1]) Deşi proprietăţile ce mănăstirile închinate au căpătat prin asemenea cumpărători sunt în număr aşa de neînsemnat încât ele nu pot influenţà câtuşi de puţin asupra chestiunii drepturilor de împământenire şi de împroprietărire al străinilor, totuşi se cuvine însă să amintim că acele cumpărături s'au făcut numai de către călugări greci, în calitatea lor de egumeni ai mânăstirilor pământene închinate, pe numele şi din veniturile acestor mânăstiri, de oare ce numai ele puteau fi proprietate pe pământul

Am zis că acte vechi şi legale care să întărească d'a dreptul daruri de proprietăţi nemişcătoare în România, mânăstirilor de peste hotare, în realitate nu aflăm; trebue să adăogăm că, cu totul din contra, constatăm danii de tot felul coprinzând obiecte mişcătoare, pe care, d'a lungul timpurilor, Voevozii şi particularii le hărăzesc nemijlocit Sântelor-Locaşuri din ţara Turcească; toţi de toate părţile le-au dat mereu, şi bani, şi odoare de preţ, şi bulgări de sare din ocnele ţării, şi cântare de grâu, de miere, de ceară, de tămâie, ba şi chiar robi ţigani şi de toate acestea au dat Românii fără osebire la toate mânăstirile de rit ortodox de dincolo de Dunăre.

Dar nimeni dintr'înşii, sau foarte puţin, s'au orbit până a da moşii, vii sau case, unor mânăstiri străine care nu aveau aci la noi metoaşe pământene; nimeni nu s'a încumătat a le da acelora, nici *români* sau *vecini*, adică muncitori ai pământului, nici privilegii sau scutiri naţionale, nici dreptul de a primi pe seamă-le dajdii pământene, precum *oerit*, *vinăriciu*, *vamă*, ş. c. l. Daruri de felul acestora se făceau numai către mânăstirile pământene, şi atât cele închinate cât şi cele neînchinate s'au bucurat pururea de asemenea foloase. Aceasta era şi lucru firesc, de oare ce mânăstirile de aici aveau mijlocul de a exercită nişte drepturi de o natură aşa de locală. [1])

---

românesc; egumenii, au lucrat dar atunci, nu ca reprezentanţi ai Sântelor-Locuri străine, ci ei au îndeplinit astfel, una din îndatoririle ce le impuneau mai toate actele ctitoriceşti, adică aceia de a spori averile ce le erau încredinţate.

A se vedea pentru aceasta, actul de întemeiere a schitului *Stavropoleos* din Bucureşti, clădit de arhimandritul Ioanichie şi închinat de el, mitropoliei din Pogoniani în Rumelia (8 noemvr. 1733), precum şi cartea-citată a d-lui I. Brezoianu, p. 71.

[1]) Acestea le poate spune fără de sfieală cel ce a consultat ca vre-o două sute de documente felurite atingătoare de închinările mănăstirilor din ţările Româneşti. Printre aceste acte, abia să află vreo două trei excepţiuni nepotrivite, prin care să dăruiască d'a dreptul către Sântele-Locuri, proprietăţi nemişcătoare. Cea mai categorică în felul acesta, este dania dela mânăstirea *Floreştii* din Moldova, închinată lavrei *Esfigmenu* dela Muntele Atos (10 August, 1806); dar şi aceea a fost atacată, puţini ani

Din toate câte spuserăm se învederează că proprietăţile nemişcătoare şi chiar cele mişcătoare ale mânăstirilor administrate în ziua de azi de egumeni, aparţin cu totul acelor *mânăstiri pământene închinate*, şi nu de fel *mânăstirilor străine*, cărora ele sunt închinate; prin urmare cestiunea stăpânirei, întru ceea ce priveşte mai toate averile, se află astfel dezlegată, atât din cercetarea actelor de proprietate, cât şi prin faptul actualei posesiuni, care să luăm bine aminte, se exercită chiar şi azi, fără nicio îndoială prin mijlocirea *mânăstirilor pământene închinate* şi în numele lor.

Ceea ce înaintăm aci este aşa de adevărat încât, ca să sprijine pretinsul lor drept de proprietate, Sântele-Locaşuri din Orient se întemeiază mai cu seamă pe actele de *închinare*, prin care acele mânăstiri pământene sunt legate de dânsele. Călugării străini se învoiesc a zice: «Aşa e; se poate «ca bunurile să aparţină mânăstirilor pământene ce ne sunt «închinate; dar tocmai pentru faptul că ele sunt închinate, «chiar acele mânăstiri sunt proprietăţi ale Sântelor-Locuri din «străinătate.»

Aci însă este rătăcirea cea mai mare. *Închinare* nu va să zică câtuşi de puţin *stăpânire;* documentele şi faptele stau de faţă ca să dovedească în care parte este adevărul.

Dacă cercetăm dreptul canonic, în actele Sântelor Sinoade ecumenice, nu aflăm nicăeri nimica care să îndreptăţească supunerea vreunei mănăstiri către alta. Din potrivă, s'ar păreà că, după cele cuprinse în canonul al 20-lea, aşezat la al VII-lea Sinod ecumenic şi în deobşte după toate dispoziţiunile pres-

---

în urmă, de către familia Kostake, urmaşi şi colaterali ai ctitorilor primitivi (4 August, 1827).

Arhivele Muntelui Atos ne mai pot da dovadă de ceea ce înaintăm. Una sută optsprezece acte de închinare şi de danie, făcute în Principatele Române, către mânăstirile Sântului Munte, sunt tot atâtea mărturisiri netăgăduite despre deosebirea capitală ce s'a făcut totdeauna între înzestrările mănăstirilor pământene închinate, şi darurile cu care se miluiau mânăstirile de prin ţări străine. Arhimandritul Porfirie dela Muntele Atos a publicat, la 1847, în St. Petersburg, un inventar al acelor acte, în limba rusească.

crise pentru întemeierea de mânăstiri şi pentru regulele ce sunt a se păzì într'însele, s'ar păreà, zicem, că acele sânte legi nu prevăd altceva decât tot mânăstiri osebite şi neatârnate unele de altele, oblăduindu-se fiecare de sine, prin soboarele ce le locuiesc, şi primind numai ocrotirea, chezăşuinţele şi priveghrea episcopilor şi ale autorităţilor locale.

Cată însă să recunoaştem că obiceiul *închinării*, şi prin urmare crearea *metoaşelor* sau, cum am zice acum, sucursalelor, a pătruns încă de timpuriu în România, precum se aflà stabilit în tot Orientul creştin. Aci a devenit, ca aiurea, un obiceiu al pământului. Dar, pe acele timpuri înapoiate erà şi lucru firesc ca cei mai slabì să caute un sprijin pe lângă cei mai puternici, jertfindu-le chiar oarece din venitul lor; această idee predomnitoare în secolul de mijloc s'a propagat chiar şi în ordinul moral; ea a pătruns până şi în monahismul egalitar. Mai multe documente oficiale, eşite din cancelariile vechilor Domni români şi din ale patriarhilor bisericei răsăritene, mărturisesc despre asemenea fapte şi le dau acestor fapte numirea consfinţită printre românii de odinioară, pentru tot ce erà un simplu drept uzual, adică le recunosc a fi făcute după *obiceiul pământului.*

Chiar din documentele de această natură, prin care unii ctitori primitivi de mânăstiri au regulat *închinarea* aşezemintelor lor către altele mai vechi, chiar din acele documente şi din deosebite fapte ce s'au petrecut, se pot trage lămuririle cele mai sigure asupra fiinţei *închinării* şi a drepturilor ce ea dà sau impuneà. În ordinea ideilor religioase ale Orientului, ea poate să fie asemuită cu ceea ce, în ordinea politică, a fost *Suzeranitatea.* Acest drept, pe care puterile garante, l-au determinat, atunci când au regulat drepturile şi îndatoririle reciproce ale Porţii cu Principatele Române, ne poate servi spre a explicà printr'însul drepturile şi îndatoririle *Inchinării.*

Şi într'adevăr, astfel s'a chemat, încă dela început, supunerea ţărilor noastre către Sultani, căci pretutindeni vechile documente pământene spun că Domnii de odinioară, Mircea cel bătrân, Bogdan şi alţii au *închinat* ţara la Împărăţie. *In-*

chinarea consistă în oarecare plocoane şi ajutoare felurite, pe care vasalul trebuià să le deà căpeteniei sale morale; dar nici cum, ea nu constituià un drept de stăpânire dobândit de acesta asupra bunurilor şi averii clientului său; căci, în orice caz, acesta păstrează întreg şi neatins dreptul de a posedà şi de-aşi administrà persoana şi bunurile sale.

Aşa dar, când o mânăstire se află în stare de mânăstire *închinată*, ea are să recunoască supremaţia spirituală a unei *Lavre*[1]) dela care atârnă, care este a ei *metropolă*, şi pe care ea trebue, în oarecare împrejurări determinate s'o ajute cu daruri; de altă parte *Lavra* cea mare trebue şi dânsa să apere şi să ocrotească metoaşele ei, de câteori va fi nevoe[2]).

Acì cată să însemnăm deosebirile ce s'au stabilit, prin obiceie şi prin dreptul uzual, între mânăstirile neatârnate şi cele

---

[1]) Aşa se chiamă mânăstirile cele mari, care atârnă numai dela patriarhiile Răsăritului

[2]) Se va vedeà mai departe că însăşi întocmirea internă, precum şi condiţiunile de existenţă ale mânăstirilor închinate, care acestea toate au fost recunoscute şi întărite mereu prin legiuirile ţării şi prin regulamentările isvorîte din Sinoade şi chiar dela bisericele Sântelor-Locaşuri, nu ierau că închinarea să îndatoreze pe mânăstiri la altceva decât la o supunere spirituală. Se şi poate dovedi, că dela început, numai astfel s'a înţeles *închinarea :* aceasta o arată cu prisos canoanele bisericeşti, citate mai sus. Da altmintrelea se pot vedeà şi mai multe sigilioane ale patriarhilor din Constantinopole, atingătoare de aceasta. Principele Dimitrie Cantemir, în *Descrierea Moldovei* (Cap. III. despre mânăstirile din Moldova), ne-a transmis, încă foarte lămurite, ideile ce domneau, în această privinţă, pe la sfârşitul secolului al XVII-lea. Iată ceea ce zice: «Este obiceiu, în Moldova, când un Voevod ori un boier clădeşte o mânăstire, să'şi împartă toată averea în mai multe părţi de o potrivă, atât mânăstirei cât şi copiilor săi, dând adică mânăstirii tot atât cât lasă şi copiilor, iar dacă cumva se teme ca, după moartea sa mânăstirea să se strice sau să se resipească, apoi o închină la altă mânăstire mai mare, alegând-o pe aceasta dintre cele care sunt aşezate în cele patru numite locuri, Ierusalimul, Muntele Sinai, Muntele Atos şi Rumelia; şi arhimandritul acelei mânăstiri se îndatorează să iea asupră'şi îngrijirea mânăstirii închinate şi să veghieze pentrucă călugării dintr'însa să aibă în ea petrecere bună şi cinstită...»

care atârnau de altele, sau, ca să zicem mai bine, cele care le erau *închinate*, ἀφιερομέναι.

Acestea poartă, în tot Orientul, numele de *metoaşe;* nume derivat dela μετα-ἔχω; ele constituesc o numeroasă clasă de mânăstiri, care au în deplina lor stăpânire averi mai mult sau mai puţin însemnate şi, cu toate acestea, sunt totodată şi îndatorate să recunoască supremaţia unei alte mânăstiri mai mari, mai venerate şi uneori şi mai bogate. Aceasta este poziţiunea tuturor acelor mânăstiri pământene pe care ctitorii lor primitivi le-au pus sub ocrotirea unei alte mânăstiri mai cu vază, aflătoare sau pe tărâmul românesc sau şi dincolo de hotarăle noastre. Mânăstirea zisă *Metoh* nu este niciodată o proprietate a celei la care ea se află *închinată;* ea este, după cum s'ar fi zis în legiuirile Romanilor, cel mult un *client* al celeilalte.

Precum se ştie, tot astfel, adică după vechiul obiceiu al pământului, mai toate mitropoliile, episcopiile şi mânăstirile cele mari şi neatârnate ale ţării, au avut şi au până azi încă, la noi, *metoaşe* sau sucursale, care stau, faţă cu dânsele, în condiţiuni legale de care nu trebue să se deosebească întru nimic starea mânăstirilor închinate din România, faţă cu Sântele-Locaşuri din străinătate, patroanele morale ale lor.

Mânăstirile *metoaşe* ale aşezămintelor religioase din ţară au avut pururea administraţiunea lor osebită de a mânăstirilor patroane; dar ele se ştiau á fi atârnate de acelea; acelea erau superioarele lor; acelora trebuia ele să facă darurile şi miluirile rânduite prin voinţa ctitorilor.

Aşà a fost în deobşte starea de mai nainte a mânăstirilor zise *metoaşe.* Nici obiceiul pământului, nici vre-o legiuire oarecare a bisericei sau a ţărilor Româneşti, n'a cunoscut şi n'a primit ca legal, vre-un altfel de *închinare.*

Adesea s'a întrebuinţat, spre a însemnà pe acele mânăstiri care erau cu totul neatârnate, calificaţiunea de *mânăstiri stavropigiace.* Acest cuvânt, al cărui înţeles literal este *izvorît* din *cruce* (σταυρὸς şi πυγή), se aplică la mânăstirile care, în toată creştinătatea, nu cunosc altă autoritate decât a patriar-

hului şi a Prea Sântului Sinod, de care ţine în genere toată biserica Răsăritului. Acelea sunt înseşi mânăstirile care au păstrat neatins caracterul primitiv al aşezămintelor mânăstireşti; relaţiunile lor cu patriarhul sunt cu totul de altă fire ca supunerea impusă stării de *metoh*. Prin *stavropigie* se înţelege numai că neatârnarea aşezămintelor astfel numite, erà chezăşuită de capii supremi ai bisericii. Toate mânăstirile cele vechi din ţările Româneşti şi foarte multe dintre cele ce s'au înfiinţat în secolii din urmă, aveau dreptul de *stavropigie* dar, din nenorocire, acest drept ne le-a fost mereu respectat[1])

Sunt, într'adevăr, acte care dovedesc că, prin mijloace abusive, au mers uneori treburile cu totul altfel, şi că, osebit de *închinările* uzuale ce s'au făcut după obiceiul pământului, adică de către însuşi ctitorul, care, deodată cu înfiinţarea unei mânăstiri, o şi închinà la alta, apoi uneltirile călugărilor greci au adus pe unii din Domnitorii şi din locuitorii ţărei, a săvârşi închinări nelegale, adică a supune cu închinare unele mânăstiri pământene, care până atunci se bucurase de o deplină neatârnare. Dar aci avem al 12-lea canon din al VII-lea Sinod ecumenic şi I-iul canon din ambele prime Sinoduri adunate în biserica Sfinţilor Apostoli, care opresc cu desăvârşire pe orice om, fie el mirean sau călugăr, fie străin sau rudă a ctitorului, fie chiar însuşi ctitorul, în urma întăririi aşezământului său, de a dispune de o mânăstire sau de averile ei, şi de a preschimbà oricât de puţin, orânduielile şi daniile dela întemeiere, mai cu seamă dacă acestea erau în conformitate cu legiuirile. În mai multe rânduri, Voevozii şi Obşteştele Adunări ale ţărilor noastre, au pus stavilă, împreună cu patriarhii ecumenici ai Răsăritului, la asemenea închinări nelegale, şi au stricat pe cele ce se înfiinţase prin foarte dese abuzuri. Documente de felul acesta avem cu prisos în România; în ele se desluşesc lămurit, atât rânduielile sân-

[1]) Pentru această categorie de mânăstiri, se poate vedeà mai cu seamă sigilionul patriarhului din Constantinopol Calinic, cu data din 10 Februarie, 1702, dat mânăstirei *Hurezu* din ţara Românească, unde se lămureşte bine condiţiunile mânăstirilor *Stavropigiace*.

telor Sinodui, cât şi concesiunile făcute după obiceiul pământului[1]). Din acele documente se învederează câtă deosebire este între o închinare dreaptă, adevărată şi primordială, şi alta falşă, nelegală, de a doua mână, adică făcută de oameni cari n'aveau dreptul să dispună de un ce care nu erà al lor.

In deobşte autorităţile ţărilor Române, ba chiar şi ale bisericelor din Răsărit, au combătut, în multe rânduri, asemenea închinări, şi cu toate acestea, cel puţin jumătate din mânăstirile închinate se află azi supuse la această stare, prin acte înfierate cu cea mai îndrăzneaţă nelegalitate.

Pe timpurile când în ţările Române scăpătase drepturile strămoşeşti, s'au ivit unii Domni înstrăinaţi de naţiune şi de dreptate, s'au ivit chiar moştenitori de ai ctitorilor, cari nu mai ţinură seamă de neatârnarea ctitoricească a celor mai multe din mânăstirile lor, şi, siluind toate drepturile cele vechi ale acelor aşezăminte, le închinară la mânăstirile din Sfintele-Locuri[2]). Unii au împins lucrul şi mai departe; printr'un

[1]) A se vedeà actele date, unul după altul, de Obşteasca Adunare a ţărei Româneşti şi întărite prin hrisoavele lui Alexandru Iliaş (6 Martie, 1628), Matei Basarab (27 Noemvrie, 1638, 27 Noemvre, 1639, 20 Decemvre, 1640); şi prin sigilioanele sinodale ale patriarhiei din Constantinopole (1640 şi Aprilie, 1641), apoi hrisovul lui Constantin Basarab (14 Maiu, 1657), al lui Radu Leon (29 Aprilie, 1667): raportul Obşteştei Adunări a ţărei Româneşti, întărit de A. Moruzi (8 Fevruarie, 1794), precum şi actul familiei Kostaki din Moldova, din 4 August, 1827.

[2]) Marginile ce am impus acestui studiu nu ne permit a ne opri îndelung asupra acestui punt. Ar trebui chiar volume întregi spre a se arătà meşteşugirile viclene şi hrăpirile neruşinate prin care Grecii au izbutit a face să li se închine mai toate mânăstirile din ţară şi să li se lase pe mânile lor administrarea şi venitul acelor mănăstiri. Cercetând actele ctitoriceşti, care mai toate au fost, în cursul timpilor, abătute dela înţelesul lor primitiv, se va vedeà lesne cum sânţii părinţi de peste Dunăre nu s'au sfiit, în niciun mod, a atinge scopurile lor, aducând uneori mărturii mincinoase, alteori falsificând chiar documentele vechi, ba uneori chiar întrebuinţând silurile cele mai sălbatice, pe care le înlesneau compatrioţii lor, Domnii şi mitropoliţii Fanarioţi din al XVIII-lea secol. Spre a căpătà o dreaptă idee, sub acest punt, se pot consultà, nu numai actele mai sus citate, prin care se desfiinţează închinările false

abuz neertat, şi-au închipuit să închine vreunui Sfânt-Locaş de dincolo, deodată cu mânăstirea pământeană ce până atunci erà neatârnată, chiar şi moşiile ei, pare că ar fi stat prin putinţă ca nişte simple proprietăţi funciare să fie susceptibile de a se supune la o acţiune de ordine cu totul spirituală, precum este *închinarea*. Atât ajunsese de mari în secolul din urmă, învălmăşala ideilor şi nestatornicia principiilor, pe care odinioară fusese întemeiate şi poziţiunea şi drepturile aşezămintelor religioase! [1])

şi nelegale, dar încă şi documentele privitoare la închinările mânăstirilor *Căluiul* (testamentul Buzescului din 9 Septemvre, 1609 şi hrisovul lui Grigore I. Ghica, 19 Maiu, 1693); *Stăneştii*, (hris. lui Radu, 19 Maiu, 1615,) hris. lui Constantin Brâncoveanu şi sigilionul patriarchicesc din 8 Maiu, 1692; hris. lui Nicolae Mavrocordat (27 Aprilie, 1716), Radu-Vodă (hrisov fals al lui Radu din 10 Februarie, 1613), Vintilă-Vodă (hris. lui Radu Leon, 29 Aprilie, 1667); *St. Ioan din Bucureşti* (hris. lui Duca, 12 Maiu, 1678); *Hangu* (chris. lui Nicolae Mavrocordat, 19 Iulie, 1715, hris lui Mihaiu Racoviţă, 30 Iunie, 1716); *St. Ioan din Focşani* (act de întemeiere al căpitanului Vrănceanu, 1740); *Richitoasa* (chris. lui Grig. Ghica, Ianuarie, 1729); *Spirea din Deal*, (carte a mitropolitului Ungro-Vlahiei, Maiu, 1776, chris. al lui Ipsilant, 1777; *Vizantia*, (chris. lui Grig. Ghica, 15 Ianuarie, 1777); *Vieroşu*, (raportul divanului ţării Româneşti din 8 Fevruarie, 1794, întărit de Muruz), s. c. l., s. c. l Se pot adaoge nenumărate citaţiuni. Despre aceste false şi nelegale închinări, cari se înteţesc mai cu seamă în prima jumătate a secolului al XVIII-lea, sub cei dintâi Fanarioţi, se observă că cele mai multe sunt făcute sub înrâurirea intrigelor greceşti, fie ale călugărilor sau ale mirenilor, de către Voevozii, mitropoliţii şi de dregătorii cei mari ai Principatelor, luându-se însă mai totdauna de aceştia drept temei, un oarecare drept de rudenie ori de moştenire, care învederat jicneà aşezămintele cele vechi, mult mai bine păzite odinioară de Domnii pământeni. (Vezi nota la pag. 22).

[1]) Se poate cità un exemplu ciudat, dar din nenorocire numai unul. La 1826, călugării greci îşi iau asupra de a dispune de proprietăţile mânăstireşti şi vândură Armenilor o întreagă mănăstire, anume *S-tul George din Codrul Herţii*. Asemenea rătăcire nu se poate explicà decât numai prin abuzurile şi asupririle ce au exercitat în ţările noastre Fanarioţii, în timp de un secol. Mânăstirile noastre, aşa de bogate, erau pentru dânşii un izvor nesecat de înavuţire, prin care îşi întemeiau din ce în ce mai tare stăpânirea lor peste toată ţara. Ceeace este încă un lucru de luat

Tot din acea vreme sunt şi acele câteva acte princare s'au cumpărat, pe seama Sfintelor-Locaşuri din Turcia, d'a dreptul, sau prin care li s'au dăruit nemijlocit, proprietăţi pe tărâmul românesc, călcându-se astfel o lege care a fost pururea cu tărie la noi, aceea ce nu învoià pe străini să aibă proprietăţi pe pământul nostru.

Lăsând la o parte această abatere vinovată dela legiuirile ţărei, şi neluând în seamă nici rătăcirea care a putut îndemnà la acele închinări de proprietăţi nemişcătoare, către Sântele-Locuri, iar pe de altă parte, primind *închinarea* din suszisul punct de vedere, sub care ea îşi are a sa fiinţă, adică în stare de o vasalitate spirituală ce nu poate existà decât numai între două aşezăminte religioase, vom fi nevoiţi să recunoaştem, că închinarea mânăstirilor, deşi nu este ertatată de canoanele bisericei, a fost totuşi ùn fapt primit şi consfinţit prin obiceele ţărilor Româneşti. Dar nu e mai puţin adevărat că ea a fost împinsă până la abuz, atunci când s'au supus la închinare mai multe mânăstiri pământene care, la început, fusese neatârnate.

Atât guvernul românesc cât şi unii capi ai bisericei creştine de peste Dunăre, s'au împotrivit adesea la asemenea abuz; el însă tot a lăsat urme numeroase prin mânăstirile din România, care se află încă azi a fi închinate.

Cu toate acestea, întrucât priveşte închinările, guvernul român, ca să nu mai intre într'un adevărat noian de judecăţi parţiale, ar puteà să primească acum de bune toate închi-

aminte, e că aceeaşi Voevozi Fanarioţi cari desfiinţau şi scălâmbau atâte vechi aşezăminte, ctitoriceşti şi robeau prin închinare atâtea mânăstiri, odinioară neatârnate, acei domni, zicem au clădit şi ei uneori, în ţară, mânăstiri noui şi le-au inzestrat mai adesea, nu doară din averea lor proprie, ci printr'un fel de despuieri ce erau în obiceele lor, adică hărăzindu-le averile altor vechi mânăstiri. Cată asemeni să recunoaştem că există în România şi mânăstiri cărora Fanarioţii, ctitorii ai lor, le-au asigurat condiţiunile de existenţă prin acte categorice de închinare; astfel este mânăstirea *Văcăreştii*, întemeiată de Nicolae Vodă Mavrocordat (chris. din 1719); astfel şi biserica *Stavropoleos* din Bucureşti, clădită de arhimandritul Ioanichie, 7 Noemvre 1733, şi câteva altee.

nările actuale, fără osebire, şi să le considere, cât despre sineşi, ca şi fapte împlinite. I-ar venì chiar mai cu înlesnire de a trece cu prescripţiunea peste toate închinările de a doua mână, care s'au făcut afară din obiceiul ţării şi cu nesocotinţa voinţelor primitive ale ctitorilor. El poate acum să se lepede fără primejdie de un drept pe care l-a avut şi de care s'a folosit pururea ţara, adică acela de a desfiinţà toate închinările nelegale. Dar ceeace nu poate face, e de a împinge toleranţa până întru a oprì pe particulari şi pe moştenitorii în viaţă ai ctitorilor primitivi, de a atacà prin judecată închinările nedrepte, de orice natură ar fi ele, şi de a susţine dinaintea tribunalelor ţării pretenţiunile lor în contra Sântelor-Locuri, de câteori asemenea cereri ar fi bazate. Se înţelege însă că în astfel de cazuri, îndreptăţirea acelor cereri n'ar puteà să ajungă la alt rezultat decât acela de a desfiinţà închinarea, ce se va fi recunoscut nelegală după legile noastre; iar mânăstirea dezrobită şi readusă în starea ei primitivă de neatârnare, ar reintrà de sineşi şi fără nici o osebire,—întru ceeace priveşte administrarea ei şi a bunurilor sale, — în categoria mânăstirilor pământene care au rămas şi sunt azi neînchinate.

Ca să apăsăm acum asupra purtării ce ni se pare a fi de o camdată cea mai potrivită pentru guvernul român, în cestiunea închinărilor, vom stabili că, atunci când el ar face, cum se zice, o apă din toate închinările azi în fiinţă şi le-ar considerà pe toate în de obşte, ca închinări drepte şi bune, adică cum ar fi de acelea făcute înşişi de ctitorii lor la întemeiere, prin această condescendenţă chiar, el ar consfinţì faptul că singurele şi unicele stăpâne ale bunurilor mânăstireşti coprinse în teritoriul românesc, sunt numai şi numai acele mânăstiri pământene închinate, iar nu de fel patroanele lor duhovniceşti de prin Locurile-Sfinte ale străinătăţii. Şi 'ntr'adevăr, de oarece este bine înţeles de către toţi că nu e nici lucru drept nici cuviincios ca să se reguleze starea mânăstirilor închinate altmintrelea decât după voinţa vechilor ctitori ai lor, şi după adevăratul principiu al închinării — principiu

carele şi acela a avut neapàrat, dela început, cuvântul său de a fi şi prin urmare cată să'şi păstreze pururea caracterul său originar, — nu mai încape îndoială, că, la această regulare, trebuesc luate drept temeiuri, numai închinările cele legale, adică cele consfinţite de vechiul obiceiu al pământului, şi nu de loc cele care au fost tot mereu combătute şi respinse, atât de atutorităţile civile ale ţării, cât şi chiar de cele bisericeşti ale Răsăritului. Deci, numai şi numai pe baza închinărilor celor drepte, netăgăduite şi primordiale, se poate judicà acea cestiune de căpetenie, care consistă în a şti *al cui este dreptul de stăpânire* asupra bunurilor din ţările Româneşti, pe care le administrează azi călugării străini, în numele mânăstirilor pământene închinate, mânăstiri la care ei sunt acum egumeni şi îngrijitori. Văzând împrejurările precum le am arătat, — şi să băgăm de seamă că alt punct de vedere mai nefăţărit nu există, — cine oare este acela care va tăgădui faptele şi drepturile, pe care acum le-am lămurit? Cine, cu dreaptă chibzuinţă, nu va rămâne pătruns de acest adevăr că, adică, unicele persoane morale îndreptăţite a stăpânì aşà des numitele bunuri din România, sunt numai acele *mânăstiri pământene*; pe care le leagă de Sântele-Locuri numai spiritualul şi cucernicul lanţ al *închinării*, în care nu se coprinde câtuşi de puţin o idee aşà de materială ca aceea a unei *stăpâniri pământeşti?*

II.

Amestecul Statului Român în administrarea mânăstirilor închinate nu a lipsit nici odată; însăşi Locurile-Sfinte l-au cerut adesea. — Numirea *Egumenilor*. – Ceeace ce ea trebuie să fie după legile bisericeşti. — Cum s'a făcut ca, în România, excepţiunea să se prefacă în regulă. — Din ce cauze s'au numit egumeni străini. — Drepturile ce au păstrat ţările Române în această împrejurare. — Nu mai sunt cuvinte pentru ca egumeniile să fie ocupate de străini. — Rezultat negativ al acestui fapt. Trebuinţa neapărat simţită de a despărţi atribuţiunile egumenilor şi staritilor, de acelea ale îngrijitorilor şi ale administratorilor cari duc afacerile mireneşti ale mânăstirilor. — Demoralizaţiunea şi abuzurile pricinuite de un asemenea amestic de atribuţiuni. — Gerarea bunurilor mânăstireşti numai poate stà pe viitor decât în mânele unei administraţiuni

mirene. — Sarcinile impuse tutulor mânăstirilor în genere de către ctitorii şi dănuitorii lor. — Buna întreţinere a clădirilor ctitoriceşti şi a obştei ce locuieşte într'însele, sunt condiţiunile neînlăturate ale oricării danii. — Prevedere specială a ctitorilor de mânăstiri pământene închinate. — Indatoririle mânăstirilor către ţară — Ceeace erau odinioară mânăstirile în România. — Scop patriotic al clădirii lor şi al bogatelor daruri ce li se făceau. — Mânăstirile închinate au îndeplinit, în trecut, îndatoririle lor către ţară, fără de nici o împotrivire. — Nimic nu le îndreptăţeşte la scutiri, în timpul de faţă. — Indatoriri speciale ale mânăstirilor închinate către Locaşurile-Sânte, patronii lor. — De ce natură sunt acele îndatoriri? — Ele sunt subordinate celor care privesc buna întreţinere a mânăstirilor pământene şi celor cari au de scop ajutoarele către ţară. — Ele nu constitue un drept pozitiv şi prin urmare nu se poate preface într'o dajdie în totd'auna aceeaşi. — Necesitatea de a se întocmì pentru mânăstiri, budgete pe an, care să reguleze întrebuinţarea şi împărţirea echitabilă a veniturilor mânăstireşti, în conformitate cu dispoziţiunile donatorilor. — Cine se cuvine să întocmească acele budgete? — Concluziune.

O mare parte din sarcina ce am luat asupră-ne se află acum uşurată prin lămurirea primului punct, carele ne-a făcut să cunoaştem, fără îndoială, al cui este dreptul de proprietate asupra acelor bunuri din ţările Româneşti, despre care Sfintele-Locaşuri din Orient pretind că ar fi o avere a lor. Şi într'adevăr, de oarece s'a dovedit că, ori cum s'ar iscodì lucrul, averile din România nu pot fi ale altora decât ale mânăstirilor pământene, foarte lesne ne va fi acum a ne da răspuns la a doua întrebare ce s'a pus la începutul acestui studiu, adică de a ştì: care sunt drepturile şi îndatoririle guvernului român în administrarea acelor mânăstiri şi a averii lor?

Să lăsăm în laturi faptele zilnice, care ne-ar dovedì cu prisos că asemenea drepturi se exercită azi de către guvernul Român, în puterea voinţei obşteşti, ba chiar şi încă adesea din cererile stăruitoare ale Sfintelor-Locaşuri. Să cercetăm acum numai în ce consistă chestiunea administrării şi să vedem dacă fiecare din puntele ce se ating de dânsa nu îndatorează în mod imperios pe Statul Român, de a-şi exercită autoritatea în chipul cel mai nemijlocit şi cel mai energic, în toată

gestiunea acelor sânte aşezăminte şi a averilor ce ele stăpânesc.

Punctele în care se coprinde tot dreptul de administrare, sunt cele următoare:

1. Numirea de superior sau de *egumen* la acele mânăstiri, şi
2. Repartiţiunea şi întrebuinţarea veniturilor acelor mânăstiri.

Să examinăm primul punct şi ne vom încredinţă îndată, consultând regulile monahiceşti, întărite cu tot dinadinsul, în ţările Române, printr'o mulţime de hrisoave domneşti şi de sigilioanele patriarhiceşti [1]) că, în fiecare mânăstire egumenul cată să fie ales dintre membrii acestui sobor; numai când cumva nu s'ar găsì, în sânul unei mânăstiri un bărbat vrednic de asemenea păstorie, numai atunci este îngăduit de

[1]) După cum am mai spus, organizarea şi starea în care aflăm toate mânăstirile din ţară, la acea epocă, sunt cu totul necompatibile cu acel drept de proprietate pe care îl pretind Sfintele-Locuri; în administrarea averilor, mânăstirile închinate erau pe deplin neatârnate de locurile de cari depindeau duhovniceşte, şi sub acest raport nu se vede a fi fost nici o deosebire între mânăstirile închinate şi cele neatârnate din ţară. A se vedeà, drept dovadă, marele hrisov, care constitue, cum am zice, codicele legiuitor al mânăstirilor din ţara Românească, întărit de Obştească Adunare şi de Constantin Voevod Mavrocordat; într'însul se coprind mai toate actele de mai 'nainte, dela 1596 până la 1657, prin care Adunările şi Voevozii ţărei, precum şi sinoadele şi patriarhii din Constantinopole au regulat şi confirmat pe rând, drepturile şi întocmirea mânăstirilor din România. De altmintrelea, origina acelor dispoziţiuni se află încă din al XIV-lea secol.

A se vedeà apoi şi o mulţime de acte de acelaş fel, care nu sunt pomenite în zisul hrisov, iar printre acestea: sigilionul patriarhului Ieremia al Constantinopolului (1593), acela al patriarhului din Ierusalim (24 Aprilie, 1664), cel încă odată citat al patriarhului Calinic (10 Fevr. 1702), al lui Kyril, patriarhul Ierusalimului (ca la 1706), şi hrisoavele lui Grigorie Ghica (1742 şi 1767) Ipsilant (1776), Muruz (1799 Decemv.), întărit prin act sinodal şi patriarhicesc (9 Ianuarie, 1800), Caragea (4 Martie, 1813 şi 1815), şi acestea confirmate de patriarhul Ierusalimului (1816). Toate aceste acte se ocupă în genere de a regulà starea mânăstirilor închinate, atât din punctul de vedere al întocmirilor canonice, cât şi al administrării averii lor.

a căutà aiurea un egumen cu cerutele însuşiri. De altmintrelea, în canonul 88 al Sinodului local din Cartagena se hotărăşte lămurit că un călugăr nu poate sta egumen într'o mânăstire unde este străin şi venetic, iar canoanele 17 şi 21 ale Sinodului al VII-lea ecumenic, opresc cu desăvârşire pe călugări de a trece dintr'o mânăstire într'alta, nu numai ca egumeni, dar şi ca simpli monahi.

Aceste regule au fost păzite în România până atunci când relaţiunile mai dese cu Orientul, şi mai ales cu clerul grecesc şi slavon din Turcia, au făcut să predomnească asupră-le excepţiunile; a venit, în adevăr, o vreme — şi este tocmai aceea pe când Principatele Române s'au închinat Porţii Otomane, — a venit o vreme când Domnii şi ctitorii de mânăstiri, împinşi chiar de zelul lor pentru binele aşezămintelor pământene, ba chiar poate pentru folosul ţării întregi, au descoperit la călugării străini, merite mai mari de cât ale monahilor pământeni, şi au chemat unii ca aceia ca să le încredinţeze lor egumeniile mânăstirilor de aci, fie închinate sau şi neatârnate. Pricinile care au povăţuit introducerea călugărilor străini în mânăstirile ţării, sunt de natură felurită; meritul şi favoarea au avut uneori precădere; alte ori însă numai mituirea şi lăcomia de bani au îndemnat la aşa faptă pe Voevozi şi pe neamurile ctitoriceşti. Să luăm aminte totuşi, că asemenea *hatâruri* sau *chiverniseli*, se făceau numai pe seama unui om şi pe timpul vieţii sale; cutare călugăr străin dela Sântele-Locuri se numeà egumen la o mânăstire din ţară, fiindcă purtà nume de om cuvios, sau învăţat sau dibaciu. Dar avem dovezi, care se pot arătà tuturor, că adeseori din astfel de favori personale a încolţit un lăstar cotropitor pentru drepturile mânăstirii, căci călugărul străin izbuteà cu încetul să prefacă cinstea ce i se dase lui, într'o închinare arbitrară a mânăstirei româneşti ce i se încredinţase, către *lavra* străină de unde el venise [1]).

[1]) A se vedeà actele mai sus citate ale lui Alexandru Iliaş (1628), hrisovul lui Constantin Brâncoveanu din 8 Martie, 1692, atingător de închinarea mânăstirei *Stăneştii*, precum şi mai toate actele de închinare

Pe de altă parte, abuzul acela prin care se aduceau egumenii străini pentru mânăstirile pământene, ajunse a fi ca şi un obiceiu. Unii ctitori stipulară chiar în actele de întemeere ale mânăstirii lor, că aşezământul patronal, la care ei o închinase, va aveà dreptul de a trimite din sânu-i egumeni ca s'o administreze; dar asemenea acte se rostesc tot de o dată curat asupra înaltelor calităţi ce trebuie să aibă acei bărbaţi, şi mai toate prevăd că, de n'ar fi păzite cu sfinţenie aceste condiţiuni, şi adică, de cumva egumenii trimişi dela Sfintele-Locuri ar lucrà întru stricarea, şi nu întru buna stare a mânăstirei pământene, autorităţile ţării vor trebuì să intervină şi să încredinţeze acel sânt locaş unor oameni cari vor păzì mai cu luare aminte voinţele ctitorilor [1]).

Iată dar, că nu numai dreptul firesc pe care însăşi autonomia ţării îl dă Statului Român de a cârmuì toate aşezămintele publice de pe teritoriul său, dar încă şi actele de închinare legală supun numirea şi purtarea egumenilor de la mânăstirile închinate, la controlul puterii locale, care de altmintreli este pururea şi pretutindeni protectorul natural al unor astfel de aşezăminte şi chezaşul, îndatorat cu îndeplinirea voinţelor cititoriceşti.

Cauza pentru care s'au chiemat egumeni din străinătate spre a cârmuì mânăstiri pământene, se află încă spusă curat în multe din vechile acte de închinare; chiar dacă ea nu este

---

dela sfârşitul secolului al XVII-lea şi din a' XVIII-lea secol, mai cu seamă cele din Moldova. Să adăogăm şi următoarele cuvinte ale patriarhului Macarie, despre mânăstirea *Stăneştii:* «Tot locul este acum pustiu, fiindcă ctitorii, puţin «după clădirea mânăstirii supuseră administrarea «ei lui Nikifor, patriarhul Alexandriei, după a cărui răposare, nimeni «nu mai îngrijì de dânsa». *(Travels of Macarius*, Vol. II, p. 373). Istoriile noastre sunt pline de asemenea fapte. Respectul şi consideraţiunea de care se bucurau călugării din Orient, primirea bine-voitoare şi adăpostul ce ei pururea aflau în ţară la noi, au pricinuit adesea asemenea favori, de care ei s'au folosit cu meşteşug, spre a ajunge a se crede stăpâni pe o a patra parte din proprietăţile ţărilor noastre.

[1]) A se vedeà hrisovul ctitoricesc de la *Cotroceni*, dat de Şerban Voevod Cantacuzino, la Octomvrie 1682.

rostită pretutindeni, cel puţin este subînţeleasă; căci, pe timpii de atunci, mergeà vorba, că în de obşte călugării de la Sfântele locuri erau mai învăţaţi şi mai deprinşi cu afacerile bisericeşti decât cei din clerul nostru. Apoi încă, aceea, cu toată a lor ştiinţă, aveau în străinătate mai slabe mijloace de viaţă decât cei de la noi. De aceea Românii îi şi cheamă cu milă, ca să le încredinţeze lor mânăstirile pământene, gândind tot de odată că ei se vor arătà mai cuvioşi şi că vor respândì în ţară lumini, bine-faceri şi exemple de pietate. Cu toate acestea, Românii nu s'au lepădat niciodată de dreptul de a depărtà pe acei egumeni străini, dacă cumva ei n'ar îndeplinì scopul cerut. Românii au exercitat adesea acest drept, care n'a scăpat niciodată cu desăvârşire din mânele guvernului românesc [1]).

Precât însă numirea egumenilor străini la mânăstirile pământene, — chiar şi la cele închinate, — nu mai are acum o cauză bine-cuvântată; precât acei egumeni, în loc de a îndeplinì scopul pentru care au fost chemaţi, nu mai poartă câtuşi de puţin grija lui; precât ţara are acum un cler, cel puţin tot aşa luminat şi aşa demn ca cel din străinătate: apoi pe ce temei oare s'ar mai priimì egumeni străini în mânăstirile ţării? Să mai adăogăm că guvernul român s'a putut pe deplin convinge de deşărtăciunea acestui obicei, prin faptul chiar că a îngăduit, în aceşti ultimi patruzeci de ani, acele dispoziţiuni învechite şi devenite acum cu totul păgubitoare. Astfel, mânăstirile închinate au scăpătat din ce în ce mai mult; în loc de cuvioşia, de luminele şi de bine-facerile cu care ctitorii mânăstirilor socoteau să înzestreze ţara, prin mijlocul egumenilor străini, nu s'a mai văzut decât demoralizare, răsipă, ignoranţă, rea credinţă şi neruşinate hrăpiri. Chiar şi autorităţile bisericeşti de dincolo, au destăinuit adesea asemenea fapte ruşinoase şi s'au îndreptat la guvernul român cu plângeri în contra egumenilor pe cari ele înseşi îi reco-

1) A se vedeà *Formularul de declaraţiune* din partea călugărilor greci, când sunt trămişi în calitate de egumeni la mânăstirile închinate din ţara Românească, în *Memorandum* al d-lui Gr. Bengescu, 1858, p. 75,

mandase. Deci, guvernul nostru nu mai poate aveà nici o chezăşie solidă spre a priimi pe străini la egumeniile mânăstirilor pământene închinate, şi prin urmare pretinsul drept al Sfintelor Locuri de a recomandà egumeni de la ele, nu mai poate fi priivit astăzi decât ca o concesiune ce li s'a făcut de către guvernul român, numai sub titlul de cercare. Cercarea s'a adeverit a fi o pagubă învederată pentru mânăstirile închinate; şi nu numai pentru dânsele, dar încă pentru moralitatea publică, pentru buna credinţă a ţării, pentru respectul ce datorăm ctitoriceştelor legături.

De altă parte, este de luat aminte că desvoltările şi propăşirea ce viaţa socială de la noi a dat proprietăţilor mânăstireşti, fac ca administrarea acestora să nu mai fie astăzi tocmai potrivită cu caracterul monahicesc, cu atât mai mult că încă şi al 27-lea canon din al IV-lea Sinod ecumenic prevăzuse că sarcina de curator al bunurilor mânăstireşti trebuie să fie cu totul osebită de aceea de cap al unui sobor de călugări.

De aceea şi guvernul Românesc, în îngrijirea sa către mânăstirile pământene neatârnate, a şi regulat mai de mult ca sarcinile de egumen şi de stariţ să rămână în marginile ce le sunt însemnate de legea bisericească, adică să se reducă la administrarea duhovnicească şi casnică a soborului; pentru aceasta s'a fixat fiecărei mânăstiri, un budget proporţionat cu trebuinţele sale materiale şi în raport cu obiceiele şi cu îndatoririle de ospătare şi de miluire ce sunt în datinele lor. Guvernul a îngrijit ca mânăstirile ţării, cele neatârnate, să rămână locuri de retragere, de cuvioşie, de odihnă şi de adăpost sufletesc, iar nu dărâmături, pustiite de călugări şi chiar uneori de preoţi de mir, sau cantoare de negoţuri cămătăreşti şi focare de procese, de intrigi şi de mârşevii, precum sunt azi mânăstirile închinate din ţările Româneşti.

Acest rezultat mântuitor l-a produs crearea unei administraţiuni centrale a bunurilor mănăstireşti, care s'a instituit îndată ce s'a simţit că o sarcină de astfel de natură nu se mai potriveşte cu caracterul monahal. Este un lucru de o neapărată trebuinţă ca o astfel de măsură nimerită, care până

acum a fost numai parţială şi adică mărginită la mânăstirile neatârnate, să se aplice tuturor mânăstirilor pământene, în deobşte. Toţi egumenii trebuesc descărcaţi de sarcina gestiunei externe a mânăstirilor. Acum proprietăţile mânăstireşti nu pot fi bine administrate decât printr'o autoritate mireană, recunoscută de Stat, care să ofere toate cuvenitele chezăşii de ordine şi de probitate; mai bine decât călugării, ea poate să dirige întrebuinţarea veniturilor, conform cu spiritul, cu dispoziţiunile, cu voinţele şi cu intenţiunile manifestate de ctitori şi de dănuitori.

Spre a descurcà toate puntele atingătoare de administrarea mânăstirilor închinate şi averei lor, ne mai rămâne acum să vedem în ce mod trebuiesc să fie repărţite şi întrebuinţate veniturile acelor bunuri, ca să nu se facă abateri nici din litera, nici din spiritul donaţiunilor legale ce s'au făcut acelor mânăstiri. Ca să ajungem la acest rezultat, cată mai nainte de toate să recunoaştem că averile mânăstireşti, în de obşte, sunt supuse toate la două condiţiuni, care sânt aceleaşi pentru toate categoriile de mânăstiri fără osebire. Oricine a dat ceva la vre-o mănăstire, a avut mai ales două scopuri în vedere; adică de a înlesnì întreţinerea cuviincioasă a locaşului căruia a făcut dania, şi de a-i da mijloace ca să săvârşească, printr'însul acte de pietate şi de bine-facere, sub ori-ce formă ele s'ar prezentà.

Cea d'întâi condiţiune este de sineşi un lucru aşa de firesc încât abià a fost vre-o odinioară trebuinţă ca să se înscrie în actele de danie. Este bine înţeles că cine dăruieşte ceva vre-unui aşezământ oare-care, o face, mai întâi de toate pentru ca să-i asigure şi să-i îmbunătăţească soarta. Cu toate acestea, actele de închinare cele legale, ba chiar şi unele de închinare arbitrarie, nu lipsesc de a coprinde, ca o clauză expresă, întreţinerea mânăstirilor închinate din ţară, pare că cei cari le-au clădit şi chiar cei cari le-au închinat pe nedrept, s'ar fi temut ca să nu vină un timp când călugării străini ar despuià sau ar năpustì acele locaşe pământene, atât în folosul Sfintelor-Locuri, cât poate chiar şi pe seama lor proprie.

In această privinţă, Statul Român are datoria de a cere ca mânăstirile pământene să fie întreţinute după măsura averei lor, căci toţi Românii se simt adânc pătrunşi de cea mai dreaptă mânie, când văd cum călugării străini, cari de adâţia mari de ani administră acele averi, lasă să se dărapene şi să se pângărească atâtea mândre creaţiuni ale cuvioşiei şi ale măririi străbunilor lor: când văd mai cu seamă cum, din aşa multe bogăţii rămase dela pietoşii dănuitori, mai nici o părticică nu este întrebuinţată la întreţinerea şi la preînoirea acelor aşezăminte. Putem spune fără sfieală şi fără greş, că cel puţin jumătate din mânăstirile închinate din ţările Române, se află azi într'o stare de părăsire desăvârşită şi că egumenii lor sunt numai nişte strângători ai veniturilor lor, spre a le trece d'a dreptul la Sântele-Locuri, atunci când banii nu le rămâneau în pungă. Demnitatea sfintei noastre religiuni, voinţele generoşilor ctitori şi dănuitori ai mânăstirilor noastre, spiritul chiar al naţiunii în genere, strigă necontenit în contra unor nelegiuiri ca acestea. Cum doară va puteà sta guvernul nostru nepăsător şi a nu'şi îndeplinì datoria, curmând un rău ca acesta şi punând stavilă la aşa neruşinate abuzuri?

Dar, nu numai întreţinerea clădirilor, a slujbei bisericeşti şi a obştei ce locueşte în mânăstire, sunt unicele condiţiuni stipulate de dănuitorii averilor mânăstireşti.

La noi, ca şi aiurea, mânăstirile n'au fost, odinioară, numai locaşuri de retragere, exclusiv consacrate unei vieţe monahale inactive; într'o ţară aşa de expusă ca a noastră, la tot felul de cotropiri, şi de bântuieli, mânăstirile, clădite mai toate în formă de cetăţui cu ţepene ziduri de apărare şi pitite mai adesea în locuri mai mult sau mai puţin ferite de prădări, mânăstirile, zicem, erau menite a găzdui în sânul lor pe cei ce căutau adăpost, a înlesnì mijloacele de trai celor slabi şi neputincioşi, a păstrà nepreţuitele comori ale cunoştinţelor şi ale măiestriilor omeneşti; însfârşit a desvoltà şi a răspândì aceste binefaceri ale minţii şi ale înţelepciunii.

Iată de ce natură erau diferitele sarcine ce se lăsau pe

seama sântelor aşezăminte, sămănate în vechime pe teritoriul românesc. Toţi aceia pe care cuvioşia şi dorul lor de ţară îi îndemnà să voiască binele material şi moral al naţiunii, nu aflau alt mijloc de a-l întemeià decât clădind şi înzestrând mânăstiri. Aşa vedem că strămoşii noştri au adus tot mereu pe altarele religiunii, prinoasele îmbielşugate ale patriotismului lor; îi vedem dăruind mânăstirilor, pentru ca şi acestea să primească şi să ospăteze pe călători; pentru ca ele să adăpostească pe pribegi; să ajute şi să miluească pe sărmani şi pe văduve; să înzestreze şi să căpătuiească pe orfani; să întreţină spitaluri pentru bolnavi şi infirmi: să întocmească tiparniţe pentru publicarea şi răspândirea de cărţi folositoare în sfârşit pentru ca ele să contribuiască, prin toate mijloacele, la îmbunătăţirea stării morale şi materiale a ţării şi ca la caz de nevoie, ele să vină şi în ajutorul patriei.

Poate că dintr'un simţimânt de acelaş fel a purces chiar şi gândul de a închinà unele mânăstiri pământene la cele de la Sântele-Locuri. Străbunii noştri au sperat, pe semne, că, punând în mai de aproape relaţiuni mânăstirile din ţările noastre cu acelea din Orientul depărtat, călugării cari de acolo vor venì aci, fiind mai învăţaţi decât ai noştri, vor şti să dea, la noi, exemplul unei pietăţi mai luminate şi vor contribuì, în mod mai puternic, la propăşirea naţiunii române. Cât despre trecut, ne place a o mărturisì, speranţele lor n'au fost totd'auna deşearte; dar tare s'au schimbat vremurile, şi ale lor bune intenţiuni au slujit de temei la prelungirea unei stări, care azi este foarte depărtată de ceiace a fost une-ori şi de ceia ce, cu amăgire, se credeà că are să fie pururea.

Cele ce, în mod general, am expus până aci cu privire la binefacerile ce mânăstirile erau datoare a răspândì printre locuitorii ţării, acelea nu sunt simple cuvinte, fără dovezi. Cele mai multe acte de danie şi mai ales cele de închinări legale, cuprind asemenea îndatoriri; ele numai prin formă se deosebesc dintr'un act într'altul; dar spiritul şi intenţiunile ce le-au dictat sunt pretutindeni aceleaşi; clauzele se schimbă însă după epoci şi după firea dănuitorilor. Nu e mai puţin

adevărat că orice mânăstire, precât are avere, are şi îndatoriri corelative de binefaceri publice. Acesta erà un fapt aşà în de obşte cunoscut şi netăgăduit încât, abia numai cu vre-o patruzeci de ani înapoi, nici uneia din mânăstirile ţărei, fie dânsa închinată sau neatârnată, nu i-ar fi dat prin gând de a fi scutită, de câte ori a fost trebuinţă a se face contribuţii, fie parţiale, fie colective, cu scop de a se stârpì epidemiile, de a se clădì sau a se întreţine spitale, aziluri şi orfanotrofii, de a se instituì sau de a se înzestrà şcoale, seminarii, tipografii, ba chiar şi de a se face *cisle* pentru plata datoriilor Statului, ori pentru întreţinerea oştirilor de apărare[1]).

A refuzà asemenea ajutoare ar fi părut călugărilor de mai nainte, o călcare a voinţelor ctitoriceşti, de oarece fondatorii au lăsat mânăstirilor, avutul lor numai şi numai cu scopul ca, sub scutul apărător al sfintei noastre religiuni, ele să răs-

[1]) Mai că nu se află mânăstire la care să nu se găsească asemenea condiţiuni, în actul de închinare. Această îndatorire, pe care ar fi şi de prisos a o mai dovedi, este un ce aşa de firesc, aşà de întrupat în spiritul închinărilor, încât guvernul ţării a dispus totdeauna de dânsa, fără nici o împotrivire; el a hotărît şi soiul şi câtimea contribuţiunilor mânăstireşti. A se vedeà raporturile Obşteştei Adunări din Moldova (12 Sept., 1704 şi 1 Martie, 1706), întărită de Antioh Vodă Cantemir (Iunie, 1705 şi 1 Martie 1706). Apoi încă hrisoavele următoare.: în ţara Românească; al lui Alexandru Ipsilanti (17 Martie, 1775), Muruz (27 Noemvre, 1793 şi 20 Octomvre, 1794), Hangerli (22 Ianuarie, 1798), al Divanului executiv (25 Martie, 1798), Constantin Ipsilanti (5 Septemvre, 1803); Caragea (19 Maiu, 1817); — în Moldova: al lui Ipsilanti (8 Iunie, 1799), raporturile Adunărilor din Moldova (25 Martie, 1813 şi 1 Ianuarie, 1828) şi din Ţara Românească (6 Dechemvre, 1822). Mai adăugăm hrisoavele lui Constantin Brâncoveanu (1707) şi lui Constantin Mavrocordat (28 Dechemvrie, 1716), atingătoare de mânăstirea închinată *S-tul Sava* din Bucureşti. O mulţime de acte de felul acesta se află la Arhivele Statului.

Puterile străine s'au folosit şi ele adesea de aceste contribuţiuni mânăstireşti, numite *cisle*. Mai în totdeauna, pe timpul ocupaţiunei Principatelor Române de oştirile ruseşti sau turceşti, mânăstirile au contribuit cu belşug la întreţinerea lor. A se vedeà poruncile lui Mihaiu-Vodă Suţu (1 Dechemvre, 1801), ale Divanului executiv din Ţara Româneasca (14 Martie, 1809, 10 Aprilie şi 4 Iulie. 1812), şi toate actele relative la ocupaţiunile militare străine, şi păstrate în Arhivele Statului.

pândească, peste tot cuprinsul ţării, binefacerile unor avuţii mai cu spor întrebuinţate.

Nimeni nu poate tăgăduì că actele de binefacere publică au fost una din condiţiunile stipulate la noi de către dănuitori; şi nimeni nu poate dovedì că a existat vre-odată în ţară o mânăstire oarecare, fie dânsa de orice categorie, care să se fi abătut dela îndatorirea de a contribuì prin *cislă,* sau la înfiinţarea de institute publice de binefacere, sau la ajutoare de dat patriei, în vremuri grele.

Deci, ne întemeiem a zice că nu se află acum un cuvânt oarecare pentru ca mânăstirile închinate din ţările Româneşti să poată pretinde a fi scutite de a îndeplini, sub acest raport, voinţele testatorilor, voinţe la care, în timp de secoli, ele au stat supuse fără nici o împotrivire[1]).

În calitatea sa de chezaş al îndeplinirii vechilor stipulaţiuni, Statul Român este dator să-şi întrebuinţeze acum autoritatea spre a asigurà îndeplinirea strictă a clauzelor de danie. Lui i se cuvine, fără îndoială, de a face să se execute voinţele ctitorilor, atât întru ceea ce priveşte întreţinerea tuturor sfintelor aşezăminte din ţară, cât şi în regularea şi fixarea părţii de contribuţiuni, prin care averile mânăstireşti trebue să vină în ajutorul institutelor de utilitate publică. Şi, să ne aducem bine aminte că nu este în ţară nici un aşezământ mânăstiresc, a cărui avere să nu fie supusă, prin însăşi natura ei, la această a doua îndatorire a tuturor mânăstirilor pământene.

E drept însă, e chiar folositor de a recunoaşte că mânăstirile cele *închinate* din România au o îndatorire *mai mult* decât mânăstirile noastre cele *neînchinate.* Tocmai în acea îndatorire, adaosă sau suplimentară, — şi numai într'însa, — stă, ca să zicem aşà, partea *materială* sau *mirenească* a dreptului de *închinare.* Actele cele vechi, actele ctitoreşti care co-

[1]) Precum am spus mai sus, guvernul a dispus în totdeauna de această obligaţiune impusă mânăstirilor închinate de către ctitorii lor. A se mai vedeà asemenea Condicele de socoteli pe care toate mânăstirile aveau datorie să le înfăţişeze şi să le supună la controlul Statului. Asemenea Condice se mai păstrează la Arhive, mai ales pe anii dintre 1730 şi 1741.

prind şi întăresc închinarea unei mânăstiri pământene, conţin în ele o a treia clauză, osăbită de cele pe care le-am analizat până acum. Acea clauză le impune de a da ajutoare, plocoane, pomeni şi miluiri, nu numai în obiecte de consumaţiune, ci mai ales în bani, la mânăstirile dela Sfintele-Locuri, patroane ale lor. Din cele mai multe acte de danie regulată, se vede că tot prisosul veniturilor, după îndeplinirea întreagă a celor două prime condiţiuni, sunt menite a alcătuì acele ajutoare. Socotelile sau *semile* mânăstirilor închinate, care au fost supuse, la diferite epoci, controlului guvernului, dovedesc cu prisos că într'astfel s'a urmat atunci pe când clauzele donatorilor erau încă respectate. Cată să luăm sama că, pe atunci, chiar şi mânăstirile a căror închinare nu se făcuse după legile recunoscute de Statele Române şi de capii bisericei şi a căror avere fusese lăsată cu abuz în deplina stăpânire a Sfintelor-Locuri de peste Dunăre, chiar şi acelea nu îndeplineau condiţiunea de ajutoare şi miluiri, trămise peste graniţă, decât după ce mai întâiu îndestulase toate acele obligaţiuni pământeneşti, care erau însuşite stării lor constitutive[1]).

Prin urmare, ni se pare un ce evident că, îndată ce se va restrânge dreptul de ajutoare, plocoane şi miluiri în adevăratele lui margini, guvernul Român nu va contestà câtuşi de puţin stricta şi religioasa executare a acestei ultime clauze. Din sincera şi regulata păzire a datoriilor ce sunt impuse mânăstirilor închinate în raport cu ţara noastră, unde se află aşezate şi aceste locaşuri şi averile lor, va decurge, ca o urmare firească şi obligatorie, îndeplinirea datorielor de dărniciè şi de miluire către Sântele-Locuri, care sunt prescrise în actele de închinare. Totuşi, să nu se uite că, acestea fiind pururea subordinate celorlalte două clause, ele nu se vor puteà îndeplinì nici odată în dauna celor întâietoare. Trebuinţele momentane ale mânăstirilor închinate, diferite nevoi ale

[1]) A se vedeà porunca Hangerliului din 27 August, 1798, raportul Obşteştei Adunări a ţărei Româneşti (10 Septembrie, 1898), porunca lui Muruz (Dechemvrie 1801) s. alt. A se consultà cartea d-lui I. Brezoianu, la pag. 89, precum şi condicele mai sus citate.

patriei, dezvoltările reclamate uneori de institutele de binefacere sau de educaţiune publică din ţară, însfârşit creşterea sau scăderea veniturilor averei mânăstireşti, toate acestea pot să pricinuiască adese schimbări în suma de ajutoare ce se vor da lavrelor patroane din Orient.

Această ameninţare de fluctuaţiuni şi de nestatornicie ar puteà să pară primejdioasă călugărilor străini, mai ales în momentul de faţă; totuşi ei n'au drept a se plânge de dânsa, căci, de bună seamă ea este de sineşi coprinsă în actele de închinare, şi adeseori chiar este anume rostită în documentele cele mai autentice. Tocmai de aceea, guvernul român, luând de bază, în această împrejurare ca în toate cele-l'alte, dispoziţiunile regulate de ctitorii şi de dănuitorii primitivi, dispoziţiuni pe a căror soliditate nu o pot contestà nici călugării străini, nu va puteà nici dânsul să conteste că se cuvine a face, pe tot anul, o parte mânăstirilor dela Sântele-Locuri, din veniturile mânăstirilor noastre cele închinate, şi că acea parte va fi tocmai prisosul acelor venituri. Insă, chiar din această pricină, acea parte nu va puteà fi hotărîtă în mod neschimbat şi fix, pe cât timp vom voi să ne ţinem de clauzele coprinse în actele cele vechi, căci ea va fi pururea subordinată la îndeplinirea altor condiţiuni, ce au asupră-i o netăgăduită precădere. Deci, de oarece partea aceea nedeterminată din veniturile mânăstirilor închinate este, când vom cătà bine, numai un fel de dar binevoitor, nu rezultă de loc dintr'însul, în folosul Sântelor-Locuri, un drept pozitiv şi specificat în mod categoric, carele să poată fi prefăcut vre-odată, într'un bir permanent şi neschimbat.

Cu atât mai puţin se vor puteà întemeià călugării din străinătate pe acel obiceiu de dărnicie tradiţională, moştenit dela vechii ctitori ai mânăstirilor pământene, spre a reclamà, în puterea lui, un drept de amestic sau de control în întrebuinţarea veniturilor mânăstireşti. Documentele antice dovedesc fără îndoială, că ei au dreptul de a se bucurà de bună-voinţa şi de dărnicia ţărilor româneşti, dar nu, de fel, că ei au pe acela de a regulamentà înşişi acea dărnicie.

Aşà dar totul, când e vorba de întrebuinţarea veniturilor mânăstirilor închinate, se reduce la formarea unui budget anual, pe care numai naţiunea Română este în drept a-l întocmì, de oarece acel budget dispune numai de fonduri. şi de venituri care aparţin unor mânăstiri pământene şi nu celor străine; totuşi va trebuì ca într'însele, să se ţină pe deplin seama de voinţele ctitorilor şi dănuitorilor; căci, osebit de părţile din venit afectate la trebuinţele interne ale mânăstirilor închinate, şi osebit de cele destinate aşezămintelor de binefacere şi de folos public ale ţării, cată să se mai prevadă într'însele şi oarecare ajutoare ori miluiri către mânăstirile din Locurile-Sânte.

Acum, spre a ne rezumà în câteva cuvinte, vom repeţì că compulsarea documentelor ce stau în fiinţă şi cercetarea amănunţită a drepturilor *ab antiquo*, ne au adus la concluziunile următoare, care prezentă de sineşi şi cu foarte slabe neajunsuri, întreaga soluţiune a cestiunii mânăstirilor închinate din Principatele Române:

1. Proprietăţile mânăstirilor zise *greceşti*, sunt în realitate averea unor *mânăstirì pământene*, care sunt legate de Sântele Locuri din străinătate numai prin faptul *închinării*. Totuşi *închinarea* nu impune mânăstirii pământene altceva decât a recunoaşte *precăderea duhovnicească* a mânăstirii de care ea depinde, şi a da acesteia *ajutoare* şi *miluiri;* atâta şi nimic mai mult. Astfel fiind dreptul, mânăstirile închinate, precum şi avutul lor, trebuiesc să fie puse, faţă cu Statul Român, în aceeaş stare ca toate celelalte mânăstiri pâmântene, care şi ele au proprietăţi. Temeiul acestei dispoziţiuni se află întru aceea că actul care deosebeşte mânăstirile închinate de cele neatârnate, nu este câtuşi de puţin de natură a preschimbà, pentru acelea, dreptul lor de proprietate, nici poziţiunea lor civilă în Statul Românesc.

2. Numirea egumenilor străini şi recomandaţi de Sfintele-Locuri, şi-a tras origina din oarecare condiţiuni de superioritate morală şi intelectuală a călugărilor din Orient, asupra

clerului pământean; acele condiţiuni nu mai există astăzi, şi prin urmare, nu mai este nici un cuvânt de a primì în ţară la noi egumeni străini, cu atât mai mult că fiinţa lor acì produce acum nişte rezultate cu totul opuse celor care au îndemnat pe strămoşii noştri la o asemenea măsură. Deci, numirea egumenilor străini nu'şi mai are azi cuvântul de a fi, ci, din contră, ea este păgubitoare pentru ţară şi derăpănătoare pentru vechile ei aşezăminte ctitoriceşti,

Pe de altă parte, starea actuală a ţării, din punctul de vedere social, cere neapărat, pentru administrarea averilor mânăstireşti, ca dânsa să fie încredinţată, nu unor persoane îmbrăcate cu caracterul religios, ci unei instituţiuni mireneşti şi speciale în asemenea materie. Cată dar să se osebească foarte lămurit însuşirile unui egumen şi unui stariţ mânăstiresc de acelea ale unei administraţiuni a bunurilor mânăstireşti, care aceea trebue să fie compusă de bărbaţi cu specialităţi civile şi ştiinţifice de naturi diferite.

3. Intrebuinţarea venitului mânăstirilor închinate, care precum s'a dovedit, nu se deosebesc de cele neatârnate decât prin faptul cu totul spiritual al închinării, cată să fie regulat prin budgete, ce se vor întocmì de naţiunea Română şi în care se va prevedeà, *pe tot anul* şi *după potriva trebuinţelor momentului*, osebite părţi, menite :

a) la clădiri şi la întreţinerea cuviincioasă a mânăstirilor pământene închinate, şi a acelor persoane cari au drept a locuì în ele ;

b) la contribuţiunea în favoarea institutelor de binefacere, de cultură şi de utilitate publică ale ţării (biserici, şcoale, spitaluri, ateliere şi felurite instituţiuni culturale) ;

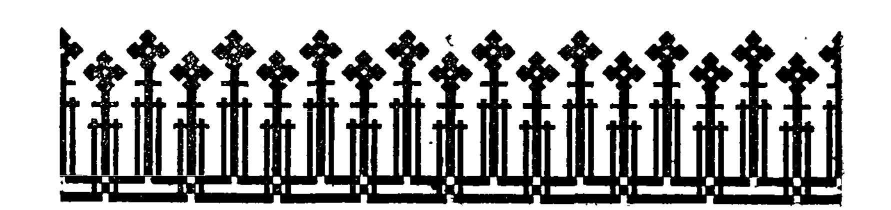
c) la trămiterea de ajutoare, daruri şi miluiri la Sfintele-Locuri din Orient, spre a se întreţine şi acolo, cu subvenţiuni româneşti şi sub controlul Statului Român, aşezăminte de religiune, de binefacere şi de învăţământ public.

Regulată fiind în acest mod, cestiunea mânăstirilor închinate din Principatele Române, ar satisface pe deplin atât litera cât şi spiritul clauzelor prescrise de ctitori şi de dănui-

tori. Această regulare ar fi, totdeodată, conform cu obiceile tradiţionale şi consfinţite prin acte vechi ale Statului Român şi ale bisericei răsăritene. Ea ar fi dreaptă, onestă, folositoare pentru toţi şi, putem zice şi mai mult, glorioasă pentru Românii de odinioară şi pentru cei din viitor.

Cât despre noi, după ce am cercetat cu luare aminte toate documentele vechi ce ne au venit amână, văzând că, deocamdată, lipseşte cu totul o bună înţelegere asupra schimbărilor ce trebuesc neapărat aduse la starea lucrărilor de acum, pe de altă parte, înlăturând cu sfială orice lege de secularizare generală, care ar confundà într'un singur potop toate averile mânăstireşti din ţară, ni se pare că modul după care noi am tratat şi am căutat să rezolvim cestiunea, este unicul carele să poată stârpì abuzurile şi neorânduelele ce se comit în ziua de azi, unicul asemenea care ar curmà cu dreptate greutăţile numeroase ce, din toate părţile, se înalţă ameninţătoare pentru liniştea şi bunul traiu în ţară la noi.

Bucureşti, 1863. Tipărit în broşură franceză.

Noţiuni preistorice din România

I.

Extract tradus din : Compte-rendu de la Session du Congres international d'Antropologie et d'Archéologie préhistoriques, tenu en 1869 à Copenhague

D-l Alexandru Odobescu, din Bucureşti, vechiu ministru, consilier de stat şi membru al comitetului arheologic din Bucureşti, dă, într'o comunicaţiune orală, oare care indicaţiunî despre antichităţile preistorice a căror existenţă a putut-o constată în patria sa. La 1867, d-sa a publicat o broşură întitulată *Notice sur les antiquités de la Roumanie*, în care a vorbit mai cu osebire de aflarea frumoaselor vase şi podoabe de aur, aparţinând epocei barbare, care s'au descoperit în România, la Petroasa, şi se păstrează în Muzeul din Bucureşti. Până la momentul când s'a publicat acea lucrare, nu se luase câtuşi de puţin aminte despre antichităţile preistorice ale acelei ţări, dar negreşit acolo, această nouă ramură a arheologiei va aveà să facă un seceriş bogat, de oarece valea Dunării de jos pare a fi ca o pâlnie firească, în care s'au înfundat, d'alungul timpilor, toţi cotropitorii ţărilor europene, cari veneau despre Răsărit.

D-l Odobescu, carele a cercetat mai cu seamă sub acest raport Ţara Românească, pe când d-l Urechia, un alt membru al Congresului, s'a ocupat mai mult cu Moldova, a prezentat Adunării modelele de lut a câtorva din obiectele de piatră şi de os ce au ajuns la cunoştinţa d-sale; printre acestea

sunt topoare de serpentină şi de diorit, rotocoale de micashist şi de piatră văroasă, ciocane şi bulgări de silex, sule de os tăiat sau pilit, şi altele. Aceste bucăţi se află adunate la mai mulţi colectori din ţara Românească, precum d-nii N. Creţulescu, Cesar Bolliac şi maiorul Papazoglu; ele provin mai cu seamă din localităţile *Petroşanii* şi *Miceştii*, pe râul *Doamnei*, una din acele ape torenţiale ce străbat văile Carpaţilor româneşti. Mai multe din acele antichităţi se prezintă sub forme asemănate cu acelea ale unor obiecte de piatră ce se întâlnesc, în număr aşa de mare, în Danemarca, în Francia şi aiurea. Sunt şi nişte ciocane lungi şi grele care par a fi la fel cu cele aflate în minele antice ale Castiliei.

D-l Odobescu desvoltează apoi oarecari băgări de seamă generale asupra unor monumente de alt soiu, care există în România, şi din care, cel puţin o parte, cată să aparţină epocelor preistorice ale acelèi regiuni. E vorba de construcţiuni de pământ, de o însemnătate mai mult sau mai puţin considerabilă, şi care se află răspândite în toate direcţiunile pe suprafaţa ţărei. D-sa osebeşte între ele, trei categorii diferite, şi-anume: *valurile*, *tumulii* şi *întăriturile* sau *cetăţile de pământ*. Pe fiecare apoi le cercetează în parte.

In România se află mai multe linii sau şiruri de *valuri* sau *troiene* care străbat ţara în direcţiuni diverse; dar cele mai însemnate sunt cele două mari brazde, din care una taie ţara Românească d'alungul ei, în paralel cu apa Dunării şi se perde, dincolo de hotare, în Rusia meridională (aceasta se numeşte în unele părţi ale sale, *brasda lui Novac*); iar cealaltă străbate nordul Moldovii şi Basarabia, urmând o direcţiune convergentă cu a celei dintâi. Nu s'a găsit în aceste *valuri* ceva obiecte care să poată dovedì în ce timpuri ele au fost săpate; dar, după cum se înţelege, ele trebue să fie anterioare periodului roman, carele, în România, pune hotar timpilor istorici. Construcţiunea *valurilor*, de oarece şanţul e săpat despre miază-zi, arată că ele au fost înălţate ca să serve de apărare locuitorilor din Carpaţi, în contra unor duşmani ce îi ameninţau despre părţile meridionale; şi osebit de aceasta, s'a ob-

servat că, la locurile unde se întâmplă ca *valurile* sau *troienele* să se încrucişeze cu căi romane, ale căror procedări de structură caracteriză în mod netăgăduit şi origina şi data lor, acestea taie *valurile,* trecând pe d'asupra lor.

Un asemenea fapt se învederează mai cu seamă la satul *Grecii,* pe malul Oltului; acolo vechea cale romană, care pleacă dela Dunăre şi trece prin Carpaţi d'a lungul râului, se întâlneşte cu *brasda lui Novac* şi s'aşterne d'a curmezişul peste dânsa. Deci, n'avem pentru ce să dăm o însemnătate oare care înţelesului literar al numirii poporane de *Troian,* care după cum s'a crezut, ar fi fost păstrată din vechime pentru unele asemene şanţuri, făcute de însuşi Traian, sau în genere de urmaşii lui, colonii Romani. Poporul aplică, în România, acest nume generic, principalelor construcţiuni de pământ de orice origină, atunci numai când ele sunt de natură a se deosebi mai tare, pe întinsul ţării. Cucerirea romană a lăsat la dânsul, impresiunea unui fapt aşa de măreţ şi de radical, în cât în acel fapt s'a absorbit prestigiul tuturor tradiţinnilor locale anterioare, ba chiar poate şi posterioare acestei întâmplări în veci memorabile,

Trecând la a doua categorie a monumentelor de pământ, d-l Odobescu spune că, în patria sa, se văd foarte numeroşi *tumuli,* printre care par a se distinge vre-o trei specii, osebiţi fiind unii de alţii prin formele şi dimensiunile lor, şi purtând în graiul local, denumiri speciale.

Cei mai mici, în deobşte grămădiţi în preajma ruinelor de vechi cetăţi, sau rânduiţi d'a lungul căilor antice, sunt mai adesea morminte din epoca Romanilor, şi conţin, în mare parte, sarcofage de peatră văroasă; acei *tumuli* se chiamă, mai pretutindeni, de către locuitori, *măgure* sau *măgule;* ei n'au, în genere, mai mult de trei până la cinci metri înălţime. A doua specie, se compune de grămezi de pământ, tot conice dar cu mult mai proeminente decât *tumulii* funerari din epoca romană. Li se zice mai adesea *movile,* şi aceastea au atras băgarea de seamă a poporaţiunilor întru atâta, că mai toate au câte o denumire a sa proprie. Abia se poate

zice că ele au fost cercetate, căci, şi dacă s'au făcut într'unele din ele ceva săpături, acelea nu s'au executat decât pe muche sau în coastele lor, şi n'au dat alte rezultate decât aflarea unor fărâme de arme de fer, lănci, paloşe, săgeţi, zale şi alte mărunte obiecte de metal, care sunt toate, fără îndoială, din epoce cu mult mai apropiate de noi decât clădirea primitivă a movilelor. Judicând după monumentele de acelaş fel, în care s'au făcut, prin ţările vecine, precum în Ungaria, Polonia şi Rusia, săpături regulate şi minuţioase, avem tot dreptu-să afirmăm că asemenea înălţături artificiale au fost lucrate de mânele unor poporaţiuni cu mult mai vechi decât acelea care au purtat armele şi obiectele, în genere puţin interesante, ce se găsesc uneori în straturile superficiale ale *movilelor* din ţările Româneşti. De altmintrelea se cade încă să observăm că, deşi ne aflăm în aşa mare apropiere de Ungaria şi de Transilvania, unde pe toată zioa se fac însemnate descoperiri de frumoase producte ale vârstei zisă a *bronzului,* în România acea epocă este ca şi necunoscută până acum. D. Odobescu crede că poate nu va mai fi astfel, după ce se vor cercetà cu deamănuntul nenumăraţii *tumuli* de pre câmpii româneşti.

Tot din această a doua specie de *tumuli* fac parte şi *movilele* rânduite în lungi şire, pare că ar însemnà direcţiunea unor mari căi de comunicaţiune. Este mai cu seamă o şiră foarte curioasă de *movile gemene,* adică aşezate părechi, ori câte două la un loc, care şiră se porneşte de pe malul Dunării, nu departe de orăşelul Olteniţa din ţara Românească, străbate d'a curmezişul câmpul pustiu al Bărăganului şi se suie spre nord până dincolo de Prut. În apropiere de Galaţi, *valul* sau *brasda* antică se încrucişează cu linia *movilelor gemene,* şi acolo, de oarece valul trebue să treacă tocmai între ambele conuri împărechiate, îl vedem cum el le-a retezat de o potrivă pe povârnişurile lor opuse. Acest fapt pare a dovedì că *movilele* se aflau înălţate atunci când s'a durat *valul,* precum şi acesta erà înălţat atunci când s'a clădit peste el calea romană.

Tumuli din a treia şi ultimă specie observată, au proporţiuni încă şi mai mari decât ale *movilelor*. Ei ating uneori o înălţime de douăzeci şi cinci până la treizeci metri şi chiar mai mult, şi se află dispuşi sau în cercuri lungăreţe sau în pătrare cu feţe neregulate. Li se zice, mai în deobşte, *gorgane,* negreşit după numirea de *kurhan,* obicinuită în Rusia. Mai rari, mai puţin cercetate şi chiar mai neluate în seamă decât *movilile,* care se impun vederii prin regularitatea formei lor şi prin situaţiunea lor mai adesea izolată, *gorganele* cele mari ale României merită de a fi studiate cu mare îngrijire, căci proporţiunile lor uriaşe şi aşternerea lor pe câmpii şeţe, unde poporul le trece cu vederea, atrag asupră-le în mod particular, atenţiunea oamenilor de ştiinţă.

[Să observăm însă acum, după mai mulţi ani trecuţi de când au fost rostite cuvintele de mai sus, că numirile de *măgure, movile* şi *gorgane,* nu sunt unicele întrebuinţate de poporaţiunile României, spre a însemnà vechii *tumuli* de felurite forme şi mărimi, care se află răspândiţi prin ţară; şi apoi încă să adaogem că aceste denumiri nu se aplică pretutindeni uniform la acelaş gen de monumente; se întâlnesc bună oară *tumuli,* cărora poporul le zice *gorgane,* deşi sunt mai mici decât multe *măgure* şi decât multe *movile,* şi viceversa. Am socotit de folos a face aici aceste rectificări, la cele zise cu nouăsprezece ani mai înainte.]

Venim acum la a treia categorie de antice construcţiuni de pământ, care se găsesc în România; acelea sunt ocoalele întărite, cărora ţăranii români, le zic *cetăţi de pământ* sau chiar uneori *grădişti,* după cuvântul slavon *gradişte* şi *horodişte.* Ele în deobşte sunt aşezate, la oarecare depărtare una de alta, pe culmele predomnitoare de pe malul gârlelor care, în număr foarte mare, străbat câmpiele României, dela nord spre sud, între Carpaţi şi Dunăre. O asemenea dispoziţiune dovedeşte vechia existenţă a unei poporaţiuni numeroase, stabilită d'a lungul râurilor, care se îngrijeà de apărarea locuinţelor sale prin construcţiuni de un caracter destul de primitiv. Acele întărituri, de formă mai totdeauna rotundă sau lungă-

reaţă, erau încinse cu şanţuri largi şi adânci; ţărâna dintr'însele erà aruncată în lăuntru şi alcătuià un val sau parapet, care azi este totdeauna acoperit cu un strat de pământ ars şi amestecat cu cărbuni. E învederat că stratul acela provine din dărâmarea gardului sau ulucelor ce se înălţau d'asupra valului împresurător, şi care au fost arse, la un moment oarecare. De aceea se şi cunosc mai pretutindeni urme de taraci şi de nuele tipărite în lutul, acum ars, cu care negreşit fusese lipite acele garduri sau acele uluce. In interiorul cetăţilor, şi la adâncime mai mult sau mai puţin de un metru sub faţa de astăzi, se găsesc foarte multe hârburi de olărie cu totul grosolană, neagră şi cenuşie; se găsesc uneori şi petre de măcinat seminţele, precum şi mici cătimi de meiu, pârlit de foc; mai rar, se întâlnesc şi mici idolaşi informi, lucraţi în lut or în bronz. Ceeace însă, de sigur se află 'n cetăţile de pământ, sunt pietrele de praştie de diferite mărimi, precum şi alte pietre teşite şi cu muchii ascuţite, pe cari le-au cules invederat în apa râului şi le-au adunat în cetate, făcând cu ele în deosebite părţi ale ocolului, mormane considerabile, adevărate arsenale de projectile aprovizionate pentru apărarea locului. Aceleaşi pietre teşite le vedem pe baso-reliefurile columnei Traiane, întrebuinţate ca arme agresive de către popoarele Dunării de jos; acelea au fost adoptate, pentru acelaş sfârşit, în armata romană, şi lăsate pe seama ostaşilor ataşaţi pe lângă legiuni, în calitate de *accensi* sau asvârlitori de pietre, pe când prăştiile erau mânuite de cei cari se numiau *funditores*. Şi unii şi alţii se deosebesc foarte lămurit pe sculpturile marelui monument dacic[1]).

---

[1]) Examinând pe columna lui Traian, armele cu cari se serveau barbarii dela Dunăre, te prinde mirarea, zice d-l Odobescu, de a nu regăsi sub pământ în vechia Dacie, acea mică spadă cu încovoietură concavă, *falx*, pe care o ţin în mână mulţi din luptătorii daci, figuraţi pe columnă. D-sale i se pare a recunoaşte, în Muzeul Antichităţilor Nordului din Copenhaga, un curios specimen de felul acesta, lucrat în peatră lustruită. (Worsaae, *Nordisk Oldsager*, No. 51). Forma şi mărimea par a fi fost aceleaşi la instrumentul de silice din Dania şi la armele Dacilor, dar acestea au fost negreşit de metal.

In *cetăţile de pământ* se mai găsesc încă şi mici ghiulele de silice, rău rotunjite; se găsesc şi rotocoale sau ovale de piatră teşită, unele mai mari, altele mai mici, dar toate găurite la mijloc sau de laturi; însfârşit se găsesc şi mulţime de acei bulgări piramidali de lut, pe cari îi întâlnim pretutindeni în depozitele antice şi a căror întrebuinţare este aşa anevoie de a o determinà, altcumva decât afirmând că ele au trebuit să fie atârnate de ceva. Apoi, negreşit că se mai află în cetăţile de pământ şi oseminte numeroase de animale domestice, ba uneori chiar şi oase de om; dar, în de obşte, toate acestea sunt sdrobite în mici fărâmi şi răspândite preste tot locul, ca şi cum toate aceste vechi sălaşe omeneşti ar fi fost săpate şi scormonite de cercetători mai noui, cu scop de a le jefuì. Şi într'adevăr, în straturile mai de sus ale pământului din cetăţi, se întâlnesc uneori fragmente de arme şi de unelte de fer, precum şi tot felul de alte obiecte, cari provin dintr'o epocă cu mult mai târzie decât aceia în care au fost locuite descrisele *cetăţi de pământ.*

Iată, în prescurtare, de ce fel şi cum sunt cele trei categorii diferite de monumente, ce se văd pe suprafaţa teritorului României şi a căror construire pare a fi datorită unor epoce despre cari nu vorbeşte încă istoria. Este totuşi probabil că alte cercetări mai adâncite vor permite, cu timpul, a se rectificà mai multe din alegaţiunile ce preced şi că se vor adăogà, ca nouă dovezi ale anticei existenţe a omului în lunca Dunării de jos, oarecare *peşteri* sau caverne (spelunci), locuite de seminţiile primitive, şi poate chiar oarecari *locuinţe lacustre.*

Şi într'adevăr se află pe povârnişele meridionale al şirei Carpaţilor, un număr destul de însemnat de peşteri, pe cari tradiţiunile poporane le arată ca fostele locuinţe ale *Uriaşi-*

Baso-reliefurile columnei ne arată asemeni procedările întrebuinţate pentru clădirea întăririlor, cu cari se slujeau Barbarii învinşi de Traian; acele procedări par a fi întocmai cu cele constatate în rămăşiţele *cetăţilor de pământ.*

lor de odinioară. Până acum ele n'au fost explorate; dar d-l Odobescu se încumentează a crede că într'însele se vor face descoperiri de mare interes. Este chiar de luat aminte că, în mai multe locuri, unele peşteri, cari au păstrat caracterul lor legendar, au servit de adăpost pustnicilor creştini, şi că în epoce mai apropiate, cuvioşia populaţiunilor a înălţat în preajma lor, schituri şi mânăstiri.

D-l Odobescu mai spune încă, fără însă de a afirmà câtuşi de puţin, că d-sa bănueşte a se fi aflat şi oarecari staţiuni lacustre în patria sa; mai ales i se pare că există urme de felul acesta în unele lacuri amare şi sărate cari stau pe răzoarele marelui câmp al Bărăganului, în ţara românească. După spusa ţăranilor s'ar fi aflând uneori acolo sub apă, taraci cufundaţi, cari pun în primejdie luntrele ce plutesc pe luciul acelor ape. Acest fapt ar confirmà oarecum părerea ce s'a născut la vederea unor reprezentaţiuni de colibe înălţate pe ţăruşi, cari figurează pe columna lui Traian, şi în care d-l W. Frœhner, ba şi mai mult încă d-l doctor Rückert au crezut a vedeà palafite ca cele din Elveţia, din Savoia, şi din alte locuri[1]).

Copenhaga, 1869.

Tradus după *Compte rendu du Congrès d'Antropologie et d'Archéologie préhistoriques de Copenhague, 1869.*

---

[1]) La discuţiunea care s'a urmat după această relaţiune verbală a d-lui Odobescu au luat parte: d-l profesor Capellini, carele zice că a văzut însuşi mulţimea de *tumuli* ce există între Bucureşti şi Brăila; d-nii Worsaae, C. Vogt şi Quatrefages, cari au vorbit despre rotocoalele de piatră, ce puteau fi roate de sfârleze, şi despre bulgării de lut, ce ar fi putut fi greutăţi pentru plasele de prins peşte; apoi d-l Capellini mai zice că d-lui crede că *Uriaşii* peşterilor sunt în genere mamiferele cele colosale din timpii preistorici. In fine, d-lui Desor i se pare că colibele pe ţăruşi, reprezentate pe columna lui Traian, sunt numai vedete de pe malul Dunării, precum se construesc şi până ziua de azi, pe acolo, posturile sau pichetele de grăniceri.

II.

Arme şi unelte de piatră şi de os din epocele preistorice

Noţiunilor prescurtate despre arheologia preistorică a României, enunţate la anul 1869, socotim de folos să adaogem un extract dintr'un articol al d-lui Odobescu, ce s'a publicat în *Revista Ştiinţifică, redactată de d-nii P. S. Aurelian şi Gr. Ştefănescu,* 1872, sub titlul: *Arheologia preistorică: arme şi unelte de piatră şi de os din epocele preistorice, aflate în România,* cu cinci tabele de stampe:

Acum cinci ani, când cu ocaziunea Expoziţiunii Universale din Paris, am publicat o scurtă notiţă despre antichităţile patriei noastre, m'am văzut silit a face dela început următoarea declaraţiune:

«Este o epocă ce interesează astăzi în cel mai nalt grad pe învăţaţi. Voim a vorbì despre epoca ante-istorică a vârstelor de *piatră* şi de *bronz.* Nici un studiu n'a fost întrperins până acum în România asupra acestui subiect; dar este lucru învederat că, precum în paleontologie s'au descoperit specimene rare şi însemnate în tărâmurile bazinului Dunării, tot astfel se vor găsì ascunse în poalele orientale ale Carpaţilor, şi urme interesante ale istoriei omului şi ale primelor sale industrii, urme care vor destăinuì o epocă necunoscută chiar şi celui mai vechiu istoric al Scitiei, lui însuşi Erodot. Ca în toate ţările Europei, noi credem că se vor aflà şi în România, arme de silice şi de bronz, cu care s'au servit pe rând vechii locuitori ai acestui continent. Bănuim chiar că unele locuri din lăuntrul ţării vor destăinuì de acele antice locuinţe lacustre, care s'au văzut sub apele lacurilor din Elveţia şi din alte ţări europene».

In urma acestor spuse, întorcându-mă în România, am căutat, în curs de câţiva ani, prin felurite mijloace, să dovedesc ceva urme de monumente preistorice, care s'ar găsì la noi, şi mai ales să deştept în spiritul oamenilor curioşi de ale ştiinţei şi de ale antichităţei, atenţiunea asupra acelor monumente. Fără de a constatà până acum rezultate considerabile, mă pot felicità numai că am găsit pe la diferite persoane o-

biecte din epoca de piatră, aflate în România, pe care am reuşit a le ridicà chiar în opiniunea posesorilor lor la valoarea ştiinţifică, ce ele au astăzi în ochii oamenilor luminaţi.

La d-l N. Creţulescu actualul ministru de Agricultură şi lucrări publice, am găsit un foarte frumos toporaş de serpentină lustruită, cu glafuri laterale, al cărui preţ creşte mult prin cunoştinţa precisă ce d-lui are despre provenienţa acestui obiect, de vreme ce ştie că a fost descoperit sub pământ, la o adâncime de un stânjen şi mai bine, în satul Petroşanii, pe râul Doamnei (judeţul Muscel). D. Maior Papazoglu, al cărui instinct de neobosit colector se întinde fără distincţiune asupra tot felul de curiozităţi, a adunat şi d-lui încă de demult câteva obiecte de piatră, de cremene şi de os, producte ale epocelor primitive, din care unele ciocane de serpentină, de diorit, de ofită, provin, după cât îşi aduce d-sa aminte, tot din valea râului Doamnei, din comuna Miceştii [1]. Dar mai cu seamă d-l Cesar Bolliac, pe care am avut norocita idee de a-l face luător aminte la obiectele şi la monumentele preistorice, într'o excursiune de 24 de ore ce am făcut împreună, la 1869, până la ruinele unei cetăţi de pe malul Prahovei, la Pucheni şi la Tinosu, d-l Bolliac a ştiut, cu acel dar de lesnicioasă însuşire şi cu acel spirit de intuiţiune, care poate până la oarecare punt să nu ţină chiar seama de studii adânci şi stăruitoare, să se inspire cu pasiune din acest nou ram al arheologiei. D-lui în aceşti trei ani din urmă, a isbutit să adune, să dibuiască şi să descrie monumente şi curiozităţi preistorice, din care, pe de o parte, d-lui şi a format cu admirabila aptitudine ce are pentru ispitirea şi apropriarea de obiecte antice, o colecţiune cu atât mai interesantă cu cât este şi unică în felul său, la noi: iar, pe de altă parte (fie zis fără rea intenţiune) le a ilustrat în feluriţi articoli din ziarul *Trompeta Carpaţilor*, descriindu-le cu pana sa măiastră şi uşuratică, desvoltându-le cu puternica sa imaginaţiune de poet şi de ziarist, pe care nu o ştie tot deauna potôli perii

[1]) Câteva din aceste obiecte au trecut în posesiunea d-lui C. Bolliac.

cărunţiţi ai numismatului. Din colecţiunea d-lui Bolliac sunt cele mai multe din obiectele coprinse în lista ce urmează [1]; nenorocire însă că provenienţa lor nu este câtuşi de puţin sigură, căci repejunea excursiunilor colectorului şi multiplicitatea preocupaţiunilor sale nu-i au permis a luà asupra fiecării bucăţi în parte, acele note minuţioase despre localitatea şi despre circumstanţele descoperirii, care sporesc meritul antichităţilor şi le prefac, în totdeauna, din simple curiozităţi, în documente ştiinţifice. Ori şi cum, avem în ele, obiecte de *piatră cioplită* şi de *piatră lustruită*, descoperite, după toate probabilităţile, în tărâmurile patriei noastre; prin urmare, dovezi de existenţa îmbelor *cetăţi de piatră* în România.

Ştim că şi în Moldova, şi mai ales la Miclăuşeanii d-lui Dimitrie Sturdza, sunt adunate mai multe arme de peatră descoperite în partea superioară a României [2]; d. V. A.

---

[1]) Articolul acesta este însoţit, în *Revista Ştiinţifică*, de cinci stampe, reprezentând: 8 toporaşe de piatră, întregi sau frânte, de serpentină, diorit şi ofită; 3 alte toporaşe de diorit; 1 topor sau armă mare, tăiată în serpentină; 2 dăltiţe de piatră calcarie, 2 ghiulele de silice, una găurită şi alta nu; 2 pietre găurite (poate greutăţi de cântar) de calcar şi de micashist; 1 armă cu vârf ascuţit, de os, frântă; 1 amuletă de belemnită găurită, numită de popor, *fulger* sau *piatră de trăsnet*; 1 piatră calcarie teşită pentru praştie; 1 toporaş de silice; 2 aşchii sau custure de silice; 3 dăltiţe de serpentină şi de iesm (jade); 1 ciocan sau piatră de praştie de calcar; mai multe petricele calcarii, de care se găsesc adunate în mari câtimi, prin cetăţile antice; vas de lut roşu, cu iţâna şi căpăcelul său; 2 ulcele de pământ negru, conţinând scrum de alimente; mai multe mosoraşe găurite, de pământ negru,

[2]) Mare mirare ne-a prins când, pe la 1884, într'o şedinţă a Academiei Române în care se desbătea cestiunea de a se convocà, în Bucureşti, Congresul internaţional de Antropologie şi de Arheologie preistorice, d. Dimitrie Sturdza ne-a declarat curat că armele de peatră, cele dela Miclăuşeni, pe care d-sa le-a cedat lui Bolliac, drept unelte de peatră *aflate în Moldova de sus*, erau numai nişte bucăţi cumpărate în Germania, prin adimenirea cărora d. Sturdza a izbutit să obţină dela Bolliac nişte medalii mult râvnite. O astfel de surprindere ne-a făcut să cugetăm: «Oare să nu fi fost *calpe* şi monetele trampate pe *calpe* preistorice?» Ca numismat, Bolliac aveà şi dânsul mehenghiuri mai temeinice decât custurile şi tocilele preistorice! Aşa dar, care pe care?... Oh! — zice-vom

Urechie ne-a spus că d. profesor Cobâlcescu ar fi făcut oarecare aflări de această natură; dar, din nenorocire, toate acele obiecte nu le-am văzut încă, nu le-am putut desemnà, şi n'avem despre ele nimic mai mult decât simpla indicaţiune a existenţei lor. E de sperat că şi acelea se vor ivi la lumina publicităţii, spre a mărì numărul probelor ştiinţifice, care aşteaptă clasificarea şi elucidarea lor, după timpii în care ele au fost produse.

Spre a ajunge mai curând şi mai lesne la un asemenea dorit rezultat, am mai făcut încă, şi prin mijloace oficiale, o cercare dela care socotim că se pot aşteptà rezultate folositoare pentru istoria României, începând chiar din timpii ei preistorici. Iată în ce consistă acea tentativă: acum doi ani, Ministerul Cultelor şi Instrucţiunii publice a trămis la revizorii şcolari de prin judeţe, şi aceştia, la învăţătorii primari, un *Cestionar,* pe care îl redactasem cu scop de a se aflà din răspunsurile ce se vor înapoià la dânsul, ce anume monumente vechi, de orice natură, şi ce tradiţiuni mai pot existà, sau în fiinţă, sau în memoria poporului, prin toate unghiurile ţării. Asemenea cercetări, întreţinute cu stăruinţă, şi înlesnite prin explicări de tot felul, pot da o preţioasă nomenclatură de rămăşiţele vechi ce se mai află în ţară, pe care apoi rămâne ca arheologii de profesiune să le explice în mod mai sistematic.

Bucureşti, 1872.

Extras din *Revista Ştiinţifică* a d-lor P. S. Aurelian şi Gr. Ştefănescu.

---

acum şi noi, plăsmuind mâhnicioasele cugetări ale lui Miron Costin, — *năsăţioasă hire* a numismaticei! la ce îndoelnice şi poznaşe tocmeli şi încropeli cu ştiinţa şi cu conştiinţa, mai prăvăleşti şi tu pe oameni! «Banul e ochiul dracului!» zice vorba Românului; astfel e şi chiar de ar fi vechiu. Deci, se vede că, din nenorocire, la noi, nu numai pe bietul răposatul Bolliac l'a făcut *pohtele-i nesăţioase* să ne arate cât este de primejdioasă pentru cunoştinţa adevărată şi conştiincioasă a antichităţilor ţării, o specializare numismatică prea exclusivistă. Ajunge omul de nu mai vede lucrurile decât cu *«ochii dracului»;* şi atunci, ca să-şi capete mulţi şi mărunţi, grei şi lucioşi, zimţi şi de tot soiul, dă orbeşte năvală, vicleneşte şi amăgeşte fără temere, fără sfieală, fără frică de păcat... Ferească-ne Dumnezeu!

Rămăşiţe antice din judeţul Dorohoiu

RAPORT ADRESAT MINISTERULUI INSTRUCŢIUNII PUBLICE, LA IULIE 1872[1])

Cu adresa No. 5,160, aţi binevoit a'mi da în cercetare patru dosare, în care se coprind raporturile obţinute până acum de minister dela diferiţi institutori primari şi învăţători rurali din Dorohoiu, Botoşani, Buzău şi Prahova, drept răspunsuri la *Cestionarul arheologic*, elaborat de subsemnatul, prin care, aprobând propunerea ce am avut onoare a vă supune în iarna trecută, aţi cerut a se da relaţiuni, pe'cât se poate mai complete şi mai exacte, despre orice monumente şi ruine

---

1) Comunicat al Ministerului Cultelor şi Instrucţiunii publice din No. 153 al *Monitorului Oficial al României*, din $^{13}/_{25}$ Iulie 1871: «Ministerul Cultelor şi instrucţiunii publice a adresat anul curent către toţi d-nii revizori, un *Cestionar* elaborat de d. Al Odobescu şi aprobat de minister, privitor la arheologia şi istoria ţării, cu invitaţiune de a-l împărţi pe la toţi învăţătorii şi institutorii din ţară, cerându-le informaţiuni asupra diverselor punte cuprinse în acel *Cestionar*.

Primind dela câţiva domni revizori dosare, conţinând răspunsuri la întrebările făcute în sus menţionatul *Cestionar* şi înaintând aceste dosare în studiul d-lui Odobescu, d-sa a prezentat ministerului următorul raport, care este cel dintâi dintr'o serie ce-şi propune a redactă sub titlul: «*Cercetări asupra aşezămintelor antice din România*». Ministerul dă publicităţei acest raport spre a deşteptă gustul şi amoarea de asemenea studii serioase, privitoare la istoria naţională şi tot deodată a stimulă zelul corpului didactic în cercetări atât de utile pentru patrie».

Retipărind acum la 1887, acest raport şi făcându-i-se de către autor, mai multe adaose provenite din informaţiuni ulterioare, forma lui s'a schimbat oare-cum, lipsind acum dintr'însul acele pasagie ce devenise fără folos şi complectându-se cu alte dezvoltări însemnate.

antice s'ar aflà în cuprinsul său şi în preajma comunelor în care ei funcţionează.

Din examinarea acestor patru dosare, singurele care, prin laudabila îngrijire a revizorilor şcolari respectivi, s'au depus până acum la minister, se poate constatà eficacitatea măsurei ce aţi binevoit a luà în această privinţă, căci, deşi foarte puţini din învăţătorii săteşti şi chiar urbani se află preparaţi pentru asemenea cercetări, totuşi notiţile adunate în acele raporturi pot servì ca o bază, atât pentru alcătuirea hartei arheologice a judeţelor respective, cât şi pentru clasificarea cronologică şi etnografică a diferitelor rămăşiţe antice, încă existente pe tărâmul României. Cred d-le ministru, că în urma acestei prime încercări de a popularizà cercetările arheologice printre personalul didactic, încercare al cărei bun efect îl putem considerà ca şi asigurat, nu ar fi fără utilitate de a îndemnà pe toţi revizorii şcolari, institutorii şi învăţătorii ca să persevere în asemenea investigaţiuni folositoare pentru istoria naţională şi a le impune îndatorirea de a comunicà ministerului toate faptele de natură arheologică ce ar venì după vremi la cunoştinţa lor.

Din parte-mi voi îndeplinì cu cea mai mare plăcere datoria, ce am luat asupră-mi de a studià cu scrupolozitate toate raporturile locale, de a coordonà faptele demne de atenţiune ce se vor aflà cuprinse în ele, de a însemnà pe harta ţării toate localităţile interesante sub raportul istoric şi anticariu, şi de a prezentà succesiv, pentru fie-care judeţ al ţărei în parte, un raport detaliat de toate noţiunile arheologice adunate de personalul didactic, pe lângă care-mi voi permite a adăugà şi acele fapte, care 'mi mai sunt cunoscute, sau din cercetări personale, sau din diferite publicaţiuni anterioare.

Cu chipul acesta şi complectându-se din ce în ce mai mult lucrarea prin investigaţiuni şi descoperiri ulterioare, vom puteà aveà, dacă nu o operă arheologică aşa de complectă şi aşa de perfectă ca marea hartă a Galiei, publicată la 1869 de ministerul instrucţiunii publice din Paris, sau ca Dicţionarul arheologic al Franţiei, care este în curs de tipărire, dar cel

puţin o lucrare mai modestă, precum este aceea a lui Zorian Hodakovski pentru vechile aşezăminte din Rusia, a comitelui Eustaţie Tyszkievìcz pentru Lituania şi Rutenia occidentală, a lui Mihail Grabowski, pentru Ukrania, toate aceste ţări, ale căror monumente vechi prezentă asemănări notabile cu acelea din patria noastră.

Spre a prezentà într'un mod mai limpede diferitele noţiuni arheologice ce voi aveà să dezvoltez, am crezut necesar să adopt deocamdată o clasificaţiune, până la oarecare punct cronologică şi, fără de a intrà într'o prea mare amănunţire a faptelor, ceeace până acum ar fi şi peste putinţă din cauza puţinelor cercetări sistematice ce s'au făcut în anticile monumente ale României, voi expune ce-mi va fi cunoscut despre anticităţile fiecărui judeţ, împărţind în genere materia în două sau mai multe secţiuni diferite: într'însele vor încăpeà toate faptele ce aparţin sau se pot atribuì popoarelor, care au locuit în ţările noastre, mai înainte de formarea Principatelor Române, fie ele anterioare sau posterioare ocupaţiunii Daciei de către Români; iar în alte secţiuni mă voi silì a adunà numai acele noţiuni, care se raportează la periodul mai apropiat de noi, în care naţiunea română şi-a avut existenţa sa naţională, profesând religiunea creştină. Mă grăbesc a declarà dinnainte că această clasificaţiune nu o privesc ca riguroasă şi că se poate întâmplà adesea ca monumente, pe care din cauza naturei lor îndoioase, le voi fi aşezat acum în seria întâi, să merite a trece în a doua şi vice-versa, iar uneori chiar, se poate ca vreo descoperire mai însemnată să ceară dezvoltări speciale; atunci nu mă voi sfiì a o izolà cu totul, spre a o puteà descrie şi caracterizà mai cu deamăruntul. Cu timpul se vor puteà face îndreptări, pe care le solicit dela toţi cunoscătorii, ce au ştiinţe locale mai pozitive şi mai exacte.

Revenind acum la cele patru dosare, d-le ministru, şi examinându-le în generalitatea cuprinsului lor, mă simt dator, mai înainte de toate, ale preţuì în modul următor, după meritele ce ele prezintă. Cel dela districtul Botoşani ocupă după, părerea mea, rândul întâiu sub raportul justeţei observaţiu-

nilor şi al modului de expunere; alături cu dânsul vine cel dela Dorohoiu. Dosarele întocmite pentru judeţele Buzău şi Prahova, cu oarecare excepţiuni lăudabile printr'însele, dovedesc din partea majorităţei corpului didactic local, o pătrundere mult mai slabă despre importanţa unor asemenea lucrări şi despre interesul ce cată să inspire oamenilor culţi, monumentele de orice natură, rămase din timpuri trecute. Voiu examinà pe rând fiecare din aceste dosare, începând cu cel din districtul Dorohoiu, care fiind la extremitatea ţărei despre nord, îmi va da poate şi mijlocul de a urmărì treptat vestigiele antichităţii peste toată întinderea României.

Notiţe despre localităţile însemnate prin rămăşiţe antice, în districtul Dorohoiu.

Dosarul trămis la minister de către revizorul şcolar de Dorohoiu şi Botoşani cu adresa No. 335, privitor la cel dintâiu din aceste judeţe, conţine treisprezece raporturi dela învăţătorii săteşti din Crasnaleuca, Cotuşca (plasa Prutului de jos) Zamoştia, Loşna, Svoriştea, Dârsca (plasa Berhomete), Broscăuţi, (plasa Coşula), Pomârla, Ibăneşti, Şoharăul, Cordăreni (plasa Prutului de sus), Tărnăuca, Orofteana precum şi un conspect al localităţilor însemnate din ocolul Herţei, de către institutorul superior al Târgului (plasa Herţei). Plasa Başăului nu figurează de loc în acel dosar[1]). Printre aceste raporturi, două, cele dela Loşna şi Tărnăuca, sunt de o valoare nulă, fiindcă conţin numai declaraţiuni negative, pe când din contra trei altele se recomandă mai cu deosebire la atenţiunea cititorului; acestea sunt raporturile d-lor Costaki Străkinescu, dela Ibăneşti şi d. Grah dela Pomârla, cari conţin indicaţiuni

[1]) Învăţătorii dela cari nu s'au primit încă răspunsuri sunt mai numeroşi, de vreme ce învăţământul primar erà reprezentat în districtul Dorohoiu prin 45 de şcoli, adică 5 şcoli primare urbane, 9 şcoli primare rurale de model şi 31 şcoli primare rurale ordinare. Şcolile primare rurale erau în număr de 6 în plasa Herţa, 8 în plasa Berhometele, 7 în plasa Başău, 8 în plasa Prutul de jos; 5 în plasa Prutul de sus şi 6 în plasa Coşula.

pline de interes asupra Măgurei-Mari cu cetatea din acele localităţi, precum şi descrierea ce face d. Grumărescu dela Zamoştia, despre biserica clădită la Bălineşti de logofătul Ion Tăutu.

Alte raporturi, venite mai în urmă din comunele Şendricenii (plasa Coşula), Pilipăuţii şi Brăeştii (plasa Herţa), Mamorniţa (plasa Başău), Hănţeştii (plasa Berhomete), sunt cu totul negative, pe când din următoarele comuni, s'au mai dat oarecare lămuriri suplimentarii şi anume: din Târgu Săvenii, Vornicenii şi Tărnăuca (plasa Başău); din Zamoştia, Gremeştii, Vârful Câmpului (plasa Berhometele); în fine şi din Ibăneşti şi Svorişte (plasa Prutului de sus).

Spre a semnalà tot acum şi unele lacune, care prin cereri ulterioare ale ministerului s'ar puteà îndeplinì de către personalul didactic al judeţului, îmi voiu permite a propune pentru nouă investigaţiuni chestiunea următoare: şi anume, să se facă nomenclatura mai completă a măgurilor şi a movilelor, care abundă în acel district, mai cu seamă pe înălţimele de pe malul drept al Prutului, arătându-se poziţiunea şi dimensiunile lor[1]).

Fără de a mai aşteptà perfecta completare a noţiunilor arheologice asupra judeţului Dorohoiu, prin împlinirea acestui *desideratum,* dar folosindu-ne însă acum de un manuscript

[1]) Să constatăm aci, de îndată, că relaţiunile până acum primite din localitaţile judeţului Dorohoiu, ne prezintă sub trei forme diferite, anticele clădiri de pământ ale locului, şi că din compararea lor rezultă noţiunile generale ce urmează:

I. Măgurile fiind de mari dimensiuni în ocolul Başău (dela 476 m. până la 1070 m.) şi înălţime (557 m.—227), vârful lor e trunchiat şi prezintă d'asupra o suprafaţă plană de diferite mărimi: pe ele sunt uneori înălţate movile mai mult sau mai puţin considerabile şi sunt chiar săpate şanţuri şi cetăţi.

II. Terasele sau ridicăturile de pământ sunt destul de întinse (160 m.—135 m. în periferie), dar au o înălţime mică în proporţiune cu întinderea lor (3 m., 35—6 m., 69 înălţime).

III. Din 18 movile citate, se observă că mărimea lor variază: în circumferenţă la bază dela 587 m.—9 m.; înălţime, dela 22 m., 30—2 m.; forma în general e conică sau ţuguiată cu vârful rotund sau oval.

voluminos. în care d-l inginer Filipescu Dubău a întrunit, pe lângă noţiunile consemnate de noi, şi altele foarte interesante, sub titlul de *Descrierea geografică a judeţului Dorohoiu, cu mici note istorice, orografice şi arheologice*, 1886 [1]) vom procede îndată la expunerea celer ce ne-au venit până acum la cunoştinţă, atât din raporturile sus citate cât şi din alte sorginţi, pe care le vom cità la locurile lor respective. Vom împărţì de astădată descrierea monumentelor, în trei secţiuni; vom vorbì în cea dintâi despre: *măgure, movile, cetăţi de pământ şi şanţuri,* locuri cu monumente antice şi alte localităţi unde s'au făcut descoperiri de diferite mici obiecte izolate. Apoi vom descrie cu deamănuntul însemnata descoperire a unui *mormânt antic*, făcută pela începutul secolului, în comuna *Conceştii;* şi în fine în a treia şi ultimă porţiune vor fi deschise unele *biserici memorabile sau ruinate*, unele *cruci* staţionale şi unele *vechi silişti* sau aşezăminte de sate şi târguri părăsite.

I.

Măgure, movile, cetăţi de pământ şi şanţuri.

Districtul Dorohoi, fiind mărginit spre Nord şi Est de râul Prutul, care formează în jurul lui un arc, iar spre Vest de apa Molniţei ce se împreună cu Siretul, care-l străbate în unghiul despre apus, se află prin aceasta chiar, încins de trei părţi ca într'un brâu de colnice, încununând de o lature malul stâng al Prutului şi de cealaltă albiile Molniţei şi Siretului. D-l inspector general, Ion Ionescu, în raportul său asupra agriculturei districtului Dorohoiu (1 vol. tip. la 1866, pag. 51 şi 52), descrie într'astfel acel brâu muntos: «Dealurile fac «parte din tărâmurile terţiare inferioare (eocene). Văile sunt «compuse dintr'un tărâm de aluvion, format din depozitele

---

[1]) Datorim amabilităţii d-lui George Lahovari, secretarul Societăţii geografice române, comunicaţiunea acestui manuscript, în care se află consemnate toate indicaţiunile arheologice ale prezentului raport asupra antichităţilor din Dorohoi, adeseaori desvoltate şi controlale.

«celor mai din urmă dislocări ale pământului. Dealurile pur-«ced din Bucovina şi intră în judeţul Dorohoiu cu râurile «Prutul şi Siretul, care sunt cele mai mari ale judeţului. Pe «la Mihoreni, intră în judeţ creasta cea mai înaltă de dealuri, «care la Culiceni se ramifică şi purced, unele spre Prut şi «altele spre Siret, despărţind cu culmile lor, şi scurgerea a-«pelor. Apucând culmea dealurilor ce merg spre Prut, ajungem la *Ibăneşti, care este punctul cel mai înalt din tot «judeţul.*

«Pe culmea dealurilor celor mai înalte se văd din distanţă «în distanţă *movile*, care sunt de bună seamă făcute de oa-«menii ce au călcat pe aceste locuri în timpurile cele mai «depărtate de noi».

Interiorul acestui semicerc de dealuri este ocupat cu albiile, mai mult sau mai puţin muntoase, ale apelor Volovăţul şi Calul, care împreunate se scurg d'a dreptul în Prut; Boldeasa şi Podriga, ce se unesc cu Başăul şi cu Jijia, care, după ce străbate lacul Ezerului de lângă târgul Dorohoi, primind d'a dreapta apa Ibăneşti şi de-a stânga pâraiele Buhaiul şi Cobila, trece apoi în districtul Botoşani. Dincolo de culmea care apără fundul acestor din urmă văi, se întinde bazinul Siretului, ce ocupă în acest district numai ocolul Berhometelui, mărginit la partea sa nord-vestică prin albia Molniţei.

Plasa Herţei stă între culmea dealurilor, între apa Mamorniţei ce curge spre Nord, şi între Prut, fără de alte râuri mai însemnate decât Sinihăul şi Herţa; a Coşulei se destinde împrejurul Buhaiului, Cobilei şi Jijiei; a Prutului de sus e străbătută de Hăneasa şi de Başeu; prin a Prutului-de-Jos curge Podriga şi Volovăţul; iar în plasa de câmp a Başăului se împreună toate aceste din urmă râuri, spre a se aruncă mai la vale în Prut. Insist asupra poziţiunii topografice şi asupra idrografiei districtului, fiindcă sunt convins că dispoziţiunea tărâmurilor şi direcţiunea văilor apoase au avut pururea cea mai mare influenţă asupra aşezămintelor antice.

Poziţiunea unor măgure şi movile pe culmi înalte, aşeza-

rea celor mai multe cetăţi pe maluri râpoase, săparea şanţurilor pe şesuri şi d'a curmezişul văilor stau dovadă despre aceasta, pretutindeni ca şi în judeţul Dorohoi.

Plasa Berhomete. **Svoriştea.** — Incepând dară dela partea sud-vestică a districtului, adică din ocolul Berhometelui, găsim în comuna Svoriştea, situată pre malul drept al Siretului, două măgure cu vârfurile trunchiate, din care una, numită *Holia* este aşezată lângă pădure la V. de sat; ea are 1284 metr. periferie la bază şi 144 metr. înălţime. Cealaltă numită *Camneghilo* (oare nu *Kamnemoghilo*, ceeace ar însemnà pe slavoneşte *movilă de piatră?)* este în pădure spre S. V. de sat; ea are 1070 metr. periferie la bază şi 277 metri înălţime.

Pârâul Negru. — Pe malul drept al Siretului, la miazăzi de târgul Mihăileni spre E. de cătunul Pârâul-Negru, se află, pe muchia unui deal cu prund, o movilă lată având numai un stânjen (2 m., 23) înălţime, iar spre Nord de dânsa, altă movilă mare cu altele mai mici pe lângă ea; ceea ce face ca movila mai mare încongiurată fiind de alte multe moviliţe mai mici, să semene cu o cloşcă cu puii împrejurul ei. Oamenii din partea locului spun că toate aceste movile sunt din timpul unei bătălii ce s'a dat la Hotin.

Dârsca. — Mai spre N., adică dincolo de dealurile ce mărginesc bazinul Siretului, în văile despre Buhaiu se află comuna Dârşca. La sud de sat este o măgură mare de petriş având pe dânsa două movile prăbuşite la mijloc, de câte 7 palme (1 m., 95) înălţime fiecare; una este situată pe vârful măgurei; cealaltă pe coasta ei despre răsărit.

Tot în acea direcţiune, pe locul numit Berezna (pe slavoneşte însemnează loc cu mesteacăni), se află un şanţ ca de 70 prăjini ($468^{m.}$, 30) lungul, de 6 stânjeni ($13^{m.}$, 38) latul şi 2 stânjeni ($4^{m.}$, 46), adânc, ale cărui căpătâie dau de o parte în apa Buhaiului şi de cealaltă parte în pârul Buhăiaşul; pământul din şanţ e aruncat în partea despre apus, la mijlocul lui se află o curmătură. Dela şanţ înainte spre

V. este o suprafaţă plană pătrată, cuprinsă între şanţ, între cele două gârli şi între o pădure, care este spre apus împotriva şanţului. Întinderea acelei suprafeţe este ca de 40 fălci (572,000m. p.). În acel loc se zice că ar fi existat încă din timpii păgânilor o cetate cu o poartă de fer (?) spre răsărit, acolo unde se vede astăzi şi curmătura şanţului.

Gremeşti. — În această comună sunt două dealuri însemnate, din care unul se numeşte dealul Cudrina, iar altul dealul Movilei, precum şi un loc foarte întins de bătălie, numit Podişul Horaiţului. În cătunul Verpole este asemeni o movilă la poalele căreia s'au găsit mânere de săbii antice. Ruşii au înălţat pe acea vechie movilă o mare cruce de peatră la 1849.

Plasa Herţei. **Târnăuca.** — Între dealurile spre miază zi de târgul Herţei, în comuna Târnăuca, se zice că au existat odinioară, pe locuri şeţe, mai multe movile sau gorgane care cu timpul s'au răsipit din cauza aplanării locurilor prin cultură. Pe dealul numit *Zamca*, la apus de sat, se zice asemenea că a fost odinioară o cetate de peatră, din care se văd oarecare urme. Numele chiar de Zamca (dela slavoneşte *Zamok*, cetate, castel), care a rămas acestui deal, precum mai multor alte localităţi din România, este o dovadă că în acel loc au fost din vechime întărituri.

Movila Herţanului.—La anul 1865 s'a găsit aci într'o movilă care a dat şi numele său acestui cătun, spre E. de târgul mare, Herţei, o sabie de fer ca de $2^1/_2$ coţi (1m.,60) lungime şi (0m.,1) lăţime; muchia-i erà groasă şi ruginită, d. Alecu Georgiu din Botoşani fiind atunci subprefect a luat acest obiect. In pârul Băranca spre S. de târgul Herţei se zice că s'ar fi găsit o bucată de peptar de fer.

Oroftiana. — Între ambele cătune Oroftiana de Sus şi Oroftiana de Jos, pe malul Prutului, la S. de cea dintâiu şi spre apus de a doua, pre un deal foarte înalt, acoperit cu pădure, se văd douăsprezece şanţuri în lungime de câte 40—50 prăjini (267m.,60—334m.,50) cu direcţiue dela N. spre S. şi

cuprinzând între ele un spaţiu ca de 4 fălci (57,200m. p.); acel loc se numeşte cetăţuia Saşilor. Tot în pădure, pe culmea dealurilor este un vârf foarte înalt, numit *Piscul pleşuv*, care domină atât Basarabia cât şi Bucovina. Tradiţiunea zice că el serveà ca loc de streajă în vechime.

Fundul Herţei. — În comuna ce poartă acest nume, la S. E. de târgul Herţii, pe un deal cu pădure spre miază zi, se vede o înălţătură de pământ lungă ca 100 stânjeni (223m.). şi lată de 70 stânjeni (156m.). Ea e tăiată curmeziş cu două şanţuri. În lăuntrul ei se găsesc cărămizi, sgură şi alte rămăşiţe. Tradiţiunea zice că s'au urmat aci bătălii şi că loviturile erau pornite de pe un alt deal ce stă împotrivă, la distanţă ca de 2000 m. şi unde s'au găsit nişte bulgări de schijă găuriţi, ca de 20 oca (26 kil.) unul. La mică depărtare de Cetatea Herţei este încă o Cetăţue ce se crede a fi şi mai veche; apoi în pădure se află o movilă mare şi în multe locuri săpată, care se chiamă Movila Comorilor şi unde se crede a fi şi beciuri zidite pe de desubt.

Plasa Prutu de Sus. **Şuharăul.** — Pe poala meridională a dealurilor, pe una din văile, din care se formează râul Başăului, este comuna Şuharăul ; acolo, pe o câmpie despre răsărit, se află trei movile, numite movilele *Codrei.* Una are 46 stânjeni (100m.,35) circonferenţă la bază şi 10 stânjeni (22m. 30) înălţime; celelalte două sunt încă şi mai mici, au câte 25 stânjeni (55 m. 75) împrejurul bazei şi 6 stânjeni (13m.,37) înălţime.

Pomârla. — Comuna Pomârla se află mai spre apus în lunca Jijiei; la răsărit de sat, pe locul numit *Ruginosul*, sunt şi acolo trei movile aşezate în direcţiune dreaptă; cea mai mare din ele are 3 stânjeni (6m.,69) înălţime şi 19 stânjeni (35m.,68) periferie la bază; vârful ei este oval şi găurit (fără îndoială de căutătorii de comori); celelalte două, egale între ele, au abia 2 stânjeni (4m.,16) înălţime şi 4 stânjeni (8m.,92) circonferenţa la bază, şi ele au vârful de formă ovală.

În această comună spre V. este un deal păduros numit

Dealul Comorilor, unde se văd o mulţime de gropi de diferite dimensiuni făcute de cercătorii de comori de pe vremi. Pe un alt deal zis *Dealul Cărămiziior* cu suprafaţa înclinată spre N. E. săpând nişte oameni la 1858, au găsit o oală de lut de formă lunguiaţă, conţinând oseminte omeneşti. Acea oală îndată a fost îngropată cu vr'o 40 de stânjeni (89m.,20) mai spre V.

Ibăneşti. — Precum s'a arătat mai sus, comuna Ibăneşti ocupă locul cel mai culminant al dealurilor ce se întind de-a lungul malului drept al Prutului; din acel punct, care domină tot judeţul Dorohoiu, se pornesc spre S. costişele ce despart văile Jijiei, Ibăneşti şi Başăului. Pe podişul lui muntos spre S. V. de satul Ibăneşti, este un fel de deal artificial sau măgură colosală, având la bază o periferie ca de 2000 stânjeni (4.460^{m}) şi o înălţime ca de 150 stânjeni (557^{m}). Ea este ridicată în marginea unei păduri şi formată din năsip, petre mici şi stânci aglomerate; de pe culmea ei vederea se destinde peste tot districtul Dorohoiu şi chiar până la Iaşi şi Suceava. Vârful acestei măgure este trunchiat; el prezentă o suprafaţă plană de formă rotundă ca de 500 stânjeni împrejur (1115^{m}) şi pe dânsa se găsesc ruinele unei cetăţui, cuprinzând ca vreo 40 stânjeni (89^{m},28); în jurul cetăţei este un şanţ circular, care are încă $1^{1}/_{2}$ stânjeni (3^{m},35), înălţime şi 30 stânjeni (60^{m}) lungime în părţile unde el mai există, adică spre S. şi E.; iar spre N. şi V. malul e surpat şi râpos; ţărâna din şanţ se arată a fi fost asvârlită din afară în läuntru. Poarta cetăţuiei erà aşezată la S. S. E.; şi dela dânsa se porneşte spre S. drumul care duce la satul ce este astăzi situat pe coasta măgurei. La 30 stânjeni (66^{m},90) spre N. de cetate este o ridicătură de pământ înălţată ca de 3 stânjeni (6^{m}69) pe de asupra cetăţii; ea pare a fi servit ca punt de observare; spre S. de cetăţuie, la distanţă de 120 prăjini (800^{m}) este o altă movilă având 50 stânjeni (111^{m},50) circonferenţă la bază şi 4 stânjeni (8^{m},92) înălţime; de acolo se poate observà tot interiorul cetăţii. Şi mai departe, adică la $^{1}/_{4}$ de poştă în direcţiunea S. S. E. mai este încă o movilă de 62

stânjeni, (115^{m},96) circonferenţă la bază şi de 6 stânjenĭ (13^{m},38) înălţime cu o formă ţuguiată; din vârful ei se vede la movila precedentă şi chiar până la poarta cetăţii.

Despre cetatea cea mare de pe măgura dela Ibăneşti credinţa locală o dă ca din timpii Tătarilor, unii zic cum că acolo a fost mânăstire.

Hilişeul-Curt. — La E. de Ibăneşti şi la V. dela Pomârla, în plasa Coşului, pe locul zis şesul Jijiei, în moşia Hilişeul-Curt, ca la $^{1}/_{4}$ de poştă de Ibăneşti, se vede o ridicătură de pământ ca de $1^{1}/_{2}$ stânjen (3^{m},35) înaltă având o lungime, mai bine de 30 stânjeni (66^{m},90) şi aproape 6 stânjeni lăţime (13^{m},38). Acest loc se numeşte *Mormântul Uriaşului* şi tradiţiunea zice, că acolo ar fi îngropat un copil de uriaş în vârstă de şapte ani; se adauge că sora copilului ar fi pus să înalţe acest mormânt, scoţând pământul dintr'un loc învecinat unde astăzi se află un fel de groapă mare numită Balta-Mare.

Cristineşti. — Acea groapă este pe un podiş la S. E. de satul Cristineşti.

Cordărenii. — Pe apa Ibăneasa la vale, adică pe şesul unde se megieşesc plăşile Prutul de sus, Coşula şi Başăul, se află satul Cordărenii. La miazăzi de dânsul este o movilă, care are 18 stânjeni (40^{m}) circomferenţă la bază; altă movilă este spre S., în marginea unei păduri şi pe muchea unui hârtop; ea are 13 stânjeni (31^{m}) periferie la bază.

Tot ce s'a spus până aci despre poziţiunea şi despre rămăşiţele antice învederate la Ibăneşti, şi în prejmuirea lor, dovedeşte că această localitate are în sine o importanţă extraordinară ca staţiune arheologică. Ar fi dar, credem de mare folos să se ridice printr'un inginer, (poate chiar prin al districtului Dorohoiu, cu concursul învăţătorilor săteşti locali) planul exact şi detaliat al *Măgurei celei mari cu cetate de la Ibăneşti*, arătându-se şi poziţiunea topografică a localităţii, pe care ea este înălţată, tot asemenea să se urmeze şi pentru *mormântul Uriaşului* dela Hilişăul Curt.

Moşia Ibăneşti, fiind proprietate a d-lui Nicolae Rosetti Ros-

novan, noi din parte-ne atragem atenţiunea d-sale asupra acestui punt aşà de important în privinţa arheologică, şi credem a-i desemnà un adevărat serviciu de făcut ştiinţei şi patriei întreprinzând cercetări şi desgropări sistematice în acea localitate. Aceasta ar fi tot de odată un frumos exemplu de dat proprietarilor luminaţi şi avuţi, care au pe moşiile lor monumente interesante ale anticităţii.

Plasa Coşula. **Brăeştii.** — Pe întinsul dealului se vede un şir de movile de diferite mărimi, dintre care cele mai însemnate sunt cele numite *Bortoasa, Jidanu şi Cazacu;* iar în pădure, la un loc zis Ridicătura mare din cătunul Prăsteştii este o movilă foarte întinsă deasupra căria se văd rămăşiţe de întărituri de zid.

Dimăchenii. — Acì pe podişul dealului se află asemenea o movilă mai mare care poartă numele de movila Bortoasa, ca cele mai multe din acelea ce au fost săpate pentru căutare de comori într'însele.

Şendricenii. — Această moşie posedă şi dânsa o movilă mare, care se află aproape de calea judeţeană.

Broscăuţii. — Satul Broscăuţii este pe malul stâng al Jijiei, la o foarte mică distanţă spre S. de târgul Dorohoiu. Acolo, pe un şes despre N., se vede o ridicătură de pământ, numită *Bortoasa*, din cauza găurei adânce ce este săpată pe vârful ei; ea are ca la 60 stânjeni ($133^{m},80$) periferie la bază şi 3 stânjeni ($6^{m},67$) înălţime. Se zice că ar fi servit în vechime de streajă, pentru paza locuitorilor despre incursiunile inimicilor. In cătunul Trestiana se află asemenea o movilă mare în care îşi ascundeau prăzile nişte haiduci de pe la anul 1821.

Corlătenii. — Mai la vale, dar pe malul drept al Jijiei, este satul Corlăteni; la N. V. de dânsul, pe un deal mare, se află un loc numit Cetăţuia, unde se vede o platformă patrulaterală de 8 prăjini ($53^{m},62$) lungime şi 6 prăjini ($40^{m},15$) lăţime; ea este înconjurată cu şanţuri de pământ încă destul de aparenţi. Poarta ei este despre Sud.

Plasa Prutului de jos. **Coţuşca.** — Pe valea Calului, un

afluent despre răsărit al Volovăţului, se întinde comuna Coţuşca în care se află patru movile situate toate în arături; una din ele poartă numirea de *movila Armeanului*, fiindcă s'ar fi îngropat acolo un Armean; ea este spre S. de moşia Puţureni, pe deal lângă şleahul Stefăneşti: are 60 stânjeni (133m.,80) diametru la bază şi 10 stânjeni (22m.,30) înălţime; forma ei este conică.

A doua poartă numirea de *movila lui Căldare*, de pe un Tănase Căldare ce a cultivat-o; e tot pe Puţureni spre SV. de satul Coţuşca, are 8 stânjeni (17m.,84) înălţime şi 40 stânjeni (89m.,20) diametru la bază; forma îi este asemenea conică.

A treia este *Movila Crucei*, pe care un Vasile Rusŭ a îngropat o cruce; e spre V. de Coţuşca, de formă tot conică, are 9 stânjeni (20m.) înălţime şi 48 stânjeni (107m.) diametru la bază. In fine ceà din urmă e movila *Bartoasa*, găurită la vârf; este situată la E. de Coţuşca pe moşia Ghirenii; are 10 stânjeni (22m.,30) înălţime şi 60 stânjeni (133m.,80) diametru la bază. Pe lângă dânsa trece drumul Şisnovăţului.

Hudeştii-mici. — Spre E. de Hudeştii-mici sau Miurcani şi spre V. de Miculinţi, cătun al comunei Crasnaleuca, nu departe de malul Prutului, este o întăritură de pământ inclinată dela apus spre răsărit şi formată din două rânduri de şanţuri; ea are 10 prăjini (67m.,30) lungime şi 5 prăjini (33m.,65) în lat. Şanţurile, care au o lăţime de 8 palme (2m.,23) şi o adâncime de 6 palme (1m.,67) sunt distante unul de altul de 4 stânjeni (8m.,92) şi pământul e aruncat în lăuntru de toate părţile, la ambele şanţuri. In lăuntrul cetăţii sunt două gropi acuma cam astupate; una în partea despre E. şi alta în spre V., în care se zice că se ascundeau muniţiunile în vreme de războiu. În partea locului se crede că aceste întărituri au fost ridicate de Turci în războaele lor cu Ruşii.

Horodişte. — Mai în spre N. de Miculinţii tot pe malul Prutului, se află satul Horodişte situat pe o coastă înaltă şi râpoasă, sub care trece râul. Despre această localitate găsim într'o relaţiune a colonelului Guriţă, publicată în *Buletinul*

Instrucţiunii publice al d-lui V. A. Ureche (anul 1865 şi 1866, p. 285), următoarele însemnări:

«Locul numit Bitca, de pe moşia Horodiştei, proprietate acum a d-lui George Baltă, este o culme de deal, al căruî capăt face mal la râul Prutul; din mâncătura apei, o parte din acel mal, acum câţiva ani s'a năruit, unde s'a văzut o catacombă cu o mulţime de oseminte omeneşti. Se vede acolo ca un fel de zidărie cu grinzi groase de lemn de stejar (devenite acum ca abanosul) unde s'au găsit vr'o câteva săgeţi de fier pentru războiu. D-l George Baltă posedează vr'o două din acele săgeţi. Se presupune că întinderea acelei catacombe s'ar trage în lăuntrul dealului; încercarea pe la năruitură este periculoasă din cauza malului, care vine drept în apă şi a aeruluî de acolo. Cercetarea s'ar puteà face pe deasupra culmii, mai cu depărtare de mal, prin săpări şi sfredeliri în pământ, însă se cere mult lucru şi cheltueli. Tot în acel deal se găseşte şi săpunul de pământ».

Voiu observà că numirea acelei localităţi dă însăşi o foarte întemeiată bănuială cum că acì a fost o întăritură sau maî bine o cetăţuie. Numele satului Horodişte este chiar cuvântul polon *horodyszcze,* care însemnează o asemenea veche lucrare de pământ, precum se găsesc foarte multe în Ukraina şi în toate ţările circumvecine. Denumirea de *Grădişte,* aşà de frecuentă în toate părţile locuite de Români în regat, precum şi în Ardeal, Basarabia, etc., are şi ea acelaşi înţeles în limbele slavone de miazăzi şi răsărit (*gorod, grad* însemnează oraş, cetate şi prin urmare *grădişte,* loc de cetate). Trebue dar să considerăm ca un fapt netăgăduit că toate locurile ce poartă astfel de numire, la noi precum şi în ţările slavone, au fost în vechime prevăzute cu întărituri, cu cetăţui, pe care le au găsit în fiinţă sau le au clădit popoarele de gintă slavonă ce au venit, sunt acum ca la douisprezece secoli, să conlocuiască cu poporaţiunea Română sau Daco-romană de pe malurile Dunării-de-Jos.

Deşi, în studiul său manuscript d. inginer Filipescu Dubău vorbeşte mai pe lag despre vechile rămăşiţe dela Horodişte şi

despre catacombele din localitatea Bitca, ar fi bine să se mai facă în acele localităţi exploraţiuni cu scop curat arheologic.

Plasa Başău. **Hăneştii.** — «*Valul* sau *Troianul* din ţara de sus a Moldovei este cu pământul aruncat către N. adică spre munţi şi codri. Acest *Troian* trece prin districtul Dorohoiu, purcezând cu o parte dela Jijia spre răsărit, trece peste moşia Dăncenii şi face hotar despărţitor între Hăneşti, Brătenii şi Joldeşti (districtul Botoşani, ocolul Jijia) şi în paralel cu *Troianul* de jos din districtul Covurlui, trece Prutul şi Nistrul la răsărit şi merge dela Cameniţa înainte. Dela Jijia în Jos, în Moldova spre apus se văd numai părţi de *Troian*, precum sunt şi cele mai jos de moşia d-lui Donici pe Asmăneşti şi pe Prăşeştii mănăstirii Trei-Erarchi, şi iară alte părţi de Troian se găsesc cu oarecare coline (movile) şi cu multe gorgane (un fel de momâi) pe lângă ele».

Această notiţă am aflat-o într'o cărticică manuscriptă a răposatului inginer-hotarnic A. Popovici, care a adunat deosebite observaţiuni foarte interesante asupra unor aşezăminte antice din ambele principate. Acele notiţe ale lui Popovici au fost publicate în ziarul *Trompeta Carpaţilor* (anul 1871). In cursul lucrării ce am întreprins, îmi propun a profită de toate indicaţiunile ce se află atât în articolul sus citat, cât şi într'o altă cărticică a numitului inginer hotarnic, care, ca şi cealaltă, a fost reprodusă în *Trompeta Carpaţilor*, după ce a ajuns în posesiunea mea.

Ar fi cu deosebire necesar să se ceară de la corpul şcolar şi chiar de la autorităţile administrative (subprefecţi, primari şi ingineri) din plasa Başăului şi Prutului de jos, indicaţiuni mai precise asupra acelui *Troian,* sau val de pământ, care de la direcţiunea Cameniţei din Podolia, se coboară prin aceste două plăşi până la Hăneşti şi de acolo trece în districtul Botoşani.

Negreşit că această recomandaţiune exprimată în raportul meu primitiv, a fost luată în seamă de d-l inginer Filipescu Dubău, în descrierea ce d-lui a făcut judeţului Dorohoi, căci

în manuscriptul său găsesc acuma mai multe indicaţiuni precise pe care mă grăbesc a le rezumà aci.

Vorbind despre moşia Volohăţu, d-sa citează *Valu-Trainului*, «rădicătură ca de trei metri pe suprafaţa pământului, lată la bază ca de 8 met. şi pe muche ca de 2 până la 4 met. întinzându-se, în mare lungime până la Prut, trecând şi prin Hriţeni, unde este mai micşorată şi prin unele locuri chiar precurmată. Ea se vede continuând în depărtare dincolo de Prut. Pe muchele dealurilor dintre Prut şi apa Volovăţului se vede asemeni un şir de movile în felurite mărimi». Apoi trecând la Hriţeni, pe unde curg apele Volovăţul şi Novacul, d-lui ne arată că culmea ce le desparte, e semănată şi dânsa cu un şir de movile. La Hăneşti, despre care a vorbit răposatul inginer Popovici, noul explorator, mai întâi constată existenţa *movilei Geamăna,* pe dealul cu asemenea numire, despre care tradiţiunea spune, sau că odinioară ar fi fost două movile egale apropiate, care s'au ponorît una către alta, sau că săpătorii de comori ar fi despicat în două acea movilă ce la început fusese şi mai mare. «Tot pe acea moşie, *Valu-Troianului* se întinde între Jijia şi Prut, cu mai multe întreruperi, având pe alocurea şi movile înălţate pe laturele lui. De la malul stâng al Prutului, valul se vede continuat în Basarabia către răsărit spre Nistru pe la Cameniţă». In fine, mai împrumutăm de la numitul conştiincios topograf al judeţului Dorohoi însemnările următoare despre şirurile de movile ce se văd în diferite comune din ocolul Başeului şi anume:

La Ştiubeieni, pe întinsa culme a dealului dintre apele Başău şi Ibăneştii, sunt movile de felurite mărimi aşezate în depărtare unele de altele; cele principale se numesc, a *Frâncului,* de 3 stânj. nălţime şi 22 stânj. circonferenţa la bază; a *Ursului,* ca de $2^1/_2$ stânj. naltă şi de 18 stânj. în circonferinţa; şi a *Treucilor,* naltă de 2 stânj. şi în ocol de 15 stânj. Apoi şi în cătunul Borulca din comuna Avrămeştii să află pe culmea predomnitoare a dealului Geamănul, o movilă mare.

Precum se vede, după însemnările culese aci de pretutindeni, movilele sunt numeroase în judeţul Dorohoi, mai numeroase poate de cât în ori ce altă parte muntoasă a ţării, şi este cuvânt de a presupune că ele, împreună cu valul de pământ ce străbate o porţiune din acest ţinut, au format o întreagă sistemă de caracter strategic sau defensiv, de care s'au folosit odinioară locuitorii acestor locuri. Din nenorocire starea informaţiunelor noastre arheologice nu este ajunsă la un grad care să ne permită a determinà epoca şi gintele cărora aparţin aşa uriaşe lucrări. In ori ce caz, ele ni se par a nu fi depăşit termenii istoriei necunoscute.

II.

Tezaurul de la Conceşti.

Comuna Conceştii, din plasa Prutului de Sus, cade pe poala meridională a dealurilor, lângă Prut, tocmai la obârşia apei Podriga; acolo s'a găsit pe la începutul acestui secol, în ultimii ani, când Principatele erau în stăpânirea armatelor ruseşti, adică pe la 1811 sau 1812, un adevărat tezaur de obiecte antice, din care o parte se păstrează şi astăzi în Muzeul imperial al Ermitagiului din St.-Petersburg. Asupra acestei descoperiri s'au tipărit în România două relaţiuni, din care mă voiu silì a extrage faptele ce par a fi mai neîndoioase. Una din aceste relaţiuni e datorită răposatului profesor G. Săulescu din Iaşi; ea s'a publicat în ziarul *Buciumul* din Bucureşti (anul 1863, No. 54 p. (211); cealaltă scrisă de colonelul A. Guriţă, este coprinsă în *Buletinul Instrucţiunii publice* al d-lui V. A. Urechie (1865 şi 1866, pag. 284 şi 285). Din amândouă precum şi din citata lucrare a d-lui inginer Filipescu-Dubău, asupra judeţului Dorohoi, se cònstată că pe moşiea ce aparţineà atunci fraţilor Ioniţă şi Iordache Iamandi, încă foarte juni, în apropiere de cătunul Alba, un băiat ca de 13 ani, numit Vasile al Pachiţei din cătunul Langa, împreună cu alţi copii de sat, păscând oile pe coasta stângă a pâraului Podriga, la un loc, care de atunci încoace

poartă numele de *Mormântul crăiesc*, aflară într'o zi subt o surpătură proaspătă a malului, o tablă rotundă de argint şi mai multe petre scumpe, precum rubìne şi smaragde. Copii obţinură pe acele petricele covrigi şi smochine de la un evreu din Dorohoi, dar proprietarii moşiei fiind îndată înştiinţaţi, puseră să caute printre năruiturile malului şi găsiră mai întâi alte petre scumpe, precum şi bucăţi vărgi de aur; dar urmând apoi cu săpăturile în mal, de odată se descoperi o boltă zidită de piatră cioplită şi pardosită cu lespezi, în care se văzù un mormânt cu osemintele unui om, înconjurate de numeroase şi bogate podoabe, precum şi un schelet de cal. Apa torenţială ce se strecurase prin acea boltă prăvălise în pârâu obiecte aflate sub mal de copii, însă când cercetaşii deschiseră bolta, ei totuşi găsiră în partea stângă un sicriu de lemn putrezit, ale cărui legături de aur masiv stau încă d'asupră-i; în lăuntrul sicriului erau osemintele acelui om, învelite într'o stofă de mătasė asemenea putrezită, pe care se păstrau numai bogate ornamente de fir şi petre scumpe. La capul scheletului erà o coroană de aur masiv în forma unei cununi cu colţuri în sus, şi semănată cu petre scumpe.

D'a stânga sicriului erà scheletul calului, pe care se găsiră ornamente de şea, toate de aur masiv. D. colonel Guriţă, carele a dobândit ştiinţele acestea, cercetând pe la 1866, chiar pe descoperitorii primitivi, atunci tare îmbătrâniţi, adică pe moşneagul Ion al Pachiţii şi pe d. Iordache Iamandi din Botoşani, d. Guriţă, zicem, crede că d. colonel Pisoţki a păstrat până acum două catarame de aur dela şea. D'a dreapta sicriului se vedeà o tablă de aur masiv, pe care erà aşezat un obiect, ce s'a risipit în cenuşe la contactul mânilor. Mai în fundul boltei încă s'a aflat un vas mare de argint aurit ca de două vedre, ornat cu felurite pietre (?) şi figuri, având pe capac un chip de om călare, iar la toarte doui cai sărind către gura vasului. Lângă acel vas erà şi o tavă cu mai multe pahare de aur, din care d. Iordache Iamandi a avut până în anii din urmă două, pe care apoi doamna sa le-a

stricat, spre a le preface în alte obiecte. Tot în acea boltă s'au mai găsit şi alte mărunţişuri.

In relaţiunea profesorului G. Săulescu, căpătată de a doua mână dela răposatul Iancu Fotea, şi împodobită cu înfocata imaginaţiune şi cu limba pompoasă a bătrânului profesor, vasul cel mare de argint cu pietre scumpe (?) şi cu figuri de oameni şi de fiare, se prezintă sub numele de sicriu în formă semi-ovală, sau «urnă funerarie şi sarcofag cu oare-care in«scripţiuni, în ce limbă nu se ştie»; apoi el este aşezat pe un postament de metal preţios. La capul lui, zice că s'ar fi aflat «un trofeu, ca un candelabru, iară de argint, cu felu«rite relievuri înaurite ca şi sarcofagul, de care erà aninată «armătura mortului; şi anume un arc, o cucură cu săgete, «o pală (spadă), un sceptru sau grapă (clava-buzdugan), un «scut, un corn buciumător, toate de argint decorate cu po«leituri şi pietre preţioase; iar d'asupra trofeului stă un coif «*manin* aurit, cu o coroană de aur împrejur. Tot acolo s'ar «fi aflat o tablă purtând o cloşcă cu puii ei, şi acestea toate «de argint înaurite şi îngemate cu pietre preţioase. Apoi», mai adaogă tot Săulescu în neînţeleasa-i limbă, «în argela «bolţii erau două ţevi de argint ca nişte răsuflători scoase «afară, iar în läuntru «sarcofagului s'a aflat un schelet *manin*, «învăscut în veşminte de serică (mătase), decorate cu *sereade* «de argint şi aur şi îngemate cu pietre preţioase».

Nu este greu a vedeà că din aceste două relaţiuni, cea mai veridică şi mai reală este a colonelului Guriţă. Insă nici din aceea nu putem aflà pozitiv soarta tuturor obiectelor descoperite la Conţeşti, căci pare a nu şi le fi împărţit de îndată fraţii Iamandeşti, de oarece chiar din cauza neînţelegerii ce s'a iscat atunci între dânşii, obiectele aflate nu au putut rămâneà toate tăinuite. Ajungând faptul la auzul ispravnicului, care erà pe atunci un d. Vârnav, acesta se duse la faţa locului împreună cu un ofiţer rusesc, adjutant al Comandantului general al oştirilor de ocupaţiune, admiralul Ciceagof; ei obţinură, după cum se crede, dela Ioniţă Iamandi, (carele apoi a trecut în Basarabia, unde i s'au şi dat

moşii), trei din principalele obiecte descoperite în bolta de pe coasta Podrigăi. Acestea încă şi până azi se află păstrate în Muzeul Ermitagiului. Ele sunt cele următoare:

1. O tavă rotundă de argint de 0m,56 diametru, care aflându-se foarte stricată în mai multe locuri, s'a bătut în ţinte pe o placă rotundă de argint de aceeaşi mărime. In centrul tăvii este o rozetă de fine arabescuri în octogone, rotocoale şi romboide, formate din ramuri înfoiate; acestea sunt toate lucrate cu dalta şi formează un cerc de 0m,165 în diametru. Suprafaţa tăvii este netedă, dar săpăturile de pe buza-i împrejmuitoare, care buză este teşită şi nu are mai mult decât o lărgime de 0m,075, se împart în şease scene de vânătoare diferit grupate şi despărţite între ele prin şease mici medalioane, reprezentând fiecare un cap de bărbat tânăr. In acele scene, din care unele se reproduc de câte două ori, se văd sau Centauri armaţi cu brazi sau ostaşi călări şi pedeştri purtând spade şi scuturi şi combătând cu fiare sălbatice, sau în fine animale domestice trăind în pace sau în luptă cu patrupede mai mult sau mai puţin feroase. Chipurile sunt toate foarte mici şi, fără de a socotì lacuna lăsată de o frântură a vasului, numărul figurelor nu este mai puţin de vre-o cincizeci oameni, centauri, lei, urşi, leoparzi, mistreţi, cerbi, cai, boi, capre, iepuri şi altele, cu care se amestecă un mare număr de copaci. Este o decoraţiune cinegetică cum se obicinuiau foarte mult pe timpul imperiului mijlociu al Romanilor, adică prin secolii învecinaţi cu naşterea creştinismului. Caracterul şi practicele artistice nu desmint o asemenea atribuţiune cronologică. Acest obiect, care este neapărat una din cele trei tăvi, menţionate în descrierea colonelului Guriţă, poartă în colecţiunile Ermitagiului No. 413; el până acum n'a fost încă reprodus nici în desemn, nici în fotografie, dar noi îl vom face să figureze printr'o reproducere foarte exactă, în marea noastră scriere franceză asupra *Tesaurului dela Petroasa.* Este curios de observat că diametrul tavei de argint dela Conţeşti este identic cu acela al tăvei de aur dela Petroasa.

2. Un vas de argint în forma unei mici gălete, unui hârdiaş sau unei căldăruşe cu toartă mobilă, pe suprafaţa căreia se văd figurate în relief trei scene erotice din mitologia greacă reproduse cu fineţă şi graţie; aceste sunt: Hilas favoritul lui Hercul, furat de nimfele de pe râul Ascanios; Dafne surprinsă scăldându-se de Apolon însoţit de Amor, ce sboară cu o faclă în mână; în fine Leda în picioare sărutată de lebăda ce ascunde pe zeul Joe, şi pe care o susţine un mic Amor.

Pe buza şi la poala vasului este un ornament de frunze şi de flori; toarta mobilă este săpată cu un şir de boabe. Pe fundul căldăruşii se văd nişte litere nedescifrate, însemnate cu puncturi (au pointillé [1]). Acest vas are o înălţime de $5^1/_4$

[1]) Această inscripţiune compusă de şapte semne foarte puţin regulate, cu greu s'ar puteà socoti a fi scrisă in una din limbile clasice (elenă sau latină). Mai multe ea se pare a se apropià şi prin forma unor litere şi prin neregularitatea lor, de inscripţiunile uşurel sgâriate pe fundul vaselor de aur de stil bizantino-barbar, care s'au descoperit la 1799 in ţinutul Torontalul din Banatul Timişoarei şi care se păstrează în Cabinetul de Antichităţi din Viena (Iosef Arneth, *Gold-und Silber Monumente*, 1850). Profesorul Franz Dietrich din Marburg (*Germania*, herausgegeben von Pfeifer, 1866 p. 177 et sq) declară că acele inscripţiuni bănăţene sunt formate din rune gotice, precum şi acelea de pe veriga cea mare de aur de la Petroasa, din muzeul nostru. Admiţând, că şi pe găleata dela Conceşti, Goţii din Dacia au înţepat cu acul literele de pe fund, oare conţin ele destinaţiunea acestui object, sau numele ultimului său posesor? Abia cutez din parte-mi a citi într'acea inscripţiune aşa de întunecată cuvântul foarte îndoelnic sau numele propriu *Ţibr ? os*, scris cu rune gotice sau antice litere germanice. Radicala *Ţiber*, care există în dialectul anglo-saxonic cu inţelesul de victimă, sacrificiu, ofrandă zeilor, a fost atribuită şi anticei limbe gothice de către mai mulţi filologi germani (I. Grimm *Deutsche Mythologie*, 3-a ediţiune, p. 35: Etmueler, *Halls, Alg. literat. Zeitung*. 1835 No. 224) cari au citit *ţibr* şi nu *aibr*, cuvântul prin carele, în Evangelia lui Mateiu (V 32) tradusă de Ulfilas este exprimată în gotic zicerea elenă δῶρον, dar: ἐὰν σὺν προσφέρεις τὸ δῶρον σου ἐπὶ το θυμιαστήριον... Iabai nu bairais aibr (sau ţibr) she in du hunsbastada...»). L. Diefenbach în dicţionarul său comparativ al limbelor gotice, urmând lui Grimm, alătură această radicală de cuvintele germane *zifer*, *gezifer*, *ungezifer*, care încemnează animale, vieţuitoare, şi de *zauber*, ermecător.

verşoce (0 m., 231) şi o greutate de 9 funzi (3 k. 691). In muzeul Ermitagiului poartă No. 431. A fost publicat de Raoul Rochette, *Choix de peintures de Pompéi* p. 199; de Kœhne în *Memoires de la Société Archéologique de St. Pétersbourg* t. I, pl. I, şi în fine în *Antiquités du Bosphore Cimmérien, conservées au Musée impérial d'Ermitage* (de Gille), St. Pétersbourg, 1854, pl. XXXIX. Este poate obiectul cel mai fin lucrat din cele trei care s'au păstrat din tezaurul dela Conceşti. Ceea ce ne miră totuşi este că nici relaţiunea colonelului Guriţă, nici aceea mai pompoasă şi mai amplificată a Săulescului, nu face menţiune despre forma acestui vas, în care cată, de voie de de nevoie, să recunoaştem una din *tablalele* sau unul din *paharele* de argint poleit despre care vorbesc târziii noştri raportori. In orice caz ni se pare că nu va fi lipsită de interes amintirea despre un vas aproape identic, prin forma, materia şi dimensiunile sale, care s'a descoperit, împreună cu alte obiecte romane, la 1814, în comuna Cuciurul-Mare din Bucovina, pe valea Coroviei, afluent al Prutului, care nu este foarte depărtat de pârâul Podriga. Căldăruşa sau *situla* bucovineană reprezintă în jurul a trei grupe de câte două zeităţi păgâne, despărţite sus prin ghirlande şi cunune atârnate; zeii, lucraţi într'un stil şi mai corect decât personagele mitice de pe căldăruşa dela Conceşti, sunt pe rând: Mars cu suliţa

---

Metodul de a scrie cu punturi de metaluri, mai cu seamă spre a însemnà numele fabricantului şi cătăţimea metalului, a fost întrebuinţat şi de Greci; ea s'a întins şi la popoarele scitice, căci într'un mormânt aflat în apropierea râului Donul, la iurta (cătunul) Migulinskaia, s'a găsit un fel de cănăţuie rotundă, sau năstrapă, de un stil cu totul barbar, pe care numele foarte straniu al meşterului: Σηβαν ο κουταρουλας εποίει (Sivan Kutarula a făcut) şi greutatea metalului XP MN (aur 48) sunt scrise *au pointillé* cu litere greceşti.

S'ar puteà foarte bine însă ca semnele de pe fundul căldăruşei dela Conceşti, să fie literile unei scrisori barbare, osebită cu totul de a Goţilor, precum sunt poate şi cele de pe vasele de aur bănăţene, pe care d-l Dietrich voieşte să le atribuie Goţilor sau Gepizilor, şi care totuşi par a conveni şi mai bine unor poporaţiuni slavice sau turanice, ca Iazigii şi alţii.

şi pavăza, şi Venus în largi veşminte frigiane, ţinând mărul în mână; Ercul cu pelea de leu, proptindu-se în bâtă, şi Minerva al cărui cap lipseşte, dar care e armată cu o îndoită secure; Diana, la care este trupul trunchiat, ca şi capul cânelui ei, şi Apolon răzimat pe un altar, cu lebăda la picioare, întinzând o ramură de dafin d'asupra unui tripod. Cunune de laur încing, sus şi jos, marginea găletei; pe fundul ei se văd cinci stampile ale fiscului bizantin care dovedesc că acest obiect a venit în Dacia în secolii târzii, în orice caz nu mai înainte de al VII-lea secol creştin. *Situla* bucovineană dela Cuciurul-mare, păreche, s'ar puteà zice, a *situlei* dorohoiene dela Conceşti, se află azi în Cabinetul imperial de antice din Viena; ea este reprodusă şi descrisă în operile următoare: I. Arneth *Die antiken Gold-und Silber-Monumente des K. K, Münz-und-Antiken-Cabinettes in Wien.* 1850, p. 78, n. 90, taf. S. VII; şi Dr. E. von Sachen und Dr. Fr. Kener, *Die Samlungen des K. K. Münz und Antiken Cabinettes.* 1886, p. 337 şi 83.

Astfel, aceste două interesante unelte de orfaurărie antică, aflate amândouă pe pământuri româneşti şi în localităţi foarte apropiate una de alta, au ajuns a împodobì muzeele din capitalele Rusiei şi Austriei. Nu este un fapt fără de interes de a constatà existenţa, pe aceeaşi vale a Prutului de sus, a acestor două obiecte romane aşa de asemănate, făcând parte fiecare din mobilierul unei catacombe funerare. Hârdăiaşe de metal mai prost sau chiar şi de lemn cu cercuri, cu mânere, cu capace şi cu ornamente exterioare de fer ori de bronz, s'au aflat într'un mare număr de morminte ale Barbarilor de seminţie gotică, prin toate ţările unde ei au petrecut pe timpul marilor invasiuni.

3. Al treilea vas, şi cel mai mare, în formă de urnă sau de *hydrie,* este şi el de argint aurit şi se află descris, mai bine decât oricare alt obiect al comoarei, în ambele relaţiuni menţionate; el este nalt de 10 verşoace (0 m., 440) şi greu de 12 funzi (4 k,908). Acest splendid ornament al colecţiunii de antichităţi de argint ale Ermitagiului poártă acolo No. 373. Lucrarea relievurilor, deşi foarte fină în amănunţimi, este însă

mai puţin corectă, ca desemn, decât a vasului precedent; totuşi amândouă dovedesc o decadenţă în arta greco-romănă şi se par a nu fi mai vechi decât din al II-lea secol după Christos. Vasul se poate împărţì în trei porţiuni: gâtul sau capacul cu toartele, cari sunt rezimate jos pe umerii vasului, pântecele şi scaunul cu fundul lui rotunjit.

In partea superioară, care este cea mai îngustă, nu se mai vede omul călare care, după descrierea d-lui colonel Guriţă, ornà capacul; a rămas un simplu trunchiu cu solzi, un fel de copaciu de palmi, care ese din gâtul vasului.

De fiecare parte, un Centaur purtând pe umăr o oală, îşi reazimă picioarele de dinainte pe buza gurei[1]). Umărul vasului, pe care stau picioarele de din dărăt, represintă în relievo vânătoare de fiare sălbatice; ea se află mai mult sau mai puţin descrisă în relaţiunea lui Săulescu; de-oparte doi vânători în costum antic şi trei câni gonesc un porc mistreţ; de cealaltă, alţi doi vânători, din care unul cu glugă, *cucullus,* pe cap, tind laţuri unui cerb şi unei ciute. Pe pântecele vasului se vede, printre brazi sau ciparişi, o bătălie între patru Amazoane, din care trei sunt încălecate pe armăsari cu bogate podoabe, şi poartă satâre, *bipenne,* în mâni, şi între patru ostaşi greci cu coifuri, cu hlamide şi armaţi cu pale şi cu suliţe. Pe fund, sau împrejurul scaunului rotund, care e ornat cu perle, sunt trei Nereide şezând pe monstrii marini, adică un ţap, o panteră şi un cal, toţi cu coade de bălaur; nimfele ţin în mâni văluri umflate de vânt. Kœhne, în *Mémoires de la Société Archéologique de St. Pétersburg,* t. I. pl. II. a publicat o parte din aceste reliefuri; în marele op asupra *An-*

---

[1]) Vom observà aci că în Cabinetul de Antice din Viena se află un foarte frumos corp trunchiat de Centaur, de aur poleit, care pare asemenĭ a fi format toarta unui vas. Acest fragment a fost cumpărat la 1825 şi se vede că este mai unica remăşiţă scăpată dintr'o faimoasă descoperire de vase antice ce s'au găsit la 1811 în Falerii din Italia, şi care toate au fost topite. Încă din timpurile celor mai meşteri argintari ai Eladei, Centaurii erau foarte mult întrebuinţaţi pentru ornamentarea vasurilor de băut şi de turnat băuturile. Vezi în Pliniu bătrînul, Histor. Natur. Lib. XXXIII şi Jos. Arneth. *Gold und Silber-Monumente.*

tichităţilor Bosforului Cimmeric, tab. XL—XLII, ele sunt reproduse cu de-amăruntul.

Aceste trei vase încă existente din tesaurul dela Conceşti, în care, precum am zis, se recunoaşte lucrarea greco-romănă, presintă multă analogie cu bucăţile de orfăurărie ce s'au găsit în mormintele greco-scythice din Crimea şi din Rusia meridională. Existenţa boltei dela Conceşti şi a celorlalte obiecte de aur, giuvaieruri şi vase, precum şi sicriul de lemn ornamentat, stofele decorate cu poleituri, coroana cu petre scumpe, scheletul calului cu podoabe de aur, în fine chiar şi scenele lucrate în baso-relief pe vase, toate acestea îşi au semenele lor în bogatele morminte descoperite pe malurile septentrionale ale Mării-Negre şi mai cu seamă în movila Kul-Oba dela Kerci, în kurhanul (gorganul) Certamlâk de lângă târgul Nicopol pe Nipru, şi în tesaurul aflat acum vre-o două-zeci şi doi de ani la Hohlaci, lângă Novo-Cercask, în ţara Căzacilor de Don. (Vezi *Antiquit. du Bosphore Cimmérien,* t. I. introduction; un articol tipărit în limba rusă de d. Zabelin în *Drevnosti,* publicaţiune a Societăţii archeologice din Moscva, t. I. p. 71; *Comptes-rendus de la Commission Impériale d'Archéologie de St. Pétersbourg pour l'année 1864).*

Toate aceste comori funerarii, în care metalurile preţioase şi petrele scumpe abundau, au înfăţişat un curios amestec de obiecte datorite celei mai fine arte greco-romane, cu bogate podoabe şi unelte de un us şi de un stil sau barbare, sau orientale, cărora, în lipsă de un termen mai bine apropiat, li s'a zis *scitice.* O însoţire, cam analogă cu aceea, se recunoaşte şi în splendidele remăşiţe ale tesaurului dela Petroasa, care împodobesc muzeul nostru naţional din Bucureşti. Totul mă face dar a crede că, deşi n'am putut vedeà decât o tavă şi două vase de o lucrare greco-romană, din cele ce erau în bolta dela Conteşti, însă celelalte obiecte ce s'au aflat într'însa şi mai ales cataramele şi ornamentele de aur masiv, poate să se fi resimţit de oarecare influenţe în stil, în forme şi în subiectele figurate, influenţe cari sunt străine artei pure elenice şi care s'au întâlnit până acum în toate

sumptoasele morminte din ţările, odinioară barbare, ce stau situate la nord-vestul Europei şi în câmpiele Asiei nordice şi apusene. Despre bogatele morminte ce popoarele antice din acele părţi ale continentului nostru consacrau şi edificau regilor şi şefilor lor, ne vorbesc mulţi din scriitorii vechi. Erodot cel d'*întâiu*, care povesteşte atâtea minuni despre abundenţa de aur de care se bucurau Gherii, Arimaspii şi Sciţii, ne arată (lib. *IV*, 71) cum, la moartea regilor acestora, li se făcea o groapă, în care se depuneau, cu trupul mortului, acela al soţiei sale favorite, ale servitorilor şi al calului său, precum şi tot felul de ornamente şi de vase de aur; apoi d'asupra groapei poporul ridicà o movilă. Aceste uzuri ne sunt amintite încă de Lucian (Περὶ πένθους 14), de Serviu *Commentarii in Virgilii Aeneid.* V, 95) şi de aiţii.

Raportându-ne acum asupra mormântului dela Conteşti, vom găsì şi într'însul mai mult de un fapt care poate servì de probă la cele înaintate de autorii sus citaţi; să nu uităm iară, când auzim vorbindu-se despre splendoarea obiectelor ce conţineà acea boltă funerarie, cum că Erodot (lib. IV, 100 şi 104) ne spune că Agatirşii, cari locuiau pe marginea Sciţiei despre Istru, erau oamenii cei mai desfătaţi şi cei mai iubitori de podoabe de aur.

Trebue constatat însă că şi popoarele mai puţin avute din Europa occidentală, au menţinut obiceiul, contractat poate de dânsele mai înainte de emigraţiunea lor din Asia, de a se înmormântà cu armele, cu podoabele, cu sclavii şi cu caii lor. Multe morminte din timpii barbari şi chiar din primii secoli ai creştinismului, în Franţa, Germania şi în ţările scandinave, ne-au dovedit, la deschiderea lor, persistenţa acestui uz la popoarele de gintă teutonică, până şi în timpii regilor Merovingiani. Din aceste fapte pot naşte indoieli temeinice asupra naţionalităţii avutului răposat, căruia fu consacrată bolta funerarie dela Conteşti. Cât despre epoca la care ea aparţine, stilul vaselor ce se păstrează în St. Petersburg ne-ar da indicaţiunea mai mult decât probabilă, că mormântul ar fi cam din al II-lea sau al III-lea secoli ai imperiului roman.

Timpul nu mi-a permis a cercetà dacă nu cumva în arhivele muzeului imperial din St. Petersburg, s'ar puteà dobândì vre-o ştiinţă despre soarta celorlalte obiecte aflate în mormântul nostru dela Conţeşti; dar este greu a crede că se vor mai puteà aflà vre-odată, cel puţin unele din acele obiecte. Pare invederat numai că o porţiune, cel puţin egală cu aceea ce reprezintă cele trei vase duse în Rusia, au trebuit să formeze coroana de aur, podoabele şi cusuturile de pe veşminte şi de pe hamutul calului, în fine a treia *tablă* şi paharăle care, după toate aparenţele, au rămas tăinuite de răposatul Iordake Iamandi; cele mai multe din ele au trebuit să fie topite, altele poate împărţite, ca bunăoară cataramele ce se zic a fi în posesiunea d-lui colonel Pisoţki. Dar un fapt foarte curios, dacă nu cumva ar fi provenit numai dintr'o eroare sau o confuziune, este cel următor.

Mi se va permite a-l raportà aici, cu puţine îndreptări, precum l-am consemnat într'una din lecţiunile cursului de *Istorie a Arheologiei* ce am publicat la 1877 [1]:

«De pre unicele rămăşiţe cunoscute ale mormântului dela Conţeşti, eu nu-l puteam crede de altă origină decât romană sau eleno-scitică, precum sunt alte atâtea bogate morminte descoperite în movilele sau *kurganele* Rusiei meridionale.

«Dar se poate să mă fi şi înşelat. Vasele din Ermitagiu sunt negreşit romane or grece: însă, ele luate fiind poate ca pradă de răsboiu, au putut face parte, în bolta dela Conţeşti, din podoabele unui mormânt mongolic sau tătăresc din al XIII-lea secol. Şi iată cum ar fi fost aceasta.

«Răposatul vornic Alexandru Sturdza Miclăuşanul, părintele învăţatului nostru numismat d-l Dimitrie Sturdza, a păstrat cu indicaţiune că provine din vestitul mormânt dela Conţeşti,

[1]) Volumul acela, care nu va fi retipărit d'ocamdată în prezenta culegere de *Scrieri literare şi istorice ale d-lui A. I. Odobescu* poartă titlul: *Curs de Archeologie. Istoria Archeologiei, Studiu introductiv la această Ştiinţă; Prelegeri ţinute la Facultatea de litere din Bucureşti. I. Anticitatea, Renaşterea. Bucureşti,* (libr. Socec şi Comp.) 1877, 1 vol. în 8⁰, de 766 pag. Vezi *Lecţiunea XII*, p. 567—572.

o mică foiţă lungăreaţă de hârtie de bumbac (10m,20 lungime, 0m,7 nălţime), văpsită negru şi scrisă pe patru rânduri cu litere albe. Examinând aceste litere la Academia Română unde d-l Sturdza a depus acea curiozitate, m'am putut încredinţà că sunt caractere curat tibetane, de cele care aduc foarte mult cu literile *devanagari*, scrisoarea clasică a literaturei sanscrite.

«Cu ajutorul publicaţiunilor lui Schmidt din *Memoriile Academiei de Ştiinţe dela St. Petersburg* (anul 1840, vol. IV, p. 126), am putut regăsì textul de pe foiţa d-lui Sturdza, chiar în capul unui tractat liturgic al religiunii budiste, scris în limba tibetană.

«Se ştie că legea quasi-monoteistă a lui Buda, care a fost în India, către bramanism, ceea ce creştinismul a fost, în occident, către legea lui Moise, s'a răspândit preste mai toată Asia, începând de acum vre-o două mii de ani. Dela al VII-lea secol încoace, ea îşi are centrul ei oficial în Tibet, unde marele pontifice budist, Dalai-lama, ocupă o poziţiune cam analoagă cu a Papei din Roma. Cărţile Budiştilor, compuse mai întâi în limba sanscrită, au fost traduse în cea tibetană şi scrise cu nişte litere imitate, precum am spus, după cele *devanagari*. Popoarele nordului asiatic, care par a fi trăit fără de a urmà o anume religiune, până în timpul când Gengiskan le-a întrunit spre a constituì cu ele groaznica putere a imperiului Mongol, au adoptat succesiv credinţele budiste, pe care Kabilai-kan, protectorul lui Marco-Polo, le-a decretat ca religiune de Stat, aducând din Tibet preoţi sau *lamai* pentru instruirea poporului şi cu dânşii împreună, cărţile liturgice tibetane, din care parte, mai apoi, s'au tradus şi în limba mongolă. Tibetana însă, rămase mult timp ca limbă consacrată a cultului budist la Mongoli, precum e cea latină la Catolici şi elena la Grecii moderni.

«Nu e locul de a ne întinde aci asupra doctrinelor metafizice ale religiunii lui Buda, care reduce ştiinţa supremă la o anihilare completă a individului şi la o întreagă absorbire a sa în marea divinitate a Universului; pentru explicarea tex-

tului nostru, însă, vom spune numai că această doctrină, numită pe sanscrit *Pragina-Paramita,* adică complexul cunoştinţelor şi practicelor religioase ce conduc la perfecţiunea absolută şi constitue pre omul ajuns mai presus de toată ştiinţa, se coprinde în cuvântul sanscrit *Yama*, ce însemnează «mijlocul de a ajunge». In imensa literatură liturgică a Budiştilor există trei feluri de *Yama:* cea mică, cea mijlocie şi cea mare, numită *Mahayana.* Intreaga doctrină budistă, zisă *Pragina-Paramita*, e pe deplin coprinsă numai înt'aceasta din urmă, care şi este adevărata sfântă Scriptură a acelei religiuni. Dar acea carte multiplă se compune ea însăşi dintr'un foarte mare număr de foarte voluminoase *sutra* sau tractate metafizice speciale; cea mai de căpetenie dintre *sutralele* Muhayamei e scrisă tocmai în una sută de mii de *sloka,* sau versuri gemene, după cum se obicinuesc în poetica indiană; ea se numeşte, în limba tibetană *Iùm*; dintr'însa s'au făcut două prescurtări, una de 25.900 de *sloka*, şi cealaltă de 8.000. Dar, spre a scurtà şi a se ferì de aşa de multe şi lungi desvoltări abstracte, pe care nu le poate preţuì obştea credincioşilor, s'a făcut un rezumat al doctrinei Pragina-Paramita, într'un fel de breviar sau ceaslov, un fel de mic *Iùm* sau *Iúm-ciung*, carele poartă în Tibet şi numirea semnificativă de *Dorge-Ciodpa*, adică «tăietorul de diamante», prin care se caracteriză şi preţul şi dificultatea învăţăturilor şi practicelor, atât sufleteşti cât şi trupeşti, ce se dobândesc din studiul acelei mult venerate cărţi.

«Titlul amănunţit, în limba sanscrită, cu traducţiunea sa în cea tibetană şi cu invocaţiunea iniţială a acestui mic tractat liturgic, compun chiar inscripţiunea făşioarei noastre, al cărui înţeles se reduce cam la frazele următoare:

Veneratul tractat liturgic din care se învaţă doctrina biruitorului desăvârşit sau a tăietorului de diamante, care a ajuns mai presus de ştiinţa supremă. Inalţ cu respect rugăciunile mele către toate manifestaţiunile lui Buda şi către toţi sfinţii budişti.

«Dacă acest document, ce se zice a fi dela Conţeşti, nu ne-ar spune decât ce este scris pe dânsul, apoi importanţa

lui ar fi minimă; dar mai mult decât coprinsul său, ar fi importântă acea provenienţă cu totul extraordinară.

«Cronicele secolului de mijloc vorbesc cu groază despre năvălirea ordielor tătăreşti, conduse de Batii-kan, căpetenia Mongolilor din Kapciak, în Rusia, în Polonia, în Ungaria şi în ţările noastre, la anul 1240. Pustiirile lor, în timp de doi ani, au ameninţat Europa întreagă, când deodată ordiele s'au tras înapoi, mărginindu-se în părţile cucerite ale Rusiei. Iată ce aflăm despre trecerea lor pe la noi, în analele scrise persieneşte, la anul 702 al Egirei (1302 după Chr.), pentru sultanul Mahmud-Gazan-Kan, de medicul din Hamadan Fazel-Ullah-Raşid, carele a consultat toate cronicele mongolice, redactate de învăţaţii chinezi, indieni, uiguri, kipciaki şi alţii.

«La viaţa împăratului mongol Ogotai, găsim într'un capitol intitulat «despre principii din Deşt-Kipciak sau din câmpiile Rusiei», cele următoare, în care descoperim lesne, sub alterările pronunciaţiunii orientale, numiri geografice şi etnice din părţile româneşti:

Pe la mijlocul primăverei (anul 1240), principele Batei, cu fraţii săi, şi principii Cadan, Buri şi Bugiek, (după ce cucerise ţara celor trei fii ai lui Vladimir), trecură munţii spre a intrà în ţara Bularilor (Bulgarilor?) şi a Başghirzilor (Săcuilor?). Orda, carele înaintà pe dreapta, trecând în ţara Ilautului (Oltului), văzù venind în contra-i pe Bezerenban (banul Basarab) cù oştile sale; acesta fu biruit. Cadan şi Buri, cari se îndreptase împotriva Sasanilor (Saxonilor-Saşilor), îi învinse în trei bătălii. Bugiek străbătù munţii acestei ţări ca să intre în Kara-Ulag (ţara Românească), sdrobì popoarele Ulag (Vlahii, Românii), trecù munţii Babakberk (?) şi intră în ţara lui Micislav (?), unde biruì pe inamicul care-l aşteptà. Aşa dar, principii, umblând deodată pe cinci căi diferite, coprinseră toată ţara Başghirzilor, a Maghiarilor şi a Sasanilor, al căror rege Kelor (Kiraly, pe ungureşte *rege*) o luă la fugă. Apoi ei petrecură vara pe malurile Tiseî şi ale Tunhei (Dunării).

«Nu este imposibil ca, pe când se întâmplau aceste repezi şi spăimântătoare cuceriri, vreo căpetenie mongolă să fi murit pe malul Prutului, şi, cu toate că cronicele locale spun că Tătarii de atunci îşi strămutară la întoarcere morţii în ţinuturile lor asiatice, apoi tot ce s'ar puteà admite e că, în

coasta dela Conţeşti, a fost înmormântat după uzurile tradiţionale ale popoarelor scite şi ale budismului, kaganul sau mârzacul căruia se va fi pus în bolta-i funerară, calul cu hamutul său, armele şi podoabele-i cele preţioase, vasele adunate de dânsul ca pradă, şi în fine sentenţe şi texturi liturgice, scrise în limba religiunii cu litere albe pe fâşii de hârtie negrită, preçum s'au mai găsit şi altele, pe la 1721, în ţara Kalmucilor, şi cum sunt încă cele dovedite, la popoarele Asiei nordice şi centrale, de către învăţatul Pallas şi de către mai mulţi exploratori moderni».

Aceasta ar fi o ipoteză admisibilă când am puteà rămâneà cu desăvârşire încredinţaţi că, în calificarea hârtioarei căpătată de răposatul mare-vornic Sturdza, nu s'ar fi strecurat vreo eroare sau o confuziune, care să amestice un document cu totul medieval sau poate şi modern, într'un mormânt antic ale cărui rămăşiţe netăgăduite poartă un caracter cu totul deosebit. Niciuna din relaţiunile folosite de noi, pentru descrierea descoperirii dela Conţeşti, nu pomeneşte despre scrisori ce s'ar fi aflat într'însa, şi, dacă profesorul Săulescu spune la un loc că vasul cel mare, pe care el îl poreçleşte «sarcofag», aveà pe dânsul «oarecari inscripţiuni, în ce limbă nu se ştie», este netăgăduit că acest fapt se reportă la caracterele, într'adevăr neexplicabile, cari se văd impunse cu acul pe fundul vasului al doilea, adică acelei *situle* sau căldăruşe, pe care suntem siliţi să o recunoaştem, în relaţiunea mai explicită a colonelului Guriţă, ca una din cele trei *tablale* de argint aurit, despre care acesta face menţiune. Cu greu ne vine a crede că a existat în bolta dela Conţeşti o amesticătură aşa de curioasă cum ar fi, bunăoară, alăturarea unor podoabe de corp şi de călărit fabricate cu aur, după stilul cu totul barbar al orfăurăriei mongole sau turanice, din care se găsesc aşa multe şi bogate specimene în movilele Siberiei, acestea, zicem alăturate cu cele trei vase făurite cu argint aurit de pre modèle cu totul greco-romane. Apoi cum s'a făcut ca numai acestea să se fi păstrat dintre toate obiectele acolo aflate? Este oare de presupus că ofi-

ţerul delegat de admiralul Ciceagof, să fi ales pentru Muzeul Imperial numai ceeace erà de stil clasic, ca singurele obiecte demne de a figurà într'o adevărată colecţiune de antichităţi? Sau fost-au numai aceste obiecte în posesiunea aceluia dintre fraţii Iamandi, carele s'a înduplecat a le cedà autorităţii, pe când celălalt a ţinut tăinuite vasele şi podoabele ce aveà în mâini? Acestea au trebuit să fie: coroana şi giuvaierurile de pe schelet, ornamentele hamutului de cal, in fine una din tablele rotunde şi câteva pahare. Cât despre trofeul cu armatură, ţevîle răsuflătoare şi cloşca cu puii, acestea învederat n'au avut vreodinioară fiinţă decât în închipuirile fantasticului anticar G. Seulescu. Dar şi chiar de ar fi fost, ele nu ne repoartă câtuşi de puţin mintea spre antichităţi asiatice.

Clătind aceste felurite prepusuri, la care a dat naştere însemnarea, poate eronată, de pe fâşioara d-lui D. Sturdza, ne oprim mai de preferinţă la idea că mormântul dela Conţeşti va fi fost, poate nu cu totul contimporan al fabricării vaselor greco-romane ce s'au găsit într'însul, dar cel puţin nu aşa depărtat de acea epocă, încât să fim nevoiţi a închipuì o ciudată însoţire, o amestecare până acum pomenită a două graduri de cultură, aşa de tare despărţite unul de altul şi prin timpi, şi chiar prin natura popoarelor la care, într'această unică împrejurare, le-am găsit întrunite.

Este mult mai firesc lucru şi mai obişnuit de a aflà rămăşiţe grece şi romane în mormintele acelor Barbari cari au jăfuit imperiul bizantin prin cei dintâi secoli ai erei creştine. Lor ne simţim mai aplecaţi a le atribuì *Mormântul crăiesc* de pe coasta Podrigăi, pe care şi-l pot disputà, graţie concursului de presupuneri şi de analogii semnalate de noi până aci, sau anticele poporaţiuni eleno-scitice ale Daciei despre nord, sau urmaşii probabili ai acestora, legionarii şi colonii Romani, cari se vor fi întins prin munţi până dincolo de Bucovina, sau Goţii, cari, la un moment, şi-au răslăţit împărăţia dela Caucas până la Tisa, sau in fine, ca o singularitate ne mai auzită, Mongolii budişti din al XIII lea secol al erei creştine. In favoarea acestora dă oare-care bănueli numai în-

doelnica făşioară de hârtie tibetană; pe când, din contra, în sprijinul fiecăruia din celelalte trei popoare ale antichităţii se rostesc limpede şi curat cele trei splendide vase de argint existente, bine chezăşuite, cât despre a lor proveninţă, purtând în sine caracterele lămurite ale artei greco-romane din prima treaptă a scăpătării ei, şi dovedind prin urmare că sunt mai mult sau mai puţin contimporane cu fie-care din acei vechi locuitori succesivi ai malurilor Prutului, din ţinuturile nordice ale Moldovei şi ale Bucovinei.

De ce oare, mai ales, n'am crede că acelaş popor european, carele până în timpii medievali ai imperiului bizantin, a practicat pretutindeni obiceiele funerarii ale Barbarilor asiatici, ar fi lăsat în morminte de ale lor, atât în Conţeşti cât şi la Cuciurul-mare, bogate veşminte, podoabe şi vase? Intre acestea din urmă ar fi să se socotească şi căldăruşele sau hârdăiaşele de argint, *situlæ* cu subiecte mitologice, căpătate, răpite sau moştenite dela Romani; ca metal şi ca artă, ele sânt negreşit nepotrivite la preţ, dar ca formă sânt tocmai la fel cu alte multe căldăruşe care s'au găsit alături cu schelede, de Goţi, de Franci ori Saxoni, astrucaţi sub pământ cu hainele, cu giuvaerele, cu armele şi cu uneltele lor rituale.

De cum-va s'ar mai află în fiinţă vre una din podoabele scoase fără tagă din cripta dela Conţeşti şi-care să se deosibească în mod caracteristic de cele trei frumoase vase romane, — *discus situla* şi *hydria,* — din muzeul Ermitagiului, numai acel nou contigent ar puteà să tragă cumpăna cu tărie în partea uneia din celelalte ipoteze.

III.

Biserice memorabile, cruci, silişti şi alte ruine.

Nótiţele venite dela învăţătorii săteşti asupra unor aşezăminte vechi sau ruinate, care sunt sau par mai mult a fi din timpii voevozilor moldoveni, se află foarte bogat completate în descrierea judeţului Dorohoi, lucrată de d-l inginer Fili-

pescu-Dubău. Vom extrage dar indicaţiuni numeroase din aceastǎ scriere, fără însă de a ne atinge de acele părţi dintr'însa, unde autorul vorbeşte despre originele mai multor vechi familii moldoveneşti, nici de aceleà în care dă amănunte asupra evenimentelor politice petrecute cu siguranţă sau presupuse a se fi petrecut în diverse localităţi din ţinutul Dorohoi. Vom începe cu plasa în care se află situată capitala.

Plasa Coşula. **Dorohoi.** — Aci vom semnalà ca monumentul cel mai interesant din toate punturile de vedere *biserica sfântului Nicolae*, clădită de Ştefan-cel-mare, spre aducere aminte de bătălia ce ei câştigase asupra Polonilor, pe câmpii dela Ionăşeni şi dela Vârful-câmpului, pe malul Siretului. In acea biserică se şi văd zugrăviţi pe păreţi, ca ctitori ai ei, marele voevod (asemenea cu portretul din biserica Sft Nicolae din Iaşi), soţia sa Doamna Maria şi fiii lui, Bogdan, Ştefan şi Petru voevozi. Exteriorul edificiului în cea mai mare parte are păreţii netencuiţi şi lucraţi cu peatră cioplită şi cu cărămizi mari, din care o parte sunt smălţuite. El ni se prezentă cu două rânduri superpuse de scobituri boltite în care se zice a fi fost zugrăvite chipuri de sfinţi; dar astăzi toată acea decoraţiune externă este foarte degradată; ceea ce a rămas mai aparent consistă într'un mare număr de medalioane de teracotă smălţuită în diferite nuanţe care trec dela galbinul cel mai palid, prin galbinul închis, până la cafeniu şi până la tonurile cele mai variate ale verdelui: prăzuliu, întunecos şi chiar bătând în albastru. Fiecare din aceste medalioane reprezintă în relief câte o emblemă; printre acestea am observat, în colecţiunea d-lui André Lecomte du Nouy, carele a desemnat atât exteriorul bisericei cât şi o parte din decoraţiunile ei, o curioasă feară cu patru picioare, cu ghiare şi cu aripe de vultur, cu coadă de balaur, cu semne foarte accentuate de virilitate şi cu cap de om spân, purtând pe creştet o largă coroană. Pare a fi *hierbul* unei poporaţiuni, unei localităţi ori unei familii nobiliare. Mai toate acele interesante medalioane smălţuite au un diametru ca de 0m., 16. Biserica se aflà odinioară în-

cinsă cu casele domneşti ale căror temelii de peatră s'au găsit sub pământ în jurul ei.

Dimăchenii. — Tot referitoare la epoca lui Ştefan-cel-Mare, există tradiţiunea că acest Domn a clădit pe lacul cel mare din apropierea târgului Dorohoiu şi care poartă numele de Iezer, o moară al cărei venit erà închinat bisericei Sf. Nicolae; apoi se zice iar că, în jos de Iezer, pe moşia Dimăchenii, dânsul a înălţat acea iezătură sau zăgaz gigantic, înalt de doui stânjeni şi larg de peste 13 stânjeni la buză, care poartă şi acum numele de *Iazul lui Ştefan-cel-Mare*, şi care, la un singur loc, are o ruptură, prin care trece apa Jijiei. Insuşi Iezerul are o legendă ce o povesteşte cu deamăruntul d. Filipescu; în rezumat ea consistă în a crede că un schit de călugăriţe existà odinioară pe acest loc şi că a fost cufundat în apă, după cererea a însăşi maicelor ameninţate de vrăjmaşii ţării. Acolo, zice-se, ele trăesc încă, sunând noaptea clopotele şi cântând ale lor rugăciuni. Acestea le-ar fi aflat oarecând un îndrăzneţ boier Condea, carele a izbutit a prinde în năvod pe tânăra, frumoasa şi palida stariţă a schitului cufundat. Ai zice că e legenda unei *Loreley* germane. La Dimăcheni se spune iar că au fost biserică şi curţi domneşti ale lui Ştefan-cel-Mare, pe care apoi le-a preînoit vestitul hatman Balica.

Corlătenii. — In localitatea ce poartă încă numirea de *Vatra-Târgului*, se presupune a fi fost odinioară târgul *Fălcienii* cu biserică săsească; ceeace se confirmă prin ruinele care se găsesc sub pământ când locuitorii ară sau sapă şanţuri. Pe o culme se vede o platformă, unde sunt urmele unei fortificaţiuni de pământ, în formă de trapez şi înconjurată cu un şanţ adânc de $^1/_2$ stânjen, şi larg de $2^1/_2$ stânjeni, cu ţărâna pusă în val pe partea din lăuntru. Cuprinsul intern este o suprafaţă de 53 m. lungime şi 40 m. lăţime, cu o singură deschizătură spre S. Acest loc se numeşte *Cetatea*.

Miclăuşenii. — Se află un loc numit «*Siliştea-veche*», pe

coasta unei văi mușchioase, unde se găsesc câteodată resturi ce dovedesc urmele unui sat. Numirea lui nu s'a păstrat.

Brăeștii. — Osebit de movilele despre care a fost mai sus vorba, în această comună, d. Filipescu a constatat punturile următoare: «*Vatra-tabără* în pădure, despre care tradițiunea poporană spune că aici a fost tabăra unei oștiri în vechime; *Palanca*, nu departe de tabără, cu mai multe urme de gropi, în care s'au păstrat proviziunile pentru oștire, și în care sătenii își ascundeau avutul în timpi de năvăliri; și *Temeliile*, resturi de zidărie, în pământ ale caselor unui Gorovei, carele pribegind, casele i s'au ars din întâmplare».

In privința schitului **Gorovei**, din această plasă n'avem nimic alt de zis decât că a fost întemeiat la anul 1742 de un Ion Gorovei și că el nu conține nimic interesant din punctul de vedere arheologic.

Prăsteștii. — «Remarcabile sunt acolo: 1. *Temeliile*, resturi vechi de zidărie, de care spune tradițiunea poporană că odinioară ar fi fost biserică săsească, fără să se poată ști când și cine a făcut-o, nici când și cine a stricat-o; 2. *Rădicătura-mare*, în pădure, este o movilă întinsă, de asupra căreia sunt niște rămășițe de fundamente despre care se zice, în partea locului, că ar fi fost o întăritură, dar nimic alt nu se știe». Această ultimă indicațiune a d-lui Filipescu, 'și-ar fi găsit poate un loc mai potrivit în prima parte a notițelor noastre. O altă observațiune de făcut este că ruinele de biserică poartă adesea, în regiunea aceasta, numirea de *biserică săsească*.

Văculeștii. — Pe valea Cobilei, este un loc ce se chiamă *Siliștea Călugărească*, unde se crede a fi fost un sat mare și o mânăstire; iar pe coasta și pe șesul din dreapta Jijiei, despre Dimăcheni și Corlătești, un alt loc poartă numirea de *Siliștea-Veche*, și asemeni se zice că a fost acolo sat mare. Amândouă aceste sate s'ar fi răsipit în războaele cu Tătarii.

Plasa Berhometele. — **Dârsca.** Pe comuna Dârsca, la răsărit de sat se vede o siliște, pe care în vechime a fost un sat cu acelaș nume; tot acolo se află un loc de altar, cu-

noscut prin două pietre rotunde, late de patru palme (1 m., 11) şi groase de o palmă (0m.,27), care stau culcate [1]).

Vlădenii. — Spre apus de Dârsca, pe poala colnicii despre Molniţa, este cătunul Vlădenii, unde şi acolo, în spre răsărit şi miazăzi de biserică, se află o silişte ca de 40 fălci (572,000 m. p.); după spusa bătrânilor a fost în acel loc un sat mare, unde se cunosc acum ruine de case şi gropi de pivniţe.

Pârâul Negru. — Asemeni şi în această comună, spre apus de cătunul Vlădenii, se cunosc urme de silişte veche, unde se zice că a fost un târg mare cu numele *Vlădenii*, răsipit de duşmani, în timpi de bătălii.

Gremeştii. — Aci este pe un deal *o tabără* unde se văd multe săpături, şi în partea locului se pretinde că acolo au tăbărit oştirile pe vremea războaelor lui Ştefan-cel-Mare cu Ungurii.

Ionăşeni. — Pe câmpia acestei moşii către satul Vârful-Câmpului se află locul de războiu unde Ştefan-cel-Mare a bătut, la 1492, pe Cazimir regele Poloniei. Dela cătun mai la vale, se cunoaşte un vechiu cimitir, de-alungul Siretului; acolo a fost clădită şi o biserică, din ale cării temelii s'au scos piatră şi oseminte omeneşti. Prin cimitir se găsesc şi lespezi mormântale ale căror inscripţiuni sunt acum cu totul şterse.

Vârful-Câmpului. — Tot pe malul Siretului, dar către cătunul Dobrovăuţi, unde se află şi lunca Zamoştiei, există asemeni un loc ce poartă numirea de cimitir vechiu; când râul surpă malurile, se văd adesea, oase de morţi, dar aci urme de biserică nu-se disting.

Spre N. însă este o silişte veche.

Rudeştii. — Pe părâul ce trece prin acest cătun este clădit un vechi pod foarte solid de peatră, care nu are nici o inscrip-

---

[1]) Complectăm aci prin oarecare amănunte interesante, adaose de d. Filipescu Dubău, cele ce am zis la § I despre movilele din Dârsca:

«*Movilele Breazului* spre N. dela sat, una pe vârful şi «alta pe coasta «ostică a dealului, înalte încă peste $1^1/_2$ stânj., ambele prăbuşite la vârf «semn că au fost deschise şi cercetate».

ţiune, dar i se zice *Podul lui Tăutu* şi se crede că este întemeiat chiar de logofătul Ion Tăutu, depre care vom aveà îndată a vorbì maį pe larg.

Bălineşti. — Comuna Zamoştia se află la împreunarea Siretului cu Molniţa; în cătunul Bălineşti, care face parte din această comună, spre nord şi pe malul deluros al Şiretului, se află o biserică demnă de atenţiune, sub patronagiul St. ierarch Niculae; ea e zidită de logofătul Ioan Tăutu pe la anii 7007 dela facerea lumii, Decemvrie 6 zile, (1498), după cum se constată dintr'o inscripţiune săpată pe o tablă de peatră, ce stă aşezată în zidul de-a dreapta bisericei, spre mieazăzi, la o înălţime de un stânjen şi jumătate (3 m., 35); această inscripţiune este în limba slavonă şi memorează despre Ştefan Vodă, fiiul lui Bogdan Vodă; biserica e de formă lunguieaţă cu absidele sau fundurile poligonale; temelia, la o înălţime de un metru dela pământ, e clădită cu două rânduri de pietre cioplite; în sus, trupul bisericei e făcut cu cărămidă mare şi solidă, însă unghiurile sunt şi ele încheiate cu piatră cioplită, precum este şi brâul de sub streaşină în jurul bisericei; tocurile dela uşi şi ferestre sunt şi ele de piatră cioplită cu nervure sau ciubuce; ele se încovoaie sus în arcuri. Bolta centrală a bisericei, care este susţinută pe arcuri de piatră, e astăzi în parte dărâmată, fiind acoperământul cu totul spart, astfel încât apa ploilor străbate înlăuntru. Tencuiala a dispărut mai pretutindeni pe dinlăuntru ca şi pe dinafară, lăsând însă a se vedeà că păreţii externi, precum şi cei interiori, au fost zugrăviţi cu chipuri de sfinţi. Zidul se vede mai pretutindeni gol, iară la bolţi se disting nişte olane, dispuse simetric şi îngropate cu ipsos în zid; pe ale lor funduri smălţuite se cunoaşte foarte bine marca Moldovei, adică zimbrul, steaoa, doui delfini şi o femeie. Această biserică în întregul ei, pare a nu fi încercat vreo restauraţiune radicală, deşì mult timp a fost părăsită şi supusă la vandalismul păgânilor, cari au pătruns cu suliţele lor chipurile sfinţilor. Se ştie numai că, pe la anii 1763, un oarecare boer, jignicerul Eremia Bahrinescu din Bucovina, devenind prin însurătoare

proprietar al cătunului Bălineşti, a reparat acoperământul şi tâmpla (catapeteazma) acestei biserici.

Clopotniţa, rezemată pe patru pilastri de piatră cioplită, d'asupra cărora păretele se încovoaie în arc, este şi ea zidită de cărămidă cu unghiurile de pieatră.

În interiorul bisericei în partea dreaptă a păretului ce desparte corul de amvon, se văd zugrăviţi logofătul Ioan Tăutu[1] cu soţia sa Margareta şi cu fii lor Petraşcu, Ioan şi Anastasia. Chipurile sunt acum în rea stare de oarece au fost negreşit udate şi şterse de ploi. Logofătul Tăutu este reprezentat dând să îngenucheze dinaintea unei mici efigii a bisericei sale. Celelalte personagii sunt înf'ţişate, în partea opusă, în proporţiuni mai mici decât dânsul. Aceste chipuri ctitoriceşti, precum şi lespezile mormântale din biserică, au fost decopiate la anul 1882 de d. pictor Bucevski din Cernăuţi pentru Muzăul din Bucureşti şi pentru Academia Română unde se află acum depuse acele còpii.

---

[1]) Despre portretul logofătului Ioan Tăutu, zugrăvit pe păreţii bisericei dela Bălineşti, vorbeşte d. V. A. Ureche într'o notă arheologică din *Buletinul Instrucţiunii publice* pe 1865 şi 1866, pag. 519, unde îl pune în comparaţiune cu un medalion sculptat, care reprezentă pe ilustrul cronicar, logofătul Miron Costin, şi care medalion se află în Bucovina. D-lui se exprimă precum urmează: La biserica Bălineşti, acum numai nişte ruine în Moldova, există, cum se ştie, o zugrăveală a fresco din secolul al XV-lea, reprezentând pe logofătul Ioan Tăutu şi pe soţia sa, ctitorii acei biserici. Dacă amintesc această zugrăveală este spre a arătà că aflăm între portretele lui Tăutu şi Miron, unele asemănări extraordinare în costum şi poză, şi multe chiar şi în fizionomii. În adevăr, la ambii aflăm acelaş superb costum veneţian, în acelaş mod brodat, aşa că am fi autorizaţi a conchide că acest costum erà ceea ce am puteà numì azi o uniformă de *logofăt mare.*

Portretul lui Tăutu fiind cu colori, bine am puteà stabili şi colorile costumului lui Miron. Aşa culoţii la Tăutu sunt cărămizii, haina dedesubt roşie deschis şi cu capetele bordate cu cacom ; cingătoarea cu paftale, care aceste numai diferesc cevà la ambele portrete ce comparăm. Pe d'asupra, un fel de manta cu mânecele despicate, cu guler de blană de samur. Coloarea stofei brodată cu aur, este la Tăutul albăstrie. În cap un toc cu brodărie de aur în arcade. Comparând ambele portrete din privirea fizionomiei, se vede îndată predominând acelaş tip, acelaş

In peristil se văd zece morminte, care să cred a fi boltite; şeapte sunt spre răsărit, acoperite cu lespezi de piatră cioplită, în lungime ca de un metru şi jumătate şi gravate cu inscripţiuni slavone; decopiându-le precum am spus d-l Bucevski, prea sf. sa părintele episcop Melhisedec le-a publicat şi le-a comentat în volumul său *Notiţe istorice şi arheologice, adunate de pe la 48 mânăstiri şi biserici antice din Moldova,* (Bucureşti, 1885; p. 292—296). Acelea sunt: al lui Ioan Tăutu, logofăt al lui Ştefan Voevod, din 1501; al fiului său Teodor, din 20 Septembrie 1484; al altui fiu al său Petru din aceeaş zi; al fiicei sale Vasilica, din 18 Septembrie 1495; al doamnei sau kneghinei Maria, muma lui Dragotă Tăutovici, din 23 martie 1499; al Mariei, kneghinei, soţia lui I. Tăutu logofătul, din 29 Septembrie 1500; şi în fine al kneghinei Angelina soţia lui Dragotă Tăutu, din 30 Maiu 1617. Celelalte trei lespezi mormântale, din care una este de om mare, iar două de copii, stau în urma acestora spre apus, asemenea acoperite cu inscripţiuni slavone; transcripţiunea lor n'am putut-o dobândi.

Se zice că sub biserică s'ar fi aflând o ascunzătoare, în care stau mai multe obiecte preţioase, dar intrarea ei a fost cunoscută numai de un om bătrân, carele astăzi a şi încetat din viaţă.

Cu toate că biserica logofătului Tăutu dela Bălineşti este

---

nas prelungit şi acvilin, aceleaşi sprâncene largi şi formând arcade bine desemnate, barba măricică, deasă, coperind mult buzele; plete lungi până la umeri. Diferenţa quasiunică este că Miron are mustăţi mari şi plecate în jos şi Tăutu le are mai puţine şi întoarse în sus. În fine, corpul acestuia se vede a fi fost mai puţin voluminos.»

Ni se pare că această comparaţiune este, din nenorocire, stabilită nu pe portretul cel mult confus şi decolorat al logofătului Tăutu, astfel cum el se află acum în biserica dela Bălineşti, ci pe restituţiunea cu totul fantasista ce a făcut după dânsul răposatul G. Asaki, într'o cromolitografie foarte răspândită în public; în aceea, Tăutu şi soţia lui au prîimit dela dărnicia arheologului modern veşminte mai mult luxuoase decât autentice. Copia făcută la 1882 de d. Bucewski ne-a dovedit tuturor aceasta.

tare stricată, dar tot se mai face serviciul divin într'însa; ea ar puteà exista încă mulţi secoli, de i s'ar face o reparaţiune; altfel în curând poate deveni o adevărată ruină.

Despre clădirea bisericei dela Bălineşti vorbeşte şi cronicarul Miron Costin (*Letopizeţele ţărei Moldovei*, publicate de d-l Cogâlniceanu, tomul I. p. 146) la domnia lui Bogdan-Vodă, fiul lui Ştefa-cel-Mare. Iată cuvintele cronicarului:

«Bogdan-Vodă, dacă a stătut domn, a socotit întâi să 'şi «întărească lucrurile cu megieşii şi să 'şi arate nume bun. «Pe învăţătura tătâne-său lui Ştefan-Vodă, trămis'au la îm-«păratul Turcilor pe Tăutul logofătul cel mare cu slujitori, «pedestrime, darabani, de au dus birul, zece pungi de bani, «şi s'au închinat cu toată ţara la sultanul Suliman, împăratul «turcesc. Iară împăratul, de bucurie mare, cu dragoste i-a «primit şi a dăruit toţi banii Tăutului logofătului celui mare, «şi i-au adus în ţară şi s'au apucat cu aceşti bani de au «zidit o iscusită biserică în sat în Bălineşti pe Siret, în ţinu-«tul Sucevei (acum în Dorohoiu) care trăieşte şi până astăzi».

Logofătul Ioan Tăutul a fost şi fundatorul unei alte biserici, închinată sfântului Nicolae ca şi cea dela Bălineşti. Principele Dimitrie Cantemir ne spune într'o notă, consacrată acestui învăţat şi iscusit ministru al domniei Moldovei, că el a zidit în Constantinopol, palatul Moldovei ce se numea Bogdan-Sarai şi într'însul o biserică sub patronagiul sf. Nicolae (*Geschichte des Osmanischen Reichs*, Hamburg, 1745 pag. 179).

Din colecţiunea de anecdote a lui Ion Niculce, cunoscută sub titlul de *O seamă de cuvinte* etc. (*Letop. ţăr. Mold.* T. II, p. 199) aflăm iară că Tăutul fusese dăruit de către regele Poloniei, atunci când el a încheiat pacea între acesta şi Ştefan-cel-Mare al Moldovei (7008 — 1501) cu mai multe sate la margine, puindu-le hotar râul Cirimuşul, adică Câmpul-Lung, Ruseşti, Putila, Vâjniţa, Ispasul, Milia, Vilavcea, Carapciul, Zamoştia, Văscăuţii şi Voloca».

Moartea logofătului Ion Tăutul s'a întâmplat la anul 7019

sau 1511 dela Christos, după cronica lui Miron Costin (*Let. tăr. Mold.* T. I. p. 151).

Din confruntarea acestor deosebite date trebue să conchidem că, dacă în adevăr inscripţiunea bisericei dela Bălineşti poartă leatul 7007 adică 1498, Miron Costin a comis o eroare zicând că logofătul Tăutu ar fi clădit-o cu darul ce ar fi primit dela Sultan; căci acel dar, dacă este adevărat, nu i-a venit decât cu treisprezece ani în urmă, adică chiar în anul când el a răposat. Este mai probabil că Tăutul va fi consacrat acei bani la clădirea palatului moldovenesc şi bisericei sf. Nicolae din Constantinopol, despre care vorbeşte Cantemir.

O altă eroare comisă de Miron Costin şi repeţită de principele Cantemir, se vede a fi şi numele Sultanului cu care a tratat Bogdan-Vodă şi Tăutul; acesta trebuie să fi fost Băiazit II, care a împărăţit până la 1512, în vreme ce Sulimancel-mare s'a urcat pe tron abia la 1520. Cercetările riguroase prin iscripţiunile murale şi tumulare dela Bălineşti elucidează parte din aceste confuziuni de date,

Nicolae Bălcescu a publicat în *Magazinul istoric pentru Dacia* (t. I. pag. 135) o mică biografie a logofătului Ioan Tăutul.

Plasa Herţei. **Tărnăuca.** — Pe moşia Tărnăuca la S. E. de târgul Herţei, în spre răsărit de sat, se zice a fi fost biserică săsească, acolo, unde se văd nişte temelii şi unde se pretind a existà şi nişte bolţi sub pământ. Spre miazăzi de acelaşi sat se aflà patru gropi rotunde ca de un stânjen (2 m. 23) adâncime şi tot atâta în diametru; se zice că într'însele locuitorii romàni ascundeau grânele lor, când năvăleau Tătarii [1]).

---

[1]) Vom completà cele zise în § 1 despre *Zamca* dela Tărnăuca, cu următoarea indicaţiune a d-lui Filipescu:

«Dealul *Zamcăi* spre vest dela satul Tărnăuca, deal destul de înalt, pe al cărui vârf este un frumos podiş de formă cam rotundă, de unde este întinsă şi plăcută vederea asupra Basarabiei, Bucovinei şi României; târ-

Oroftiana. — În comuna Oroftiana, pe malul Siretului, sunt două locuri însemnate ca biserici vechi; ambele sunt pe dealuri nalte, dar cea din S. de Oroftiana-de-Sus nu mai prezentă nici o urmă, fiind siliştea veche de acolo cu totul cultivată; la S. de Oroftiana-de-jos se văd încă, sub o şandrama de şindrilă, ruinele celeilalte biserici şi mai ales altarul, Pe aceeaşi culme de deal de d'asupra Oroftianei-de-Sus, mai sus de mijlocul dealului spre apus, se zice că s'au găsit oase de oameni. În pădure, pe muchea dealului d'asupra Prutului a fost o cetate a cării poziţiune domină satul şi şesul. Şanţurile ei au încă o adâncime de peste un stânjen, iar lărgimea îi este de doi stânjeni şi mai bine, cu val pe din lăuntru. Suprafaţa închisă e mai îngustă de 180 stânjini, care-i e lungimea; cu totul, coprinde patru fălci. Acestei localităţi i se zice când *Cetatea Saşilor,* când *Cetatea Leşilor.*

Fundul Herţii. — «Cetatea Herţii pe muchea înaltă a dealului, e ca de 100 stânjini în lungime şi ca de 70 în lăţime, de formă cam pătrată, înconjurată de mari şanţuri, cu valuri pe din lăuntru.

«Se văd la mijloc, urmele a două şanţuri ce o străbat. Pe acolo, s'au găsit în vechime săgeţi, porţiuni de arcuri, topoare de peatră, cărămizi şi sgură. La o mică distanţă de *Cetatea Herţii* este *Cetăţuia,* cu multe urme de întărituri, făcută, zic unii, pentru susţinerea cetăţei, iar alţii pretind că e mai veche decât dânsa. Pe acolo s'au găsit bombe de fer găurite, săgeţi şi alte rămăşiţe».

Baranca Herţii. — Tâlhăriile din codrul Herţii au fost mult timp vestite în Moldova, precum în ţara Românească erau cele din pădurea Vlăsiii. Ca punturi unde se exercitau cruzimile haiducilor se semnalează, pe lângă cătunul Baranca, *Fântâna tâlharilor* şi *Poiana îngrozitoare.*

Horbova. — În marginea pădurii, despre şesul Prutului, pe

---

gul Cernăuţi se vede foarte bine. Acest întins podiş este în mare parte petros. Tradiţia populară spune că ar fi fost acolo în vechime cetăţuie de piatră, din care au rămas numai fundamente în pământ şi urme de şanţuri împrejur».

o înălţătură, stau trei rânduri de şanţuri vechi, adânci pe-alocurea de un stat de om, cu pământul aruncat la deal spre partea pădurii; aceste mari şanţuri sunt apărate în dreapta şi în stânga de altele mai mici. Tradiţiunea atribuie răsipa acestei cetăţui, bătălielor ce au fost, la 1686, între Moldoveni, Leşi şi Turci.

Plasa Prutul-de-Sus. **Şuharăul.** — Pe un deal despre amiazi a satului Şuharăul se găseşte o piatră în patru muchi, în mărimea unei mese, pe care se disting abiea litere slavone, care formau o inscripţiune. Aceasta se vede a fi fost un altar de biserică. Acolo erà şi o cruce tot de peatră. Totul arată a fi fost aci un cimitir.

Ibăneştii. — La 600 prăjini (4014 m.) de cea din urmă movilă din marginea măgurei celei mari, spre Spre S. E. de satul Ibăneşti, este o silişte veche, acum cu totul arată, unde se găsesc încă bucăţi de fer, hârburi, spărturi de cărămidă şi alte obiecte vechi. Sunt acolo şi urmele unei biserici dărâmate.

La marginea comunei spre S. E. este vechiul cimitir cu ruinele unei alte biserici, din care mai există o boltă de cărămizi şi nişte morminte omeneşti.

Hudeştii-Vatra. — Remarcabile sunt pentru această moşie, *Cetăţuia* în pădurea despre Prut, înconjurată de mari şanţuri şi cu val interior, şi apoi *Fântâna-Doamnei*, în care se zice că s'ar fi aruncat capul tăiat al unei doamne(?).

Cordărenii. — Pe un şes lângă râul Ibăneasa, în locul unde se află astăzi cătunul Cordărenii Gafencului, erà din vechime şi până la anul 1840, păreţii unui templu săsesc zidit cu cărămidă mai mare decât cea ordinară; el aveà 8 stânjeni (16 m., 84) lungime şi $4^1/_2$ stânjeni (10 m.) lăţime şi erà de o formă rotunjită.

Spre apus de acest templu, pe moşia Ghengoaia este un loc pe muchia dealului lângă râul Ibăneasa, care poartă numele de *Silişte*, unde se zice că a fost oraş vechiu; pe acel loc s'au descoperit, la anul 1842, două pistoale de formă primitivă, care s'au luat de către posesorul Vasile Urzică.

În aceeaş comună se află încă nişte gropi, care sunt aşa de vechi încât, când se întâmplă a se cufundà vre-una, se găseşte pe jumătate plină cu coaje de seminţe de mei (mălaiu). Se crede că acele gropi sunt ascunzători de proviziuni din vremile Tătarilor. Infine în centrul comunei se află două fântâni foarte vechi; ambele sunt situate lângă râul Ibăneasa. La cea despre răsărit s'a găsit o cruce naltă ca de un stat de om şi care purtà inscripţiunea *Haivas (?)*

Plasa Prutului-de-jos. **Crasnaleuca.** — În comuna Crasnaleuca, situată pe malul Prutului, sunt trei cătune. Spre nord e Miculinţii; în faţa satului actual se află o insulă, la un loc, unde Prutul formează un cot numit cotul Pereriţei; într'însa se văd ruinele unei biserici de piatră, împrejurul căria a fost sat. In timpul războaielor între Turci şi Ruşi la începutul acestui secol, locuitorii acelui sat au perit şi satul s'a răsipit; de aceea şi locul a luat numirea de *Pereriţa.* Satul Miculinţii s'a întemeiat mai în urmă pe la 1812, pe malul Prutului.

Cătunul Crasnaleuca este mai la S. pe un pisc de deal în partea despre răsărit, unde se află şi morminte multe din timpul holerei din 1848; este acolo şi o cruce mare de piatră, care se zice că a servit de hotar Turcilor, cum şi când nu se ştie: locul pe care e aşezată se chiamă *Piscu-Crucei* şi *Hotarul-Turcului.*

Al treilea cătun este Ghirenii lui Curt, unde şi acolo este o biserică trăsnită şi ruinată.

Miorcanii. — În dreptul locului zis *Pereriţa,* se află o vechie întăritură numită şi aceasta *Zamca,* întocmai ca cea de la Tărnăuca, este situată lângă drumul de la Ştefăneşti la Rădăuţi, are două rânduri de şanţuri de 7 palme adâncime şi 44 lăţime, cu valuri interioare, dinstante între ele de 4 stânjeni. Este un trapez ca de 30 stânj. lungime şi 14 stânjeni lărgime. Această întăritură se atribue anului 1679.

Ghirenii lui Tăut. — In sus de acest sat este un loc mare

de sat vechiu care poartă numele caracteristic de *Siliştea Slăvitenilor.*

Darabanii. — Aci este o vale care se cheamă *Valea Ieşancă* şi se distinge prin urmele unei silişte, adică unui vechiu aşezământ de sat părăsit.

Păltinişu. — In fine, în această plasă se mai află şi spre sud de satul Păltinişu o silişte vechie care este cunoscută sub numele de *Siliştea Bădeliţa.* In aceste regiuni, aşa despustiite de incursiunile Tătarilor, nu este lucru de mirare a găsì o mare mulţime de urme de târguri şi sate distruse şi răsipite prin băjenii.

Plasa Başău. **Podriga.** — Aci nu avem alta de amintit decât locul ce poartă încă numirea de *Câmpia războiului,* fiindcă, d'asupra unui deal de acolo s'a petrecut, pe la anul 1452, lupta între Iliaş şi Ştefan, fii lui Alexandru cel bun.

Boldişorul. — Este de observat la un loc zis *Mormintele,* o ridicătură însemnată d'asupra pământului, unde se zice că zac osemintele ostaşilor căzuţi într'o bătălie; în preajmă sunt şi urmele unui şanţ mare care a putut servì într'aceeaşi împrejurare războinică.

Volovăţu.—Se cunoaşte a fi fost şi aici o biserică, acum dărâmată, în jurul căreia este un vechiu cimitir.

Intru atâta se mărginesc de o cam dată notiţele ce am putut adunà asupra anticelor monumente care se află încă sau care s'a descoperit în judeţul Dorohoi. Natura îndoioasă a celor mai multe din ele nu mi-au permis nici de a le supune la o clasificare riguroasă, nici de a le descrì într'un mod colectiv, care să facă a se preţuì mai bine legăturile ce trebue să existe cel puţin între unele rămăşiţe de aceeaşi specie. Am fost mai în totdeauna silit să mă mărginesc într'o înregistrare a faptelor ce am cules, colindând succesiv cele şease plăşi ale judeţului. Sper totuşi, că mica hartă geografică, pe care o alăturez aci, va înlesnì cititorului coordonarea

mai logică a unora din elementele pe care le-am întrunit într'această lucrare [1]). Cu ochii pe şirurile de mari colnice şi pe văile numeroaselor ape care străbat acest ţinut mai toate cu direcţiunea de la N. spre S., şi luând drept semne de orientare numirile de localităţi ce sunt însemnate în textul nostru, acela pe care o asemenea constatare l-ar interesà, poate să urmărească răspândirea şi înşiruirea movilelor, poate să precizeze calea valului, zis *Troianul*, poate să studieze acea foarte însemnată poziţiune a măgurei, a movilelor, şi a cetăţilor de la Ibăneşti, apoi el va vedeà în ce loc s'a descoperit minunatul tezaur de la Conţeşti, din timpii mai apropiaţi de noi, va culege ştiinţe despre aşezămintele bisericeşti ale unor bărbaţi vestiţi în istoria Moldovii, precum sunt Ştefan-cel-mare, ctitorul S-tului Nicolae din Dorohoi, şi logofătul său Ioan Tăutul, întemeietorul bisericei de la Bălineşti, în fine va aveà încă şi ocaziune a determinà câteva locuri de bătălii faimoase şi va vedeà cum invaziunile şi predările din vremile trecute au răsipit în foarte multe puntur ale judeţului, antice târguri şi sate vechi.

Dacă de la asemenea generalităţi topografice şi istorice, ne-am întoarce luarea aminte asupra unor cestiuni mai mărunte şi cu totul atingătoare de practica artelor sau mai bine a industriilor artistice din ţările noastre, cu câţiva secoli mai înapoi ar fi locul aci în Dorohoi, poate mai mult de cât or unde, a se cercetà cu tot dinadinsul dacă este un ce local sau o importaţiune din străinătate, acea fabricaţiune de olane şi de medalioane de lut, ornate cu relievuri, şi acoperite cu smalţuri de diferite colori, cu care au fost decorate foarte multe edificii vechi ale ţării. Ele se învederează încă prin

---

[1]) Natura şi formatul acestei ediţiuni nu au permis să adăugem la lucrarea de faţă, precum şi la alţi articoli de caracter curat arheologic coprinşi în acest volum, stampe reprezentând obiectele antice despre care vorbim. Aceştea şi-ar fi găsit locul potrivit, atât în descrierea Tezaurului de la Conţeşti, cât şi în aceea a odoarelor de la Snagov, a uneltelor preistorice şi a altor antichităţi despre care va veni vorba de aci înainte.

specimene cât se poate de marcante, pe biserica sf. Nicolae din Dorohoi şi pe cea de la Bălineşti, dar negreşit că mai sunt şi aiurea, căci însumi am depus acum câţiva ani, la Muzeul naţional din Bucureşti, o mică colecţiune de asemenea olane cu figuri aparente, de pe care smalţul se cojise; erau între altele, un fel de balaur, apoi şi o scenă de Biblie, adică Adam şi Eva cu pomul ştiinţei între dânşii. Aceste bucăţi fragmentate mi-au fost date de dl. I. A. Cantacuzino, care le adusese de la moşia Hănţeştii din plasa Berhometelui. Semnalăm obiectele de felul acesta ca demne de un studiu interesant.

Deci, celor ce vor vroì vre-o dată să se folosească de aceste note, adunate şi împreunate cu foarte slabe lănţuiri între ele, le rămâne toată grija de a înjghiebà o istorie arheologică a judeţului Dorohoi, aci vor găsì numai fapte grămădite într'o lucrare fără pretenţiune, căria nu-i putem da alt titlu decât acela de simplu raport [1]).

Bucureşti, 1871, şi 1887.

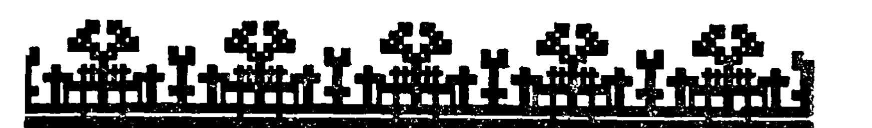
Tipărit sub forma lui primitivă, în *Monitorul Oficial al României*, din 1871 şi într'alte ziare din acel an.

---

[1]) Raportul primitiv despre *localităţile semnalate prin rămăşiţe antice în judeţul Dorohoiul,* erà urmat de două tabele sub titlurile următoare:

I. *Tabelă sinoptică de diferitele aşezăminte şi descoperiri de obiecte antice în districtul Dorohoi,* cu 9 rubrici şi anume: Plasa. Comuna sau cătunul, *Tumuli,* (măgure, movile, gorgane). Cetăţui de pământ şi şanţuri, cimitire şi morminte vechi, silişti vechi de sate şi oraşe, biserici vechi în fiinţă sau ruinate, schituri răsipite, cruci staţionale, diferite lucrări de pământ (gropi, fântâni, iazuri). Descoperiri întâmplătoare de obiecte antice.

II. *Tabelă comparativă de* Tumuli, *(măgure, movile, teraţe de pământ din districtul Dorohoi,* cu 8 rubrice şi anume: Comuna sau cătunul, Plasa, Numirea *tumulilor,* Situaţiunea lor, Periferia la bază în metri, Nălţimea în metri, Forma, Semne particulare.

Artele din România, în periodul preistoric

CONFERINŢĂ ROSTITĂ ÎN ATENEUL ROMÂN, LA 17 DECEMVRIE 1872[1].

Domnilor,

Puţina deprindere ce am de a vorbì în public, şi mai ales înaintea unui public aşà de numeros şi care, cu drept cuvânt, cere ca toate câte i se spun de pe această tribună a luminelor să fie tot aşà de limpede şi lămurit rostite, ca şi sănătos cugetate, acea lipsă, zic, de deprindere în arta retoricească mă sileşte să vă cer voie a urmărì cu ochii pe notele mele, şirul ideilor ce prin bine-voitoarea d-voastră prezenţă m'aţi autorizat astăzi a vă expune. Şi dacă fac aşà, cauza — trebuie să v'o mărturisesc — este numai temerea ce am ca nu cumva, prin dezbinurile neînstrunate ale unei cuvântări rău măiestrite, să nu pot nici eu cumpătà cu o dreaptă balanţă, însemnătatea cugetărilor şi observaţiunilor ce voiesc a desvoltà acì, nici d-voastră să nu mai puteţi cuprinde cu gândul în-

[1]) Autorul îşi propusese a face o serie de patru conferinţe sub titlul de: *Răpede ochire asupra producţiunilor artistice din trecut, în ţara noastră, şi asupra instinctului artistic al poporului român.* Din acest număr, numai prima a fost rostită şi publicată sub numirea de: *Consideraţiuni generale asupra artei în ţară la noi. — Artele în periodul preistoric.* — A doua conferenţă care tractă: «*Despre artele din România în epoca romană şi în timpii Barbarilor. — Consideraţiuni asupra tezaurului dela Petroasa*», a fost ţinută în ziua de 18 Ianuarie, 1873, dar nu s'a publicat. Cele două care trebuiau să urmeze, erau să aibă drept subiecte: «*Arta bizantină în Romăuia, sau arta naţională română. — Consideraţiuni asupra bisericei episcopale dela Curtea de Argeş*», şi «*Instinctul estetic al poporului român — Ornamentaţiunile poporane de stil românesc.*»

tregimea scopului ce-mi propun; mai ales când vin a vă vorbì despre o materie aşa nouă, aşa puţin studiată, aşa îndoioasă, — vor zice mulţi, — ca apariţiunea mai multor serii de producţiuni artistice în România pe timpii furtunoşi ai trecutului ei, ca existenţa unui adânc simţ artistic, unui puternic instinct estetic, ce caracteriză, printre alte popoare ale Europei întregi, pe poporul nostru românesc.

Îmi este teamă, în adevăr, ca păşind cu d-voastră într'un câmp de investigaţiuni atât de puţin explorat, să nu mă expun, prin lipsa de o formă bine ţărmurită a ideilor, de a răsipì dinainte-vă, în vorbe neroditoare, atâtea cugetări, atâtea iscodiri, atâtea cercetări, atâtea observaţiuni şi comparări, ce în timp de douăzeci de ani aproape le-am cules cu osteneli, dar cu dor şi cu plăcere; le-am plămădit cu ce brumă de ştiinţă am putut şi eu să adun din studii şi din călătorii, spre a netezì oarecum drumul celor ce vor descrie într'o zi, cu mână sigură şi măiastră, originile artei în istoria şi în obiceiele zilnice ale poporului nostru românesc.

Aş dorì, domnilor, ca şi cel căruia nu i-a venit niciodată gândul cum că s'ar fi ivit şi în trecutul nostru cel mult tulburat, manifestaţiuni estetice cari, în felurite ramure ale artelor, constituie până la oarecare punct un adevărat *stil românesc;* ca acela care n'a băgat niciodată de seamă cu cât poporul nostru, şi mai ales cel câmpenesc, se deosebeşte din celelalte naţiuni vecine sau depărtate, printr'o înfăţişare armonică specială, prin oarecare semne eminamente artistice, tipărite în portul şi uzurile sale; ca acela chiar, zic, să iasă de aici cu întemeiată convicţiune că şi în domeniul *frumosului,* Românii pot fi, mai mult decât ei înşişi cred, mândri de trecutul şi de prezentul lor!

Această convincţiune, domnilor, această credinţă eu am dobândit-o, nu sub forma nelămurită de iluziuni prezumţioase, de aspiraţiuni himerice ale unui patriotism exagerat, ci ea a ajuns a se depune şi a se întemeià în mintea mea astfel precum o materie organică, supusă la un proces de formaţiune, îşi părăseşte cu încetul natura sa fluidă şi informă,

spre a se concentrà, pe ici pe colea, în cristaluri cu unghiuri solide şi corect precizate. Eu am dobândit-o după ce, — purtat prin aplecări fireşti, — am dat o atenţiune continuă tuturor rămăşiţelor trecutului nostru, tuturor descoperirilor ce s'au putut face, sau în rărunchii pământului, sau în bolţile umede şi împăinjenite ale vechilor noastre mânăstiri.

Am colindat mult, şi totdeauna cu o vie plăcere unghiurile ţărei unde timpii trecuţi au lăsat tipărită vre-o urmă a lor mai mult sau mai puţin distinctă; am stat cercetând şi cugetând, şi dinaintea miilor de movile râsipite pe câmpiile noastre, şi dinaintea păreţilor surpaţi sau înegriţi de secoli ai cetăţilor străbune şi ai anticelor biserici; n'am dispreţuit nici hârburile de oale vechi, de care lopata muncitorului se ciocneşte sub brazdă, nici odăjdiile roase de molii în scrinele din proscomidie, nici vechile bucoavne părăsite de mai toţi literaţii ţării, nici chiar aşchiile de cremene, pe care astăzi noua ştiinţă a arheologiei preistorice le aşterne, cu oarecare trufie, pe pragul templelor înălţate în onoarea artelor şi a măiestriilor omeneşti.

Şi în toate aceste cercetări, domnilor, în aceste studii cari adesea m'au depărtat mult din sânul patriei, sau prin citirea rezultatelor ce ştiinţa arheologiei aduceà prin alte ţări, sau prin călătorii în care voiam să mă încredinţez cu ochii despre aspectul şi formele producţiunilor artistice de pe aiurea, în totdeauna ideia ce mă frământà fără preget, dorinţa de a descoperì şi de a preţuì ce rol a ocupat şi ocupă neamul românesc în rândul popoarelor care au contribuit să deà forme plastice simţului moral al frumosului, neîncetat, zic, ţelul acesta a stat în faţa mea.

Dar cum puteam oare să-l pierz din vedere, când pe tot momentul noui descoperiri, noui manifestări ale artei naţionale veneau să-l întărească în mintea mea, să-i deà o formă mai determinată şi mai atrăgătoare, şi să deştepte în mine o nesecată plăcere de a pătrunde mai adânc în acea misterioasă regiune, unde producţiunile geniului artistic al naţiunii române îmi încântau neîncetat simţurile, când ca o tămâie

sfinţită izvorîtă din cădelniţele de argint cu formele magistrale ale vechilor noastre biserici ; când ca un profum proaspăt şi înviitor, eşit din miile de flori ce acoper câmpia românească, şi care prin farmecul artistic al ţărancelor româncе, se refletă cu o nouă graţie pe veşmintele tradiţionale ale poporaţiunii noastre sătene.

Astfel dar, — şi iertaţi-mă dacă v'am făcut acì oarecum confidenţele mele, şi de iubitor din fire al frumosului şi al belelor-arte, şi de pasionat cercetător al tutulor datinelor bătrâneşti, şi în fine de Român, mereu muncit de o îngrijită gelozie patriotică şi doritor de a aflà în sânul patriei şi al naţiunii noastre toate darurile naturei, toate nobilele instincte, toate măestreţele îndemnuri, într'un cuvânt toate perfecţiunile, — astfel dar, s'a format cu încetul în mine nişte convicţiuni din ce în ce mai întemeiate, şi adică : pe deoparte, că există, în stare latentă, un instinct artistic propriu poporului român şi mai dezvoltat la dânsul, decât la cea mai mare parte din naţiunile culte moderne ; pe de alta, că chiar din puţinile monumente ce păstrăm dela străbunii noştri, putem distinge în acele producţiuni ale trecutului nişte caractere care constituă un stil artistic românesc, stil ce, în unele epoce mai fericite dar din nenorocire prea scurte, ale istoriei noastre, s'a învederat în opere cu care ne putem încă şi acum mândrì.

Aceste două faze ale convicţiunii mele, întru ceeace priveşte artele în istoria şi în uzanţele poporului român, aceşti doui articoli de credinţă ai esteticei româneşti, din care unul se referă la *arheologie*, iar celalt se poate numì *etnologic*, aceste ambe rezultate ale observaţiunilor şi ale cercetărilor ce am putut face prin înfundăturile întunecate ale trecutului şi pe luminoasele câmpii şi plaiuri ale ţării noastre ; aceste două grupe de cugetări, de observaţiuni şi de descoperiri, daţi-mi voe, domnilor, a le schiţă într'o serie de convorbiri, în care voiu căută a supune la cunoştinţa şi la preţuirea dv. faptele pe care ele se întemeiază.

Temerea de a vă obosì luptându-se în mine cu dorinţa de a vă prezentà un tabel cât se poate mai complet şi mai bine

ordonat al producţiunilor esteticei româneşti, mi-am permis a luà hotărîrea de a împărţì subiectul meu în patru secţiuni, care, deşì lănţuite între dânsele prin rândul timpilor şi prin uniformitatea materiei, vor face subiectul a patru osebite conferinţe. Într'însele sper să răuşesc a rezumà mai toate câte mi-am propus a spune, când am cutezat a înscrì titlul conferinţei mele pe programa primitivă a Ateneului. Dar luând pana în mână, m'am încredinţat iute că, ori şi cât aş voì să mă restrâng în faptele cele mai principale, ori cât aşi trece cu repeziciune asupra fazelor artistice care s'au manifestat la locuitorii României, tot n'aş izbutì, în timpul mărginit ce pot reclamà dela bunăvoinţa dv. în astăseară, ca să spun, cu oarecare folos pentru scopul proselitic ce mă preocupă, câte nesecate izvoare de plăzmuiri ale frumosului oferă celui ce le caută, şi vechiturele aşa puţin cunoscute ale ţărei noastre, şi imaginaţiunea în veçi fecundă a unicului şi marelui nostru artist, a poporului român.

Nu pot aveà pretenţioasa speranţă de a vă însinuì, numai prin ale mele cuvinte, aceleaşi credinţe ce eu am câştigat prin lungi studii şi investigaţiuni. Voiu fi însă destul de fericit, dacă voiu răuşì a atrage atenţiunea mai multora din dv. asupra unor materii nu fără importanţă pentru ţară, dar care până acum pot zice că au fost cu totul trecute cu vederea.

În zdruncinările şi în luptele noastre politice, în febrila şi nu în totdeauna bine cumpătata noastră dorinţă de a ajunge în pripă pe popoarele înaintate în toate ramurile culturii, iar pe dealtă parte, în lenevirea şi în nepăsarea noastră, pe care trebue, între noi, să le mărturisim, — am uitat cu toţii sau mai toţi, că o naţiune nu este adevărat mare şi civilizată numai când are instituţiuni politice foarte liberale, şi mijloace de comunicaţiune din cele mai practice, şi izvoare active de o bogată producţiune industrială, şi chiar spirite dedate celor mai adânci speculaţiuni ştiinţifice, pe când îi lipseşte cultul *frumosului*, al acelui ideal de perfecţiune care face să bată sângele în inimă, care exaltă cu nobleţă mintea şi răspândeşte un farmec învietor peste toată viaţa omenească.

Elenii, acea naţiune de filosofi şi de artişti, rezumase toate aspiraţiunile omului în cele două cuvinte: «τὸ καλὸν κ'ἀγαθὸν,» *Frumosul şi Binele!* Şi în adevăr, ce poate dorì mai mult omul decât a trăì într'o lume unde totul ar fi *bine*, unde totul ar fi *frumos?* Şi ce putem cere mai mult chiar şi noi Românii?... Ne am mulţumì ca la noi în ţară să meargă toate *bine;* ca la noi să fie tot *frumos.*

Nu este treaba mea aci să cercetez cel dintâi punt al problemei; mă mărginesc în al doilea; şi de frică, chiar în acest punt, să nu găsesc toate aşa de frumoase pe cât le-am dorì îmi veţi permite, domnilor, să vă spun numai ce mi s'a părut mai frumos în rămăşiţele trecutului nostru şi ce ştie încă frumos să lucreze la noi poporul.

Cei cari nu şi-au dat nici odată bine seama de înrâurirea binefăcătoare ce are simţimântul frumosului asupra unei societăţi, nu vor ştì să preţuiască de câtă necesitate poate fi dezvoltarea acestui simţimânt la o naţiune ce aspiră a se bucurà de toate bunurile civilizaţiunii. Aceia sunt *detractorii*, sau cel puţin *nepăsătorii* artelor, oameni cărora le lipseşte una din cele mai sublime şi mai fecunde însuşiri ale firii omeneşti: puterea imaginaţiunii şi palpitul inimei!

Vorbind acì în lauda artelor, şi din această tribună pe care artele o susţin de o potrivă cu ştiinţele şi cu literele, putem zice despre acei oameni, împreună cu poetul italian:

«Non ragioniam di lor, ma guarda e passa!»

Sunt însă pretutindeni, dar mai ales la noi; şi oameni cari iubesc artele, cari le mânuesc chiar cu amoare şi cu talent, cari ştiu bine că ele sunt o pârghie moralizatoare a omenirii, cari doresc şi lucrează a răspândi gustul lor în societatea noastră, dar pentru cari simţimântul estetic este un ce fără patrie, o facultate colectivă, eclectică, cosmopolită, un ce în felul politicei comunarde şi umanitare a adepţilor *Internaţionalei.*

Ei zic că *frumosul* este pretutindeni *frumos*, că *arta* este pretutindeni *artă*, şi, cu aceste principie, le pare cu totul indiferent d'a introduce în sânul unei naţiuni gustul artelor astfel precum le pricepe şi le execută un alt popor, fără chiar

de a se îngriji dacă uzurile, dacă tradiţiunile acelei naţiuni n'ar prezentà ele înşele caractere mai apropiate de instinctul ei firesc, mai conforme cu gusturile ei, mai originale în fondul lor, într'un cuvânt, mai *naţionale*.

Pentru aceia aş dorì să găsesc, în descrierea obiectelor de artă ce au picat până la noi din mantia sfâşiată a trecutului, în amintirea priveliştilor de o frumuseţe plastică, când măreaţă, când gingaşă, ce prezentă şi natura şi poporul României; aş dorì să găsesc accente convingătoare, ca să le dovedesc că nici o artă nu poate să prezinte mai multă ademenire ochilor româneşti, că nici o producţiune estetică nu va face să bată mai cu mândrie inima Românului, decât acelea care se vor inspirà din nenorocitele instincte ale poporului, din cele mai glorioase tradiţiuni străbuneşti.

Acelea singure, priimind forma lor în creeri şi sub mâna unor oameni de geniu sau chiar unor talente de frunte, înlesnite apoi şi prin practicele mai îndemânatice ale ştiinţei moderne, acelea singure vor puteà să constitue acea dorită artă, cu adevărat naţională. Aş zice dar artiştilor noştri: «Studiaţi rămăşiţele, or cât ar fi de mărunte, ale producţiu-«nei artistice din trecut, şi faceţi dintr'însele sorgintea unei «arte măreţe şi avute, precum pârâul ce picură printre stân-«cele dela munte devine Dunăre în lunca cea răsleţată a şe-«sului; — nu pierdeţi nici o ocaziune d'a vă folosì de ele-«mentele artistice ce vă prezintă monumentele româneşti ră-«mase din vechime; dar prefaceţi-le, desvoltaţi-le, dacă ştiţi «şi puteţi, schimbaţi bolovanul în stâncă, şi bobul de ghindă «în stejar frunzos!» Le aş zice încă: «Contemplaţi adesea «şi vă pătrundeţi simţurile de natura aşa variată a tărâmului «românesc, de conturele maiestoase ale munţilor, de orizon-«tul nemărginit al câmpielor; aşterneţi pe a voastră paletă «toată scara de culori ce soarele revarsă, când pe verdeaţa, «când pe holdele daurite, când pe alba zăpadă, ce învăluiesc «pe rând solul României; reproduceţi şi formele plastice, şi «coloritul armonios ce vă prezintă poporul, în timpurile, în «pozele, în portul şi în uneltele lui! Lucraţi dar, ca din ve-

«chile monumente să iasă, precum fluturul din crisalidă, mo-
«numente mai mărețe, dar cu acelaş caracter de origi-
«nalitate locală; faceţi ca gloria naţiunii să resară, sub as-
«pectul ei veridic, din pensula şi din ciocanul vostru; întipă-
«riţi în operele voastre toată maiestatea şi tot farmecul ce
«ochiul Românului vede şi ce inima-i simte dinaintea prive-
«liştei naturii şi dinaintea scenelor poporane; spicuiţi cu o
«pietoasă îngrijire rămăşiţele artei străbune; culegeţi cu ar-
«doare impresiuni vii din tot ce poartă, sub o formă estetică
«o înfăţişare adevărat românească; traduceţi în opere nime-
«rite acele studii laborioase şi acele îmbietoare întipăriri; deş-
«teptaţi cu o puternică suflare de viaţă, aprindeţi vâlvoare din
«scânteia artistică ce a licurit odinioară şi care acum încă
«arde la noi înfundat, în adâncul geniului poporan. Studiaţi,
«lucraţi, produceţi, fără de a perde un minut din vedere nici
«simţimântul *frumosului*, nici conştiinţa *patriei;* şi atunci veţi
«fi avut nemuritoarea glorie de a desvoltà nobilele instincte
«ce stau latente în poporul român, şi care une ori, în trecut,
«s'au destăinuit prin producţiuni demne de admiraţiune!».

Din parte-mi, în neştiinţa şi în neputinţa mea de a creà pe desfătătorul câmp al artelor, mă mărginesc, domnilor, într'un rol mai modest: acela de a urmărì în trecut rămăşiţele artei străbune şi de a înregistrà rezultatele cercetărilor mele, care pot fi de vreun folos pentru arta viitoare.

Aceste sarcine ce mi-am impus mai presus de toate, ca o datorie către ţara pe care cu toţii o onorăm şi o iubim, aceste sarcine mă îndeamnă şi acum, domnilor, a încercà să schiţez dinaintea dv. faptele ce am putut culege. Mă voiu silì, spre a vi le puteà prezentà într'un mod mai clar şi spre a vă înleznì mijlocul de a preţuì înşi-vă importanţa cugetului ce m'a mânat de a le grupà într'o ordine care să desfăşure gradat şirul, adesea întunecat şi uneori cu totul întrerupt, al istoriei artei în România.

Mă voiu grăbì însă a trece la expunerea faptelor, cu atât mai mult că consideraţiunile generale asupra importanţei artelor trecutului, pe cari aveam a le dezvoltà, m'au dus fără

de voe a vă vorbi, mai mult poate decât trebuià, despre viitorul artelor în România. Dar de vreme ce am atins acest subiect, — deşi cam în treacăt, — însă voiu afirmà că numai astfel înţeleg eu viitorul artelor în România, astfel îl doresc, numai astfel crez că ar puteà o norocită predispoziţiune instinctivă a poporului nostru să devină o adevărată glorie a patriei!

Nu-mi faceţi dar, vă rog, o vină de a fi căutat să descoper de pe zarea amurgită a trecutului, din ceaţa brumoasă a prezentului, o falnică lumină pentru viitorul artelor române!

Dela acest splendid orizont, îmi întorc acum iute privirile spre întunerecul celui mai afundat trecut, şi voiu căutà, prin gradaţiuni cronologice, a reveni cu dv. împreună până la pragul epocei contimporane.

Dar spre a puteà urmări cu oarecare folos, progresele sau scăderile ce se ivesc în producţiunile artistice ale locuitorilor ţării noastre din vechime şi până acum, trebue mai întâi de toate să căutăm a stabilì o ordine a timpilor, o clasificaţiune, precât se va putéà de sumarie a epocelor istoriei noastre. Ca să judecaţi însă, domnilor, greutăţile ce prezintă azi la noi clasificarea unei părţi considerabile a antichităţilor ce sunt semănate pe tărâmul şi sub pământul României, trebue să vă aduc şi aci aminte că istoria politică, cu începere dela originile ei în Europa şi până în mijlocul mediului ev, abia aruncă asupra ţărilor din josul Dunării nişte slabe licuriri adesea precurmate, astfel încât ea lasă timpurilor întunecate un câmp foarte întins, ale cărui ultime margini ajung, pentru ţara noastră, până la al XII-lea secol al erei creştine. Într'adevăr, pe de o parte puţinele ştiinţe ce ne-au lăsat scriitorii eleni şi latini despre vechii locuitori ai luncei nordice a Dunării de jos, pe cari şi ei abia i-au văzut şi i-au cunoscut la soroace rare şi scurte; pe de altă parte, învălmăşeala ce a domnit în aceste părţi d'alungul acelui period de zece secoli, cât ţările noastre au fost pe rând năpădite de toate hordele barbare ce veneau, veneau mereu din Asia, aceste două cauze fac de ne îndoim la tot pasul, când este vorba de a

hotărî un leat, o dată cel puţin probabilă, pentru cele mai multe obiecte antice care răsar la lumină de sub acest pământ călcat de atâtea popoare felurite.

Intr'o ţară ca a noastră, care în nenumărate rânduri pare a eşi din barbarie spre a fi cufundată iarăşi într'însa cu câţiva ani mai în urmă, prin o nouă năvălire de neamuri mai cu totul sălbatice, trebue să mărturisim că nu este lucru uşor de a grupà, de pre epoce şi de pre naţionalităţi, rămăşiţele ce se ivesc la ochii arheologului din întâmplare şi mai adesea fără de nici o indicaţiune precisă.

In acest dedal, noi avem însă câteva punte luminoase, şi negreşit că nu vom lipsi de a trage folos din indicaţiunile pozitive ce se deduc din ele, spre a deosebi, printre antichităţile ţărei noastre, pe acelea care poartă caracterile unei naţiuni cunoscute, unei epoce determinate dintre acele care trebuie să provină dela popoare despre care istoria n'a vorbit nici odată sau pe care abia le-a menţionat într'un mod cu totul vag.

Acele punte luminoase, pe care le putem numi şi *menghinele* arheologiei româneşti, sunt: pe de o parte, rămăşiţele numeroase ce au lăsat pe tărâmul nostru legiunile şi coloniele romane, cari au stabilit aci cultura latină, îndată după quasibarbaria Dacilor şi Geţilor, la al II-lea secol după Christos; sunt încă monumentele religioase şi civile, edificate de naţiunea creştină a Românilor, cu începere din epoca în care ea a izbutit să recâştige şi să supună unor Domni pământeni porţiunea patriei care rămăsese deşeartă de cotropitorii barbari şi în care, de pe la al XII-lea secol, se întemeiase Staturile româneşti.

Aceste două punte ale istoriei noastre fiind determinate mai mult sau mai puţin într'un mod cronologic, adică aşezarea Românilor în Dacia în al II-lea secol, şi *descălicătoarea*, precum zic cronicele domniilor româneşti, cam pe la al XIII-lea, a fost lucru firesc de a împărţi monumentele noastre arheologice, precum şi analele politice, în patru grupuri,

corespunzătoare, nu fără de oarecare siguranţă, cu perioadele istorice.

Cel dintâiu din aceste perioade, cel mai puţin sigur, cel mai necunoscut şi cel mai puţin cercetat până acum, s'ar începe deodată cu ivirea fiinţei omeneşti pe poalele Carpaţilor; el s'ar prelungì prin nenumărate secole de întunecime, în care popoare străvechi, ridicate din Asia, se vor fi prefirat cu încetul către apus; el s'ar sfârşì la epoca memorabilă, când puternicul neam al Dacilor fu nevoit să facă aici loc şi să-şi înfrângă tăria dinaintea armelor romane, învingătoare sub ordinele lui Traian. Acest period, pe care-l putem cu adevărat chiemà *preistoric* şi nu numai *dacic,* şi care, în nemărginita sa întindere, a trebuit sa prezinte faze multe şi felurite, stă încă cufundat într'un adânc întuneric.

Al douilea este periodul *roman*, care se deschide cu al II-lea secol al erei creştine; el a depus pe tărâmul României, urme numeroase, al căror caracter nu lasă nici o îndoială despre gradul de cultură, relativ înălţat, ce colonii romani aduseră în ţara noastră. Monumente, care aparţin grupei distinctive a acestui period, par a se fi înălţat pe mai multe puncte ale Daciei, cu mult în urma părăsirii acestei provincii de către guvernul imperial al Romei; ceea ce dovedeşte stăruinţa coloniilor latini pe ţărmul stâng al Dunării, chiar, în timpul cotropirilor barbare.

Al treilea period ne dă iarăşi înapoi de pe calea civilizaţiunii şi ne cufundă într'o adâncă învălmăşeală; îl numim periodul *barbar*, şi făcându-l să înceapă deodată cu ivirea Goţilor în Dacia, la 274 după Christos, el ne înfăţişează, în curs de aproape o mie de ani, o clătire neîncetată de neamuri inculte, îmbrâncindu-se pe acest nenorocit pământ ce-l disputau pe toată ziua colonilor romani cari se împământenise acì. Puţinele spuse ce găsim în istorie despre feluriţii Barbari, nu ne sunt de ajuns spre a puteà statornicì caracterele tuturor rămăşiţelor plastice ce au putut lăsà, pe solul nostru, popoare precum erau Vizigoţii, Hunii, Gepizii, A-

varii, Bulgarii, Slavonii, Uigurii, Pacinaţii, Iazigii, Cumanii şi câţi alţii.

In fine, dela întemeierea Staturilor române încoace, adică de pe la finitul secolului al XII-lea, noi începem a socoti un al patrulea period pe care-l putem numì curat *românesc*, şi ale cărui monumente, cu atât mai rare cu cât sunt mai vechi, au un caracter foarte bine lămurit. Ele prin urmare constitue o grupă de arheologie adevărat *naţională*, care, împreună cu aceea a periodului roman, sunt singurele mai mult sau mai puţin explorate până în ziua de astăzi.

Ca să ajungem dar a determinà limitele şi caracterul artei curat româneşti, ca să putem descrie, mai cu înlesnire şi mai cu folos, producţiunile geniului estetic al Românilor, în timpii când naţiunea noastră ajunsese a'şi căpătà un cuget, o fiinţă, o limbă ale sale proprii, se cade, credem, să aruncăm mai întâi o repede privire asupra rămăşiţelor de monumente ce ni s'au păstrat sau în ruinele existente, sau în povestirile scriitorilor celor mai vechi, din cele trei perioade anterioare. Astfel vom puteà aşezà arheologia naţională pe o bază mai solidă, şi nu ştim dacă într'o zi, când nouă descoperiri, când nouă cercetări vor fi elucidat mai bine regiunile antice ale istoriei şi ale artei din ţara noastră, nu ştim dacă atunci nu vom da peste unele urme care vor legà geniul clasic al antichităţii greco-romane şi fantazia aspră a barbarilor, cu spiritul care a domnit şi domneşte încă în estetica poporului nostru.

Negreşit că mult-puţinul ce au lucrat Românii în domeniul artelor n'a fost numai şi numai invenţiuni ale lor. Această pretenţiune n'o pot aveà nici popoarele cele mai puternic creatoare. Destul este ca împrumuturilor făcute dela străini şi dela vecini, să ştie un popor a le da un caracter de originalitate, care să le distingă de operele eterogene, cu mai mult sau mai puţin farmec.

«Je prends mon bien où je le trouve», a zis cu veselie pătrunzătorul geniu al lui Molière, şi acest principiu de individualism comunist este o mare şi spornică lege a naturei.

Acest dar de fecundă însuşire, eu sunt încredinţat că Românii l-au avut, şi mă voiu sili a o dovedi.

Pentru aceasta însă să cercetăm acum, precât se va putea, ce a fost arta la popoarele, multe şi felurite, care au ocupat ţara noastră pe când ea încă nu erà a Românilor. Au fost multe, au fost felurite acele popoare ce s'au cutreerat pe acì, în primitivele trei perioade ale istoriei noastre. Au fost atât de multe încât nici numele tuturor nu-l cunoaştem şi nici l-a cunoscut vr'o dată cineva. Au fost felurite, căci chiar din puţinele fărâmeturi ale trecutului care s'au pripăşit la noi, până în vremea de acum, înţelegem că multe neamuri au depus prinoasele închipuirii şi măiestrii lor pe acest pământ adesea şi mereu preînoit.

Fiece popor, din câte au venit pe rând aci, şi-a adus cu sine mult puţina sa cultură. Dar oare toate avut'au ele o cultură artistică? Lăsat'au ele urme de producţiuni estetice?

Cei mai mulţi ar răspunde îndată: Nu!

Eu însă nu cutez a mă hotărî aşa lesne, într'acest caz, pentru negativ.

Daţi'mi voie să mă explic.

Sunt două chipuri de a privì şi de a studià artele.

Unii, plutind într'o atmosferă psihologică, cred că arta e numai reprezentaţiunea plastică a frumosului. Ceeace nu este cu totul conform, zic ei, unui ideal estetic convenţional, nu se mai poate numi *artă*. Intr'un cuvânt, ceeace nu ne place nouă, oameni culţi, ceeace trece peste hotarele în care noi am îngrădit idea frumosului, aceea nu mai este artă. Iată puntul de vedere ce-l vom găsì mai pretutindeni, la artiştii care înşişi practică o artă.

Oamenii însă cari îşi poartă cugetările pe un orizont mai întins, aceia cari studiază spiritul omenesc în toate fazele activităţii lui, recunosc în tot geniul omenirii, luându-l din gradul cel mai înjosit al sălbăticiei şi până în culmea celei mai înaintate culturi, o trebuinţă providenţială, un instinct firesc de a produce, cu mai multă sau mai puţină măestrie, obiecte care nu sunt cu totul de o necesitate practică, cari nu pot

servì la un uz indispensabil pentru existența omului, obiecte care sunt inventate de imaginațiune, numai și numai pentru satisfacerea unei idei de ordine morală. Cum oare vom chemà acele producțiuni fie ele orcât de monstruoase, în ochii noștri? Cum vom chemà instinctul ce poartă pe om a da o realitate plastică tuturor elucubrațiunilor închipuirii sale?

Oare numai acelea ce sunt conforme regulelor esteticei noastre contimporane și locale se vor puteà numì *obiecte de artă?* Ce nume să dăm atuncea celor care nouă ni se par astăzi urâte, și care negreșit erau capete de opere artistice în ochii celor ce le-au executat?

Limbele moderne n'au găsit un termen generic special spre a denumì toate acele întrupări ale închipuirii omenești, toate acele superfetațiuni plastice, care nu sunt după gustul modern. Arheologii se văd dar siliți a le chemà și pe dânsele *obiecte de artă;* și ei fac bine, căci și acelea purced din acelaș instinct al spiritului omenesc. *Dolmenele* și *menhirile*, acei colosali bolovani de piatră grămădiți de Celți în codrii Armoricei, au aceeași sorginte psihologică cu Partenonul lui Ictinus și al lui Fidias; ciolanele de animale sgâriate, în timpii preistorici, cu figure de urși și de cerbi, ce s'au găsit îngropate sub straturi adânci în cavernele Dordoniei, sunt și ele frați de cruce cu Apolonul din Belvedere și cu Moise al lui Michel Angelo.

Ce să mai zic? Sălbaticul din insulele Viti ce-și măsgălește și-și tatovează corpul cu colori pestrițe, o face și el dintr'un cuget analog cu acela care a îndemnat pe Rafael să zugrăvească nemuritoarea sa frescă a *Școalei din Atena.*

In toate aceste lucrări, grosolane sau sublime, aceeași intențiune, acelaș spirit domnește: dorința de a face un ce care să deà o naltă idee despre măestria omenească.

Însă fiece epocă, fiece popor chiar, se pricepe într'alt fel a pune în lucrare acea nobilă dorință. De acolo provin gradurile în perfecțiuneà artelor; de acolo provine ceeace numim *stilurile.*

Este un fapt netăgăduit că fiecare seminție omenească,

— am puteà chiar zice, fiecare ramură a seminţielor, fiecare popor distinct, — are în geniul său un mod special de a concepe şi de a produce frumosul plastic.

Acea originalitate a simţului estetic se vădeşte în producţiunele unui popor, dela unealta casnică până la cel mai monumental edificiu.

Există dar o caracteristică a popoarelor sub raportul artistic. Aceea, bine explorată, bine studiată, bine explicată, poate fi cel mai puternic auxiliar al ştiinţei etnografice, precum chiar şi al istoriei.

Pentru timpul despre care analele scrise nu ne-au lăsat nici o trădanie, pentru popoarele care au perit cu limba lor, singure monumentele existente încă pe pământ pot să ne desvălue şi să ne afirme şi tendinţa ingeniului lor şi treapta lor de măestrie.

Cât este însă de greu a face asemenea distincţiuni în haosul lumii primitive!

Negreşit că în timpul a miilor de secoli cari au precedat în omenire arta de a păstrà prin grai sau prin scris memoria faptelor, multe popoare, deosebite prin origină, deosebite prin limbă, deosebite prin uzuri, şi-au succedat unul altuia pe faţa pământului. Ele au lăsat mai mult sau mai puţin, în straturile de pământ pe care ele călcau, dovezi pipăite de ingeniozitatea lor şi de dibăcia lor manuală.

Astăzi ştiinţa arheologică cearcă să afle un fir spre a da de căpătâiu acelui labirint; dar ea abea cutează până acum, cu ajutorul antropologiei, să facă, printre remăşiţele preistorice, distincţiuni de seminţie şi de neamuri; ea mai mult se mărgineşte deocamdată a clasificà producţiunile primitive ale omenirii, într'o ordine cronologică, de pe natura materielor care au venit succesiv la cunoştinţa şi la întrebuinţarea omului.

Astfel ea socoteşte, — după o epocă embrionarie, în care omul sălbatic încă s'a servit numai cu tulpine de copaci şi cu bolovani de stâncă — un period în care el s'a învăţat să cioplească prin ciocnituri piatra şi osul, ş'apoi iar, prin frecături, să le lustruească.

După aceea, el a scos din pământ arama; a dibuit prin depărtări cositorul, şi topindu-le împreună, a nimerit bronzul, un metal care cu înlesnire priimeşte forme mlădioase, păstrând şi o tărie durabilă.

Epoca, zisă de bronz, domnilor, are fără tăgăduială o însemnătate mare din puntul de vedere artistic; ea ne prezentă, în toate productele ei, forme şovăite de o graţie originală, suprâfeţe oable, mlădiite cu dungi şi ornate cu săpături uşoare, arme delicate ce abia le pot mânui palme foarte mici, podoabe trupeşti formate din mari spirale elastice, într'un cuvânt, o colectivitate de obiecte, tot aceleaşi din *falesele* Bretaniei până în *turbariele* Livoniei, din fundul Scandinaviei până sub Carpaţii Bastarnici, obiecte care destăinuesc până la evidenţă, răspândirea peste mai toată Europa a unei seminţii înzestrate cu înalte facultăţi estetice şi cu un mare geniu de expansiune.

Oamenii din epoca de bronz se-înfrânseră, în timpi mai apropiaţi de noi, dinaintea seminţiilor mai aspre care aduceau cu sine ferul...

Dar aci suntem pe limitele timpilor istorici. Să ne întoarcem iar înapoi ca să aruncăm o ochire asupra patriei noastre, pe vremea când colcoteau în lume poporaţiunile, mai mult sau mai puţin sălbatice, ale epocei de piatră, şi cele mai debile şi mai industrioase ale epocei de bronz.

Pe cât cineva ar voì să-şi poarte atenţiunea asupra diverselor timpuri când poporaţiunea continentului nostru european s'a simţit expusă la clătiri mai mult sau mai puţin violente, prin năvălirea în mijlocul ei a nouă contingente etnice, va băgà neapărat de seamă cum-că, la eşirea lor din Asia, toate popoarele cele mari care au avut misiunea providenţială de a creà sau de a reînoì civilizaţiunea Europei, au trebuit într'un mod fatal să intre într'această nouă ţară a făgăduinţei printr'o poartă comună. Aceste Propilee ale Europei au fost, — cutez a o spune, — întinsele şi avutele câmpii ce stau dealungul ţărmului stâng al Dunării, aproape de vărsătura ei în mare; a fost ţara noastră.

Priivind acum din puntul de vedere istoric înfăţişarea acestei

părticele a Europei răsăritene, ar crede cinevà că Dunărea, principala arteră fluvială a apusului, îndată ce intră într'acea regiune, închipueşte, cu ajutorul celor două şire de munţi, Balcanii şi Carpaţi, care dela graniţa României încolo apucă direcţiuni diverginte, închipueşte, zic, un fel de mare pâlnie căscată, care păreà a se deschide fireşte dinaintea anticilor căutători de pământurì.

Latele pustii ale Sciţiei, cu orizonturile lor îndoelnice, cu goliciunea lor neospătoasă, parcă vin să se înfundeze în acea bogată ţarină, unde naturei, — ca şi cum ea ar fi voit să iniţieze într'însa pe om despre toate avuţiele răspândite în continentul răsăritean, — unde naturei i-a plăcut a înconjurà o câmpie roditoare şi scăldată de mii de râuri, cu o şiră de munţi măreţi, pe care cresc codrii vârtoşi şi în care stau ascunse comorile mineralogice cele mai variate.

Pe timpii marilor băjenii ale seminţiilor omeneşti, cârdurì de popoare, pribegite din Asia, sau că urmase d'alungul râurilor scitice şi pe ţărmurile mării interioare în care ele să revarsă, sau că umblase pe sub poala orientală a munţilor ce înconjură acele pustii, a trebuit neapărat să isbucnească într'această vale.

Calea însemnată de natură îi duceà nestrămutat în acea pâlnie, de unde li se deschideau apoi trecătorile spre miazăzì şi spre apus.

De aceea, îndată ce soseau în acest punct de întâlnire comun, noroadele care aveau odată să cotropească Europa se opreau în valea Dunării-de-jos şi stau la îndoială, până când, îmbrâncite de alte horde năvălitoare, ele apucau care decindea Istrului şi dincolo de Balcani, către frumoasele ţări ale mării Meridionale, care în susul Dunării, pe unde li se însemnà drumul părţilor apusane.

Aşa dar, cât de departe ar voì istoricul să se urce pe scara vârstelor, el este sigur de a întâlnì, la un moment oarecare al existenţei lor, pe fiecare din marele familii de popoare europene, — chiemà-s'ar ele Pelasgi şi Liguri, Celţi şi Gaeli, Sciţi şi Geţi, Goţi şi Germani, Sarmaţi şi Slavoni, şi chiar

neamuri altaice ca Ungurii şi Turcii, — istoricul este sigur, zic, de a le întâlnì ocupând, cu o statornicie mai mult sau mai puţin dăinuitoare, malul stâng al Dunării de jos. Afară de locuitorii aborigeni ai Europei, — dacă asemenea oameni au fost vreodată, — şi de câteva ramure aşezate în înfundăturele ei septentrionale, se poate, cred, afirmà că toate popoarele, câte au coprins în trecut şi câte locuiesc astăzi faţa Europei, toate, intrând într'însa, au păşit acest prag comun.

Dar oare lăsat-au ele toate vre o urmă d'a lor pe aici? Anticarul şi antropologul găsesc ei cumva să spicuească pe aci dovezi de acelea netăgăduite, care vin să sprijine atât de puternic spusele şi bănuelile istoriei?

Iată întrebări ce se pot cu drept cuvânt face exploratorilor României şi a căror deslegare, într'un mod afirmativ, ar slujì spre a descurcà foarte tare antichităţile primitive ale continentului nostru european.

Feluritele seminţii care s'au grămădit într'acest coprins mărginit, spre a se revărsà apoi la diferite epoce peste ţările occidentului, s'ar arătà aici în faţă una cu alta, purtând fiecare însuşiri distinctive, de pe care ele s'ar puteà grupà şi coordonà cu mai multă înlesnire decât se poate face prin ţările răsipite, unde ele se răspândiră mai târziu.

Ar fi fără îndoială un frumos rezultat, când am găsì astfel, întrunite în aceeaşi ţară, în patria noastră, urmele celor mai multe din anticele seminţii care au ocupat Europa, şi ar fi negreşit meritul mare al acelora cari, în mijlocul atâtor rămăşiţe felurite, ar puteà să statornicească o ordine, o clasificaţiune, întemeiată şi pe deosebiri etnografice şi pe urmarea cronologică a timpilor.

Trebuie însă să mărturisim, cu toată umilinţa, că noi, Românii, suntem încă departe de a fi atins acest scop înălţat; abia dacă până acum s'au făcut la noi oarecare dibuiri destul de puţin fericite în domeniul epocelor preistorice.

Pentru ca să putem reuşì a aveà rezultate solide, pe care să se întemeieze cu sigurantă ştiinţa, ar trebuì ca cercetările arheologice ce facem în ţară să proceadă după un sistem

bine raţionat, în care să fie prevăzute de mai înainte toate faptele ce experienţa a înregistrat prin alte ţări, pentru ca astfel să avem în veci în vedere puntele de comparaţiune şi să putem constatà tot de o dată şi analogia rezultatelor dobândite aci, cu acelea obţinute aiurea, şi elementele adevărat nouă ce se vor ivì pe solul nostru.

Este o ţară domnilor, unde cultul arheologiei a intrat în uzurile poporane. Acea ţară e Danemarca. Acolo, ori când un ţăran a răsturnat cu ferul plugului o oală vechie, un ciocan de peatră sau o custură de bronz, el o duce cu mândrie la muzeul naţional din Copenhaga, unde descoperirea lui e aşezată cu onoare în dulapuri, alături cu numele dăruitorului. Ori ce Danez aspiră la fericirea de a vedeà productul aflărilor sale arheologice înavuţind tezaurele artistice şi istorice ale ţărei.

Ştiţi domnilor, că aceasta este un nobil mod de a'şi iubì patria. El dovedeşte că o naţiune care ştie aşa de mult să'şi respecte datinele părinteşti, nu voieşte şi nu poate să moară! Suflarea trecutului e încă atât de vivace in inima ei, în cât o va conduce mereu cu aripile destinse către viitor!

Aş dorì să putem şi noi să deşteptăm un astfel de simţimânt în poporul nostru; aş dorì să facem ca religiunea trecutului să se manifeste la dânsul printr'o preocupaţiune constantă despre ceea ce au fost străbunii noştrii.

Cel care pune preţ la onoarea părinţilor săi, nu va scăpătà nici odată!

Dar dorinţele mele, trebue s'o mărturisesc, nu se traduc totdeauna în fapte, şi mai adesea, in visurile mele de falä naţională, trebue să mă mulţumesc cu slabul contingent ce puterile-mi mărginite îmi permit să dau realizării lor. Aşa spre exemplu, ca să cercăm a adunà elemente de statistică arheologică şi să dobândim până la oare care punt mijloace de a clasificà, cel puţin *grosso-modo*, monumentele antice din ţara noastră, am redactat acum vre-o doui ani, un fel de *isvod* în limbă poporană, un *Cestionar arheologic* care prin intermediul oficial al ministerului de Instrucţiune publică

dirigiat pe atunci de instruitul şi activul nostru coleg dl. E-sarcu, s'a împărţit pe la învăţătorii comunelor urbane şi rurale din ţară.

Au răspuns mulţi din învăţători la întrebările ce li se făceau în privinţa vechilor monumente locale, şi răspunsurile multora sunt pline de interes.

Dacă prin stăruinţa autorităţii s'ar fi continuat această instrucţiune arheologică a ţărei, rezultatele până astăzi sunt încredinţat că ar fi fost foarte însemnate.

Dar nu totdeauna instrucţiunea domneşte în instrucţiune la noi, nici cultura la culte, şi nu totdeauna autorităţile ştiu să preţuiască ideele de ştiinţă şi foloasele intelectuale ale naţiunii.

Astfel însă, precum stăm astăzi cu cunoştinţele noastre arheologice, asupra epocei preistorice din România, noi avem numai a constată, de o camdată, ca aparţinând probabilmente acelei epoce: movile multe, mari şi mărunte, răsipite pe câmpia românească;—ulcele şi hârburi de formă şi de materie grosolană; — câteva custure de cremene şi mai multe ciocane de peatră tare, adunate în aceşti doi trei din urmă ani, de câţiva colectori, mai cu seamă de dl. Bolliac; apoi câteva cuvinte şi câteva sculpture descriind şi reprezentând, în operele autorilor şi artiştilor greco-latini, unele obiecte de artă industrială şi sumptuarie ale predecesorilor imediaţi ai Romanilor adică ale naţiunii dacice; şi în fine, un câmp nemărginit, deschis imaginaţiunii pentru a'şi închipuì cum oamenii primitivi s'au pitit în peşterele Carpaţilor şi în colibe de lemn, aşezate pe taraci în mijlocul lacurilor, spre a se ferì de fearele sălbatice, de elefanţii flocoşi, de maamuţii, de urşii speluncilor, de cerbii gigantici, de zimbrii uriaşi, cari pustiau codrii seculari din lunca răslăţată a Dunării şi cari bolbociau în bălţile-i revărsate.

Mărginindu-ne însă în cercul mai restrâns al obiectelor existente, vom recunoaşte, — precum a făcut tot aci mai deunăzi şi dl. Boliac, — că seria de unelte de piatră ce s'a adunat la noi, în puţin timp, şi mai ales toporaşele, ciocanele

şi dăltiţile multiforme de petre dure, de serpentină, de diorit, de ofit şi chiar de iesm, prezentă o varietate de forme şi o perfecţiune de lucrare, care ne fac a socotì pe locuitorii ţărei noastre din epoca de peatră cu totul aşa de înaintaţi ca şi contimporanii lor din ţările unde arheologia preistorică a dat până acum cele mai splendide ale ei prinoase.

Cât despre oamenii epocei de bronz, trebue să vă mărturisesc, domnilor, că n'am avut încă plăcerea de a mă întâlni în ţară la noi, cu unelte de ale lor, aşa de gingaşe, aşa de frumos mlădiate. Ştim, că chiar dincolo de Carpaţi, în Ardeal, s'au descoperit agrafe de ale lor, întortochiate ca nişte melci uriaşi şi brăţări elastice care se răsuceau dealungul braţelor şi a pulpelor, ştim că Ungaria, vecina noastră, e una din ţările cele mai bogate în arme şi unelte din epoca de bronz.

Dar pe coasta meridională a Carpaţilor — trebue s'o constat,—sau că delicaţii oameni ai acestei epoce n'au străbătut de loc, sau că urmele lor stau ascunse sub pământul nostru, cu mai multă gelozie de cât ale altor populaţiuni antice din România.

Nu trebuie însă să disperăm. Ţara noastră e aşa plină de movile de toate formele şi de toate dimensiunile, pe care noi încă nu le-am explorat, încât se poate foarte bine ca multe din ele să coprinză comori ascunse din epoca de bronz.

In acele movile se vor găsì negreşit multe alte lucruri preţioase pentru arheologie, pe care noi acum nici că le bănuim. Movilele sunt, fără îndoială, arhive tăcute care păstrează în negrul lor pământ, documente istorice ale ţărei noastre din timpii pe când istoria nu se scrià cu condeiul.

Cercetarea lor este una din datoriile cele mai însemnate, cele mai curioase, dar totdeodată şi din cele mai anevoioase ale arheologilor români. Lăsând la o parte greutăţile curat materiale, — căci trebue să asude muncitori mulţi cu sapa şi cu lopata, şi salaori cu roaba, ca să despice una din cele mai mărunte movile, — apoi cu câtă răbdare trebue aţintită atenţiunea, spre a nu se trece cu vederea nici una din dispoziţiunile interioare ale cuprinsului, spre a se înregistrà cu scru-

pulozitate şi cu inteligenţă până şi aşternuturile de pământuri felurite, de bolovani, de năsip, de humă, de cărbuni, de petriş de cenuşă, care întocmesc o mare parte din acele edificii rudimentare dar masive, unicele monumente poate ale multor secoli străvechi!

Nu în preumblări de câteva ore, cu oameni adunaţi în pripă de vătăşelul satului, prin ademenirea bacşişului şi a cinzecei de rachiu, nu în zorul uneì văratice călătorii de plăcere, se studiază o movilă, astfel încât rezultatele dobândite să poată fi de folos ştiinţei, să poată servì de bază neîndoioasă la comparaţiuni etnologice şi la teorii de istorie primordială.

Mărturisesc, domnilor, că eu unul n'am putut până acum să cercetez interiorul nici uneia din numeroasele movile ale ţărei, şi nu vă voiu puteà dar spune dacă ele trebuesc despicate d'adreptul ori pieziş, în perghel sau în răscruce. Atâta ştiu numai, că am auzit de pe la arheologi, cari au făcut şi fac încă explorări însemnate în movilele din Crimea şi Rusia meridională, — aşa de asemănate cu ale noastre, — cumcă conţinutul pământului ce constitue movila este adesea neînsemnător, de vreme ce mai în totdeauna acel pământ a fost grămădit la un loc ca să acopere un obiect oarecare, clădire sau simplu sicriu mortuar, aşezate pe suprafaţa sau dedesubtul solului. Aceasta ne este confirmat şi de autorii antici cari au vorbit despre uzul foarte vechiu al movilelor, întrebuinţate ca monumente comemorative ce se rădicau d'asupra cadavrului unui şef de popoare, unui erou, sau chiar totalităţii luptătorilor căzuţi într'o bătălie.

Când vede însă cineva mulţimea de movile, care stau grămădite pe largi întinderi în unele ţări, — şi printre ele, şi ţara noastră, — nu-i vine a crede că sub fiecare dintr'însele are să fie câte un mort, şi că popoarele vechimei şi-au făcut o petrecere de a presărà răposaţi, astfel încât să împestriţeze o ţară întreagă cu mormintele lor. Apoi iar unele din acele clădiri de pământ, făcute de mâna oamenilor, au proporţiuni atât de uriaşe, încât nu s'ar puteà crede că, pentru a acoperì ţărâna unui singur om, ar fi lucrat mii de oameni în mii de zile.

Asemenea îndoeli ne conduc a crede că nu toate movilele câte le vedem pe câmpi şi pe dealuri, sunt morminte omeneşti şi nu tuturor se aplică cu justeţă apelaţiunea de *movilă*, care este un termen slavon, spre a însemnà un *mormânt*. Poate chiar că cele care mai cu drept cuvânt ar purtà acest nume sunt movilele acelea care la noi se chiamă *gorgane*, iar în Rusia *kurgany*.

Gorgane sunt multe prin România, şi de câte ori vre-un căutător de comori, călăuzit de flăcările ce es noaptea de pe faţa unui gorgan, s'a ispitit a face o groapă cât de puţin adâncă într'însul, el a dat neapărat peste oseminte de om. Pământul din care ele sunt compuse este plămădit cu cadavre.

Gorganele sunt dar adevărate osuare, unde zac generaţiuni antice care, trecând la vecie, au păstrat până azi tăinuite, şi numele şi epoca vieţuirii lor.

Când veţi eşì din această sală, domnilor, aruncaţi-vă ochii la dreapta, şi în întunericul nopţii, veţi zărì printre crăcile despuiate ale arborilor din Cişmegiu, turnul bisericei St. Ilie. Temeliile acelui templu enorial al mahalalei *Gorganul* se afundă în băerile unei movile, unui antic *gorgan* care a dat numele său împrejmuirei. Se vede că străvechii locuitori ai mocirlelor de pe malul Dâmboviţei, sălbaticii cari rătăciau, acum câteva mii de ani, printre stuful mlaştinei Cişmegiului, şi au înălţat această necropolă, cu mângâetoarea speranţă că ea va şti să deştepte în noi o cuvioasă amintire.

Nu uitaţi dar, doamnele mele — căci d-voastră aveţi inima miloasă, — de câte ori veţi purtà paşii sub umbra răcoroasă a aleelor din Cişmegiu, de a salutà cu un «*Dumnezeu să-i erte!*» pe răposaţii preistorici ai gorganului dela St. Ilie!

Această pietoasă datorie împlinită, să ne reîntoarcem iarăşi privirile către acele mii de movile semănate prin câmpiile neţărmurite, prin bărăganele pustii ale luncei dunărene. Vedeţi colo un şir de moviliţe gemene, care aşezate câte două, din distanţă în distanţă, se prelungesc de pe malul Dunării până dincolo de bălţile Ialpuhului? In toate direcţiunile ele îşi în-

ţind ramure, alcătuite de alte movile, care mai mari, care mai mici, presărate preste tot întinsul ţărei!

Ce oare sunt acelea? Sunt ele hotare înălţate între moşiile mai multor neamuri? Sau mai bine, sunt ele semnele ce călăuzeau hordele barbare, în cutreieratul pustielor?

Ici şi colea, pe câte un mal înălţat deasupra unui râu ce şerpueşte pe o matcă lată, răsare câte o movilă uriaşă ce domină toată împrejmuirea.

Ca sfincşii de granit în pustiele năsipoase ale Africei, aşa îşi rădică capetele lor pleşuve acei fruntaşi ai movilelor, profilând de-a-lungul secolilor conturul lor gârbovit, peste lunce şi peste şesuri!

Şi ele conţin o enigmă în sânul lor. Şi ele cer o deslegare, care neapărat va vărsà lumină asupra vieţei omenirii! Incercaţi-vă dar isteciunea minţii, arheologilor români! Deslegaţi enigma, moderni Edipi ai acestor noui sfincşi!

Eu unul mă dau în laturi, căci am spaimă de a înfruntà cu uşurinţă necunoscutul, cu atât mai mult că nu mă pot încă làudà că am găsit iearba fearelor!

Şi cu toate însă, ţin minte că acum vre-o zece ani, călătorind prin Moldova şi mergând dela Ruginoasa la Paşcani, drumul meu mă duse d'asupra unei coaste foarte înalte, pe a cării culme sosind, mă aflaiu la poalele unei mari movile de unde ochii mei zăriră de odată o privelişte măreaţă, ce mi-a rămas adânc întipărită în minte. Sub priporul acelei răpezi coaste de desfăşurà albia Siretului, care îşi rostogoleà apele sale volburoase pe un năsip aurit; lunca erà înveselită, cât puntea coprinde ochiul, cu dumbrave, şi prin acea întinsă pajişte smălţuită cu toate nuanţele unei bogate vegetaţiuni, râul îşi răslăţà suprafaţa sa alburie, spumegând şi prăvălind fără încetare undele sale adânci şi pripite.

Malul opus erà foarte depărtat; abiea se zăreà sub linia orizontului râpa surpată care îngrădeà de cealaltă parte lunca. La o asemenea vedere stătui câtva timp înmărmurit dinaintea acelui maiestos tabel al naturei.

Impresiuni ca acestea am încercat adesea în călătoriele mele prin ţară, şi suvenirea lor nu este cel mai slab legământ ce strânge inima mea de patrie!

Dar revenind din acel farmec şi cugetând la trebuinţa şi la posibilitatea practică de a 'mi urmà calea, mi se părù un lucru cu neputinţă ca să mă expun a trece d'a curmezişul acea luncă intrând d'a dreptul în apele umflate şi arţăgoase ale Siretului. Drept în faţa mea nu erà drum, nu erà vad, nu erà trecătoare.

Plimbându'mi însă ochii pe depărtata linie care însemnà pe cer coasta opusă, zării cu mult în susul apei, departe, foarte departe o altă movilă, întocmai ca aceea lângă care mă aflam. Ea dominà malul din potrivă, precum aceastălaltă încununà coasta de dincoaci. Atunci, urmând cu ochii linia care se întindeà prin luncă între aceste două movile, văzui că pe acolo treceà drumul, străbătând apele Siretului, prin locuri unde ele erau lat răsfirate d'asupra unui prundiş solid. Movilele erau dar semnele căii, semne aşezate acolo de mii de ani şi pe care natura le-a respectat, păstrând acelaş curs apelor din luncă. Ele au fost şi sunt încă, — precum şi multe altele de aceeaş specie, — stâlpi militari ai drumurilor şi ai vadurilor; printre dânsele au trecut sutimile de popoare care au străbătut din adânca vechime şi până acum ţara noastră.

Vă întreb, oare, după astfel de servicie făcute omenirii, în timp de atâtea secole nu merită şi ele titlul de *monumente?*

Mai mult decât atâta! Cei cari le au înălţat şi cari, dacă s'ar fi gândit numai la îndeplinirea trebuinţelor zilnice ale mărginitei lor vieţe, n'ar fi ostenit atâta spre a ridicà movile, ci s'ar fi mulţumit a pune, drept semne, simple prăjini sau momâie, — oamenii aceia, zic, clăditorii movilelor, au avut negreşit în cugetul lor de a face, pentru minunarea posterităţii, lucrări măreţe, adevărate obiecte de artă.

Intru aceste lucrări însă au ştiut şi au putut ei să concentre cea mai întinsă concepţiune a esteticei lor. Să nu nesocotim astăzi nici operele lor, nici mai ales ideea ce i-a

îndemnat a le executà. Dacă odinioară n'ar fi păşit omenirea pe treapta unde s'au aflat dânşii, ea n'ar fi astăzi la culmea de unde noi îi privim.

Am puteà preţuì şi mai bine înnaintările progresive ale artei la popoarele primitive, aruncând o privire asupra unei serii de monumente străvechi, mult mai lesne de fabricat şi de un uz casnic mult mai neapărat decât gorganele mormântale şi movilele militare. Numeroase descoperiri întâmplătoare şi câteva săpături de amatori ce s'au făcut pe la noi, au scos foarte des la lumină obiecte de lut, oale, vase şi mai adesea hârburi. Unele din acestea poartă în formele, în pasta, în coloritul, iar mai ales în ornamentele şi legendele lor, caractere netăgăduite ale industriei romane. Dar altele sunt cu mult mai grosolan lucrate decât olăria ce au lăsat Romanii prin ţările unde ei s'au aşezat: acelea au forme cu totul străine, ba chiar şi desemne gravàte pe ele, care nu se găsesc pe vase romane. Acelea sunt negreşit olării ale popoarelor barbare, care au precedat aci pe legionarii şi pe colonii Romei. A le clasificà după neamuri şi epoce, este până acum un lucru foarte temerar. Eu nu cutez a intrà pe o astfel de cale, unde mă tem că voiu fi silit să am recurs la imaginaţiunea mea mai adesea decât, la cunoştinţe pozitive

Va venì însă timpul când clasificarea va fi posibilă şi suntem în drept de a aşteptà dela dânsa rezultate de cea mai mare însemnătate pentru etnologia antică a ţării noastre. Dar trebue mai întâi să explorăm mult, să studiem cu atenţiune condiţiunile şi natura descoperirilor, să le comparăm cu obiectele analoage aflate prin alte ţări.

Deocamdată mă voiu mărginì a face menţiune numai despre două descoperiri care mie unuia mi s'a părut că oferă, printre toate, un caracter de originalitate marcantă.

Sunt vre-o doui ani, de pe îndemnul d-lui Bolliac, junele d. D. Butculescu a făcut câteva săpături într'o localitate de pe malul Ialomiţei, numită Piscul-Crăsanii, proprietate a d-lui Lehliu. D-lui a adus de acolo mai multe vase de lut negru, ale căror forme şi ornamentaţiuni nu le am mai văzut la alte

olării antice din România, ci numai la vase provenite din ţări celtice, ca Bretania şi Irlanda. Mai toate vasele dela Piscul-Crăsani sunt reduse în cioburi; cu toate acestea se recunosc pe dânsele buze tari resfrânte, pântece de oale cu forme unghiulare, 'nalte scaune conice, mânere subţiri şi foarte încovoiate, găurele dese ca de ciur, ornamente cu linii în zigzag, în fine toată caracteristica unei arte ce n'are nimic banal, nimic imitat de pe formele cu care ne-au obişnuit popoarele, cu ale căror uzuri plastice suntem mai de mult familiarizaţi.

Olăria dela Piscul-Crăsani merită dar o băgare de seamă specială printre cele ce am văzut până acum ca provenind din ţara noastră, şi ar fi bine ca, prin nouă exploraţiuni, să se înzestreze şi Muzăul nostru naţional cu o cătime de acele curioase hârburi, cel puţin egală cu aceea ce posedă d. Bolliac.

Nu mai puţin importante sunt vasele, tot ale d-lui Bolliac, despre care d-lui ne-a spus aci mai deunăzi, că le-ar fi găsit într'o necropolă antică din preajma Zimnicei. Printre dânsele este o urnă de lut gros, cenuşiu, de o dimensiune mare, aproape un metru înălţime, care înfăţişează pe partea superioară a pântecilor ei un ornament de şease ori repeţit; între două brâuri de steluţe, adânc tipărite în lut, se deosebesc şease călăreţi de o înfăţişare stranie, stampaţi cu un relief destul de uşor. Toţi sunt identici în formă; calul are corpul prelung şi rotunjit la extremităţi, iar capul mic. Călăreţul, foarte mărunt în proporţiune cu animalul, este de o structură cu totul rudimentară şi pare a nu purtà nici un veşmânt.

Acest ornament este fără îndoială un ce care merită toată atenţiunea. Se pare văzându-l şi luând în seamă stilul lucrării şi proveninţa obiectului, că din cea mai adâncă vechime ţârmurenii Mărei Negre, cari au fost totdeauna vestiţi prin caii lor, au adoptat ca ornament favorit al vaselor, reprezentaţiunea de scene de călărie. Astfel, sunt vre-o câţiva ani, la 1862, s'a descoperit în Rusia meridională, în movila zisă Certamlâc-Kurgan, lângă orăşelul Nicopol, mai multe obiecte antice de mare preţ, printre care şi un vas magistral de or-

făurărie elenă, pe ale cărui pântece se văd reprezentaţi cu o perfecţiune rară, Sciţi ocupaţi a prinde cu arcanul şi a împedicà cu chiosteci picioarele dinainte ale unor căluşei sălbatici.

Arta greacă a dat acestor scene o graţie naturală, pe care nu o putem cere dela meşterii antici din România; voim numai să constatăm că o idee analogă a inspirat pe argintarul elen care va fi lucrat vasul dela Certamlâk-Kurgan după cererea vreunui rēge scit, şi pe olarul barbar dela Zimnicea. Călăreţul care face ornamentul principal al vasului d-lui Bolliac, — ba şi steluţa de lângă dânsul, — nu ne sunt cu totul necunoscute. In mai multe rânduri şi mai ales, după cum ne încredinţează tot d. Bolliac, acum vre-o câţiva ani, pe malul stâng al Oltului, s'au descoperit monete de argint în forma staterilor macedonici, pe al căror revers se vede, în mai mic, un călăreţ şi o stea ce se aseamănă foarte tare cu acele de pe vasul de lut.

Însă, — să ne grăbim a o spune, — aceste semne nu sunt exclusiv particulare popoarelor barbare din Dacia; s'au găsit în Panonia monete cu acelaş tip; ba chiar monetele galice din Francia şi cele celtiberice din Spania ne prezintă o figură de călăreţ tot aşa de grosolan lucrată.

Oare acelaş popor a preumblat acest tip monetar din răsăritul până în apusul Europei? Şi dacă ar fi aşa, care este acel popor?

Unii îşi închipuesc că Dacii au fost o seminţie celtică.

Alţii ne amintesc că vechii Gali au făcut în mai multe rânduri incursiuni prin Orient; ei, poate, au lăsat numele lor oraşului Galaţi, şi fără tăgăduială l-au dat provinciei Galatia din Asia-mică.

Monetele de care vorbim acì nu sunt în stare de a rezolvì singure cestiunea; de aceea ne mărginim a constatà acel tip al călăreţului în arta plastică a anticilor locuitori ai României şi alături cu dânsul ne simţim datori a menţionà şi unele monete de argint ce se găsesc în ţară la noi şi pe care se văd imitate, cu foarte puţină dibăcie, tipurile ce figurează pe

staterii macedonici, ba chiar şi inscripţiunile de pe dânşii. Însă, ca unii ce se vede că nu ştiau ce scriu, imitatorii sau *calpuzanii* dela noi au scris pe monetele lor numai primele litere ale numelui lui Filip Macedonicul şi, obosiţi de a imità caracterele până la sfârşitul cuvântului, s'au mulţumit a înlocui literele următoare prin simple linii.

Dacă am voì să cercetăm cine au fost acei calpuzani, cari aci la noi au contrafăcut într'un mod aşa grosolan frumoasa monedă macedonică, am trebuì să recunoaştem că naţiunea de pe malul stâng al Dunării care a stat în contact cu Macedonenii, au fost Geţii.

Va să zică, după toată probabilitatea, noi posedăm moneta Geţilor, şi prin aceasta cunoaştem după tipurile ce sunt imprimate pe acei bani, gradul în care ajunsese la dânşii cultura artelor plastice.

După toată aparenţa, acei Geţi cari băteau monetă de argint, nu aparţineau generaţiunilor din epoca de piatră, nici chiar poate din aceea a bronzului.

Cu greu ar venì dar să le atribuim lor uneltele de serpentină şi mai puţin încă aşchiele de cremene, cari s'au găsit în ţară la noi; şi ar fi, credem, a face o adevărată confuziune de a prelungì până în timpii la cari am ajuns, industriele primitive practicate de omenire, pe când ea încă nu cunoşteà metalurile.

Aceasta am puteà-o face cu atât mai puţin cu cât aflăm, tot în ţările noastre, mai nainte chiar de Geţi, două popoare despre ale căror aplecări şi mod de vieţuire ni s'au păstrat curioase tradiţiuni.

Agatirşii, cari locuiau în câmpiile dela poalele Carpaţilor, erau oameni desfătaţi şi trăiau o viaţă moleşită, zugrăvindu-şi o parte din trup cu vii colori şi acoperind restul cu veşminte aurite, cu petre nestemate.

Siginii, vecinii lor, — în cari unii autori au avut comica idee de a vedeà pe străbunii Ţiganilor de astăzi, — Siginii, zic, îşi petreceau viaţa crescând herghelii de cai şi mânându-i

atât bărbaţii cât şi femeile, din căruţele lor cu cari străbăteau ţara în toate părţile.

Nici rătăcitorii Sigini (băgaţi bine de seamă că nu este acì vorba de Ţiganii de şatră), nici luxoşii Agatirşi nu par a fi fost popoare de acelea cari stau să lustruiască cremenea spre a o face custure, ori să se mândrească cu modeste podoabe de bronz.

Când un popor s'a deprins a preface aurul şi petrele scumpe în obiecte de lux, când a învăţat a face căruţe, el fără îndoială a dobândit o cultură mai presus de aceea a timpilor curat preistorici. Arta, la dânsul, a ajuns la un grad mai înalt şi, cu toată că până azi nici un monument existent nu ne poate dà o idee exactă despre artele Siginilor, şi mai ales ale Agatirşilor, noi ne socotim în drept de a induce din puţinele spuse ale scriitorilor vechi, că aceste popoare se puteau asemuì în cultura lor artistică cu popoarele cele mai înaintate ale Sciţiei, iar mai cu seamă cu urmaşii şi cu vecinii lor, cu Dacii.

Putem oare zice, când ajungem a vorbì despre arta Dacilor, că ei se aflau încă în epoca de piatră, sau să ne închipuim că ei nu cunoşteau decât bronzul, la momentul când îi vedem în faţa Romanilor?

Asemenea alegaţiuni nu pot aduce decât confuziune în puţinele cunoştinţe ce avem despre artă la acel popor, care închide periodul preistoric al analelor arheologiei noastre.

Am fi ştiut mult despre starea de cultură a Dacilor, dacă atâtea cărţi câte s'au scris în vechime despre dânşii ni s'ar fi păstrat. Dar soarta pare c'ar fi voit să ne recuze orice altă origine decât pogorârea noastră din neamul roman, ne-a redus la foarte puţine cunoştinţe despre acel popor din Carpaţi, care îngrijase tare pe împăraţii Romei.

Câteva scurte pasage în puţini autori vechi şi baso-reliefurile columnei Traiane, iată la ce se reduc azi documentele istorice, ale limbei, ale artelor la Daci.

Ştim însă că ei iubeau cultura şi căutau prin toate mijloacele a se folosì de dânsa. Când Decebal, regele Dacilor,

învinse armata împăratului Domiţian, el impuse ca condiţiuni de pace răspunderea unui tribut în bani şi trimiterea în Dacia a mai multor meşteri romani, cari să instruiască pe locuitori în artele războiului şi ale păcii.

De aceea poate când, cu câţiva ani în urmă, Traian venì în Dacia să răzbune onoarea armelor romane, el găsì pe Daci preparaţi pentru o rezistenţă puternică, apăraţi în cetăţi de piatră şi în metereze de pământ încinse în ţarcuri de pari, bine muniţi cu maşine de războiu construite de pe modul roman; astfel ni se arată ţara şi armata Dacilor pe mai multe din scenele ce întocmesc spirala de sculptură a columnei Traiane.

Insă, pe lângă clădirile de piatră cubică, pe lângă colonadele şi frontoanele de stil roman ce decoră unele cetăţi dacice, ni se arată, tot pe columnă, şi unele construcţiuni de un caracter mai local.

Pe la începutul primului războiu dacic, vedem o scenă în care ostaşii romani dau foc cu torţele la nişte colibe făcute de scânduri şi aşezate pe nişte taraci înalţi cari es din apă. Ai zice că vezi pe columnă pichete de ale grănicerilor români din insulele Dunării.

Apoi într'alte locuri, clădiri izolate stau împrejmuite cu uluce formate de blăni retezate pieziş la vârf. Cine din noi n'a văzut asemenea împrejmuiri la curţile locuinţelor muntene de peste Olt?

Sunt încă pe columnă şi ziduri de cetăţi dace, care se recunosc a fi clădite cu pământ bătut, amestecat cu paie şi nuiele, şi aşezat între doi păreţi de scânduri; se văd şi oameni aducând cu coşurile pământul spre a umple acel părete.

Mi s'a întâmplat şi mie, domnilor, a vedeà rămăşiţe de ale unor asemeni cetăţi; la dânsele palisadele de lemn au perit negreşit, mistuite de incendiu, iar pământul bătut dintre ele s'a întărit, s'a pârjolit şi a format o masă compactă, roşcată pe care abia a putut-o măcinà până astăzi acţiunea distructoare a timpului.

Eram cu d-l Bolliac acum vre-o trei ani, când, punând să sape în jurul unei vechi cetăţi ce domină valea Prahovei între Pucheni şi Tinosu, am dat peste asemenea ziduri şi ne-am mirat de dăinuirea unor clădiri ce par a fi fost atât de fragile.

Nu mai puţin durabile însă se par a fi fost şi unele uzuri, a căror origină antică arta singură ne-a păstrat-o. Când vedem pe columnă veşmintele ce poartă Dacii : cămaşa lor cu mânece, strânsă la mijloc şi crestată la poale de ambele părţi : iţarii şi opincile ce le acoperă picioarele ; gluga lăţoasă sau sarica, atârnată de umeri ; chica pletoasă a luptătorilor, şi mai cu seamă *ţurca* ce acopere capetele şefilor, ale *Zarabilor,* precum îi numeşte Iornandes, nu ne putem opri de a recunoaşte într'însele chiar portul muntenilor noştri.

Vălurile ce îmbrobodesc capul femeilor dace sunt încă maramele sătencelor noastre.

Vom aveà ocaziunea altădată, sper, de a vorbi mai pe larg de costumul naţional al Românilor şi de originele lui. De o cam dată ne mărginim a pune în comparaţiune portul Mocanilor, şi mai ales al Moţilor din valea Haţegului, cu îmbrăcămintea vechilor Daci.

Dacii, după toată probabilitatea, au fost mai cu seamă un popor de munte ; din stâncele şi de pe plaiurile Ardealului ei îşi întindeau domnia peste ţara Mureşului, peste Oltenia, peste ţinuturile Timeşului şi mai departe. Pe şesurile despre răsărit şedeau Geţii, pe cari ei îi supusese domniei lor.

La munte dar, şi mai ales în jurul acelei Sarmisegetuze, pe care columna Traiană o reprezentă printr'o vastă împrejmuire de piatră cubică, în lăuntrul căreia stau grămădite multe şi înalte edificii, la munte a rămas tradiţiunea portului dacic mai stăruitoare ; şi aceasta, nu numai în forma îmbrăcămintelor, dar cu toată probabilitatea şi în coloarea lor. Dacii n'au purtat haine poleite şi tatovagii pestriţe ca Agatirşii, predecesorii lor ; hainele erau la dânşii de lână albă, de cânipă albă, şi tot astfel sunt şi acum ale muntenilor români.

Nu vreau să anticipez asupra subiectului unei viitoare convorbiri, cu atât mai mult că timpul este înaintat ; dar nu mă

pot oprì, d-lor, de a vă atrage băgarea de seamă chiar aci, unde a fost vorba de albele straie ale Dacilor, asupra unui caracter distinctiv al portului românesc.

Poporul la noi se îmbracă în albe, atât vara cât şi iarna; albul la dânsul e coloare predomnitoare; şi băgaţi de seamă că nici un alt popor european nu are această predilecţiune pentru *coloarea candoarei*, cum ziceà, acum câţiva ani, un mare poet al României.

Dar să grăbim.

Armele ce poartă Dacii pe columna Traiană ne arată învederat că ei nu se luptau nici cu topoare de piatră, nici cu paloşe de bronz. Petrele de praştie le mănuesc numai auxiliarii germani ai legiunilor. Dacul ţine mai adesea în mână un mare cuţit în forma unei secere puţin încovoiată, pe care cu nedrept cuvânt unii autori au semuit-o cuţitoaei cu cârlig a lui Chronos, obiect de uz casnic ce se numià ἅρπη la Eleni. Cuţitul Dacilor seamănă mai mult, la tăiş şi la mâner, cu *hangerul* persian, cu *kinjalul* Cerkejilor.

Dar luxul cel mare al Dacilor se arată în scuturile ovale ce poartă ei la braţul stâng. Pe acele scuturi, ornamentele sunt atât de variate cât şi graţioase, şi acest lux al pavezelor dacice a dat ocaziune unui învăţat francez d-lui de Lasteyrie, ca să emită, în Academia Inscripţiunilor şi Belelor-litere din Paris, opiniunea că acele arme defensive ale Dacilor, care în aşa mare câtime au împodobit triumful lui Traian în Roma, erau nişte bogate obiecte de artă, îmbrăcate cu aur, decorate cu ornamente sculpturale şi cu pietre scumpe.

De la această ipoteză, vom trecē la un fapt atestat de scriitorii antici, adică la sumptuozitatea ce Dacii depuneau în flamurele sau praporele lor de război, în acei *dragones* pe care şi Romanii, din cauza aspectului lor măreţ şi îngrozitor, îi adoptară pentru armată, îndată după războaiele dacice. *Dragonii* erau lungi prăjine d'asupra cărora stà fâlfâind un balaur, cu capul de bronz aurit şi cu trupul mobil de o stofă purpurie. Când în mişcările ordielor vântul umflà acei balauri, ei păreau ca

un stol de zmei fantastici, amenințând fioros pe dușmanii din fața lor.

Dacii, în fine, prețuiau și luxul uneltelor casnice ; ei aveau bogate vase de argint și de aur ; pe columna Traiană se vede cum Romanii încărcau căruțe și desage cu asemeni despuieri, luate de pe la Daci : și Dione Casiu, istoricul lui Traian, ne povestește cum Decebal, desperat de a vedeà capitala și țara lui cotropite toate de Romani, mai nainte de a se ucide cu propria sa mână, puse să abată apele râului Sargeția, și prin Romanii robiți, pe cari apoi îi ucise, îngropă în albia râului și acoperì cu bolovani de pietre, toate comorile lui, compuse din obiecte de aur, de argint și din multe nestemate. Se vede că mai târziu un prizonier dac destăinuì lui Traian secretul, și avuțiile lui Decebal fură duse în Roma, unde serviră la edificarea măreței columne, a arcului de triumf și a forului divului împărat.

Insă, printre odoarele luate dela Daci erau mai ales două vase de argint și un corn de zimbru împodobit cu pietre scumpe. Se zice că Traian le luà cu sine, și mergând mai târziu în Siria, le depuse cu propria sa mână în templul lui Jupiter Casiu, din cetatea Seleuciei.

Negreșit că vor fi fost prețioase obiecte a le artei indigene, acele vase și acel corn al unei fiare din codrii României, pe care gloriosul împărat le alese dintr'atâtea avuții, ca să le închine zeului ce-l ocrotise în uriașele sale lupte cu Dacii. Impreună cu cornul răpit din comorile lui Decebal, periră și puterile și artele acelui mândru popor. Geloși până la sălbăticie de libertățile și de bunurile lor, Dacii simțindu-se înfrânți, deteră înșiși foc la cetățile și la colibele lor, prăvăliră în prăpastie vitele ce-i hrăneau, și-și căutară scăparea, cari sorbind din cupa de otravă, cari părăsind țara lor subjugată.

Astfel se stinse din România trufașa națiune a Dacilor, cufundând în peirea ei și monumentele ce ea putuse înălțà.

De aci înainte soarele Romei răsare pe malul stâng al Dunării !

Vom căută într'alt rând, domnilor, a recunoaşte câte reflecte din razele lui s'au mai păstrat până azi pe pământul României [1]).

Bucureşti, Decembrie 1872.

Tipărit în *Columna lui Traian din 1874.*

---

1) *Columna lui Traian* din Decembre 1872, a publicat şi un mic memoriu al d-lui Odobescu «*Despre un vas de lut cu numele lui Decebal, descoperit la Blain în Bretania*». Pe un fragment de lut smălţuit roşu, de acela ce se ziceà în vechime *lut samian*, pare a se vedeà un barbar lănţuit. Aceasta este poate o amintire a războaielor dacice.

Fumuri arheologice scornite din lulele preistorice, de un om care nu fumează.

Ştim deocamdată atât de puţin asupra vechilor locuitori ai ţărei noastre, am dobândit încă, prin a noastră proprie lucrare, aşa de puţine cunoştinţe despre antichităţile naţionale, ne-am câştigat până acum aşa puţină credinţă în cercurile ştiinţifice ale lumii civilizate, încât, zău, nu s'ar prea cădeà să ne mâncăm de îndată acea brumă de credinţă, cum zice Românul, prin emiterea unor ipoteze de o natură mai mult sau mai puţin fantastică, care nu pot să provoace decât un zâmbet ironic pe buzele adevăraţilor oameni de ştiinţă.

Această cugetare a fost din nou deşteptată în mine mai deunăzi citind în *Trompeta Carpaţilor* din $^{4}/_{16}$ Fevruarie (No. 1045, anul IX) încă un articol, sub rubrica; *Arheologia*, subscris de d-l Cezar Bolliac. Într'însul e vorba de *Uzul fumatului din timpii preistorici*, şi eruditul preşedinte al comitetului nostru arheologic ne spune că Pomponiu Mela, acel geograf spaniol ce scrià latineşte cu 60 *or* 70 de ani înaintea concuistei Daciei de către Traian, «atribuie *numai* Tracilor celor vechi uzul fumatului;» apoi adaogă că: «Dacii ale căror obiceiuri urmează să fi fost mai aceleaşi, cu ale vechilor Traci, *nu mai este îndoieală* că fumau, că fumau din lulea prin vreun fel de ţeve subţiri care n'au putut să reziste până la noi;» în fine ne arată că d-lui a găsit însuşi până acum, «printre vase şi cioburi de vase preistorice,» în trei localităţi diferite la Vădastra din Romanaţi, la Hunia de lângă Calafat, şi la Piscu-Crăsani de pe Ialo-

miţă, trei lulele de lut negru, care sunt leite poleite «lulele româneşti!»

Iată o frumoasă descoperire arheologică, şi când un om ca d-l Bolliac o întemeiază pe carte letinească, pasă de nu te minunà!

La noi lumea nu se prea ocupă de arheologie, şi prin urmare poate cu înlesnire să crează în erudiţiunea ori-cui. De ce însă noi, dacă în adevăr ne taie capul şi dacă ne interesăm la starea de cultură a compatrioţilor noştri, — de ce să ne facem o glumă din mijloacele ce avem pentru a-i instrui? De ce să nu tratăm ştiinţa cu seriozitatea ce i se cade şi să n'o prezentăm precât ne dă mâna, subt aspectul ei cel adevărat şi respectabil, atât publicului Român, care poate aveà o naivă încredere în noi, cât şi străinilor cari ne judică cu mai multă justeţă, dar şi cu mai puţină îngăduială?

Eu crez că aceste idei ar trebui să călăuzească pe toţi aceia cari, cu pana sau cu limba, vor să contribue la lăţirea cunoştinţelor de orice natură printre poporul român, sau să răspândească prin străinătate noţiuni ştiinţifice despre patria noastră.

Cu această învăţătură aş vrea doară să să aleagă binevoitorul cititor, din paginele ce-i stau dinainte.

Restul e numai fum!

Să cătăm dar, pe urmele d-lui Bolliac, a adunà fumul din antichitate, şi să ne întrebăm şi noi dacă cu adevăr el a eşit din lulelele preistorice.

Cu vre-o cinci sute de ani mai nainte de Pomponiu Mela, părintele istoriei, adică elenul Erodot, auzise că Masageţii, un popor care locuia dincolo de marea Caspică, pe malurile râului Arax, râu mai mare chiar decât Dunărea, că «Masageţii descoperise un copaciu ale cărui fructe ei le aruncau pe jăratic, stând cu grămada adunaţi împrejurul focului şi din fumul ce se înălţà, şi pe care-l miroseau, ei se îmbătau, precum grecii din vin; şi cu cât mai mult aruncau de

acele fructe pe foc, cu atât mai mult se îmbătau, până în «sfârşit se sculau şi se puneau pe cântece şi pe jocuri [1])».

Alt unde-va, tot Erodot mai zice că Sciţii, intrând sub nişte acoperişuri de pâslă, pun sământă de cânepă pe petre roşite în foc; şi când acea sământă începe a arde, ea răspândeşte un fum mai tare decât aburul băilor din Grecia; şi Sciţii, ameţiţi de acea abureală, se pun pe urlete. Aceasta le servă lor de baie [2]).

Aci poate precum observă d-l G. Rawlinson, traducătorul englez al lui Erodot [3]), scriitorul elen a confundat două uzuri distincte ale Sciţilor: adică, pe deoparte băile de abur pe care le întrebuinţează încă şi azi Ruşii, producând abureala prin turnare de apă pe petre roşite în foc, iar pe de altă parte, afumarea cu fructul unei plante, pe care văzurăm mai sus că Masageţii o aruncau pe foc spre a se îmbătà din fumul ei, cântând şi jucând în beţia lor.

Acea plantă ar fi dar chiar cânepa *κάνναβις*, ce creşte, şi de sineşi şi semănată, în Sciţia; care se aduce cu inul, dar e mult mai presus decât dânsul prin grosimea şi înălţimea

---

1) *Herodoti* lib. I, §. 22: «Ἄλλα δὲ σφι ἐξευρῆσθαι δένδρεα καρποὺς τοιούσδε τινὰς φέροντα, τοὺς ἐπείτε ἂν ἐς τὠυτὸ συνέλθωσι κατὶ εἴλας καὶ πῦρ ἀνακαύσωνται κύκλῳ περιιζομένους ἐπιβάλλειν ἐπὶ τὸ πῦρ, ὀσφραινομένους δὲ καταγιζομένου τοῦ καρποῦ τοῦ ἐπιβαλλομμένου μεθύσκεσθαι τῇ ὀδμῇ κατά περ Ἕλληνας τῷ οἴνῳ, πλεῦνος δὲ ἐπιβαλλομένου τοῦ καρποῦ μᾶλλον μεθύσκεςθαι, ἐς ὃ ἐς ὄρχησιν τε ἀνίστασθαι καὶ ἐς ἀοιδὴν ἀπικνέεσθαι.»

2) Idem. lib. IV, §. 75: Ταύτης ὦν οἱ Σκύθαι τῆς καννάβιος τὸ σπέρμα ἐπεὰν λαβωσι, ὑποδύνουσι ὑποθύνουσι ὑπὸ τοὺς πίλους, καὶ ἔπειτεν ἐπιβάλλουσι τὸ σπέρμα ἐπὶ τοὺς διαφανέας λίθους τῷ πυρί τὸ δὲ θυμιῆται ἐπιβαλλομεν, καὶ ἀτμίδα παρέχεται τοσαύτην ὥστε Ἑλληνικὴ οὐδεμία ἄν μιν πυρίη ἀποκρατήσειε. Οἱ δὲ Σκύθαι ἀγάμενοι τῇ πυρίῃ ὠρύονται. Τοῦτό σφι ἀντὶ λουτροῦ ἐστί.

3) History of Herodotus. A new english version by *George Rawlinson*, New edition, vol. III, p. 55, note 6.

ei, şi din care Tracii îşi făceau veşminte întocmai ca cele de in[1]).

Este de crezut că Pomponiu Mela, autorul predilect al d-lui Bolliac, împrumutase ştiinţa sa dela Erodot, când ne spune că «locuitorii Traciei nu cunoşteau uzul vinului, ci că, mâncând ei se aşezau împrejurul focului, aruncau pe jaratic nişte seminţe şi prin mirosul lor deşteptau într'înşii o veselie analogă cu a beţiei[2])».

Din acelaş uz pare a proveni şi numele de Καπνοβάτοι (derivat din καπνός, *fum*) pe care Strabon[3]), într'un pasagiu cam încurcat, îl dă locuitorilor Mesiei, d'a dreapta Dunării.

Şi Plutarc, sau poate un altul ce a luat numele lui Plutarc spre a scrie un mic tratat despre «*Numirile râurilor şi munţilor şi despre cele ce se găsesc într'însele*», vorbind de râul Ebru al Traciei (Mariţa de astăzi), arată că «în acel râu se naşte o plantă asemănată cu şovârful[4]), ὀριγάνῳ παρόμοιος, ale cărei căpătăie Tracii le culeg spre ale aruncà în foc, după ce sunt sătui de mâncare, şi absorbind prin dese aspiraţiuni

[1]) *Herodoti* lib. IV, §. 74: «Ἔστι δε σφι κάνναβις φυομένη 'εν τῇ χώρῃ πλὴν ταχύτητος καὶ μεγάθεος τῷ λίνῳ ἐμφερεστάτῃ ταύτῃ δὲ πολλῷ ὑπερφέρει ἡ καννυβις. Αὕτη καὶ αὐτοματη καὶ σπειρομένη φύεται, καὶ ἐξ αὐτῆς Θρήϊκες μὲν καὶ εἵματα ποιεῦνται τοῖσι λινέοισι ὁμοιότατα...»

[2]) *Pomponii Melae* de situ Orbis lib. II, cap. 2: «Vini usus quibusdam ignotus est: epulantibus tamen ubi super ignes, quos circumsident, quædam semina ingesta sunt, similis ebrietati hilaritas ex nidore contingit.»

[3]) *Strabonis* Geographicarum lib. VII, cap. 3, §. III: «Λέγει δὲ τοὺς Μυσοὺς ὁ Ποσειδώνιος καὶ ἐμψύχον ἀπέχεσται κατ'εὐσέβειαν, διὰ δὲ τοῦτο καὶ θρεμμάτων μέλιτι δὲ χρῆσται καὶ γάλακτι καὶ τυρῷ ζῶντας καθ'ἡσυχίαν διὰ δὲ τοῦτο καλεῖσθαι θεοσεβεῖς τε καὶ καπνοβάτας.» §. IV: «Τὸ δὲ δὴ καὶ θεοσεβεῖς νομίζειν καὶ καπνοβάτας τοὺς ἐρήμους γυναικῶν σφόδρα εναντιοῦται ταῖς κοιναῖς ὑπολήψεσιν.»

[4]) *Doctor A. Fĕtu* în Enumeraţiunea specielor de plante cultivate în grădina botanică din Iaşi până la anul 1870, p. 42, (extras din *Revista Ştiinţifică)*.

fumul sau mirosul, care se ridică dintr'însele, se îmbată şi pică într'un somn adânc[1])».

Pliniu cel bătrân schimbă şi soiul plantei şi scopul fumigaţiunilor scitice, când ne spune, urmând întru aceasta unui medic grec numit Apolodor, că Barbarii, spre a-şi scădeà volumul splinei şi a se face astfel din zi în zi mai sprinteni şi mai vârtoşi, aspiră pe gură fum de săbiuţă[2]), (cypirus est gladiolus, ut diximus, radice bulbosa...) şi nu es din casă, până a nu fi făcut în fiecare zi o asemenea abureală[3]).

Dacă barbarii lui Apolodor sunt tot aceia cu Masageţii şi Sciţii lui Erodot, cu Cabnobaţii mesi ai lui Strabon, cu Tracii lui Pomponiu Mela şi ai falşului Plutarc, apoi trebuie să recunoaştem că toate popoarele Scitiei au practicat fumigaţiuni de diferite specii, cu scopul, unele d'a se înveselì după masă, spre a cântà şi a jucà; altele spre a adormì; altele, spre a-şi întreţine sănătatea. În primul caz, ei sorbeau fum de cânipă, în al doilea abur de şovârf, în ultimul în fine se afumau cu pârleală de săbiuţă.

Dar toţi scriitorii vechi cari ne-au păstrat tradiţiunea acestui uz, ne afirmă totodată că Barbarii aruncau d'a dreptul pe foc plantele afumătoare şi le absorbiau mirosul, stând în preajma focului. Nicăeri dar nu e vorbă de pipe şi de lulele.

Prin urmare chiar de-am voì, spre a face plăcere d-lui Bol-

---

1) *Plutarchi* fragmenta et spuria, edid. Fr. Dübner. Paris, 1855, p. 82: «Περὶ ποταμῶν καὶ ὀρῶν ἐπωνυμίας καὶ τῶν ἐν αὐτοῖς εὑρισκόμενων.» §. III. 3: «Γεννᾶται δὲ ἐν αὐτῷ (τῷ προειρημένῳ ποταμῷ Ἕβρῳ) βοτάνη παρόμοιος ὀριγάνῳ, ἧς τὰ ἄκρα δρεψάμενοι Θρᾷκες ἐπιτιθέασι περὶ μετὰ τον κόρον τῆς δημητριακῆς τροφῆς, και τὴν ἀναφερομένην ἀναθυμίασιν δεχόμενοι ταῖς ἀναπνοιαῖς, καροῦνταὶ και εἰς βαθὺν ὕπνον καταφὲρονται.»

2) *Doctor A. Fătu*, loc. citat. pag. 51.

3) *C. Plinii Secundi* naturalis historiae lib. XXI, § 69: «Quod ad cypiron attinet, Apollodorum quidem sequar qui negabat bibendum: . . . mirumque tradit, barbaros suffitum hujus herbæ excipientes ore, lienes consumere et non egredi die omni, nisi ab hoc suffitu: vegetiores enim firmioresque sic etiam in dies fieri».

liac, să recunoaştem că şi Dacii fumau ca Tracii lui Pomponiu Mela, apoi tot n'am aveà de unde scoate, că «ei fumau din lulea».

Abia dacă răsfoind prin' reţetele medicale ale bătrânului Pliniu, găsim că: «fumul rădàcinei uscate de podbeală sau de limba-vecinei[1]), — bechion quæ et tussilago dicitur, — fiind aspirat printr'o *trestie* şi înghiţit, vindică, după cum se crede, tusea învechită[2]).

N'ar fi oare, vă întreb, cam multă cutezare de a preface trestia, *arundo*, răpcigoşilor lui Pliniu, intr'o «lulea cu ţeava subţire», care, în puterea unei imaginaţiuni arheologico-caloiatrico-poetice, am închipuì că Traian, blândul Traian, osândise pe sărmanii Daci, ofticaţi de neîmpăcatele lui prigoniri?

Numai astfel s'ar puteà însă explicà pentru care cuvânt Dacii, despre cari, — cum ne încredinţează d. Bolliac — «nu «mai este îndoială că fumau, că fumau din lulea prin vre-un «fel de ţevi subţiri care n'au putut să reziste până la noi», cum Dacii nu ni se prezintă toţi cu luleaua în gură, pe columna din forul lui Traian.

Fiindcă însă se vede că arhitectul Apolodor a uitat să ne păstreze, în baso-reliefurile sale, acel *netăgăduit* instrument întrebuinţat de Daci pentru fumat, cerem voie d-lui Boliac a descrie aci, în câteva cuvinte, lulelele ce d-lui a descoperit la Vădastra, la Hunia, şi la Piscu-Crăsani, numai şi numai spre a îndeplinì o aşà regretabilă lacună a arheologiei dacice.

Din două lulele care sunt întregi în colecţiunea de vase preistorice a d-lui Bolliac, una are forma foarte comună a lulelelor ardeleneşti, cu o buză teşită în partea despre ţeavă şi cu trupul tăiat în opt laturi pe din-afară; alta are coada

---

1) *Doctor A. Fătu*, loc citat p. 30.

2) *C. Plinii Secundi* lib. XXVI, §. 16: — «Hujus (bechion et alio nomine chamæleucen) aridæ cum radice fumus per arundinem haustus et devoratus, veterem sanare dicitur tussim». La cartea XXIV, §. 5, tot Pliniu spune despre această plantă că i se arde rădăcina pe cărbuni de ciparos şi. la cazuri de tuse învechită, se aspiră fumul printr'o pâlnie (per infurnibulum).

adusă melc şi un ornament în zigzag săpat în jurul gurei. Amândouă sunt de lut negru.

Cât despre «obiectele preistorice de pământ, în forme rotunde şi mai lătăreţe, seci înlăuntru, ne având decât o singură gaură de-asupra», şi pe care d. Bolliac le crede a fi umflate prin suflare» şi a răspunde cu narghileaua portativă a Perşilor, mărturisim că, nu numai ele nu concordă întru nimic cu practicele afumătoare atribuite Tracilor de către autorii antici, dar încă nu prezintă nici una din condiţiunile materiale care să înlesnească orice fel de fumat. Abia dacă ar puteà servì ca un fel de candele, de făptură cu totul primitivă.

Închipuiască-şi cineva două scoici de lut ars lipite una de alta pe muchi şi având d'asupra unuia din ţesturi, o mică găurice care pune cavitatea teşită a obiectului în comunicaţiune cu aerul exterior. Stau de mă întreb cum a avut răbdare d. Bolliac să vâre prin acea mică găurice şi tutun şi iască aprinsă? Eu bănuiesc că Dacii, — oricât de mult le-ar fi plăcut luleaua, — ba chiar şi d. Bolliac, s'ar fi lipsit de fumat de-ar fi fost siliţi tot mereu să umple şi să aprinză o astfel de narghilea, stând apoi cu gura căscată de-asupra ei ca să aspire ibrişimul de fum ce poate eşì pe acea microscopică găurice.

Ierte-ne dar autorul articolului despre *Uzul fumatului din timpii preistorici,* a-i mărturisì că descoperirea sa de *narghilele preistorice* ne-a adus fără voie aminte o scenă glumeaţă dintr'o veselă comedie jucată la teatrul *Palais-Royal* din Paris [1]), în care un arheolog pasionat din provincie, Preşedinte al Academiei din Etampes, descopere şi el, în gunoiul din poiană, un mâner de vas... casnic, pe care-l botează de lacrimatoriu... al decadenţei, întrebuinţat de Romani în momente... de intime expansiuni.

În privinţa lulelelor preistorice însă au apucat alţi arheo-

---

[1]) *La Grammaire,* comédie-vaudeville par M. M. *E. Labiche* et *A. Jolly*, 1866.

logi înaintea Preşedintelui Comitetului nostru arheologic, descoperind în mai multe părţi ale Europei apusane, pipe amestecate printre obiecte antice.

La 1786, în Burwein, lângă Conters din cantonul Grisonilor în Elveţia, s'au descoperit două hârdăiaşe de bronz care conţineau brăţări de aur, fibule sau chiotori în spirale, monete Masaliote, un vas de argint şi nişte *mici pipe* pe care le-au crezut pe atunci a fi instrumente de ale augurilor romani, deşi cele mai multe din obiectele d'acolo par a fi fost de formă barbară [1]. Tot în Elveţia s'au găsit adesea asemenea pipe: una de pământ la Morges; alta de fer la Augst; una tot de fer la Develier printre ruine romane; încă una de fer s'a descoperit la 1854 sub trunchiul unui vechiu stejar din pădurea dela Faoug, lângă Avenches; tot aci, în vechia cetate Avenches, la patruşprezece picioare adâncime, împreună cu olărie purtând inscripţiuni latine, s'a găsit şi o pipă de lut, de o formă cu totul originală, de vreme ce închipuieşte o mână cu mânicuţă încreţită, ţinând un pahar conic.

Încă şi în ruinele romane dela Lausana şi în cele dela Saint-Prex, între Rolle şi Morges, s'a aflat câte o pipă de fer; iar d. baron de Bonstetten, care raportă toate aceste fapte şi dă chiar desemnele acelor pipe, nu se poate oprì d'a începe descrierea lor prin aceste cuvinte: «Risum teneatis! Iată încă pipe [2]» Printre arheologii elveţiani renumitul Troyon, ne mai putându-se îndoì de antichitatea acelor obiecte descoperite printre rămăşiţe ale timpilor vechi, a emis opiniunea că ele ar fi jucării de copii.

În Germania, şi mai ales în movilele din districtele Freesen şi Osnabrück, din Hanovra, se găsesc, împreună cu oale, cu topoare şi cu cuţite de silex, nişte mici pipe de lut, tăiate pieziş la gură şi pe care oamenii locului le cred a fi fost pipele de fumat ale unor genii sau uriaşi numiţi *Aulk*, cari

[1] *Roede* und *Tscharner*. Der Kanton Graubünden.

[2] *De Bonstetten*. Recueil d'antiquités suisses, avec planches lithographiées. Berne 1855, planche XIV şi Supplément. Lausanne, 1867, planche XI.

au fost îngropaţi în acele movile, ce poartă şi ele numele de *Aulkeen-Græber*[1]).

Un învăţat german, d. Chr. Keferrstein [2]), cearcă să explice întrebuinţarea acestor pipe, arătând că Celţii din Irlanda au fost, din epocele cele mai străvechi, în raport cu America, neîndııoioasa patrie a tutunului şi a pipei [3]).

În adevăr printre antichităţile desgropate în Irlanda şi Scoţia, ba chiar şi în Englitera, s'au arătat adesea pipe mici, cărora poporul irlandez le dă numele de *Danes pipes* (pipe danese), iar cel scoţez, de *Celtic* şi de *Elfin pipes*, adică pipe ale Celţilor şi ale geniilor Elfi.

D. Collingwood Bruce[4]), în scrierea sa *The roman Wall*, arată că a găsit pipe de lut pentru fumat în mai multe staţiuni romane din Anglia şi chiar lângă zidul roman din Londra, în vecinătate cu Turnul *(The Tower)*; iar d. Daniel Wilson, descriitorul antichităţilor scoţeze [5]), memorând despre numeroasele pipe ce s'au aflat la North-Berwich şi în Irlanda, crede că uzul fumatului exista la popoarele celte mai nainte d'a se fi adus tutunul din America, şi că el se practică poate cu cânipă şi alte plante.

In Franţa însă arheologii s'au arătat mai cu rezervă în privinţa pipelor ce ei au descoperit pe ici şi colea, şi abatele Cochet, neobositul explorator al antichităţilor Normandiei, nu

---

[1]) *Wæchter*, Statistik der heidnischen Denckmale in Hannover. Hanno versches Magazin, 1841, p. 675—685.

[2]) *Chr. Keferstein*, Ansichten über die Keltischen Alterthümer, die Kelten überhaupt und besonders in Teutschland, Halle, 1846, Vol. 1, p. 148.

[3]) Despre originea americană a plantei tutunului, *nicotiana tabacum*, şi despre uzul străvechiu al pipei de fumat la popoarele noului continent, se poate consultă mai ales scrierea lui *Tiedemann*. Histoire du tabac; — studiul lui *Fairholt*, Tobacco and its Association, în publicaţiunea *Notes and Queries*, 1 Series, Vol. II şi VII; — *Wilson*, Prehistorical man, Vol. II; *E. Stevens*, Flint Chips, p. 315 şi altele.

[4]) *Collingwood Bruce*, The roman Wall. in 8, 2 edit.

[5]) *Daniel Wilson*, Prehistoric annals of Scotland, 2' edit. London, 1863 Vol. II, p. 503.

cutează a da o provenință anterioară secolului al XVII, pipelor de lut însemnate cu litere şi cu flori, uneori chiar cu flori de crin, ce el a găsit într'un cimitir roman dela Dieppe [1]).

Cu toate acestea, d. Louandre din Abbeville crede antice pe cele găsite la o mare adâncime, în localitatea zisă *la Portelette;* d. Muret din Paris păstrează în colecțiunea sa de antichități, o pipă de fer, care are o gaură pătrată pe laturea sa; iar în minunatul Muzeu de antichități etrusce adunat de Campana şi cumpărat, în mare parte, de împăratul Napoleon III, spre a înavuți cu dânsul colecțiunile arheologice ale Luvrului, erà şi o lulea de bronz, care se recomandà mai mult prin frumoasa ei patină (coclélă) verde, decât prin forma sa. Nu pot încredință dacă ea şi-a aflat un loc în gravele şi artisticele vitrine ale Luvrului.

Iată, pare-ni-se, starea în care se află azi cestiunea arheologică a fumatului popoarelor antice din Europa:

Pentru partea orientală, începând dela Ebrul Traciei, până la Araxul Masagetic, atestate numeroase ale scriitorilor antici, eleni şi romani, cum că popoarele barbare din acele locuri se îmbătau, se veseleau şi se întăreau, absorbind d'a dreptul, fără pipe nici lulele, fumul îndesat al unor plante, mai mult sau mai puțin cunoscute, precum cânipă, şovârf şi săbioară, pe care le aruncau pe foc;

Prin țările apusane, din contra, în insulele Britanice, în nordul Germaniei şi al Franței poate, în Elveția, descoperiri numeroase, printre ruinele romane şi prin morminte de natură înduioasă, a unor mici pipe, şi de lut şi de fer, care pe alocurea poartă şi nume legendare; dar nicăieri, pe aci, dovezi scrise sau reprezentațiuni plastice care să amintească despre uzul fumatului prin pipe, în antichitate, la popoarele celtice şi teutone.

Iuliu Cezar n'a aflat pe Gali şi pe Bretoni fumând; Tacit

[1]) *L'abbé Cochet*, La Normandie souterraine. 2 édit. Paris, 1855, p. 76.

nu auzise că pe atunci Germanii să fi stat cu pipa atârnată de buză.

Permită-ne dar şi d. Bolliac a crede că nici Traian n'ar fi păţit atâtea nevoi spre a înfrânge pe Daci, dacă i-ar fi găsit scărpinându-se în cap cu luleaoa în gură sau trăgând cu tabiet din narghilea.

Ştim că d-lui ne poate zice: «De ce să nu fie pipele mele antice, dacă arheologii elveţiani, cei germani şi cei englezi, au recunoscut toţi că pipele găsite prin patriile lor, sunt de o netăgăduită antichitate?»

Vom răspunde la acestea, cu trei cuvinte latineşti care, deşi nu sunt spuse de Pomponiu Mela, dar conţin un adevăr pe care tot omul, şi mai ales arheologul, trebuie să-l rumege de şapte ori înainte de a emite o opiniune excentrică; aceste cuvinte sunt: *Errare humanum est!* Omul se poate înşelà!

Nu este cu neputinţă ca micele instrumente în formă de pipă să fi servit Celţilor, Germanilor, ba chiar şi Romanilor, la un alt uz decât fumatul, la o întrebuinţare pe care nu o cunoaştem, precum nu cunoaştem întrebuinţarea multor instrumente casnice, şi multor mici monumente ce se descoper adesea sub pământ.

Poate iar ca multe din pipele, crezute antice, să se fi strecurat acum de curând, în mod întâmplător, prin târâmuri vechi.

Şi în adevăr stau de mă mir cum se face ca pipele, presumpte antice, ce s'au găsit în Franţa şi în ţările vecine, în Irlanda şi în Elveţia, să aibă întocmai forma subţire şi uşoară a acelui *brûle-guele* de pământ, din care fumează bluzarul şi studentul frances; cum se face ca cele provenite din Germania să fie cu pântecele borcănate ca pipa neamţului; în fine pentru ce chiar şi lulelele d-lui Bolliac să vădească «în formele, în ornamentele şi în dimensiunile lor, o analogie, ba chiar o identitate cu lulelele zise *româneşti?*»

Ce atâta persistenţă în formele plastice locale ale unei unelte aşa de înduioase?

Pentru ce oare, când moda nestatornică, când gusturile va-

riabile ale popoarelor şi ale epocelor au schimbat şi au prefăcut toate ale omului, şi îmbrăcăminte, şi vase, şi mobile, ba chiar şi clădiri, pentru ce pipele singure să rămână nestrămutate în disgraţioasa lor originalitate?

D'ar fi cu adevăr aşa, apoi am aveà aci un fenomen al spiritului omenesc care trebuie notificat poeţilor celor înseta̧ţi de antiteze; pipa ne-ar arătà statornicia îndărătnică a formei, întrupată în obiectul care produce materia cea mai nestatornică, fumul cel în veci schimbător, cel neţărmurit în momentanele-i prefaceri!

Pe calea deschisă de d. Bolliac nu se poate oprì nici spiritul nostru, aşa de prozaic, a nu încercà un dezghin prin regiunile poetice ale fantaziei; dar Pegazul nostru, nefiind de o cam dată nici măcar ameţit cu fumul plantei îmbătătoare a Masageţilor, spre a şti să necheze şi să salte, Pegazul ne trânteşte pe jos, şi ne deşteptăm cu mirare în acea întindere, care dela Hunia, vecină Mehedinţilor merge prin Vădastra Romanaţilor până la Piscu-Crăsanii de pe Ialomiţă, întindere în care d. Bolliac vede, în timpii preistorici, «o identitate de obiceiuri, învederată prin formele vaselor, ale silexelor şi ale celor-lalte obiecte de lut, de os şi de peatră».

Am auzit zicându-se că de câte ori pe un negru sau arap, îl răpesc din Africa centrală, spre a-l aduce printre Europei, printre oameni albi, acel biet negru multă vreme nu poate să deosebească figura unui alb din figura celorlalţi; i se pare că toţi albii au unul şi acelaş chip; trăsurile figurilor au o înfăţişare atât de neasemuită cu ceeace din copilărie, ochiul lui a fost deprins a vedeà, încât pentru mult timp toţi albii i se par indentici în formele lor fizice.

Tot astfel trebuie să păţească şi arheologul, când întâmplarea sau norocul lui l-a adus a face, în timp scurt şi fără cercetări pregătitoare, descoperiri numeroase într'un câmp de antichităţi, până atunci lui necunoscute.

Ochiul nedeprins a deosebì diferenţele ce există în formele şi în ornamentele, care adesea. — şi mai ales pentru timpii foarte depărtaţi, — caracteriză singure producţiunile feluritelor

epoce şi popoare, vede uniformitate, ba chiar identitate, în obiecte ce n'au alt raport între ele, decât analogia materiei şi poate o asemuire în destinaţiunea lor.

Teamă'mi e că aşa păţeşte şi d-l Bolliac, când confundă diversele specii de vase barbare, ce d-lui a avut imensul merit de a descoperì în aceşti din urmă ani, în mai multe localităţi ale ţărei.

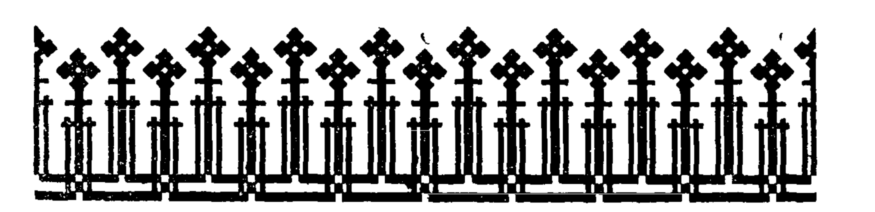
Dacă, pe lângă acea preţioasă ardoare ce d-lui depune în desgroparea şi adunarea antichităţilor patriei, ar fi avut şi timpul de a consultà scrierile ce, prin alte ţări, au tratat materii analoage; dacă ochiul dumnealui ar voì să se deprinză cu preţuirea caracterelor plastice ale obiectelor descoperite şi ale ornamentelor ce le decoră, negreşit că aceà negură ce-l face a vedeà identitatea între vase ca cele dela Piscu-Crăsanii şi cele dela Vădastra, spre exemplu, ar perì şi pentru d-lui, şi arheologia noastră preistorică sau barbară ar păşì cu urme mai răpezi spre o clasificare raţională, care ne-ar conduce la domirirea mai múltor punturi îndoioase ale etnologiei antice a României.

Fie-ne dar permis, la sfârşitul acestor neprecugetate rânduri pe care le-am scris limpezi de orice amărăciune, fie-ne, zicem permis a rugà pe autorul articolului despre *Uzul fumatului în timpii preistorici*, ca de vreme ce d-lui a întreprins, cu o aşa lăudabilă şi fericită stăruinţă, desgroparea de sub pământ a antichităţilor noastre barbare, şi dacă în adevăr doreşte ca pana d-sale să fie tot atât de folositoare arheologiei naţionale ca şi săpăturile ce d-lui execută, atunci să binevoiască a urmărì cu tot pozitivismul şi cu toată răbdarea ce ele reclamă, asemenea pământeşti lucrări, şi să se ferească de a se avântà aşa des prin regiunile închipuirii, purtat bunăoară de fumurile arheologice ce pot eşì din lulele preistorice.

București, 1873. Tipărit în *Columna lui Traian*, din 15 fevruarie, 1873 [1]).

---

[1]) Acest articol a fost tras într'un foarte mic număr de broşure în 8°, cu o copertă pe care erau reprezentate în desemn, mai multe obiecte,— pipe antice, de cari s'a vorbit aci.

Antichitățile județului Romanați

RELAȚIUNILE DESPRE LOCALITĂȚILE SEMNALATE SUBT ACEST RAPORT PREZENTAT ACADEMIEI ÎN SESIUNEA ANULUI 1877.

Unii din d-voastră n'au perdut poate cu totul din memorie comunicațiunea ce am avut onoare a face secțiunii istorice în ședința de la 28 august 1871, despre *Cestionarul* popular de arheologie, pe care îl redactasem în anul precedent și carele, trămis fiind de către Ministerul Instrucțiunii publice către învățătorii sătești, încă de pre atunci mi-a înlesnit mijloacele de a face un raport arheologic asupra principalelor monumente antice din județul Dorohoi [1]).

S'a emis atunci opiniunea că n'ar fi rău să ceară Societatea dela Minister toate dosarele ce se vor întocmì din răspunsurile venite, spre a le păstrà în arhivele sale și mai cu seamă spre a le utilizà.

Astăzi, domnilor, acele dosare, încredințate toate mie, au ajuns a fi foarte voluminoase, de oarece ele conțin cu bun cu rău, peste 1600 de răspunsuri la zisul *Cestionar*, venite de prin toate județele țării.

Nu dau negreșit aceste răspunsuri, — din care o mare parte, trebuie să mărturisesc, sunt cu totul negative, adică spun că în comuna respectivă nu se află nimica din cele însemnate în *Cestionar*, — nu le dau ca documente arheologice de o înaltă valoare, dar iară un număr considerabil din

[1]) Vezi mai sus, la pag. 118 și urm.

ele ne procură netăgăduite dovezi despre existenţa multor rămăşiţe ale vechimii, de care n'aveam până acuma nici o cunoştinţă

Subt acest punct de vedere, dosarele în chestiune pot servì pentru informaţiuni ulterioare mai aprofundate; ele pot devenì, mai ales complectându-se şi mai mult, nişte preţuite călăuze pentru serioase exploraţiuni arheologice; ele chiar de acum, pentru acela care le examină în comparaţiune cu bruma de arheologie erudită sau semi-erudită ce se poate culege din scrierile asupra României, fac oarecum să se destăinuiască aspectul arheologic al pământului românesc, cu diferitele sale straturi sau zone succesive.

Acest folos al lor îmi propun, domnilor a vi-l învederà astăzi schiţând, în foarte repezi trăsuri, caracterul anticar al unuia din judeţele cele mai interesante ale ţării sub acest punct de vedere, al Romanaţilor de peste Olt.

Adevărul este că tocmai acolo s'au făcut în secolul nostru, şi cele mai multe investigaţiuni arheologice din partea bărbaţilor culţi, cărora, cam întreacăt, le-a plăcut a dà oarecare atenţiune arheologiei româneşti.

Aşa dar, numai din răspunsurile învăţătorilor săteşti, cari pentru judeţul Romanaţi, ne-au sosit până acum în număr de 58 bucăţi [1]), dar încă şi din notele şi cărţile scrise şi tipărite de unii literaţi ai noştri, vom culege elementele următorului nostru conspect.

Voiu aveà ocaziunea a spune, la locul său, tot contigentul ce mi-l vor fi procurat însemnările, mai mult sau mai puţin erudite, ale cercetătorilor din stratul superior al culturei noastre. De aceea mai înainte de a vă descrie cum mi s'au înfăţişat şesurile Romanaţilor de pe naivele relaţiuni ale învăţătorilor săteşti, daţi-mi voie a face o mică nomenclatură despre cercetările şi tipăriturile executate cu anume intenţiune arheo-

---

[1]) Notele stau puse în urma acestui text. Vezi acolo nota 2 şi următoarele.

logică de către unii diletanţi sau literaţi români, în ultimele decenii care au semnalat renaşterea culturii la noi.

Doi bărbaţi cu o mare influenţă politică şi administrativă în ţara Românească, au manifestat încă de acum vre-o patruzeci de ani, gustul lor pentru adunarea de antichităţi, şi fiecare din ei au răuşit mai mult sau mai puţin a-şi satisface acest nobil gust, formând colecţiuni private de obiecte antice, adunate în mare parte din România. Aceşti doi bărbaţi au fost, generalul Nicolae Mavros, căruia Muzăul nostru naţional din Bucureşti îi datorează preţioase monumente antice, mai cu seamă în ramura epigraficei romane de pe malurile Dunării, cellalt, marele ban Mihalache Ghica, frate mai mare al Domnitorului Alexandru Ghica şi vornic sau ministru de interne până la 1842.

Ministrul a făcut ce a putut pentru ca, întrecându-se cu directorul general al carantinelor, Nicolae Mavros, să-şi adune din interiorul ţării tot atâtea antichităţi, pe câte rivalul său îşi agoniseà de pe ambele maluri ale Dunării de jos.

Această luptă avù din nenorocire toate neajunsurile unui războiu pe căpătate, în care se prădà, se răsturnà şi se fărâmà ţinutul cucerit. Marelui vornic îi plăceau anticele şi pe unde auzeà sau bănuià că se află antice, de grabă el trămiteà *ispravnic*, *zapcii*, şi *pomojnici* ca să ridice satele, să sape şi să scormone sălaşele de vechi cetăţi, spre a-i aduce la curtea sa din Bucureşti, actualul palat al administraţiunii de Ilfov, petroaie antice şi bănuţi.

Vai! bietul judeţ Romanaţi numără multe locuri de acelea, unde, printre dărâmături de ziduri şi printre movile, plugarii şi salaorii dezgropau pe dibuite obiecte de pe placul vornicului. Aşa s'au făcut pe atunci săpături la Recica lângă Caracal, la Celei, la Slăveni şi prin alte locuri ale judeţului Romanaţi, sfărâmând şi risipind urme preţioase ale vechilor aşezeminte romane din acel colţ al ţării, însemnat pentru eternitate cu stampila colonilor romani din Dacia.

Cumnatul lui Mihalache Ghica, junele colonel Vladimir de Blaremberg, fiu al unui distins arheolog, carele a contribuit

în mare parte la descoperirile şi elucidarea antichităţilor scitico-elenice din Rusia meridională, luă sarcina de a consemnà în câţiva articoli de arheologie, tipăriţi într'o revistă din Bucureşti, numită *Muzeul Naţional* din anii 1836 şi 1837, principalele rezultate ale acelor informe şi deprădătoare exploraraţiuni [3]).

Cam atâta ştim despre ceea ce s'a lucrat în acest sens pe timpul de atunci, căci abia avem ştiinţă despre direcţiunea ce pare a fi dat unor asemenea cercetări profesorul' G. G. Papadopolo din Atena, care pe atunci erà institutorul copiilor marelui ban, şi apoi, întors în Grecia, a scris un discurs despre urmele «Elenismului în România» [4])·

Însă tot pe acele timpuri, trăià aci la noi un inginer hotarnic, Alexandru Popovici, din ducatul Bucovinei, dacă nu mă înşel, carele având ocaziune de a cutreerà în toate sensurile cu lanţul şi cu ţăruşele, moşiile mănăstireşti şi boiereşti, a însemnat în condicuţele sale orice monumente antice, cetăţi, movile şi şanţuri, câte a putut el vedeà cu ochii săi, descriindu-le cu de-amăruntul.

Norocul m'a făcut să dau peste condicuţele răposatului Popovici, pe care-mi voiu face o plăcere a le depune în tezaurul de manuscripte ale Societăţii noastre. Cuprinsul arheologic al unuia din ele s'a tipărit, sunt câţiva ani, în foiţa ziarului *Trompeta Carpaţilor.* Într'aceea ca şi în alta, găsim indicaţiuni curioase despre antichităţile Romanaţilor, precum şi ale tuturor judeţelor ţării [5]).

Noţiunile noastre asupra acestui subiect devin însă mai lămurite şi dobândesc un caracter mai ştiinţific, când consultăm în *Magazinul istoric pentru Dacia,* paginele ce venerabilul nostru coleg, d. A. Treb. Laurian, consacră în eruditul său articol *Istriana,* vizitei şi săpăturilor ce d-sa a făcut, la 1845, în localităţile de peste Olt, cuprinse în judeţul Ronanaţi [6]).

Dela anul acela încoace avem a consemnà cercetări adesea repeţite, dar din nenorocire niciodată bine lămurite, a doi mari amatori de obiecte antice, ale căror nume figurează, adesea

fără ştirea lui Dumnezeu şi a adevăratei ştiinţe, în rândul arheologilor români.

Zelul şi patrioticele lor aspiraţiuni, când ei exploră şi explică antichităţile ţărei, ne autoriză însă a-i numì şi chiar a le rezervà partea de laudă ce li se cuvine, ca adunători de obiecte antice. Aceştia sunt — i-aţi şi ghicit, — maiorul Dimitrie Papazoglu [7]) şi poetul, ziaristul şi omul politic Cesar Bolliac, pe care nici ţara, nici literatura, nici arheologia României nu pot a-l nesocotì.

D. Bolliac nu s'a mărginit cu cercetările sale, în genere puţin fructuoase, făcute înainte de exilul din 1848. Reîntors în ţară, d-sa, decâteori a găsit înlesnire, a purces în exploraţiuni arheologice, şi adeseori judeţul Romanaţi a fost tărâmul său de investigaţiuni. În numeroşi articoli din foile sale *Buciumul* şi *Trompeta Carpaţilor*, a consemnat adesea noţiuni preţioase despre descoperirile de numismatică, de ceramică şi chiar de unelte de peatră şi os din timpii preistorici, ce s'au făcut, prin sine şi prin alţii, în acést judeţ [8]). Ele, trebuie să mărturisesc, îmi vor fi de mare ajutor pentru celece am a vă spune. Dar ca să încheiu, domnilor, lista cercetătorilor şi exploratorilor români ai porţiunii de ţară de care mă ocup, voi numì în fine pe mult stimatul nostru coleg d. Dimitrie Sturdza, care acum câţiva ani a întreprins, drept simplă petrecere, cercetări în vreo două movile de pe malul drept al Oltului, la Rusăneşti, şi încredinţându-mi est-timp notele ce d-sa, cu scrupuloasa îngrijire pe care i-o cunoaştem, le-a cules la faţa locului, mi-a dat chiar ideia şi îndemnul de a contopì în prezenta schiţă elementele arheologice ce ne procură scrisele cărturarilor, cu rusticile răspunsuri ale învăţătorilor săteşti de prin comunele Romănăţene [10]).

Dacă acum, lăsând în laturi şi împărţirea administrativă şi dispoziţiunea topografică a ţinutului în care am să mă mărginesc deocamdată, voiu întreprinde a grupà cele 44 de raporturi cu miez venite din partea locului, trebuie să constat că, în faţa ochilor mi se prezentă o adevărată hartă arheologică cu totul specială a judeţului Romanaţi. La miazăzi, d'a

lungul malului Dunării, acolo unde stau semănate pe ţărmurile septentrionale ale râului şi ale întinsei bălţi, numită Balta Bistreţului sau a Orlei, satele Dabulenii, Celarii, Ianca [11]) Grojdibodul [12]), Gura Padinei [13]), Orlea, Celei, Gârcovul [14]), Corabia şi în fine târguleţul Islazul în colţul vărsăturei Oltului, pe această sprânceană de dealuri, văd mari măguri înşirate în grupe, când de trei, când de cinci, când de şeasesprezece şi mai multe. In trei punturi diferite, la Grojdibod [15]) la Celei şi la Islaz [16]) sunt şi urme de cetăţi, unde se găsesc bani şi pietre scrise din timpul Urieaşilor.

Urieaşii, domnilor, vorbeau latineşte, căci latineşte sunt scrişi acolo şi banii şi petroaiele. La Celei [17]) mai cu deosebire răsar din apă pe malul Dunării şi picioarele de piatră ale unui pod peste acest mare râu.

Dar de aci în sus merge spre Recica o cale împetrită, pe care o constată în comuna sa şi învăţătorul dela Brăstavăţ [18]), carele atestă despre existenţa unei cetăţi cu vechi oseminte pe şesul dintre Caracal şi Celei, pe unde se văd şi movile, anume la Devesel [19]).

O altă cale şi mai bine însemnată pe ţărmul stâng al Oltului, apucă dela Islaz în sus spre Carpaţi şi trece prin Tiia mare, prin Potlogeni, prin Rusăneşti, prin Scărişoara, prin Gostavăţ, prin Slăveni, prin Stoeneşti, prin Farcaşe, prin Dobroslăveni, prin Fălcoiu, prin Vlăduleni, prin Şopârliţa, prin Brâncoveni, prin Pieatra şi Ienuşeşti, prin Slătioare şi Dranovăţ ş'apoi pasă în sus din Romanaţi în Vâlcea.

D'a lungul acestei căi, domnilor, sunt răspândite şi măguri şi vechi cetăţi. La Tiia mare [20]) Oltul e cuprins între ruinele a două vechi aşezăminte ; la Potlogeni [21]) este o măgură mare, tot aşa de mare ca ceea pe care a deschis-o în Rusăneşti [22]) colegul nostru d. Sturdza, la 1872. Tot din Rusăneşti este şi frumoasa stelă cu doi lei culcaţi pe frontonul ei, pe care soţia şi libertul Fortunat au ridicat-o lui Ælius Valens, unul din cele mai mari monumente lapidarie ale Muzăului nostru şi unul din cele din urmă venite într'însul, până la anul acesta, 1877 [23]).

La Scărişoara[24]) sunt alte trei movile mai mici, iar la Gostavăţ[25]) drumul cel mare al Romanilor, calea lui Traian despintecată, arată ochilor călătorului latele sale cărămizi cu semne originale, pe care d. Sturdza a avut îngrijire a le desemnà.

Mai spre nord la Slăveni[26]), alături cu calea lui Traian, este o cetate pătrată cu şanţ întreit şi cu un turn lângă dânsa, aşezate drept pe malul înălţat al Oltului. In râpa de sub cetate şi sub curtea d-lui Murgăşeanu, s'a deschis la 1837 o boltă subterană, din care s'au scos mai multe tăbliţe de peatră sculptate cu icoanele zeului Mitra şi cu inscripţiunile: SOLIS. INVICTO. MITHRAE., şi un altar purtând cuvintele: ARA. SOLIS. Vladimir de Blaremberg, în articolii citaţi şi apoi academicul francez Felix Lajard, în memoriele Institutului din Paris, au publicat şi au comentat aceste monumente din care posedăm azi în Muzăul Naţional abia câteva fragmente.

Această descoperire ne întăreşte numai în convingerea că zona de antichităţi, pe care o parcurgem, este cu adevărat compusă din rămăşiţe ale soldaţilor lui Traian, cari din Asia aduseră negreşit în Oltenia cultul persic al zeului Mitra.

La Stoeneşti, permiteţi-mi, domnilor a vă împărtăşi d'a dreptul chiar cuvintele din raportul învăţătorului:

«In această comună Stoeneşti trece un drum aşternut cu piatră măruntă, ce vine dela Celei spre Râmnicul-Vâlcei, adică în lungul Oltului. Numirea o poartă de *drumul lui Traian*. Acest drum trece prin centrul comunei, în care nu se poate cunoaşte decât prin săpăturile şanţurilor şi ale caselor ce 'şi fac locuitorii pe el. Are o lăţime ca de 5 stânjeni, o grosime ca de o palmă şi jumătate. In partea de sud a comunei este mâncat de apa Oltului ca de 150 stânjeni; trecând această mâncătură, se cunoaşte atât prin mal cât şi prin viile ce au locuitorii pe marginea Oltului, mergând spre comuna Slăveni, printre două rânduri de măgure, până se sfârşeşte iarăşi prin mâncătura Oltului, lângă cătunul Fântânelile, la o distanţă ca de 300 stânjeni».

«In partea despre nord de comună se cunoaşte foarte bine şi circulă pe el locuitorii până în comuna Fărcaşele, o distanţă ca de 400 stânjeni. De acest drum se povesteşte de locuitori că a umblat pe el *Domnul de Rouă*, carele a avut armată la munţi şi, plecând de acolo spre Celei, la reşedinţa sa, noaptea, — fiindcă numai noaptea puteà umblà, ca unul ce erà format din rouă, l-a apucat ziua şi, răsărind soarele l-a topit şi pe locul unde s'a topit, s'a formmat sat şi-au dat numirea de *Potapini*, care este şi până în ziua de astăzi [28]).»

Despre Craiul de Rouă şi despre drumul său de peatră măsurat în metri (8 în lăţime şi 1 înălţime) şi atribuit lui «Traian imperatorele Romanilor, ce se preumblà numai noaptea pe dânsul din munţii Carpaţi şi până la Celei,» ne vorbesc şi învăţătorii din Fălcoiu [29]), din Dobroslăveni [30]) şi apoi şi cei din Osica-de-sus [31]) şi din Şopârliţa [32]). Dar aci şi anume în cătunul Vlădulenii, nu departe de satul Grecii, calea romană a lui Traian calcă d'asupra unui alt val de pământ, ce-l bate în coastă d'acurmezişul. Acel nou val este *Brazda lui Novac*, despre care vom vorbì îndată. Acum însă, ca să mânăm calea romană până în hotarul judeţului Vâlcea, să o constatăm încă străbătând comuna Brâncoveni [33]); apoi destăinuindu-se săpăturilor căiei ferate, care acum doui ani surpau malul stâng al Oltului în comunele Peatra [34]) şi Lenuşeşti [35]); apoi în fine o vedem trecând pe lângă măgura mare dela Slătioare [36]), pe la Dranovăţ [37]) şi continuându-şi aşternutul său de peatră măruntă şi de late cărămizi prin pământurile moşteneşti ale boerilor Buzeşti, la hotarele Vâlcei şi Romanaţilor.

Până a nu perde din vedere aşezămintele romane din acest ţinut ar trebui să ne oprim în de-lung, în cetatea care astăzi încă poartă numele împăratului Antonin Caracala şi în împrejmuirile ei, aşa bogate în ruine antice; dar asemenea cercetări ce s'ar cade să le întemeiem pe toate notele arheologice şi epigrafice culese de colonelul Blaremberg, de inginerul Popovici, de d-l Laurian, de maiorul Papazoglu şi de

d-l Bolliac [38]) mi-ar luà prea mult timp de care pot să dispun acum dinaintea d-voastră, cerându-vi-l mai cu seamă spre a caracterizà răspunsurile ce mi-au venit la *Cestionarul* meu *arheologic*.

Fie dar atâta, numai constatat că înşişi învăţătorii săteşti, răsipiţi prin comunele din Romanaţi, ne fac să urmărim *cetăţile antice* şi *movilele funerarii* de pe malul Dunării şi apoi *Calea de piatră a lui Traian*, Craiul de Rouă din poveste, urcând d'alungul Oltului în sus, cu şiruri de movile şi de cetăţi — probabile antice staţiuni sau *mansiones*, — presărate în juru-i; şi apoi încă o altă *cale*, care dela Celei, străbătând şesul central al judeţului, mână la cetatea capitală, la acea vechie Antonina sau Antina, ruinele Recicăi de astăzi, foarte învecinate cu oraşul Caracalul.

Abătându-ne acum din sfera antichităţilor netăgăduit romane, vom reveni de îndată la acel val, numit *Brazda lui Novac*, şi printre raporturile venite din Osica de sus, din Şopârliţa, din Brâncoveni, din Dobrun [39]), din Viişoara [40]) şi din Popânzăleşti [41]) care toate menţionează despre această brazdă ce taie în două şesul dintre Carpaţi şi Dunăre; mă voi mărgini a cità descripţiunea lui făcută de învăţătorul de la Brâncoveni:

«Spre sud de această comună, prin proprietăţile Pârşcovenii, Şopârliţa şi Grecii, este un şanţ cu o lărgime de un stânjen şi jumătate. Inălţimea pământului scos din el se poate socotì de un stânjen. Pământul este aruncat spre sud. In mai multe locuri este stricat de arături. El vine dela Vest mergând spre Est. Tradiţia poporană se exprimă într'astfel despre acest şanţ, numit *Brazda lui Novac*: Brazda lui Novac *vine tocmai de unde apune soarele şi să sfârşeşte la răsăritul soarelui.* Novac *a tras cu plugul această brazdă, având înjugaţi doi bivoli albi, care au tras brazda chiar pe Olt,* mai adăugând că Oltul face şi acum valuri, pe unde a trecut această brazdă.»

Se înşeală dar rău acei din învăţătorii săteşti, cari zic *Troian* acestei mitice brazde, dând-o pe seama împăratului

Traian; şi despre aceasta ne încredinţăm şi mai bine din faptul constatat mai dinainte de către inginerul Popovici, că drumul roman de pe malul Oltului încalecă lângă satul Grecii, valul desigur anterior, ce poartă azi numele de *Brazda lui Novac.*

De cine a fost făcută această brazdă, şi pentru ce ea poartă numele enigmatic a lui *Novac*, carele, în România mică, s'a păstrat ca o denumire geografică în *plaiul Novacilor*, din nordul judeţului Gorjiu, iar aiurea între românime pare a fi sinonim cu epitetul de *Urieaş...?* Acestea sunt chestiuni pe care abià dacă constatări arheologice purtate prin toate ţările dela Dunărea de jos, le vor puteà vre odinioară elucidà. Ne mulţumim acum a stabilì faptul cum că valul transversal este mai vechiu decât căile romane, cele cu dată mai mult sau mai puţin precisă.

Mai veche decât dânsele, mai veche decât Dacii, decât Geţii şi decât orice popoare cu nume istoric, este — de vom crede nu numai entuziastele descripţiuni, dar şi vasele de lutărie grosolană şi aşchiile de cremene ale d-lui Bolliac, aduse de d-sa dintr'o curioasă localitate ce ocupă centrul vastei câmpii dintre Caracal şi Celei — este, zicem, cetatea pe care ne-o înfăţişează învăţătorul local ca existentă în comuna Vădastra [42]).

D-l Bolliac a săpat în două, trei rânduri în acea localitate şi d-lui ne afirmă cum că la Vădastra a fost, în mijlocul unei bălţi, o staţiune preistorică, ai cărei locuitori se serveau cu arme de piatră nelustruită şi de os, cu vase de lut lucrate cu mâna, fără roată cu tot primitivul aparat al epocei paleolitice din timpii preistorici. Ei, ca seminţiile lacustre ale Elveţiei îşi îngropau morţii pe coasta învecinată, mâncau scoici, melci şi roduri pădureţe ale pământului, nu cunoşteau nici un metal şi abià dacă într'o regiune mai lăturaşă a vechii silişti preistorice, d-lui a găsit un obiect dc aramă nativă [43]). Noi suntem obligaţi a crede pe d-l Bolliac în atribuirea aşezămintelor din Vădastra, unei epoce mai veche decât tot ce s'a găsit până acum la noi în ţară, mai ales când vedem minunata colecţiune de grosolane vase de pământ, pe care

d-sa le-a publicat sub numirea de *Ceramica dacică din Vădastra preistorică,* colecţiune în care s'a strecurat, — spre a ne cam pune la bănuială despre deplina ei autenticitate, — vreo şase, şeapte lulele de formele cele mai realiste.

Dreptul lui Dumnezeu, învăţătorul din Vădastra nu ne face nici o menţiune despre aceste curioase specimene preistorice.

O cestiune interesantă care se leagă de această localitate este negreşit şi numele ei. Impreună cu d-l Bolliac, nu putem crede că dânsa ar proveni dela un astronom latin, care de acolo *vedea astrele* pe cer. Să fie o numire de origină slavonă, derivată dela вода (voda), apă şi остриі, răpede, iar nu ne vine a crede, de oarece nici apă aşà de tot răpede nu este pe acolo şi nici compunerea ordinară a cuvintelor slavone nu permite o asemenea combinaţiune cu postpunerea cualificativului. Rămâne a se întrebà dacă nu cumva numirea Vădastra n'ar aveà vreo înrudire foarte de aproape în sânul vocabularului limbelor traco-getice, cu numele vechei cetăţi macedonice *Chalastra,* cu acela al anticei mutaţiuni postale *Ballanstra* din Sirmiu; apoi şi cu denumirile locale ale marilor râuri din orientul Europei: Danubiul, numit aci *Ister* şi Nistrul sau Tyras, căruia i s'a zis odinioară şi *Dunaster*; în fine chiar cu termenul *Tutastra,* prin care, după spusa medicului grec Dioscoride, Dacii însemnau dovlecii [44]). Poate că o radicală comună a acelei limbe perdute din toată peninsula Emului, identică în adevăr la sunet cu sufixa latină care ne-a înzestrat limba noastră de azi cu ziceri ca: *fiiastră, colastră, fereastră...* a lăsat ultimele sale urme pe şeţul romănăţean, dacă nu şi câteva rare cuvinte ale poporulni nostru.

Graţie d-lui Bolliac, am aflat pe câmpia din centrul acestui judeţ un fel de oasis preistorică, înfundată în mlaştina dela Vădastra, şi deasupra căria a venit a se superpune construcţiuni din epoce posterioare, romane, ba chiar poate şi medievale.

Graţie învăţătorilor din satele apusene ale aceluiaş ţinut, situate cam pe răzorul judeţului Doljiu şi anume a celor din Zănoaga [45]), din comunele foarte alăturate Cacaleţii [46]) şi Ra-

domirul [47]), iar mergând tot mai în jos, din Diosci [48]), din Marotin [49]), din ambii Amărăştii [50]), şi din Ghizdăveşti [51]) şi în fine Apele-vii [52]), aflăm împrejmuirile răslăţate ale acestei ultime localităţi cu nume aşà de caracteristic, o grupă de poziţiuni însemnate prin taberile lor de măgure, prin urmele lor de cetăţi, pe unde plugarul găseşte pe tot minutul vase de lut, cărămizi, olane de apă, arme de metal şi chiar monete din diferite epoce.

Ce este acest şir de ruine antice, grămădite în jurul comunei Apele-Vii? Ce însemnează numirile, slavone de pe toată aparinţa, ca Zanoaga, Dioşti, Zvorsca şi altele? Avem aci rămăşi din antice stabilimeute romane, precum ne-ar face să credem existenţa de ruine, clădite odinioară cu de acele late şi masive cărămizi, cărora dialectul local al Romănăţenilor le-a însuşit denumirea topică a Antinei, zicându-le *cărămizi de Antina?* Avem urme dela popoarele slavone ale evului mediu? Sau chiar numai din epoce mai apropiate, când gloanţele de puşcă se puteau rătăcì prin arina din bătătură?

Iată puntele asupra cărora nu se poate da nici o lumină hotărîtoare din raporturile, scurte şi lipsite de experienţa arheologică, ale învăţătorilor săteşti. Poate, corelaţiuni cu antichităţile din învecinatul judeţ al Doljiului, dar şi mai sigur exploraţiuni făcute de un expert la faţa locului, ne vor înmânà cheia acestor enigme, care, în orice caz, par a nu fi lipsite de un interes istoric.

V'aş luà un timp prea îndelung şi v'aş ostenì poate peste măsură, domnilor, prezentându-vă cu aceleaşi amărunte ca până aci, alte două cercuri de rămăşiţe arheologice, ce se învederează în dosarul anticariu al Romanaţilor.

Aceste două punturi sunt: de o parte, puţin la nord de Caracal, vechia vatră a familiei Brâncovenilor, ruinele locuinţei lui Matei-Aga devenit apoi Matei-Vodă Basarab, şi însuşi cuprinsul mănăstirii Brâncovenii; iar la extremitatea nordică a judeţului, jumătate din cuibul ilustrei familii de eroi Buzeşti, carele prin mănăstirile lor Stăneştii şi Dobruşa, se întindeà şi în districtul Vâlcea. In Romanaţi avem mână-

stirea Căluiului, cu portretele celor trei frați de arme a lui Mihai-Viteazul, cu portretul domnitorului însuși și a fratelui său Petru Cercel, cu acelea ale soțiilor și fiilor acestor domnitori și ai credincioșilor lor vasali.

'Mi este de ajuns, domnilor, a rememorà acum în treacăt că aci sunt palatele și mânăstirea lui Matei Basarab, mai apoi prenoite de Constantin Vodă Brâncoveanu [53]).

Mă opresc asemeni de a desvoltà mai pre larg cele ce învățătorii sătești din Șopârlița [54]) și din Dobrun [55]) spun despre casele și despre biserica acu ruinate, ale vistierului Ghinea Olarul, a cărui aprigă lăcomie la bani atrase asupră-i și asupra stăpânului său Matei Vodă, ura și mânia poporului. Tradițiunea acelor tragice evenimente, păstrate în cronicele noastre [56]), este încă vie în memoria locuitorilor din Șopârlița, cari împărțind legenda de hrăpiri a vistierului între un mit fabulos și între un fapt posibil, arată la un oarecare loc din comuna lor, o groapă mare în care odinioară ar fi locuit un șarpe uriaș, ce devastà vecinătatea, iar de altă parte spun că în bolțile vechilor case ale lui Ghinea s'ar fi găsit acum câțiva ani comori neprețuite.

Fără de a mai rătăcì prin schiturile de o însemnătate secundarie, cum sunt Hotăranii [57]) și Popânzăleștii [58]) fără de a ne mai perde timpul spicuind *leaturi* de clădiri și nume de *ctitori* prin vechile bisericuțe de sat [59]), vom grăbì acum iarăși către pragul nordic al județului, la vatra Buzeștilor.

Acolo, între comunele cu denumirile caracteristice de Morunglavu și de Oboga, se află și cea mai antică reședință a familiei, în satul Ciuturoaia sau Cepturoaia, astăzi Știrbei [60]) de pre proprietarul său actual, și cea de pre urmă locuință a ultimului dintre Buzești, răposat în secolul nostru și îngropat în biserica din Străjești [61]).

In aceste diverse localități, în mânăstirea Căluiului [62]) în schitul ruinat din Stănești [63]), trăiesc încă vii amintirile Buzeștilor, păstrate de *pisanii* sau dedicațiuni murale, pe lespezi mormântale, pe chipuri zugrăvite cu penel aspru dar caracteristic d'alungul păreților. Intre locuitori însă, în po-

porul cu viaţă se păstrează chiar sufletul timpilor eroici, în care au trăit Buzeştii şi fraţii lor de arme.

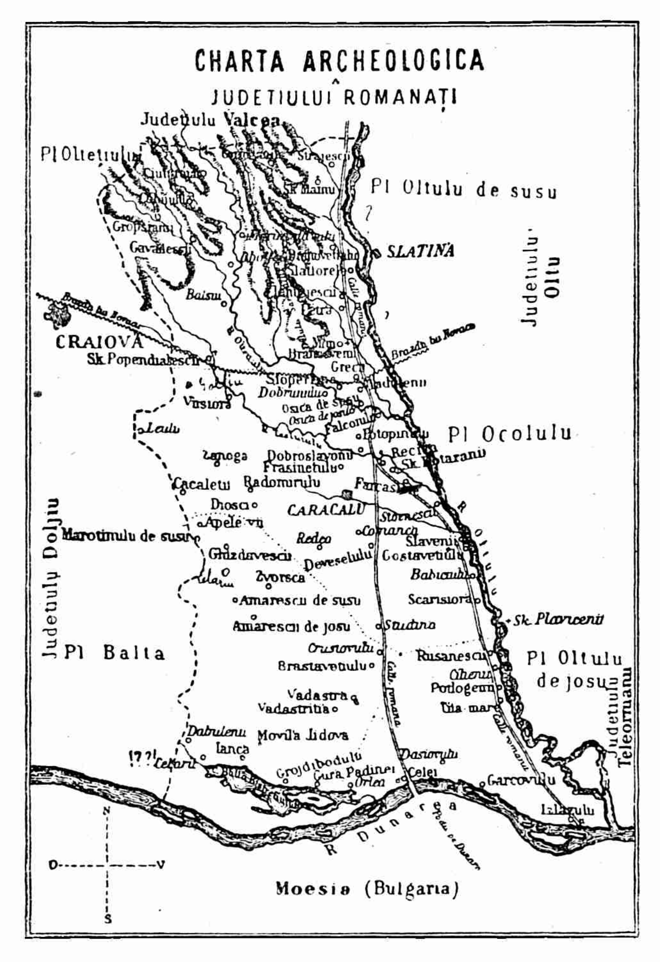
Spre a vă da o dovadă, domnilor, permiteţi'mi a terminà această prea răpede schiţă cu fragmente dintr'un cântec bătrânesc din acele epoce de glorie, pe care eu însu'mi l-am cules din gura unui unchiaş dela Străjeşti [64]).

«Asupra Caralelor,
Şesul Măgurelelor,
In drumul Bucureştilor
Multe corturi sunt întinse;
Multe sunt, mărunte sunt;
Multe sunt de ipingele
Dar mai multe de burci negre,
De burci negre tătăreşti;
Dai cu glonţul, nu isbeşti!
La mijloc de cortuleţe
Este-un cort mare rotat
Cu creştetul nărămzat
Cu maiugul de argint, —
Ce n'am vàzut d'e când sunt! —
Cu streji albe de mătase
Impletite'n câte şease;
Iar sub cort cine mi-ţi şade? —
Şade domnul Mihai-Vodă.
Cu Buzeştii amândoi
Şi Căpleştii câte'şi trei
Şi cu Nica căpitanul
Care-a stăpânit divanul,
Popa Stoica din Fărcaşi,
Care sare şeapte paşi,
Moşul Fărcăşenilor;
Ştie seama oştilor,
Cred şi pe-a războaielor,
Car' s'a lăsat de popie
Şi s'a-apucat de vitejie
Şi de mare mişelie,
Şi-a urît biserica
Şi-a'ndrăgit săbioara,
Şi-a urît ciocanele
Şi-a încins pistoalele;
Lasă toaca netocată
Pleacă la răsboi să se bată. [65])
Mihai-Vodă ce-mi făceà? —
Frumoasă masă 'ntindeà
Şi bea şi se veseleà
Când cătà cam de o parte
Şi se uità drept în vale
Cam despre soare-răsare,
Tare-mi vine şi-mi soseşte
Cred Radu Calofirescu. —
Mihai-Vodă ce-mi făceà? —
Dela masă se sculà
Şi la vale se uitá;
Mare pulbere vedeá,
«Boieri! — din gură ziceà —
D'o fi pulbere de drum,
Sus mai sus că s'o 'nălţà
Cu nori albi s'o-amestecà;
Iar d'o fi ceaţă din cer
Jos mai jos că s'o lăsà,
Pe vâlcele o'negurà». —
Nici cuvântu nu-obârşeà,
Iată Radu că soseà,
Cred Radu Calofirescu,
Măre, din Calofireşti
P'un cal roib cam pintenog;
Pintenog 'mi este din piezi,
Măre, şi cu ochii verzi;
Dar nu vine cum se vine,
Şi el, măre că mi-şi vine
Cu suliţa 'ncrucişată
Sabia'n băieri lăsată
Şi'n cap făr'de comanac;
Din greu război mi-e scăpat.
Domnul Mihai de-l vedeà,
Din guriţă — aşa'i ziceà:

«Descalică, măi Radule,
Măi Calofirescule!»
Radu din gură grăia:
«Hei! Doamne, Măria ta,
N'am venit eu ca să beau,
Ca să beau şi să mănânc;
Ci eu, Doamne, am venit
Să-mi dai oşti într'ajutor,
Să scot robi dela tătari;
Că ştii, Doamne, ori nu ştii
C'au intrat Tătarii'n ţară
Şi-au robit marginea toată,
.Bucureştii jumătate,
Şi-au ajuns în sat la noi,
La noi la Calofireşti
Şi mie că mi-au robit
Arsă-i măiculiţa mea
Dalbă cuconiţa mea
Şi dalbii de cuconaşi,
Imprejur de megiaşi
Şi negrii de ţigănaşi».
D'aci Mihai ce făceà? —
Unde. aşa că-l auzeà,
Lui milă i se făceà
Oaste într'ajutor că-i da.
Şi ce oaste că mi-i da? —
Pe Buzeştii amândoi
Şi Căpleştii câte trei
Şi iar pe Nica căpitanul
Care-a cârmuit divanul,
Popa Stoica din Fărcaşi,
Care sare şeapte paşi,
Moşul Fărcăşenilor;
Ştie seama oştilor
Cred şi pe-a războaielor;
Car' s'a lăsat de popie
Şi s'a apucat de vitejie
Şi de mare mişelie;
Şi-a urît biserica
Şi-a 'ndrăgit săbioara
Şi-a urît ciocanele
Şi-a încins pistoalele,
Lasă toacă netocată
Pleacă la războí să se bată! —
Din dărăt că mi-l luà
Şi la războí că-i duceà;
De războiu se apucà
Şi-aşa din gură ziceà:
— «Hoţilor Buzeştilor,
Cânilor Căpleştilor,
Să'mi păziţi marginile,
C'o să tai mijloacele,
Că le ţiu soroacele,
Ce mi-o scăpà dela mine,
Dela voi să nu mai scape;
Că voi mie nu-mi scăpaţi
Nici în cer nici în pământ
Nici în gură de şarpe».
D'aci Radu ce-mi făceà? —
El bine că se găteà.
Şi'n războí că mi-ţi intrà,
Numai el singur intrà,
Cu Nedea sluguliţa,
Slugă bună şi'nţeleaptă.
D'aci pe războiu că se chiteà,
Trei zile că mi-i tăià,
Şi'i tăià de'i zădărea;
Toţi robii că mi-i scoteà,
Iar cocoana n'o găseà. —
Dacă el aşa vedeà
Aşa din gură ziceà:
— «Nu ştiu ochii 'mi a 'm-păiejenit
Ori murgul 'mi-a nebunit,
Au paloşul în sânge s'a spurcat;
Poate că pe ea 'mi-au tăiat!»
Maică-sa că-l auzeà
Din guriţă aşa-i ziceà:
—«Radule, voinicul maichi,
Taci, maică, nu te 'ntristă,
Nu'ţi face inimă rea,
Că pe ea nu ţi-au tăiat-o,
Ci pe ea, maic', a luat-o
Cel Mârzac bătrân,
Bătrân, maică, şi cam spân,
Cu trei fire, maică, 'n barbă

Şi cu trei, maicà, 'n mustaţă».—
Radu dacă'mı auzeà,
Lui mai bine că-i păreá
Şi pe cal încălecà,
Mâna'n buzunar băgà
Şi ochianul că-l scoteà,
Pe ochian că se uıtà
Şi pe Mârzac îşi zăreà,
Frate măre, cam departe,
Unde Dunărea coteşte
Şi tufele se răreşte.
El dac'aşa că vedeà
Lui mai bine că-i păreà,
Ochianul mi-l pitula,
Gârbaciul că'mi trăgeà,
Gârbaciul de bumbăcel,
Cu sfârcul de aurel
Şi pe murgu-l atingeà;
Nainte murgul treceà
Savai cale d'o prânzare.
Stătea'n drum d'acurmezişul
Pe Mârzac îl adăstà
Până Mârzacul veneà;
Dacă pe el l-ajungeà
Radu din gura-i grăia:
. . . .
El cu mândra lui vorbeà
Şi din gură-aşa-i ziceá:
—«Arsă'şi mândruliţa mea!
Ce ţie că ţi-a venit
De pe mine mai urît
Şi Marzacu-ai îndrăgit?» —
Dar ea din gură-aşa-i ziceà:
—«Radule, soţia mea,
Nu'mi vorbi mie aşa;
Ci tu, măre, te păzeşte
Că mi-e procletul stângaciu;
El cu stânga că va da
Şi pe tine te-o strică.» —
Când Radul că mi-o auzeà
El mai rău se necăjeà,
Cu Mârzac s'alătură,
Buzduganul că-l trăgeà
Şi în piept că-l asvârlea,
De pe cal îl povârneà;
Apoi paloşul trăgeà
Şi cu mândra lui vorbeà:
—«Arsă'şi mândruliţa mea,
Ia pleacă-ţi, fată, capul
C'o să'mi taiu eu Mârzacul.» —
Dar ea din gură ce'mi ziceà;
—«Nu pot capul ca să-l plec,
Că cosiţa 'mi-a 'nodat
Şi de gât m'a atârnat.» —
Când Radu aşa auzeà,
Cosiţa întâi-i curmà,
Capul la Mârzac tăià,
Nici de chilşug mi-l cătà;
Numai mândra şi-o luà,
Mâna pe ea c'o puneà
Şi-al douilea că se repedeà
Şi la spate o aruncà
Şi toţi robii îi scoteà,
La Mihaiu-Vodă-i duceà. —
Mihaiu-Vodă de-l vedeà,
Tot mai bine că-i păreà;
Frumoasă masă 'ntindeà
Şi bea şi se veseleà;
Iar când fu despre beţie
Despre mândra veselie,
Radu Calofirescu
Începù a cocăià. —
Mihaiu-Vodă că'mi ziceà:
—«Hoţilor Buzeştilor,
Cânilor Căpleştilor,
Şi tu Nico căpitanul
Care-ai cârmuit divanul,
Popă Stoico din Fărcaşi,
Care săi 'şi şeapte paşi
Moşul Fărcăşenilor,
Ce ştii seama oştilor
Cred şi pe-a războaelor
Care-ai urît biserica
Şi-ai încins săbioara
Şi-ai urît ciocanele
Şi-ai îndrăgit pistoalele;

Lasă toaca netocată
Pleacă la războiu să se bată!
Cum staţi voi şi vă uitaţi
Şi pe Radu nu-l luaţi
245. La odihnă să-l duceţi;
Că mi-e Radu ostenit
Şi din greu războiu venit.
. . . .

Mă opresc, domnilor, ca să nu vă obosesc peste măsură, cu toate că oboseală nu poate fi, când pătrundem în sânul amintirilor din timpurile de glorie ale poporului nostru şi asemenea amintiri ne sunt cânticele lui bătrâneşti [65]).

Fie că aceste aspre răsunete ale epocelor de vitejie stră-

bună, adunate de prin locurile unde sub lespezi şi sub movile se odihnesc oasele atâtor eroi de odinioară, să inimeze astăzi pe Români cu toată virtutea ce a răsărit d'alungul secolilor în românescul judeţ al Romanaţilor!

Note la antichităţile judeţului Romanaţi

---

[2]) Dintre acestea însă, 14 nu ne procură alt contingent decât alegaţiunea, nu totdeauna decisivă, că nu există nici o rămăşiţă de antichităţi în respectiva localitate. Acestea sunt satele: *Leul, Giuvăreştii, Orlea, Cilieni, Moldoveni; Celarii, Dobroteşti, Găvăneşti, Vădastriţa, Cioroiul, Străjeştii, Băbiciul, Studina, Osica de jos*. Localităţile de unde au venit răspunsuri vor fi citate în cursul expunerii.

[3]) Seria de articoli ai lui W. de Blaremberg în *Muzeul Naţional, gazetă literară şi industrială* din Bucureşti, este compusă din: 1. *Suveniruri istorice şi arheologice asupra României*, Art. I, în No. 1, din 3 Fevr. 1836. — 2. Idem Art. II, în No. 4, 26 Fevr. 1836, tratând despre *Câmpul Severinului*. — 3. Idem Art. III, în No. 7, din 18 Martie 1836, tratând despre *Ruinele Caracalului*. — 4. Idem Art. IV, în No. 9, din 8 Aprilie 1836, tratând despre *Celeiu* şi *Turnu*. — 5. *Mormânt vechiu găsit în România cea mică*, în No. 24, din 5 August 1836, această descoperire se leagă şi cu articolul *Ştiri din lăuntru*, cuprins in ziarul *Curierul Românesc, gazetă politică şi comercială*, No. 48, din 31 Iulie 1836.— 6. *Antichităţi pământeşti*, Art. I şi II, (asupra templului supteran al zeului Mitra delà Slăveni) în No. 8 (anul II-lea) din Noemvrie 1837. In Anexa A., la finele notiţei din *Anal. Soc. Acad.*, am reprodus articolii de sub No. 3, 4 (în parte) 5 şi 6, căci publicaţiunea citată a devenit foare rară. Observăm, că o mare parte din aceşti articoli este reprodusă în limba franceză în *Annuaire de la Principauté de Valachie*. Boukarest, 1842, pag. 133—149.

[4]) Discursul lui G. Papadopolo, pronunţat la 1859, apoi şi tipărit în limba greacă, este tradus şi româneşte: «Discurs pentru elenizmul între Valachi, rostit de G. G. Papadopolo, tradus din elineşte de A. Tambacopulo. Bucureşti (Iosif Romanov) 1859».

[5]) D. Kogălniceanu, în *Archiva Românească* (vezi în ediţia 2-a, Iaşi, 1860, tom. I, pag. 275) tipărea la anul 1840 cele următoare: «D. Alecsandru Popovici, moldovean de loc, acum inginerul noului oraş Severin

în Valahia, cel mai învățat dintre toți românii în știința istoriei naționale și carele în anii trecuți voise într'un adins jurnal, *Dacia veche și nouă*, să arate publicului isprăvile cercărilor și aflărilor sale, într'o scrisoare din Octomvrie 1840, plină de sentimente patriotice și de erudițiune, binevoește a ne făgădui pentru *Archiva*, toate acele documente și descoperiri, ce le a făcut într'un curs aproape de patruzeci de ani și care până acum n'au putut aveà o publicitate meritată, din pricină că acel jurnal, nefiind înbrățișat, nu s'a putut pune în lucrare. Articolele d-lui Popovici, în unele vor preface mai multe punturi de căpetenie și între altele vor lumina mai multe fapte a istoriei noastre. Pe lângă scrisoarea d-sale care singură așeză multe adevăruri istorice, noi vom publicà încă, între altele de ale d-sale și: 1. *Șirul Domnilor Țărei Românești, din hrisoave scos* care se abate cu totul de șirul pus de Engel și prin urmare și de d. Fl. Aaron. — 2. *Descrierea cetăților celor mai vechi din Moldova și Valahia*. — 3. *Daturi istorice asupra mânăstirilor din Bucovina*. — 4 *Soboarele ținutale și episcopale, care au stat mai înainte de împăratul Constantin și după dânsul*, ș. a.».

Intreruperea pe mai mulți ani a publicațiunii istorice a d-lui Kogălniceanu se vede l-a oprit a dà curs acestor promisiuni. Popovici a murit fără ca, după știrea mea, lucrările sale istorice să se fi publicat vreundeva. Abia în No. 869 al ziarului *Trompeta Carpaților* a d-lui C. Bolliac ($^{12}/_{24}$ Noemvrie 1870) s'a reprodus, dintr'o condică manuscrisă, o serie de note sub titlurile: *„Numire de orașe, ce a găsit împăratul Traian în Dacia"* și *„Arătare și de locurile altor multe orașe în pământul țărei Românești, de care nici un istoric nu știà că stau aici și a căror nume de acì înainte au a se cercetà"*. Acea condică coprinzând: *Istoria Dacică alcătuită și povestită de inginerul Alecsandru Popovici, la anul 1836"*.— 100 pagine manuscrise, în care se cuprinde istoria Daciei până sub împărăția lui Titu (79—83), — precum și altă condicuță de vre-o 180 pagine cu note diverse, sunt cele ce ofer Societății. In Anexa B la prezenta notiță, stă extras din ele tot ce este atingător de antichitățile județului Romanați.

[6]) Vezi *Magazinul istoric pentru Dacia*, Tomul II, (București, 1846) pag. 65—128. Am reprodus în Anexa C, cele relative la cercetările și descoperirile făcute în Romanați.

[7]) Este o lucrare cu mult mai presus de putințele-mi bibliografice, aceea de a se consemnà toate elucubrațiunile privitoare la arheologia națională, pe care neobositul bătrân maior D. Papazoglu le-a dat la lumina publicității în cei vr'o douăzeci și doui ultimi ani, acì în fășioare și articoli de ziare, aci în tabele și harte litografice. Ideea mai lămurită despre precedările arheologice întrebuințate de d-sa, atât în explorațiuni și clasificarea de antichități, cât și în explicațiunile critice și în polemica sa

zisă ştiinţifică, poate dà mai cu seamă catalogul colecţiunei sale, publicat la 1864 (Bucureşti, tip. C. A. Rosetti) sub titlul, *Muzăul Papazoglu*, din care am extras în Anexa D, o parte din relaţiunea unei excursiuni, făcută la 1864, în judeţul Romanaţi. Apoi iară nu de tot fără interes sunt şi hartele *Dunării* şi ale *Munţilor* din România litografiate la 1869, cu indicaţiuni de numeroase localităţi coprinzătoare de rămăşiţe antice.

[8]) In privinţa publicaţiunilor d-lui Cesar Bolliac atingătoare de arheologie, voiu cercà aci de a face o nomenclatură a principalilor săi articoli, mai cu seamă din anii din urmă; încă de pe la 1845, d-sa a publicat un *Intinerariu arheologic* în *Curierul Românesc;* apoi a atins despre antichităţile ţărei în opera sa franceză: *Mémoires pour servir a l'histoire de la Roumanie; I-ère partie: Topographie.* Paris 1855. Intors în patrie, după exilul dela 1848, a început tipărirea, rămasă întreruptă la pag. 80, chiar în mijlocul descrierii antichităţilor dela Islaz, a unei *Călătorii arheologice în România dela 20 Martie până la 22 Aprilie 1858* puţin după aceea a publicat o tabelă litografiată cu antichităţi ale României, sub titlul *Daco-Romane*; iar seria articolilor săi arheologici din ziarul *Trompeta Carpaţilor*, cu puţine greşuri este aceasta: 1. No. 699 al foii din 1869. *Archeologia* şi *Numismatica*, unde vorbeşte despre 9 descoperiri succesive de monete antice, făcute în România. — 2. No. 737 din 1869. *O deŝcoperire nouă* (zidurile dela Slon în Prahova). — 3. No. 739 din 1860. *Cetatea Tinosul* (din Prahova). — 4. In N-rele 222, 222 şi 224 ale *Monitorului Oficial* din 1869, se aflâ un lung raport către Ministrul instrucţiunii publice, prezentat în urma unei excursiuni făcută la *Cetatea Calomfireştilor* pe Vede, la *Cetatea frumoasă* din Teleorman, la *Zimnicea*, la *Voivoda*, la *Turnu-Măgurele*, la *Băneasa*, la *Celei*, la *Caracal*, la *Recica*, la *Bucovăţ*, la *Valea-Rea*, la *Răcari*, la *Turnu-Severin*, la *Cetatea Latinilor*, la *Zidina Dahilor* şi la *Porceşti.* — 5. In No. 846 al *Trompetei Carpaţilor* din August 1869. *Arheologia: Peştera dela obârşia Ialomiţei, Peştera cu oalele, Comoara din Cumpăna Ciocârlăului, Valea Caselor şi mormintele de pe Vulcana mare.* — 6. No. 860 din Octomvrie 1870. *Piscul Crasani.* — 7. No. 928 din Iulie 1871, *Comorarii şi Arheologia* (atingător de zidurile dela Slon). — 8. No. 939 din Septemvrie 1871. *Arheologia* (relativ la semnele găsite pe pietrele dela Slon, cu o stampă litografiată, reprezentând acele semne şi monete Dacice).— 9. No. 942 din Septemvrie 1871. *Numismatica* (aflări din Galaţi). — 10. No. 966 din Fevruarie 1872. *Ceramica* (dela Vodastra). — 11. No. 1010 din August 1872. Raport către membrii comitetului arheologic din Bucureşti, tratând despre arme şi unelte de piatră precum şi despre cercetări făcute la *Zimnicea*, la *Celei* şi la *Vodastra.* cu o stampă litografiată de arme preistorice de piatră. — 12. No. 1054 din Martie 1873. Răspuns d-lui Odobescu în privinţa lulelelor preistorice. — 13. No. 1059 din Aprilie

1873. *Arheologia*, relatând o nouă excursiune la *Zimnicea, Islaz, Celei* şi *Vodastra.* — 14. No. 1137 din Iunie 1874. *Ceramica Daciei, Câmpul morţilor dela Zimnicea* cu o stampă litografiată reprezentând olăria localităţii descrise. — 15. No. 1255 din Iunie 1876. *Ceramica preistorică a Daciei. Vodastra* cu o stampă litografiată de olărie variată. — Din principalii articoli relativi la localităţi situate în judeţul Romanaţi şi anume la Islaz, Celei, Caracal, Recica şi Vodastra, am făcut excepte în Anexe› spre a elucidà punturile pe care le am atins mai departe.

[10]) Am reprodus în Anexa E din *Anal. Soc. Acad.* notele d-lui Sturdza, împreună cu micele desemnuri ce le însoţesc.

[11]) Invăţătorul din comuna *Ianca* (plasa Bălţii) arată că: această comună se află situată pe o coastă aproape de lacul Padinei; în această comună nu se află nici un lucru vechiu; însă spre miază-noapte de această comună se află nişte *gropi în pământ*, unde zic că au fost silişte pe timpul Tătarilor şi s'au spart de acolo şi au venit unde se află astă-zi. In moşia acestei comune spre miază-noapte, se află *nişte măguri care sunt în şir* şi trec peste toate moşiile celorlalte comune de pe aproape; tot în şirul acestor măguri în dreptul acestei comune este o *măgură*, care zic că este scoasă de *Jidovi* din pământ şi care se chiamă şi *Măgura Jidova*, căci locul cu groapa de unde au scos-o se cunoaşte şi astăzi, care este spre răsărit de dânsa; acea groapă de unde este scoasă măgura este foarte mare şi se cunoaşte şi locul pârghielor, unde au pus de au scos'o. Această măgură este în forma unui *con trunchiat*, Diametru la bază are 7 stânjeni şi înălţimea ei este de 4 stânjeni (subsc. I. Predescu).

[12]) Dela comuaa Grojdibodul (plasa Bălţii) ni se spune că este: 1. o *măgură* care poartă numirea de *Rusăneasca* şi care se află spre răsărit de această comună ca de 650 stânjeni, şi este aşezată pe loc şes, fiind pământul ei negru, coprinzând 9 stânjeni înălţimea şi 42 stânj. ocolul, iar vârful ascuţit; — 2. una idem ce poartă numirea de *Măgura mare*, care coprinde 9 stânjeni înălţimea şi 42 ocolul; vârful rotund, fiind aşezată pe loc şes. Această măgură se află în capul comunei despre răsărit; — 3. una idem *fără nici o numire*, spre apus de capul comunei şi care coprinde $1^1/_2$ stânj. înălţime şi 12 ocolul, vârful rotund, fiind aşezată pe loc şes. Această măgură s'a săpat de maiorul Papazoglu în anul expirat 1867, dar ce fel de obiecte s'a găsit într'însa nu am putut constatà; — 4. una idem pe moşia *Bistriţa*, care poartă numirea de *Percinu* din timpurile vechi, iar acum se numeşte *Măgura Cazacilor*, care coprinde 5 stânjeni nălţimea şi 45 ocolul, vârful rotund, fiind aşezată pe un deal. Această măgură se află ca 150 stânjeni spre apus de comuna Hotarului

care este învecinntă cu comuna Grojdibodul; — 5) una idem pe moşia Bistriţa, care poartă numirea de *Tămpa* şi se află între comunele Grojdibodul şi Hotarul şi coprinde 5 stânj. nălţime şi 29 ocolul, vârful rotund, fiind aşezată pe loc şes: — 6. una idem pe moşia Bistriţa, care poartă numirea de *Ascuţita* şi se află spre miază-noapte de comuna Hotarul, ca 350 stânj., şi coprinde 9 stânj. nălţimea şi 45 stânj. ocolul, vârful ascuţit, fiind aşezată pe loc şes, (subscr. N. Popescu).

[13]) La *Gura Padinei* (plasa Bălţii) se află vre-o *16 măguri* şi anume: spre răsărit *Măgurele Ulsei, Goalelor, Cazacilor, Drăgoiu, Slanului, Nicolici:* spre miază-noapte *Măgurele Voini, Manea, Boldu-mare, Boldu-mic, Neicăi, Florilor, Strecia, Istrate*; spre apus sunt trei, ale căror nume nu sunt cunoscute. (subsc. Ion Vlădescu).

[14]) Din comuna *Gârcovul* (plasa Oltului-de-jos) avem ştiinţă că : spre miază-noapte de vatra comunei care este aşezată pe malul stâng al Dunărei, în depărtare ca de 400 stânjeni, sunt *4 movile* şi anume: 1. *Măgura Titiri;* — 2. *Măgura Verde;* — 3. *Măgura Ciolacului;* şi 4. *Măgura Ţigăi,* aşezate cam în linie dreaptă, având direcţiunea dela răsărit spre apus şi în depărtare ca de 400 stânjeni una de alta, iar o a cincea măgură, numită *Măgura Ţiganului,* este aşezată pe malul Dunării spre apus de comună şi în depărtare ca de 500 stânj., care şi acestea nu se ştie de când şi de cine sunt făcute. (subscr. N. Dumitrescu).

[15]) La *Grojdibod* s'au aflat la 1837 cele două tabele de bronz, al căror istoric îl vedem în raportul d-lui maior Papazoglu, citat la Anexa noastră D. Aceste tabele s'au publicat mai întâi de *Joseph Arneth* în «Zwölf römische Militär-diplome». Wien 1843 No. VII, cu reproducţiuni litografice; apoi în *Neugebauer:* «Dacien aus den Ueberresten des classischen Alterthums». Kronstadt 1851 pag. 117. — *Ackner und Müller.* «Die römische Inschriften Dacien». Wien 1865 p. 173. *Mommsen* «Corpus Inscriptionum latinarum». Berolini 1873 t. III, p. 2. p. 876; — *Tim. Cipariu,* în «Archivul pentru filologie şi istorie». No. XVII din 10 August 1868. — Negreşit că acest monument se află reprodus şi în noua operă a d-lui *Léon Régnier* din Paris, asupra tabelelor de liberare din serviciul militar «honesta missio». A reprodus elucidarea monumentului după venerabilul nostru coleg Tim. Cipariu, în Anexa F.

[16]) Învăţătorul dela *Islaz* (plasa Oltului de jos) referă cum-că: în arondismentul acestei comune, precum şi în vecinătatea ei s'au găsit *două cetăţui de pământ* înprejmuite cu şanţ; una în mahalaua *Racoviţa* şi alta în *Verdea.* Cea din mahalaoa Racoviţa este despre răsărit şi miazănoapte, la loc şes, pe malul unei gârle numită Racoviţa, unde astăzi se află biserica cea veche. Iară cea de a doua se află intre Verdea şi Islaz,

pe malul Dunării despre miază-noapte, fiind făcută pe deal despre miază-zi, şi pe valea despre miază-noapte. Ele au trei şanţuri paralele care merg cu capetele spre răsărit şi apus, din care cele două despre miază-zi au o distanţă în depărtare unul de altul ca 2 stânjeni; iară cel de al 3-lea ca de un pogon; lungimea lor este de 72 stânjeni, iară adâncimea acestor şanţuri este astăzi ca de 2 palme. Bătrânii locului au auzit dela moşii lor, despre fiinţa veche a acestor cetăţi de pământ. Tot în această comună s'a găsit în anul 1872 pe piaţa Şcoalei şi a Primăriei, o tinichea ca de o jumătate de oca cu *bănuţi* mici din vechime, de către un copil ca de 7 ani, anume Ion al locuitorului din această comună Călin Floriţă, (subscr. F. Popescu). In Anexa G am relatat cele spuse de d. Bolliac despre antichităţile dela Islaz.

[17]) Din *Celei* (plasa Oltului de jos), avem următoarele comunicaţiuni: În coprinsul acestei comune se aflã *o cetate, un drum de piatră* şi *picioarele unui pod ruinat*, ce se află în Dunăre. Cetatea este de piatră şi cărămidă de Antina şi poartă numirea de cetatea *Sicibida (?)* Drumul este de piatră şi poartă numirea de *Şoseaua lui Traian* şi picioarele podului ce se află în apa Dunării sunt de aramă (?) şi se numeşte *podul lui Traian (?)*. Cetatea este spre miază-zi de comună şi este aşezată pe deal şi numirea locului unde se află cetatea nu este cunoscut; şoseaua merge prin mijlocul comunei spre N., iar picioarele podului cad spre miază-zi de comună. Cetatea e rotundă în formă de circonferenţă şi spaţiul ocupat e ca la 4 pogoane; zidul cetăţii este format de lespezi de piatră cioplită şi cărămidă de Antina în formă pătrată, având lungime de 3 palme şi grosime de 4 degete. Intrebând pe bătrâni, pe preoţi şi pe alţii, au spus şi dânşii că cetatea, drumul şi picioarele podului ruinat în Dunăre, le-au pomenit şi dânşii din bătrâni. In coprinsul acestei comune s'au găsit *urcioare şi bănuţi de argint* şi o *piatră* mare în formă pătrată cu litere slavone (?) de pe timpul împărăţiei lui Comod, şi un *stâlp* de piatră limpede în formă cilindrică, care s'a descoperit de curând. (subsc. *M. Pasqualescu*). Relaţiunile d-lui Bolliac, pe care le-am dat în Anexa H, lămuresc mai bine cele relatate aci.

[18]) Din comuna *Brăstavăţul* (plasa Bălţii) ni se comunică cum că: despre răsărit de comună şi în depărtare ca la 1500 stânjeni, se află *drumul lui Traian* şi pe acel drum se află pietriş. Despre miază-noapte de comună şi în depărtare de dânsa ca la 1700 stânjeni, în laturi de drumul Caracalului, cu 150 stânjeni spre răsărit şi în alăturare cu balta comunei Cruşovul şi în delimitarea comunei Brăstavăţul, s'ar fi aflând *o cetate* şi se zice că s'ar fi găsit cărămizi, pietroae şi alte unelte. Despre miazăzi de comună în depărtare s'ar fi aflând o biserică sârbească, şi

în depărtare de 150 stânjeni de comună s'ar fi găsit oase de oameni. (subsc. *C. V. Popescu*).

[19]) Din comuna *Deveselul* Comanca (plasa Ocolului) primim ştiinţele următoare: această comună se află situată pe loc şes, învecinându-se la apus cu comuna Redea, şi la nord cu Caracalul, iar despre miazăzi cu comuna Rădila. După cercetările făcute prin bătrânii comunei despre vechile aşezăminte, ce se crede a fi rămase dela strămoşii noştri Romani, nu am putut află alta decât că la miazăzi de această comună se află *două movile*, ca de 6 stânjeni lărgime şi *o altă movilă* la miază-noapte de această comună în înălţime, lărgime şi depărtare tot ca celelalte movile arătate mai sus. (subsc. *I. Diaconescu*).

[20]) Dela *Tiia-mare* (plasa Oltului de jos) suntem informaţi că: la miazăzi de această comună, care se învecineşte la apus cu Vişina, la nord cu Potlogenii, la răsărit cu Uda şi despre miazăzi cu Donea-mare, se află peste Olt, *două cetăţi* ca de şeapte-zeci stânjeni lărgime şi în depărtare de această comună ca de 400 stânjeni. (subsc. *Th. Păsculescu*).

[21]) Dela *Potlogeni* (plasa Oltului de jos) ni se spune că se află: *o măgură* foarte mare, situată spre apus de această comună în depărtare ca de 700 stânjeni în câmpie, însă fără să se ştie de cine este făcută sau pentru ce. (subsc. I. Dădulescu).

[22]) *Rusăneştii* (plasa Oltului de jos) este locul explorat de d. Sturdza. De acolo învăţătorul ne aminteşte că: se află *două măguri*, dintre care una este situată în partea despre apus a comunei Rusăneştii de jos, pe loc şes, în distanţă de 1700 stânjeni, al cărui conturn măsoară 43 stânjeni; are formă conică; este pe moşia Rusăneştii, proprietatea d-lui Alexandru G. Golescu şi se numeşte *Măgura Ieni*. Această măgură s'a tăiat în patru la 1872 şi s'a găsit de desubtul ei un schelet de om complect, care, după cum se spune, a fost la mărime ca şi oamenii din vremile de acum. A doua măgură se află situată în partea despre apus a comunei Jienii, vecină cu Rusăneştii, pe loc şes, în distanţă de 1500 stânjeni, al cărui conturn măsoară 40 stânjeni; nălţimea măsoară 8 stânjeni; are formă conică; este pe moşia Jieni a d-lui Ştefan Jianu şi se numeşte *Măgura lui Ion Ciobanu*. Această măgură s'a tăiat în patru la 1865 şi s'a găsit dedesubtul ei o cruce de piatră, a cării mărime, după cum se zice, erà de 12 palme lungime, 4 lăţime şi 3 grosime, pe care se aflau desemnaţi doi lei sălbateci, unul pe faţă şi altul pe dosul ei. Se spune că aveà şi inscripţie necunoscută, care s'a şi luat de autorităţile administrative. (subsc. Const. Vasilescu). Crucea, de care e vorba

aci este învederat stela, pe care am descris'o mai cu de-amăruntul în Anexa I.

[23]) A se vedeà la anexa I în *Anal. Soc. Acad.* descrierea acestui interesant monument.

[24]) Din *Scărişoara* (plasa Ocolului) ni se arată că în cuprinsul comunei se află: *măguri* de pământ, care se văd a fi făcute din vremile vechi, iară nu de inginerii de astăzi şi anume: *Măgura cu cruce*, pe moşia Plăviceanca; *Măgura lui Gârdu*, pe moşia comunei Scărişoara; *Măgura lui Stoian*, pe moşia Brâncoveanu. Cea dintâi e spre sud-vest de comună; a doua spre vest şi a treia spre nord-vest. Ele sunt nalte ca de 7 stânjeni şi în oçol ca de 30 stânjeni. Spre amiazi de *măgura lui Gârdu* spun bătrânii că mai de mult s'ar fi găsit *lespezi de cărămidă mare*, care se vede că erau făcute din vremile vechi. (subsc. *I. Dodea*).

[25]) Din *Gostavăţ* (plasa Ocolului) ni se relatează că: se mai văd şi acum numai rămăşiţele unei *vechi şosele*, ce se zice că ar fi fost făcută de impăratul Traian, având direcţiune dela Dunăre spre munţi, fără a mai fi aci în comună alte locuri însemnate de felul acesta. Iară în comuna Slăvenii, ce se învecinează spre miază-noapte cu comuna noastră Gostavăţul, deosebit de urmele şoselei, despre care se vorbi mai sus, se mai văz şi urmele unei *vechi cetăţi* romane, ce se află în centrul acelei comune şi care nu se ştie de când este zidită. *Bănuţi cu inscripţiuni* foarte vechi s'au găsit adesea de locuitori pe acest loc. (subs. *D. Vişinescu*).

[26]) Iată acum informaţiunile ce ne veniră dela *Slăveni* (plasa Ocolului); în această comună Slăvenii se află în centrul său, ruinele unei *vechi cetăţui*, care, după cercetările făcute prin bătrânii comunei, nu se ştie de când şi de cine este zidită, ale cării şanţuri se văd a fi fost numai de pământ, iară nu de peatră sau de cărămidă. *Bănuţi cu inscripţiuni* foarte vechi s'au găsit adesea de locuitori pe ruinele acestei cetăţi. Se mai află încă prin această comună, ruinat, un *drum* aşternut cu piatră măruntă, având direcţiune dela miază-noapte spre miazăzi prin comună, care se zice a fi fost făcut de împăratul Traian. (subsc. *P. Ionescu*).

[27]) Notiţa lui Felix Lajard poartă titlul: *Additions au mémoire sur deux bas-reliefs mithriarques qui ont été trouvés en Transylvanie*, sau *La découverte du Mithræum de Slaveni en Valachie.* Ea este publicată

în «Mémoires de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres de France» t. XIV (1830) p. 170 — 175, precum şi în: «Nouvelles Annales publiées par la Section française de l'Institut Archéologique de Rome» t. II, 1838, p. 7—85. Am reprodus, tradus pe româneşte, acest memoriu în Anexa J. împreună cu stampele ce-l însoţeau. Baso-relievurile aflate în Mitreul dela Slăveni s'au răsipit din colecţiunea lui Mihalache Ghica, unde erau adunate; abia dacă regăsim unele din ele în colecţiunile actuale din ţară.

[28]) Această relaţiune a învăţătorului din Stoeneşti (plasa Ocolului) este subscrisă *I. Stănescu.* Să adaugem acì o notiţă despre drumul lui Traian, din raportul învăţătorului dela Farcaşi (plasa Ocolului): *„Drumul lui Traian* să găseşte prin această comună trecut, care a avut comunicaţia dela Dunăre spre munţii Carpaţi». (subsc. *I. Eliescu).*

[29]) Dela *Fălcoiu* (plasa Ocolul): «Pe tot teritoriul acestei comune, cum şi cele învecinate, nu se află nici un lucru însemnat din vechime, decât numai *un drum de piatră,* care ia numirea de *Traian*; el cade în partea comunei despre apus şi este aşezat pe un deal, ce se numeşte *Dealul Viilor.* Acest drum se află în depărtare de comună ca la 4 kilometri; are o lăţime ca de 8 metri şi înălţimea ca un metru. Se zice de către bătrâni, că ar fi fost făcut de Traian împăratul Romanilor, ce se preumblă numai noaptea pe dânsul, din munţii Carpaţi şi până la Celei, fiindcă acolo se spune că a fost cetate. (subsc. *St. Triculescu).*

[30]) Dela *Dobroslăveni* (plasa Ocolul): Este numai o *şosea vechie,* numită *drumul de piatră* şi *drumul lui Traian,* care drum venind de către Recica, intră în hotarul cătunului Potopin, la partea despre miază-zi şi merge spre miază-noapte către comuna Fălcoiu, însă este părăsit şi numai de alocurea se poate vedeà în stare bună. (subsc. *N. Deconescu).*

[31]) Raportul provenit din *Osica de sus* (plasa Oltul de sus) ne procură elemente de topografie arheologică mai variate, pe care le vom reproduce acì îndată: «Se face cunoscut, că împrejurul acestei comune sunt trei dealuri, dintre care unul este spre răsărit de comună şi se întinde spre apus într'o lungime nedeterminată (?), spre nord; iar unul se întinde spre apus într'o lungime nedeterminată (?), carele se desparte tot din celălalt, ce se întinde spre nord; iar cel de al treilea este la miază-zi de comună şi se întinde într'o lungime nedeterminată (?). — Se mai face cunoscut că râul Olteţul trece pe lângă temelia acestei comune şi se varsă în Olt, dincolo de comuna Fălcoiul, peste care se află şi pod stătător de lemn făcut acum din nou. — Se face cunoscut că în dealul, care se întinde spre nord, se găsesc *tronuri cu oase* într'însele

şi fără ca să se poată constată de pe ce timpuri sunt acele tronuri cu oseminte, care se găseau în acel deal. — Se mai face cunoscut că *drumul* marelui Imperator Traian trece pe despre răsărit de comună, prin cătunul Vlădulenii, ce aparţine tot comunei Osica, şi că el se transpoartă şi prin alte comune ale României, din apa Dunării în sus şi trece în Transilvania preste munţii Carpaţi, precum şi noul drum ce se face acum şi carele este pus la mai multe locuri tot pe al Imperatorului Traian.— Se mai găsesc *oseminte* precum şi *tronuri* spre răsărit de comună, în marginea drumului din vechime al Impăratului Traian, la adâncime ca de 7 palme, fără ca să se poată constată de cineva, ca de pre ce timp să fie acele oseminte şi tronuri, decât din vremurile vechi. — Se mai desluşeşte că spre nord de comună este *un troian*, ce poartă numele de *Brazda lui Novac*, şi este străbătut prin mai multe comune ale României şi care este cu un capăt la răsărit, iar celalt la apus şi are o lărgime ca de un stânjen şi jumătate, şi nălţime ca de doui şi jumătate stânjeni, şi este trunchiat la vârf, fiind pământul tras spre miază-zi şi care se zice din moşi din strămoşi, că este făcut sau tras din vremile vechi, de pe timpul marelui Imperator Traian. — Toate ce se arată prin acest răspuns sunt foarte bine constatate că sunt de prin vremile vechi şi nu de acum, pentru că nu se găsesc măcar un singur om care să ştie, sau cel puţin să fi auzit pe moşii noştri vorbind despre acele oseminte şi tronuri aflate în acel deal, precum şi cele din marginea arătatului drum din vechime şi care sunt tot în aceeaşi direcţiune unele cu altele, ca la o distanţă de 100 stânjeni unele de altele (subsc. *D. Popescu*).

[32]) Din raportul venit dela învăţătorul din *Şopârliţa* (plasa Oltului de sus) extragem aci numai puncturile 3, 5 şi 6, atingătoare de materia ce ne ocupă de o cam dată şi rezervăm restul, care este de cel mai viu interes, pentru a-l reproduce mai la vale: 3. Tot în coprinsul acestei comune, pe dealul dintre Olt şi Olteţ, pe o câmpie foarte frumoasă, spre miază-noapte de comună, sunt *mai multe măguri* mari de pământ; una este chiar în comună; la lărgimea circonferinţei este ca 11—12 stânjeni; înălţimea ca 3 stânjeni; vârful ascuţit. Aceste măguri se zice că ar fi făcute de Daci, când au avut rezbel cu Traian. — 5. Tot în coprinsul acestei comune spre miază-noapte, este *brazda* sau *valul lui Traian*; este ca de 4 stânj. lărgime şi 3 stânj. adâncime; pământul este scos spre miază-zi; este trasă dela răsărit spre apus; lungimea nu i-o pot cunoaşte bătrânii, căci trece şi prin apa Oltului. (Negreşit că este aci vorba de *Brazda lui Novac*). — 6. Tot în vecinătatea acestei comune este şi *drumul lui Traian*, aşternut cu peatră, care trece dela miază-zi spre miază-noapte, pe unde astăzi se face şoseaua judeţeană. Peatra de pe

dânsul este în mărime ca şi a noastră de astăzi; lărgimea-i este ca de 4 stânjeni (subsc. *Preotu I. Ionescu).*

[33]) Asemeni din raportul învăţătorului din *Brâncoveni* (plasa Oltului de sus) consemnăm deocamdată numai notiţele despre calea romană şi despre Brazda lui Novac. Cele mai vechi aşezăminte aflate în această comună sunt: 1) *Şoseaua de piatră,* spra apus de satul Brâncovenii; ea dela nord îndreptându-se spre sud la Dunăre. Această şosea se cunoaşte foarte bine în unele locuri, iar în altele este acoperită de pământ. Peste această şosea se construieşte acum în unele părţi şoseaua judeţeană numită *drumul Sării,* fiindcă pe aci se transportă sarea dela salinele din districtul Vâlcea. Tradiţia verbală o numeşte şoseaua sau *drumul lui Traian* şi altă tradiţie, după alţii, o numeşte şoseaua *Domnului de Rouă*; 2) Spre sud de această comună, prin proprietăţile Pârşcovenii, Şopârliţa şi Grecii este un *şanţ* cu o lărgime de 1 ½ stânjeni. Inălţimea pământului scos din el se poate socoti de un stânjen. Pământul scos din el este aruncat spre sud. In mai multe locuri este stricat de arături; el vine dela vest, mergând spre est. Tradiţia poporană se exprimă într'astfel despre acest şanţ numit *Brazda lui Novac*: Brazda lui Novac vine tocmai de unde apune soarele şi se sfârşeşte la răsăritul soarelui. Novac a tras cu plugul această brazdă, având înjugaţi *doi bivoli albi,* cari au tras brazda chiar prin Olt, mai adăogând că Oltul face şi acum valuri, pe unde a trecut această brazdă (subscr. *T. Marinescu*).

[34]) Din *Peatra* (plasa Oltului de sus): In această comună sau în comunele vecine nu se află alte aşezăminte sau locuri însemnate din vechime, decât numai în comuna vecină Ianuşeştii, pe unde trece linia ferată, săpându-se un cap de deal, adâncime de un stânjen, s'au găsit mai multe *ziduri de peatră mică* şi *cărămidă foarte mare.* S'au găsit tot în acel loc şi *cioburi de oale* foarte mari şi groase ca de două degete. De aci se înţelege că acel loc a fost vre-un aşezământ strămoşesc sau de pe vremile când cu *Urieaşii* ori cu *Jidovii;* însă nu poartă nici o numire din vechime, fiind până acum necunoscut de oamenii existenţi. Acel loc cade spre răsărit, la marginea unei mahalale a comunei Ienuşeştii. Este aşezat pe muchia unui deal, unde a fost o mică pădure, care s'a tăiat de linia ferată şi se numeşte astăzi *dealul Ienuşeştilor.* Acele ziduri sunt făcute de piatră mică şi cărămidă mare; piatra este aşternută cu materii aşa de tari încât fiecare se poate sparge, iar de deslipit nu se poate deslipi una de alta. Parte din acele locuri s'au tăiat de lucrători în bucăţi enorme, pe unde a ajuns linia ferată şi retezându-se cu ciocanele s'au prestegulit singure în vale, unde stau tocmai ca nişte lespezi de piatră întregi. Mărimea acelor ziduri este: înălţimea de un stânjen şi grosimea de o jumătate de stânjen.—Lărgimea cărămidei, ce s'a găsit în

unele ziduri este: lungimea de 2 palme şi 6 degete, lăţimea de 1 palmă şi 5 degete, şi grosimea de 5 degete. Acele ziduri închipuiesc a fi fost locuinţă de oameni; însă nu se cunoaşte bine, căci se întind către comuna Piatra spre sud, şi celelalte capete ale lor nu s'au văzut ca să se ştie cât sunt de lungi; pentru acel loc nu s'au păstrat spuse sau poveşti din vechime, bătrâneşti, fiindcă nimenea nu ştià ce ar fi fost acel loc, căci a fost la toţi invizibil până astăzi (*Nesubscris*).

[35]) Aceleaşi sunt confirmate în relaţiunea dela *Ienuşeştii* (plasa Oltului de sus): Se află, pe unde trece drumul de fer, pe coasta ce este situată între comunele (Ienuşeştii şi Peatra) *un zid* gros ca de trei palme aproximativ, iar înlăuntru ca de 10 metri în toate părţile, şi pământul crescut d'asupra ca de un metru. Acest zid este chiar în centrul comunei, situat pe o muche de deal; el este patrunghiular şi cuprinderea lui în lăuntrul este ca de 100 metri patraţi. (subsc. *Gr Georgescn*). După această descripţiune s'ar crede că în centrul comunei Ienuşeştii, pe un deal, s'ar aflà o clădire antică pătrată, ceea ce este foarte posibil; ceea ce însă am putut constata însu-mi din vedere, trecând repede cu convoiul pe calea ferată, este că în dealul ce mărgineşte spre răsărit lunca Oltului, se prezintă învederată ochilor o secţiune foarte distinctă a căii romane, construită cu straturi de petriş şi cu întărituri şi pardoseală de cărămizi late.

[36]) Dela *Slătioare* (plasa Oltului de sus) aflăm că: în partea despre răsărit de această comună, nu aşa departe de râul Oltului se află o *Măgură de pământ*, având cercuitul său împrejur aproximativ de 30 stânjeni, iar înălţimea sa dela suprafaţa pământului cam de $1^1/_2$ stânjeni. Intrebând pe locuitori mai bătrâni ce ştiu despre această măgură, mi-au declarat că nu ştiu de este făcută de mână sau de este provenită de vr'un artificiu natural, decât, după spusele bătrânilor, fiind prea veche, se zice că această comună a fost încorporată cu Slatina, dela care poate 'şi trage numele (*Nesubscris*).

[37]) Dela *Dranovăţ* (plasa Oltului de sus): Din vechime este *drumul lui Traian*, făcut în plan de şosea, care trece prin mijlocul acestei comune şi merge dela miază-noapte spre miază-zi, iar altceva nu se află nimica (subsc. *Preotul Ioan Demetrescu*).

[38]) In Anexele A, B, C şi D, se cuprind note despre diferite exploraţiuni făcute şi informaţiuni culese la *Recica* şi *Caracal*. Iar în Anexa K, au coprins cele ce a scris mai important d-l C. Boliac despre aceste localităţi.

39) Noţiunile despre *brazda lui Novac*, venite dela Osica-de-sus, Şopârliţa şi Brâncoveni, se află în notele precedente sub No. 31, 32 şi 33. Iar din *Dobrun* (plasa Oltului de sus) ne-au venit cele următoare: In moşia boierilor Brătăşeni, sub un pisc de deal, în marginea Olteţului, în vecinătate cu comuna Dobrunul, se află în faţa pământului rămase ziduri de case... Se află brazda ce se numeşte *Brazda lui Novac*... ea vine pe o muche de deal deasupra comunei Dobrunul, coborând până în mijlocul comunei şi merge spre răsărit la comuna Şopârliţa (subsc. *Preot-Dimit. Iordăchescu*).

40) Dela *Viişoara* (plasa Ocolului) avem ştire că: în coprinsul comunei Viişoara, proprietate a Statului, s'a găsit o *măgură veche*, aşezată în centrul comunei, pe loc potrivit; are forma unui oval; măsurându-se poala măgurei jos, a fost de 480 stânjeni; la capul dela apus are înălţime de 48 stânj., la mijloc 44 şi la capul dela răsărit 34 stânj. Şi s'a mai găsit şi *Brazda lui Novac*, ce vine drept dela apus şi merge spre răsărit; are largul de 2 stânjeni şi înaltul de 1 stânj. (subsc. *Drosu Constantin*).

41) Dela *Popânzăleşti* (plasa Olteţului) avem informaţiuni că: Tot despre răsărit, în depărtare de această comună la 3000 stânj. luaţi aproximativ, se află o brazdă ce vine dela răsărit şi merge spre apus sau vice-versa, care bătrânii o numesc *Brazda lui Novac* (subsc. *George Gavrilescu*).

42) Iată ce culegem din raportul învăţătorului sătesc din *Vodastra* (plasa Bălţii): In cuprinsul comunei Vodastra se află *o cetate* şi *mai multe măguri*. Cetatea este de pământ calcaros şi poartă numirea de *Sculieni*, iar măgurile sunt de pământ, dintre care una poartă numirea de *Măgura fetelor*, iar celelalte n'au nume cunoscute. Cetatea cade spre apus de comună şi este aşezată pe loc şes, iar Măgura fetelor se află în marginea comunei, între sud şi vest, una în centrul comunei iar celelalte spre miazănoapte de această comună, toate aşezate pe locuri înalte. Cetatea are forma unui pentagon, având lărgimea de 1600 stânj. pătraţi sau un pogon şi $^{36}/_{100}$ dintr'un pogon, înălţimea de 3 stânj. vârful rotund, înconjurată împrejur cu un pârâu de apă, având lăţimea ca de 3 stânjeni; iar Măgura fetelor are la bază forma unei circumferenţe, lărgimea de 225 stânj. pătraţi, înălţimea îi este de 5 stânj.; iar vârful are forma unui con cu căpătâiul tăiat. Măgura ce se află în centrul comunei asemeni are la bază forma unei circumferenţe; lărgimea îi este de 625 stânj. pătraţi, înălţimea de 6 stânjeni, vârful rotund, iar celelalte măguri, ce se află în vecinătatea comunei, au tot acea mărime. Intrebând pe bătrâni, au spus că cetatea şi măgurile arătate le-au pomenit din vechime şi se vorbeşte de acele măguri că au fost ca pichete sau centruri de apărare în contra barbarilor. In cuprinsul acestei comune s'au găsit *suliţe, lănci, topoare,*

vase de pământ, bănuţi şi o mulţime de unelte de cremene (subscr., *A. Marinescu*).

[43]) Am căutat a reproduce în Anexa L cele mai importante din descripţiunile date de d. Bolliac, despre localitatea Vodastra şi despre descoperirile ce d-sa a făcut acolo.

[44]) Cetatea *Chalastra*, la gurile râului Axios (Vardarul) în provincia Macedoniei, figurează, cu variantele Χαλάστρα Χαλέστρη şi Χαλαίστρα în *Strabon* VII, fig. 24; *Erodot* VII. 123; *Plutarch. vit. Alex.; Pliniu VII., 10;* XXXI «Nitrum Chalastricum» etc. Se află în localitatea *Kulakia* de astăzi. «*Mutatio Ballanstra*, între *Translitis şi Meldia*, e citată în *Itinerarium a Burdigala Hierusalem usque*, pe calea dintre cetatea *Sirmium* (Mitrovitz), şi cetatea *Serdica* (Sofia?); se crede a fi fost lângă *Sribnitz*. Despre numirea *Hister* a Dunării de jos, găsim între alţii, în *Iordanis „De Getarum sive Gothorum origine"*, următoarea indicaţiune: «Danubius.. în lingua Bessorum *Hister* vocatur». Tot *Iordanes, V*, precum şi *Amian. Marcelin. XXXI* şi *XXXII* şi alţii dau râului Tyras, numirea de *Danastris*. In tractatul lui Dioscoride, περὶ ὕλης εὑρίσης, printre alte denumiri de plante, reproduse în diferite limbi vechi, citim şi aceasta: „Κολοκυνθίς, Ῥωμαῖοι κουκούρβητα σιλβάτικα, Δάκοι τουτάστρα". Aceiaşi terminaţiune *astra* aflăm în cuvântul românesc *fiiastră* carele totuşi este invederat latinescul *filiaster, filiastra*, ce se prezentă în inscripţiuni (*Orelli*, Inscrip. latin. selec. 6206, 6207 etc.); precum şi în termenul ţărănesc *colastră*, rămas până astăzi la bacii Carpaţilor chiar acelaş ca la păstorii Laţiului, etc.

[45]) Din *Zănoaga* (plasa Ocolului) ni se arată că sunt: *trei măgure*, ce sunt în hotarul acestei comune: una despre răsărit de comună şi se numeşte *Măgura* lui *Căpăţână;* este de 3 stânj. şi în lungime de 40 stânj. şi în vârf de 2 stânj.; a doua este despre apus, se numeşte *Măgura mare*, este înaltă de 4 stânj., în lărgime de 50 stânj. şi în vârf de 2 stânj.; a treia este cam la miazăzi de comună, se numeşte tot *Măgura mare* şi este în mărime tot asemenea (subsc. *Preot M. Stănescu*).

[46]) Din *Cacaleţi* (plasa Ocolului) avem ştire: că la miazăzi de comună se află un loc unde a fost *biserica veche* dela strămoşi, aşezată fiind pe o coastă, lângă o apă, care merge pe valea Giorocului-mare; tot pe acest loc şi lângă această apă este şi *silişte de sat vechiu*, iar de când cu ciuma s'a spart din acest loc; iar peste tot în acest loc să găsesc *cioburi* şi *oale vechi* şi foarte groase la făptură. Tot la miazăzi de comuna noastră se află şi *o movilă* mare de pământ, înaltă de 5 stânjeni iar lungimea adică ocolul este 27 stânjeni şi vârful îi este trunchiat. Tot

în această parte de loc se află adică *oase de Jidovi, olane, care curge apa pre ele, de lut;* adică când dă ploi se găsesc de acestea, adică olane şi oase. Măgura zisă mai sus poartă numele de *Măgura Turcului.* La miazănoapte de comuna noastră sunt în număr de zece *movile:* una, numită *Măgura mică,* are înălţime de 4 stânjeni, iar ocolul de 24 stânj. — alta numită *Măgura mică,* are o înălţime de 3 stânjeni, ocolul 18 stânjeni; — alta numită *Măgura Corni,* are înălţime 4 stânjeni, ocolul 15 stânjeni; — alta, numită *Măgura Berzei,* are înălţime 6½ stânjeni, ocolul 34 stânjeni; — alta, numită *Măgura Purceli,* are înălţime 4 stânjeni, ocolul 17 stânjeni. Toate acestea au vârful trunchiat şi sunt aşezate pe pământ limpede. La miazăzi de comuna noastră, pe nişte dealuri şi pe nişte râpe se găsesc arme vechi, precum puşti, pistoale de acestea se găsesc şi acum în prezent (subsc. *D. Ionescu*).

47) Din *Radomir* (plasa Ocolului) avem informaţiunile următoare: Se află *mai multe măguri* în hotarul moşiei acestei comune, din vremile vechi, cu numele ce poartă fiecare în deosebi şi în ce parte de loc a comunei cade, după cum se însemnează la vale: *O măgură* spre miazăzi de comună, cu numele *Măgura dela Stăncilă,* care se mai zice şi *Măgura dela viile Hagiului,* aşezată într'un pisc de deal, numit dealul Stăncilei, având forma circonferenţei; ocolul la bază este de 31 stânjeni şi înaltă de 2 stânjeni cu vârful trunchiat. Şi spre apus de acea măgură se cunosc *urmele unui şanţ* de cele bătrâneşti, care este în depărtare ca de 40 stânjeni, şi este în lungime de 60 stânjeni, largul 1 stânjen şi adâncimea iar un stânjen, şi pământul aruncat spre răsărit dintr'însul, fiindu-i un cap spre miazănoapte şi un cap spre miazăzi. *O măgură* spre miazănoapte de comună, cu numele *Măgura Dolani* având forma tot a celei de sus; ocolul la bază este de 35 stânjeni şi înălţimea de 2 stânjeni, cu vârful cam ţuguiat, aşezată pe un deal numit dealul Dolani, lângă drumul cel mare, numit drumul Alboti, despre miazănoapte de drum. *O măgură* spre miazăzi de cea de sus şi tot spre miazănoapte de comună cu numele *Măgura Dumbrăvi,* aşezată pe un deal, numit dealul Dumbrăvi, lângă drumul Zănoagei, spre miazăzi de drum, tot în forma celor de mai sus; ocolul la bază este de 30 stânjeni, şi înaltul de 2 stânjeni, cu vârful trunchiat. *O măgură* spre răsărit de comună, între hotarul moşiei cătunului Vijuleştii, ce depinde de această comună, cu numele *Măgura Măiugului,* care se mai zice şi *Măgura Apărătoare,* în forma piramidei, cu vârful trunchiat, având ocolul la bază de 40 stânjeni şi înaltul de 3 stânjeni, aşezată pe un pisc de deal, numit dealul Obogeanului şi se cunosc *gropi vechi,* de cele strămoşeşti, pe lângă acea măgură şi pe acel deal şi şanţuri vechi, care spun bătrânii că au fost silişte veche dela moşi-strămoşi. Asemenea spre apus de această comună se

mai cunosc *ruine* de cele bătrâneşti, care spun bătrânii că au fost oraş vechiu de când cu Tătarii şi cu Jidovii, de unde s'au scos la anul 1860 nişte cărămizi, de pluguri de pre acel loc, când s'a arat întâi, care cărămizi au fost de 2 palme în lungime şi latul asemenea, însă grosimea de 5 degete, având forma pătratului; şi acum acele cărămizi s'au sfărâmat de pluguri, arându-se mai de multe ori acel loc şi s'au găsit mai multe feluri de rămăşiţe dela locuitorii din vechime pe acel loc, precum: *urcioare, oale şi străchini*, şi locul acela, în care sunt ruine şi gropi şi unde s'au găsit acele cărămizi şi celelalte, poartă numele de *Livedea boierească*, care se mai zice şi *Stupina*. S'au găsit în pământul acestei comune, la miazănoapte de comună, la anul 1865, o sfărâmătură de *îmbrăcăminte de zea*, ca de 2 palme, şi o *sabie de oţel*, de către un locuitor, care sabie a făcut-o seceră pentru secera grâului, şi s'au găsit şi *bănuţi vechi* în multe feluri de rămăşiţe dela locuitorii din vechime şi dela care ruine se cunosc şi *gropi* pe acel loc; şi locul acela, în care s'au găsit aceste obiecte, poartă numirea de dealul Furciturilor (subsc. *M. Diţulescu*).

48) In comuna *Diosci* (plasa Ocolului) ni se semnalează cele următoare: Se află *mai multe măguri* în hotarul moşiei acestei comune din vremile vechi, cu numele ce poartă fiecare în deosebi, de pe cum se spune la vale. *O măgură* numită *Măgura Dioscenilor* despre miază-zi de comună, în forma unei circumferinţe, având ocolul ei la bază 41 stânjeni, cu vârful trunchiat; aşezată pe loc şes, lângă drumul Bărâceşti. *O măgură* în partea despre miază-noapte de comună, cu numele *Măgura Hârca*, aşezată într'un pisc de deal lângă drumul Cocăneştii, ce merge la Caracal şi Craiova, în forma unei circumferinţe, având ocolul la bază de 18 stânjeni; cu vârful tot trunchiat ca şi al celei dintâi. *O măgură* în partea despre miază-noapte de comuna, cu numele *Măgura Băşicuţa*, aşezată într'un pisc de deal lângă valea eleşteului, ce-i zice şi valea Brătici în forma unei circumferinţe, având ocolul la bază de 9 stânj., cu vârful trunchiat. Spre miază-zi de această comună se mai numesc *ruine de o biserică*, care spun bătrânii că a fost acolo biserică de la moşi strămoşi, care s'a ruinat de tot şi se vede şi acum acolo *o cruce de piatră*, scrisă cu litere necunoscute. Şi zic că şi acum se vede locul unde a fost sfântul prestol în altar, acoperit cu puţin pământ pe deasupra, şi acum este arat locul pe acolo, şi se află în depărtare de această comună ca de 1200 stânj., spre miază-zi, ce-i zice acolo şi *Motea*, unde este crucea şi locul prestolului. S'au găsit de locuitori nişte *spărturi de oale*, într'un loc unde a fost în vremea veche un sat, ce-i zice acolo unde a fost satul, dealul Nucilor, şi unii dintre locuitorii acestei comune au găsit *bănuţi vechi;* după cum spun unii că a găsit un locuitor, cu

numele Ion zet Niţu, *bănuţi vechi*, dar acesta neagă găsirea acelor bănuţi (subsc. *M. Mihăescu*).

[49]) Din comuna *Marotinul de sus* (plasa Balta) avem informaţiunile următoare: In cuprinsul acestei comune se află mai multe locuri însemnate precum: *Gunoiul Batişei, Teiul Moţi, o măgură, un grind, drumul mul Lupeanului, lacul Galeşului şi Dăboaia. Gunoiul Batişei* este loc însemnat din vechime, care este făcut ca un fel de măgură, fiindcă a fost chiar silişte în acel loc, care silişte se numeà Marotinul de sus şi de pe numele acelei silişte i s'a dat şi comunei tot numirea de Marotínul de sus. Al doilea urmează *Teiul Moţi*, loc însemnat din vechime, ce 'şi are numirea după numele Motea, şi desparte moşia locuitorilor de moşia Ghizdăveştilor. Al treilea urmează *Măgura Turcului*, care această măgură este făcută din vechime dela moşi strămoşi şi i se dă numirea după numele unui turc ce şedeà cu locuinţa în vârful acelei măgure. Al patrulea urmează *Grindul Tursanului*, după numele unuia Tursanu. Al cincilea urmează *drumul Lupeanului*. Al şeaselea urmează *Dăboaia*, după numele lui Dabu; şi al şeaptelea, *lacul Galeşului*, după numele lui Gali, care dintr'acest lac se scoate peşte, loc însemnat din vechime ca drept semn de hotar, ce desparte moşia locuitorilor de moşia comunei Mârşanii. *Gunoiul Batişei* este spre miază-noapte de comună şi este aşezat pe vale; *Teiul Moţi*, în capul moşiei despre miază-noapte, ce se desparte cu Ghizdăveştii, aşezaţi pe deal; *Măgura Turcului*, în capul siliştei spre apus aşezată pe deal; *Grindul Turcului*, la miazà-zi de comună în capul moşiei, aşezat pe deal; *Drumul Lupeanul*, tot la miază-zi, semn de hotar, ce desparte moşia locuitorilor de Sohoteşti şi merge cu un cap la miază-zi şi cu unul la miază-noapte; *Dăboaia*, la miază noapte în laturile moşiei, aşezată pe vale; *lacul Galeşului* spre apus, aşezat pe vale. *Gunoiul Batişei* este de 3 stânj. nalt. zece ocolul lui, şi este cu vârful rotund; *Măgura Turcului* este de 15 stânj. naltă, 60 stânj. ocolul ei, şi cu vârful trunchiat. Olării, arme, unelte, scule, bănuţi, idoli, chipuri şi alte feluri de lucruri de pe vremile vechi nu s'au găsit (subsc. *G. C Marinescu*).

[50]) Din *Amăreştii-de-sus* (plasa Bălţii) sunt ştiinţele ce urmează: In cuprinsul acestei comune şi în vecinătate se află *un sat* cu numele *Pclovinele*, care s'a surpat de când cu Tătarii, pe la anii 101 (?) după Christos, care se găsesc în acel loc de sat, *cuptoare de cenuşe şi cărămizi; o tabără* cu *Buciunişul*, de când cu Tătarii şi cu Uriaşii, unde a fost război pe acea vreme şi de aceea i s'a dat numirea de tabără, care se găseşte în acea tabără *suliţe, arce de fier* şi *silişte*, care a fost iarăşi sat, dar însă nu se ştie de când este spart, dar se găsesc într'însul *gropi, şanţuri, cărămidă de Antina;* se mai află *o măgură* care poartă n

mirea de *Măgura săpată*. Iară locul unde se află siliştea şi biserica se numeşte *Bâscelele*. Satul *Polovinele* şi tabăra *Bucinişului*, cad despre răsărit de sat, pe loc şes, în depărtare de sat ca de 1400 stânjeni pe proprietatea Statului; iară siliştea şi locul de biserică dela *Bâscelele* cad spre miază-zi de sat în depărtare ca de 100 stânjeni de sat, pe proprietatea comunei, pe loc şes, unde se desparte de moşia Obârşia. 1. Satul: întinderea sa este 150 pogoane; 2. Tabăra ca de 200 pogoane; 3. Siliştea ca de 200 pogoane, iară cărămida din care a fost făcută biserica, este în mărime de 3 palme lungul, de 2 palme latul şi grosimea 4 degete; şi 4. Măgura se află în mărime la ocolul ei de 50 stânjeni şi înălţimea de 20 stânjeni şi vârful este săpat şi aruncat pământul în laturi. In cuprinsul acestei comune se află spuse bătrâneşti de pe la bătrâni şi preoţi despre acele locuri numite *Polovinele*, *Bucinişul* şi siliştea, pe care au fost sate din vechime şi s'au robit de Tătari, mai cu seamă acea biserică de silişte, care s'a robit în noaptea Paştilor, când se aflau preoţii slujind; iară măgura se află de când cu Tătarii şi cu Uriaşii. In acele locuri, *Polovinele* şi *Bucinişul*, s'au găsit *olării*, *cărămizi*, *suliţe de fer*, *lespezi de piatră mici* şi *monete de argint şi aramă*, tot o mărime cu banii de 50, având pe dânsele pe o parte chipuri de împăraţi şi pe cealaltă inscripţii care nu se pot citi, de care s'au descoperit în comuna Amăreştii-de-sus în anul 1871 (subsc. *E. Păunescu*).

Iară din Amăreştii de jos (plasa Bălţii) se adauge: că împrejurul acestei comune se află *trei locuri de silişte*, în care se coprind *olării*, *cărămizi Antină* şi cioburi de diferite obiecte rămase de pe la locuitorii cei vechi; se mai află şi *trei măguri* mari vechi şi *una* mai mică, fiind din vremile vechi de când cu Jidovii şi cu Uriaşii, care toate aceste locuri poartă numirile următoare: I, o silişte numită *Amăreştii;* II, una idem, numită *Bucinişul;* III, una idem, numită *a Piscului;* — Şi măgurele: I, o măgură numită *Măgura Săpată;* una idem, numită *Măgura Viţei;* III, una idem, numită *Măgura cu Viţă,* şi IV, una idem, mai mică numită *Băşicuţa*. Siliştea *Amăreştii* cade despre miază noapte de sat, pe vale, în depărtare ca de 100 stânjeni de sat pe proprietatea comunei; Siliştea *Bucinişului* cade în jos de sat, tot pe vale, în depărtare ca de 2500 stânjeni, pe proprietatea Statului, numită *Bucinişul*, ţinând de episcopia Rămnicului Vâlcea, a treia silişte a *Piscului*, cade despre miazăzi de sat, pe proprietatea Statului numită Obârşia, ţinând de mânăstirea Brâncovenii. Şi măgurile cad câte patru din jos de sat, pe deal, în depărtare ordinară (?) — Cea dintâi silişte, întinderea sa este ca de 15 pogoane; cea de a doua ca de 20 pogoane şi cea de a treia ca de 12 pogoane. — Şi măgurile: cea dintâi este înaltă ca de 8 stânjeni, la poale ca de 50 stânjeni şi cu vârful trunchiat; cea de a doua măgură naltă ca de 15 stânjeni, ocolul ei la poale ca de 50 stânjeni şi vârful ţuguiat; cea de a treia e înaltă ca de 12 stânjeni, la poale ca de 55 stânjeni şi cu

vârful rotund, şi cea de a patra înaltă ca de 5 stânjeni, la poale ca de 20 stânjeni şi vârful ţuguiat. — In pământul acestei comune şi în vecinătatea ei s'au găsit şi se găsesc şi acum, când ară cu plugul, rămăşiţe de pe la locuitorii din timpurile vechi, precum: *cărămizi antină, cărbuni, cioburi de oale, feare* de călcat rufe (?) şi alte *scule de fer* (subsc. *I. Florescu*).

[51]) Din comuna *Ghisdăveştii* (plasa Bălţii) ni se relatează: că în cuprinsul comunei se află *o movilă*, ce poartă numirea de *Movila Cornei;* este spre nord de comună şi aşezată pe pământ şes în câmpie şi locul acela se numeşte *Motea;* ea este de o jumătate stânjen înaltă, are ocolul la poale ca de 7 stânjeni şi este rotundă şi cu vârful trunchiat (subsc. *I. Florescu*).

[52]) Dela comunele *Apele vii* (plasa Bălţii) avem răspunsurile următoare: Se găsesc în cuprinsul acestei comune *multe hârburi de oale, oale cu bănuţi vechi, petre de râşniţă* şi *oale cu oase de oameni*, îngropate prin pământ. — Acestea se află prin sat şi afară din sat: hârburile se găsesc spre miazăzi de sat, pe loc puţin deluros şi compus numai de arină; oalele cu bănuţi, prin sat pe loc şes, petrele şi oalele cu oase, spre miazănoapte de sat, unde este loc şes şi arabil. — Hârburile de oale sunt mici în forma oalei de astăzi; oalele cu bănuţi, în mărime cât pot încăpea 5 oca apă, şi astupate; petrele de râşniţă aşezate una pe alta, încât par a fi aşezate de mână de om, la formă rotunde; oalele cu oase de om, în mărime cât poate intră o vadră licuid şi astupate cu capac. Se spune de mai mulţi bătrâni că în vecinătate spre nord-est se găsesc oarecare sloiuri de ceară prin pământ, asemenea şi *cărămidă de Antina* spre răsărit, în forma pardoselei, cât coprinde spaţiul unei case, iarăşi prin pământ, de care se vorbeşte că în vechime ar fi fost situate case pe acel loc. S'au găsit şi se găsesc în coprinsul acestei comune *bănuţi vechi*, pe mai multe locuri, în unii este leatu şeasesprezece, frumoşi şi buni la sunet; s'au mai găsit şi *glonţuri de puşcă* în partea de miazăzi a comunei prin arină (subsc *Preotu Georg. Florescu*).

[53]) Din raportul învăţătorului dela *Brâncoveni* (plasa Oltului) voiu extrage aci cele relative la clădirile care amintesc la faţa locului, despre domneasca familie a lui Mateiu şi Constantin: 3. Spre răsărit de această comună pe un deal, se află *ruinele caselor familiei Brâncovenilor*. Acest deal, cu o suprafaţă ca de 3 pogoane, a fost închis cu zid de cărămidă în formă de cetăţuie, de pe cum arată şanţul din care s'a scos de curând cărămidă. Cărămida este de mărimea celei ce se face acum; însă este de observat că varul pus între cărămizi, are o tărime foarte mare, astfel

că mai bine se poate rupe cărămida decât varul. Din aceste ruine maî este un zid cu o grosime de patru palme, înălţimea de 1 $^1/_2$ stânjeni; iar lungimea de 19 stânjeni. Acest zid a făcut parte din cele ce serveau de cetăţuie, care aveau formă rotundă neregulată. Inăuntru erau case, care s'au stricat de locuitori pentru a luá cărămida, după care le-au săpat până la adâncime de 3 stânjeni. Tradiţiunea se exprimă astfel despre aceste ruine: Aci au fost casele Brâncovenilor; pivniţile erau atât de mari că puteà intra carul cu boi şi buţi, se întorcea prin pivniţă şi eşiá tot pe unde a intrat. Mai multe nu se ştie despre aceste ruine. — 4. Lângă aceste ruine, spre apus, este *biserica satului*, zidită la anul creaţiunii 7193 (1685) de familia Brâncovenilor, de pe cum s'a putut descifra din inscripţiunile cele două ce sunt în biserică. In năuntru bisericei se văd zugrăviţi din vechime ctitorii în costumele lor vechi. Tot în biserică este un mormânt, pe care este o peatră cu inscripţiunea ruinată; la finit se vede anul 1695 cu slove.—5. In curtea acestei biserici spre miazăzi, este o *cruce de piatră* înaltă de un stânjen, cu inscripţiuni pe trei feţe. Literile sunt amestecate, latine şi chirilice. Nu s'a putut cunoaşte în ce limbă este scrisă. La finitul acestei inscripţiuni se vede anul 1707, cu numere arabe. — 6. Spre miazăzi de satul Brâncovenii, supt un mare deal, se află *mânăstirea Brâncovenii* cu două biserici. Cea mai mare este făcută de moşul lui Mateiu Basarab şi înainte de acesta la anul lui Chr. 1699 (?). In biserică este un mormânt cu două inscripţiuni în piatră. Aci repausează Papa postelnicul Brâncovean cu soţia sa Stanca Cantacuzino, părinţii lui Constantin Brâncoveanu.—7. A doua *biserică* este mai nouă făcută de Constantin Brâncoveanul Basarab, la anul dela Chr. 1700. — Aceste noţiuni le am scos pe scurt de pe inscripţiunile ambelor biserice (subsc. *T. Marinescu*). In anexa M. am reprodus diferite documente relative la vechile clădiri dela Brâncoveni.

54) Din raportul dela *Şopârliţa* (plasa Oltului de sus) transcriem încă aci cele următoare: 1. In partea despre apus a acestei comune este o *mânăstire ruinată* foarte veche; se zice că este făcută în zilele lui Mateiu Basarab, când erà domnia la Brâncoveni, chiar de un ministru al său cu numele Ghinea vistierul (grec de origină); este în lungime ca de 7 stânjeni numai lumina în năuntru şi lărgimea ca de 6 stânjeni; grosimea zidului este tocmai de un stânjen mare; zidul este zidit numai cu goală cărămidă şi var; cărămida în mărime. lungul 1 palmă domnească şi 2 degete, iară grosimea o şchioapă; pe sus are cărămizi în trei colţuri cu săpături; în patru colţuri în năutru are patru petre, câte una la fiecare colţ, nescrise; este fundată pe un loc care se numeşte de bătrâni *sub zăpodie*, în marginea apei Oltului, într'un deluş.—Tot lângă această mănăstire mai se găsesc nişte ziduri în formă de case pătrate, tocmai aproape de Olteţ în depărtare de mănăstire ca de 12 stânjeni. Aceste case se zice

că au fost o grădină de animale sălbatice, mai mult ciute; de aceea s'a şi numit acel loc *la Ciutărie*. Biserica se zice că s'a părăsit pentru că s'a jăfuit şi spurcat de Turci, după ce au şi tăiat pe Ghinea.—2. Tot pe această proprietate în cuprinsul acestei comune, dincolo de Olteţ spre miazăzi, într'o vâlcea numită Cerneaua, s'a descoperit în anul 1864—65 o *comoară* de felurite antice precum: inele de aur cu pietre de diamant brăţări de aur, cercei cu asemenea petre, linguriţe, boabe de mărgăritar înşirate pe sârmă de aur, etc. Acestea s'au găsit de un George Coman, locuitor în această comună; el este un om exaltat de minte, are aplecare de a prinde vulpi cu ogarul; a dat ogarul după o vulpe şi a intrat acolo în Cernea într'o vizuină şi vulpea şi ogarul după ea. El de frică că-i mănâncă ogarul a luat sapa şi a fărâmat vizuina şi s'a pomenit cu ele curând din vizuină; câte au fost mai mari, le-a luat în traista, care purtă de mâncare, iar din boabele de mărgăritar a mai spart cu peatra pe muchia sapii şi le-a lăsat acolo. Se înştiinţază proprietarii locului, Brătăşenii şi-i luară câte-va inele şi un şir de mărgăritari, pe care îi deteră câţi-va gologani; văzând el că-i sunt de preţ a plecat cu ele în traistă la bâlciul Floriilor la Caracal şi la cine s'a arătat l-a bătut şi i le-a luat; cine? nici el nu l-a cunoscut. In urmă se înştiinţară toate autorităţile acestui district, veni prefectul la faţa locului; a căutat cernând ţărâna cu ciure şi a mai găsit şi atunci ceva din acele amaneturi; a mai găsit şi în urmă lumea din comunele vecine boabe de mărgăritari, cu ciurele, în ţărână şi le-a vândut proprietarilor lor. Acum acolo nu se mai găsesc nimic: chiar dela anul 1865 s'a arat grâu peste acel loc; astfel s'au finit cu acele amaneturi.— Se spune de bătrâni că aceste amaneturi au fost îngropate de 12 hoţi, cari au trecut Olteţul acolo cu 5 cai încărcaţi; în acel timp Brătăşenii, proprietarii acestui loc, erau căpitani de poteră şi s'au războit cu dânşii în acea vale; atunci ei le-au îngropat ca să fie uşor de scăpat. Acea vale, care se numeşte Cernea, este o scursoare de apă care vine din ploaie, curge dela apus spre răsărit şi se varsă în Olteţ; adâncimea pe unele locuri este de 2 stânjeni; pe alte locuri este 2 stânjeni; lărgimea asemenea; are şi godovane (bălţi); vara seacă mai totdauna. — 4⁰. Tot în coprinsul acestei comune spre răsărit, este *o groapă* ca de 5 stânjeni adâncă şi largă tot asemenea; această groapă se numeşte din vechime *gaura şopârlei*, de la care 'şi a luat şi comuna numele de *Şopârliţa;* în această groapă se zice că a locuit o şopârlă sau un şearpe mare. El a mâncat mai multe animale de ale oamenilor, se spune de bătrâni, că chiar şi copii; a fost omorât de vânătorii de pre atunci cu puştile; groapa este rotundă, săpată de şearpe; sunt în ea multe oase vechi putrede (subsc. *Preot. I. Ionescu*).

[55]) Din comuna *Dobrunul* (plasa Oltului de sus) ni se raportă mai aceleaşi informaţiuni: In moşia boierilor Brătăşeni, supt un pisc de deal

în marginea Olteţului, în vecinătate cu comuna Dobrunul se află în faţa pământului rămase ziduri de case. Biserica e apropiată de acele ziduri... Se povesteşte de nişte *talere de argint, cuţite, inele* de pietre scumpe, *brăţări* de aur cu pietre scumpe şi boabe de *mărgăritare*. Zidurile se află pe pământ simplu, iară nu pe pieatră; ele cad spre răsărit. Zidurile bisericei sunt şi acum necăzute, de cărămidă potrivită, zidite cu var, forma având-o un dreptunghiu. Despre ziduri şi biserică se spune de nişte bătrâni şi un preot, că din povestirea părinţilor lor au fost zidite de Ghinea vistierul, ce i s'a zis Ciucala, de neam bulgar, în zilele când erà domn Matei-Vodă. — Boabele de mărgăritar se povesteşte că, la anul 1865, afară din comuuă spre miază-zi de vălcelele ce se numesc Cernele, unde şi acum este o branişte de ulmi, numiţi ulmii din Grădărel, în depărtare de comuna Dobrunul ca 900 stânjeni, unde pe acele vălcele s'au găsit într'o vizuină în pământ făcută din fire; iară largul a'avut ca cât ar intrà o fiară sălbatică şi adâncimea de doi stânjeni (subsc. *Preot. Dimit. Iordăchescu.*)

[56]) «Şi aşa fiind turbaţi (slujitorii lui Matei-Vodă şi mai vârtos Dorobanţii şi Seimenii şi alte cete) când fu într'o zi se strânseră toţi în curtea Domnească ca să ucigă pe doi boieri ai lui Matei-Vodă, anume Ghinea Ciucala şi Radul Vărzarul vel-armaş, aruncându-le prihană cum că ei sfătuiesc pre Domn ca să nu le dea lefi. Şi aşa fiind ei turbaţi ca nişte porci făr' de ruşine, se suiră sus în casele domneşti, şi dădură năvală unde zăceà Domnul lor, căutând pre aceşti boieri, sub căpătâiul lui, sub paturi, prin poduri, prin cămări, prin lăzi, până îi găsiră şi aşa dinaintea lui i-au luat, cât se cutremură locul de groaza lor, desbrăcându-i de haine, bătându-i nemilostiv, până i-au scos afară la câmp şi acolo i-au omorît înaintea tuturor oştilor». *Istoria ţărei Româneşti, de când au descălicat Românii,* în *Magas. ist. pentru Dacia* tom. IV. pag. 328.

[57]) Intre comunele de la care au venit răspunsuri la *Cestionarul arheologic* al meu, nu figurează *Hotăranii* (din plasa Ocolului). Dar colegul nostru d-l V. A. Ureche a avut bună voinţa a'mi comunicà un *Tablou istoric al tutulor bisericilor şi mănăstirilor din judeţul Romanaţi,* pe care d-sa l-a întocmit, precum şi pentru alte judeţe ale ţărei, pe când erà director general al Ministerului cultelor şi instrucţiunii publice. Voi extrage din acel tabel cele atingătoare de schitul Hotăranii, care până la secularizarea mănăstirilor se află închinat mănăstirii Dionisiu de la muntelui Atos: «Hotăranii, cu o biserică, mănăstire de călugări, înfiinţată la anul (7096) 1588 de jupân Mitrea vornicul şi restaurate de Matei Fălcoianu. — Inscripţia d'asupra uşei bisericei zice: «Această sfântă şt dumnezeiască biserică ce se chiamă Hotăranii, cu hramul Soborul îngerilor,

din temelie a fost făcută de jupân Mitrea vornicul şi jupâniţa Neaga, la cursul anilor de la zidirea lumii 7096. Trecând multă vreme şi stricându-se, îndemnatu-s'a cu ajutorul lui Dumnezeu jupân Matei Fălcoianu, biv-vel câpitan sin Gheorghe vornicul de au dres-o şi înfrumusoţat-o cu zugrăveală şi a făcut altele asemenea un om (?) ca să'i fie veşnică pomenire; în zilele prea luminatului Domn Iω Constantin Brancoveanu Basarab Voevód, la leatu 7216».

Ctitorii zugrăviţi în biserica de la Hotărani, la fereastra despre miază-zi:

Jupân Radu Stolnicul Fălcoianu vel vornic	*Jupân Şerban Cantacuzino. Iω Constantin Basaraba* V. V.
Jupâniţa ego Andreiana	*Jupâniţa ego Maria*

Ctitorii de la fereastra despre miază-noapte:

Jupân George Fălcoianu vornic	*Jupân Barbu*
Jupâniţa ego Caplea	*Jupâniţa Stanca*
Jupâniţa Despina	*Jupâniţa Preda.*

58) Din *Popânzăleşti* (plasa Olteţulni) dosarul nostru ne oferă ştiinţele următoare: Această comună este aşezată pe loc plan, având direcţiunea orizontală (?); despre răsărit de această comună se află mânăstirea schitului Popânzăleştii în departare ca 300 stânjeni, care schit este împrejmuit cu zid despre răsărit, nord şi sud, iar despre apus cu apartamentul, în centrul căruia este o boltă mare drept poartă a curţii bisericei, (subsc. *George Gavrilescu*). Către care adăogim din *Tablóul istoric* al d-lui V. A. Urechie, însemnarea că schitul Popânzăleşti are o biserică înfiinţată la 1853 de egumenul Lavrentie, în care figurează în portrete murali Prinţul Stirbeiu şi fundatorul numit.

59) In dosarele de răspunsuri la *Cestionarul* arheologic, mai aflăm oare-care noţiuni locale izolate, ce nu le am putut grupà în vre-unul din cercurile sau regiunile anticare, întru care am împărţit judeţul Romanaţi. Pe acelea le transcriem dar aci, ca să fie dosarul complet în aceste note: *Gârloganii* (plasa Olteţului). Se află o *biserică vechie* fără înveliş, însă de când este nu se vede nici o inscripţiune şi se află între apus şi miază-zi şi este situată în *Valea de Trestii*, în depărtare de comună ca de 2000 metri, a cărui lungime este ca de 9 metri şi lăţimea de 4 metri, zidită cu cărămidă mare şi gróasă în forma unui dreptunghiu». (subsc *B. Giurescu*).

Gropşanii (plasa Olteţului): «Intre puntele cardinale miazăzi şi răsărit

dela comuna *Gropşanii* spre comuna Băleasa, departe ca la 1000 metri se află o vale numită *Valea Bisericii*, care acum aproape 230 de ani, cam pe la anul 1640, se află în acea vale un mic sătuleţ, care tot in acel an, după cum au auzit şi bătrânii dela părinţii lor, s'a devastat cu desăvârşire de Turci, rămâind acea vale cu numele de Valea bisericii, fiindcă o mică bisericuţă ce erà în acea vale a durat mai mult în urmă, şi chiar astăzi se pot cunoaşte chiar locurile unde fusese odinioară acel sătuleţ; acum însă este cea mai mare parte din acea vale acoperită de pădure, iar parte din ea se cultivă de locuitori», (subsc. *P, Predean*). Am dat în Anexa N un extract din *Tabloul istoric* al d-lui V. A. Urechie, în privinţa principalelor biserici de sat mai vechi.

[60]) Reproducem în întregul său, raportul ce avem dela comuna *Ştirbei* (plasa Olteţului): numită în vechime şi chiar astăzi *Ciuturoaia* sau *Cepturoaia*, este situată în partea dreaptă a râuleţului Olteţul. In partea despre sud se întind dealuri, care astăzi se află plantate cu vii. Se numeşte Ştirbei de pe numele principelui Barbu D. Ştirbei, care aici are proprietate, astăzi a fiului său principele George B. Ştirbei. In partea despre sudvest se află cătunele Dobreţii şi Cărtişoara, ce-i aparţin şi de care se separă prin pădurea sus numitului proprietar, ce este traversată de valea numită a Căluiului. La nordest se află asemenea cătunele Mologeştii şi Olteţanii, de care se separă prin râuleţul Olteţul. *Biserica* ce se află în această comună, propriu zisă Ştirbei, se zice a fi făcută de aceiaşi fundatori, cari au edificat vecina mânăstire a Căluiului ce se află spre sud de această comună. Inscripţiunile însă ce se văd pe pietrele mormânturilor, fiind, slavone nu se pot descifrà, ca să se poată cunoaşte pozitiv data şi numele fundatorilor ei. Locuitorii acestei comune, în tradiţiunile lor, zic a fi edificată de nişte haiduci, cari au edificat şi pe aceia a Căluiului. Aceasta provine poate de acolo că fraţii Buzeşti şi alţii cari au edificat pe aceia a Căluiului, fiind oameni de arme, dupe cum ni-i descrie istoria şi din cauza rezbelelor ce erau pe acele timpuri au edificat acea mânăstire cu patronagiul S-tului Nicolae, sau în urma vreunui sângeros resbel, sau ca refugiu în acea vale, unde de sigur pe acele timpuri erà tot împrejurul acoperit de păduri aproape nepenetrabile, şi de unde a putut foarte logic să se nască tradiţiunee că ambele aceste biserici ar fi edificate de haiduci. Inaintea acestei biserici, în curte, unde se află astăzi conacul proprietăţii şi în care şade îngrijitorul însărcinat cu cultivarea câmpului, se zice prin tradiţiune, ba mulţi spun că au văzut părinţi cari ar fi intrat în subterana ce se află în această curte şi unde se găsesc obiecte preţioase, precum: sfeşnice de aur şi argint, arme vechi, monede asemenea vechi etc., dar care se zice a fi păzite de spirite rele. Se mai zice încă, că la intrarea acestor subterane se află d'asupra pragului o inscripţiune cu litere, care dacă s'ar puteà

citi, ar fi liberă intrarea. Unul dintre locuitori adaogă că a avut un părinte, astăzi răposat, care i-ar fi narat că din întâmplare intrând în acea subterană, osebit de multele obiecte preţioase ce a văzut, a luat nişte monede şi când a voit să iasă, uşa s'a închis, astfel că l-a constrâns un ce invizibil a lepăda ce luase. Voind apoi din nou a ieşi, n'a putut până ce nu şi-a scuturat toate vestmintele, şi după ce a găsit o mică monedă căzută din întâmplare în opincile sale, pe care lepădând-o, uşa s'a redeschis, lăsând eşirea liberă. Acestea culegându-se de subsemnatul din naraţiunea locuitorilor acestei comune, am format acest răspuns spre satisfacţiunea întrebărilor făcute de d-l Ministru, care se va înaintà după obligaţiune, (subsc. *Sabiniu Dragomirescu*).

Spre completarea noţiunilor, reproducem şi cele aflate în *Tabloul istoric* al d-lui V. A. Urechie: «In Ştirbei se află două biserici, una inchinată cuvioasei Paraschiva, se zice a fi făcută la 1560; într'însa sunt pe păreţi portretele lui Constantin Buzescu şi familia:

Constantin Buzescu cu soţia sa şi cu trei fii anume: Preda, Radu şi Constantin.

Şerban vel-vornic Ştirbei, ginerile lui Constantin Buzescu. Păuna fiica lui Constantin Buzescu.

In a treia biserică sau tindă se află două morminte, d'asupra cu lespezi de piatră scrise cu litere slavone, care nu s'a putut descifrà. A doua biserică din Ştirbei este clădită la 1851 de Nicolae Gheorghiu şi de Prinţul B. Ştirbei».

61) Invăţătorului care funcţionà pe la 1874 în *Străjeşti* (plasa Olteţului de sus) i s'a părut că «cercetând *scrupulos cu deamănuntul*, nu s'a putut dovedi în această comună din antichitate nimic de văzut». Cei cari au întocmit *Tabloul istoric* al d-lui V. A. Urechie, n'au despreţuit însă a semnalà o biserică în mahalaua din vale, înfiinţată la 1733 de Constantin Buzescu şi soţia sa Maria şi restaurată de locuitori, precum şi alta în mahalaua din deal, înfinţată la 1818 de Constantin Buzescu, fiul celui de mai sus şi restaurată de familia Darvaris ; tot aci se află pe peatra mormântală a acestui din urmă Constantin Buzescu, următoarea inscripţiune:

Buzeştii ce din vechime
Pentru ţară s'au jertfit,
S'au sfârşit acum prin mine,
Precum Domnul a voit;
Căci odraslă bărbătească
Din mine n'au rămas,
Ci numai de femeiască,
Două fiice iubite las,
Rămâind spre pomenire

Nişte semne şi lucrări
Numai doar din auzire
Şi din alte întâmplări,
Oasele cele trudite
Aicea se odihnesc,
Sub pământ acoperite
De peatra ce le păzesc.
Iartă dar, iubite frate,
Cel ce vei vrea să citeşti,
Blagoslovind întru toate
Pre Rumânaşii Buzeşti.
Smeritul Constantin Buzescu
Sfârşitul neamului său.
Leatu 1831, Ianuarie 31».

62) Raportul din comuna *Caluiul* (plasa Olteţul) conţine cele următoare, de coprins geologico-arheologic: In coprinsul acestei comune Căluiul s'au găsit şi se găsesc chiar şi astăzi nişte insecte (?), care se numesc scoici, rămase din acel (?) diluviu; aceste insecte sunt făcute în formă de elipse. Unii din aceşti locuitori spun că s'au găsit pe la 1872, *oase de Jidovi*, pe care le-au sigilat şi le-au înaintat tot în acel an 1872 prefecturei. In această comună Căluiul se află şi o *mânăstire* cu hramul S-tului Nicolae, făcută din timpul lui Mihai-Viteazul şi este împrejurată cu zid de cărămidă, unde stau şi oasele Buzeştilor şi banul Craiovei, ale căror cadavre sunt înmormântate chiar aici la mânăstire. Buzeştii sunt băgaţi în stană de piatră dinaintea mânăstirii; pe peatră este scris cu litere sloveneşti. Toate aceste obiecte se află spre apus. Distanţa dela comună şi până la acele obiecte este ca de doui kilometri aproximativ. Comuna este aşezată pe loc şes la gura văii mânăstirii, (subsc. *I. Cunescu*). In Anexa Q, am dat descripţiunea mânăstirii Căluiul, de pe notele ce însumi le-am cules la faţa locului în anul 1861.

63) Asupra mânăstirii *Stăneşti* din judeţul Vâlcea, fundaţiune a familiei Buzeştilor, care a stat închinată câteva sute de ani la patriarhia din Alexandria Egiptului, am prezentat ministerului instrucţiunii publice un raport amănunţit, carele a fost şi tipărit în foaia *Columna lui Traian* a d-lui B. P. Hasdeu, Anul IV (1873), No. 10 şi 11.

64) Acest cântic l-am scris cu destulă anevoinţă de pre spusa îngânată a unui bătrân lăutar ţigan din Străjeşti, pe care, la 17 Septembrie 1861, îl chemasem în schitul Mamu. El spuneà că asemenea cântice ştiuse multe răposaţii lăutari mai vechi decât dânsul, cari le cântau în totdeauna boerilor Buzeşti, ce au perit de 30 de ani şi mai bine. Voiu transcrie

aci şi urmarea fragmentată a acestui cântic cu observaţiuni asupra stării, în care el ne-a parvenit la cunoştinţă. De-acù însă voiu deşteptà luarea aminte a cititorului spre a nu confundà pe domnitorul Mihaiu-Vodă din cântic cu Mihaiu-Viteazul; trebue să fie vorba de Radu-Mihnea fiul lui Mihnea Turcitul (1611—16, 1617—23). Voiu emite apoi tot aci câteva observaţiuni asupra limbei şi a originei acestui cântic.

Mai întâiu, iată cum urmează faptele narate în legenda poporană:

. . . .
— Iar Căpleştii ca câinii,
Şi Buzeştii ca lupii,
Pizmă pe Radu c'aveà;
Unde aşa că 'mi auzeà,
Felinarul aprindeà,
De subţiori că mi-l luà,
La odihnă îl duceá,
Cam pe ghiaţă lunecoasă,
În coada heleşteului.
Când la ghiaţă c'ajungeà
Felinarul şi-l stingeà
Şi Radu nu mai vedeà;
Jos pe ghiaţă mi 'şi cădeà
Toţi pe el se grămădeà.
Dar Radu ce mi 'şi făceà?
— Nici o armă nu 'şi aveà;
Dacă vedeà şi vedeà,
Cisma din picior trăgeà;
Până din carâmb săreà;
De ei de se apărà,
Şi pe Nedea că-l strigà:
— «Nedeo, Nedeo, sluga mea!
Adă'mi, Nedeo, paloşul
In pustiia Caracalul (?)
. . . .
«De trei ori pe trei locuri (?)»
. . . .
— Dară Nedea ce'mi făceà? —
El legat că mi 'ţi şedeà
Cu trei ştreanguri de mătase,
Împletite 'n câte şease.
El glăscioru-l auzeà
Şi din gură că-iziceà:
«Radule, stăpânul meu,
Nu se cată sluga la beţie,
Ci se cată la trezie;
Aseară când te 'mbătaşi
De mine nu întrebaşi.
— D'aci Radu ce 'mi făceà? —
Fuga la gard că mi'şi da,
Mâna pe proptea puneà,
Şi de ea că mi'şi trăgeà;
Din ghiaţă că mi-o scoteà;
Dar din cuiu că nu puteà.
. . . .
Capu 'ntr'o tipsie puneà
Şi-la Mihaiu-Vodă-l duceà:
—«Bună vreme, Mihaiu-Vodă,
. . . .
Cam c'o floare, c'o neramză.
. . . .
Căci cu capul Radului,
Al Calonfirescului».
— Maică-sa că-i auzeà,
Aşa din gură ziceà:
—«Maică, maică, Mihai-Vodă
Nu te ierte Dumnezeu
Că tăiaşi pe frate-tău».
Mihaiu-Vodă, că 'mi ziceà:
— «Să mor necuminecat
Şi de popă neertat
Că tu, maică, nu mi-ai spus
Că 'mi erà Radu frăţior;
Că el mă scoteà la zor.
. . . . »

Este învederat că aceeaşi legendă despre mişeleasca ucidere a Radului Calomfirescu de către fraţii Buzeşti şi fraţii Căpleşti se află reprodusă

în balada lui Radu Calomfirescu, publicată de d. V. Alecsandri în *Poeziile poporane ale Românilor*, ediţ. din Bucureşti, 1886, pag 169—199. Forma însă este mult mai îngrijită şi mai corectă, versurile mai bine cadenţate, naraţiunea mai cu şir şi chiar oarecum diferită, în versiunea d-lui Alecsandri. Cât despre lăutarul meu din Străjeşti, el nu păstrase decât o foarte încurcată amintire despre acest cântec bătrânesc, astfel încât nici şirul povestii nu erà clar în spusele lui, nici versurile nu se întemeiau cu vre-o regulă oarecare, pe număr de silabe, sau pe accentuaţiune, sau pe rimă. Foarte adesea el recurgeà la adause de cuvinte inutile, pe cari le-am puteà numi *proptele* ale versului, precum sunt dubitativul *cred* în versurile 58 şi aiurea, superfetaţiunea apelativă *măre,* în versurile 56, 62, 64 etc., vocativul *maică,* repeţit d'a rândul în versurile 149, 152, 154, 156 şi altele.

Un ce iar foarte curios sub raportul limbei în această dăulată poemă, astfel cum am cules'o eu, este întrebuinţarea unor zicerì de proveninţă misterioasă, perdute din uz şi mai că am puteà zice fără înţeles determinat în graiul nostru de azi; cum bună oară, adverbul *savaiu* (vers. 175), care pare a insemne *cam (à peu près)* şi apoi calificativul, foarte straniu ca sunet şi ca formă, *arseşi* din versurile 87 şi 202.

Socotim de prisos a ne mai oprì asupra unor reale frumuseţi poetice răspândite în această operă populară, frumuseţi pe care cititorul le va distinge şi le va admirà pe cât ele merită, chiar în această confuză şi zdrumicată baladă. Acelea, dacă nu mă înşel, covârşesc, în multe locuri prin originalitatea lor genuină, stilul şi forma baladei publicată de d. V. Alecsandri.

Asemeni curios este că faptul legendar, pe care se bazează acest cântec nu se află relatat în nici-unul din istoricii şi cronicarii timpului, în nici-un document scris din cele cunoscute până astăzi.

Nu putem crede însă că tradiţiunea poporului să fie cu totul fără temeiu, nici întru ceeace priveşte uciderea prin trădare a Calomfirescului de către fraţii Buzeşti şi Căpleşti, nici rudirea eroului cu acel Mihaiu-Vodă din balada noastră, căruia versiunea d-lui Alecsandri îi zice şi Mihnea şi Mircea în cursul naraţiunii. Dacă încă de începutul acestei note ne-am grăbit a declarà că acel domn trebue să fi fost Radu Mihnea, dintre anii 1611 şi 1623, temeiu ne-a fost foarte însemnata notă a lui Nicolae Bălcescu (Istoria Românilor sub Mihaiu-Vodă Viteazul, Bucureşti 1878, pag. 108), care sună aşa:

«Dela această solie în Ardeal (când Mihaiu-Vodă Viteazul, în toamna anului 1595 trimite pe boierii săi Stroe Buzescu şi Radu Calomfirescu în Ardeal la nunta principelei Sigismund Batori), documentele istorice pierd din vedere pe viteazul Radu din Calomfireşti, pe care îl văzuserăm înapoi strălucindu-se în războaiele cu Tătarii; un cântec vechiu popular ni-l arată rivalizând necurmat în vitejie cu Buzeştii amândoi şi Căpleştii câteşi

trei, fruntea boierilor şi domnii războaielor, până în zilele lui Radu Vodă, feciorul lui Mihnea Turcitul (1611). Atunci întâmplându-se ca Tătarii să vină să robească moşiile, casa şi pe mama bătrână a lui Radu din Calomfireşti, el aleargă la Domn, cerând ajutor pe Buzeşti şi pe Căpleşti. Domnul refuzându-i ajutorul, atunci el, însoţit de dreapta lui slugă Nedea şi de vreo câţiva oameni, se aruncă asupra Tătarilor. In bătae, Nedea strigă stăpânului său: Taie, că nu e aci pe boierie, ci este pe vitejie; taie marginile şi eu voiu tăià mijloacele». — Tătarii fură învinşi şi Calomfirescu îşi mântui pe muma sa. La întorsul său întâmpină în cale pe Buzeşti şi pe Căpleşti, cari-l omoară şi duc trupul la Mihnea Vodă, zicându-i că de trăià, îl scoteà din domnie. Muma Calomfirescului, auzind de uciderea fiului său, aleargă la Domn cu multe zapise prin cari se dovedeà că Calomfirescu îi erà frate. Atunci Domnul făcând divan, judecă pe Buzeşti şi pe Căpleşti şi poruncì să li se taie capul. Dintr'acest cântec se vede dar că Calomfirescu a fost feciorul lui Mihnea Turcitul care însoţi pe Sinan în ţara Românească. Poate fiul şi tatăl şi-au încrucişat paloşele la Calugăreni, fără a se cunoaşte. Poate glonţul Calomfirescului trântì la pământ pe lepădatul Mihnea, în luarea Târgoviştei!»

Cu toate deducţiile ilustrului nostru istoric, tot rămâne mare îndoinţă asupra momentului, când a putut să se petreacă scena de omor a Calomfirescului, povestită de legenda populară, şi cari au fost acei fraţi Buzeşti, ucigaşii Radului Calomfirescul?

Poate că în vreo zi, vechi documente de familie, aşa numeroase şi aşa puţin cunoscute până acum la noi, vor venì să reverse ceva mai multă lumină asupra acestui fapt, care

de n'ar fi
nu s'ar povestì.

[65]) Profit de această originală caracteristică poetizată de popor, a căpitanului Farcaş, soţ de arme a lui Mihaiu-Viteazul, spre a reproduce raportul învăţătorului din Farcaşe (plasa Ocolului). Această comună se află situată pe muchia malului drept al Oltului vechiu, părăsindu-şi matca sa din vremile vechi, fiindcă acest râu are comunicaţie prin coprinsul acestei comune. Spre răsărit se mărgineşte cu comuna Stoeneşti şi Drăgăneştii, spre apus cu comuna Caracalul şi Hotăranii, spre miază-noapte cu comuna Comani şi Hotărani, spre miază-zi cu comuna Comanca. — De pe cercetările făcute prin bătrânii comunei despre vechile aşezăminte, ce se crede a fi rămas dela strămoşii noştri Românii, s'au găsit cele cuprinse mai jos: despre comuna Stoeneşti în Farcaşul de jos a fost din vechime *o streajă*, care poartă şi chiar acuma numele de *Lazaret;* aceasta este de când cu *Cârjalii*, *robia Haţegului*, şi se află pe muchia mătcii Oltului vechiu, între Stoeneşti şi Farcaşul de jos, ce-i mai zice şi *Cătunul*. — Despre apus de această comună *două măguri*; una se

află în viile *Fărăcşenilor de sus*; înălţimea sa este de 4 stânjeni, lărgimea la bază este de 10 stânj., iar cealaltă este mai mică, având înălţimea sa de 2 stânj., lăţimea la bază de 7 stânj. şi se află situată despre oraşul Caracalul, în drumul Caracalului. — Toate acele zise mai sus se află situate în Farcaşul de sus. Iar în Farcaşul de mijloc se mai află *o magură* cu numele de *Măgura Farcaşanului*, care se află despre miazăzi şi hotărăşte moşia comunei Comanca; mărimea sa este: înaltă de 3 stânj., lăţimea la bază e de 10 stănj. — In câmpia Scori despre miazănoapte de această comună se află în vremile vechi *o tabără* de oaste turcească, care şi acum se văd gropile de un grajd de cai, de aşezământul lor şi altele. — In matca Oltului vechiu a fost din vechime *sat* şi *o. biserică vechie*, unde chiar acum se văd ruine şi gropi de sate şi altele; iar acuma se află în urma acestui sat pădure foarte mare cu copaci, grosime ca de 12 palme; toate acestea se află despre miazănoapte de această comună. — *Casele lui popa Stoica* se află despre miază-noapte de Farcaşul de mijloc, situate pe muchia dealului mătcii Oltului vechiu, unde acum se află pe baza lor zidite, casele zidite de cucoana Tinca Fărcăşeanca. Acest Popa Stoica a fost un om brav, care s'a bătut în vremile sale cu Turcii şi i-a răzbit în mai multe rânduri; şi chiar astăzi se aude vorbind despre dânsul prin poporul român, că zic c'a fost un om foarte curagios şi minunat; care despre sfinţia sa se vorbeşte în mai multe istorii şi se cântă şi de către popor, adică zicând: *Popa Stoica din Farcaş, sare de şeapte-paşi, şi iese din liturghie şi taie la Turci o mie.* — Se mai află o tablă de peatră, lungimea ca de $1\frac{1}{2}$ stânj., lăţimea ca de 5 palme, în care sunt scrise numele Doamnei Bălaşa soţia (? fiica) Domnului Brâncoveanu, care se află la cişmeaua de zid de cărămidă a d-lui Fărcăşeanu (subsc. *I. Eliescu*).

* * *

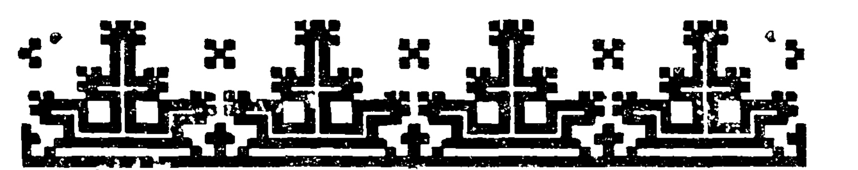
In urma acestei relaţiuni s'a adaos, în textul tipărit în *Analele Societații Academice*, un mare număr de anexe, printre care se află şi o colecţiune de *Note inedite culese în mânăstirile Căluiului din judeţul Romanaţi la 1861*, de d-l A. I. Odobescu. Materiile tratate în aceste note, care ocupă pag 298—324, sunt cele următoare, însoţite cu numeroase stampe: 1⁰ Situaţiunea; 2⁰ Descrierea mănăstirii; 3⁰ Din *Călătoria patriarhului Macarie*, privitoare la mânăstirile Căluiul şi Stăneşti; 4⁰ Patrusprezece documente inedite ale mânăstirii Căluiul servind la elucidarea istoricului familiei Buzeştilor; 5⁰ Tabela genealogică a familiei Buzeştilor, întocmită cu ajutorul mormintelor acestei familii şi al unor documente vechi, cu foarte numeroase deseinne.

In fine. anexele acestui memoriu se termină printr o tabelă sinoptică despre aşezămintele antice din judeţul Rnmanaţi, cu numeroase rubrice:

Comuna, Tumuli (măgure şi movile) cu denumirea, dimensiunile, forma şi situaţiunile lor, Valuri şi şanţuri, Cetăţi, Căi şi poduri, Ruine de zidiri, Silişti de vechi locuinţe şi sate, Biserice şi mânăstiri existente sau ruinate, Cimitire, morminte, sarcofage, descoperiri de obiecte diverse, inscripţiuni, monete, olărie, arme şi altele.

Bucureşti, 1878.

Din *Analele Societăţii Academice*, T. X. 1877.

Biserica de la Curtea de Argeş şi legenda meşterului Manole

CUVÂNTARE PREGĂTITĂ PENTRU ŞEDINŢA DE ÎNCHIDERE A SESIUNII GENERALE DIN ANUL 1879, A ACADEMIEI ROMÂNE, ÎN URMA UNEI EXCURSIUNI FĂCUTĂ DE MEMBRII ACADEMIEI ÎN ACEA LOCALITATE [1])

«Pe Argeş în jos,
Pe un mal frumos,
Negru-Vodă trece
Cu tovarăşi zece:
Nouă meşteri mari,
Calfe de zidari,
Şi Manole zece
Care-i şi întrece,
Merge tot pe cale
Să aleagă 'n vale
Loc de mânăstire
Şi de pomenire!.»

---

[1]) Această cuvântare a fost să se rostească în prezenţa Domnitorului Carol I; dar M. S. n'a putut asistà în acea zi la şedinţă, astfel că această cuvântare a rămas până azi inedită. — A se vedeà în *Analele Academiei Române* pe anul 1879, la şedinţele din 3 şi din 5 Iulie, precum şi cuvintele următoare prin care Odobescu, în calitate de Secretar General, sfârşeşte raportul său asupra lucrărilor acelei sesiuni: «Nu voiu încheià, domnilor, acest răpede conspect al multelor lucrări cu care a fost ocupată sesiunea noastră de estimp, fără de a aminti prin câteva cuvinte, plăcuta şi interesanta sărbătoare căreia cei mai mulţi din membrii Academiei întruniţi în Bucureşti au consacrat una din zilele lor de repaos. Excursiunea făcută împreună în ziua de 24 Iunie la Curtea de Argeş n'a fost pentru noi o simplă distracţiune; ea ne-a procurat fericita ocaziune de a apreţuì *de visu* monumentul din acea localitate, care constitue principalul titlu de glorie al artelor române din trecut, renăscând astăzi în toată a sa înflorire, subt inteligenta şi atentativa restaurare la care lucrează meritosul arhitect francez, d-l Andrei Lecomte du Nouy. Ea ne-a dat şi acea satisfacţiune morală de a vedeà, prin cordiala primire ce ni s'a făcut de P. S. S, Episcopul şi de către cetăţenii Curţii de Argeş, de ce călduroasă simpatie se bucură Academia Română în inima Românilor

Astfel începe cântând, prea luminate Doamne şi domnilor colegi, vechiul *cântic bătrânesc* pe care l-a răpit uitării, şi prin care ne va răpì îndată acum auzul mult preţuitul nostru poet şi confrate, laureatul cântăreţ al *gintei latine.*

Aşa zice balada despre un fabulos Negru-Vodă şi despre un mitic Meşter-Manole; zice că ei, vre odinioară, ar fi coborît cu ceata lor de pe plaiu în jos până în valea Argeşului, ca să cate acolo loc pentru o mândră mânăstire.

In amurgul poetic al legendei ni se înfăţişează ca întemeietori ai monumentului de căpetenie al artei române, două falnice umbre: un *Domn* cu credinţă creştină, cu dor de ţară, cu iubire de tot ce este nobil şi frumos; apoi un *Meşter mare*, carele, în ingânfata ardoare a geniului său creator şi a măiestriei sale fără seamăn, se laudă că va ştì să zidească şi să dureze

Mânăstire naltă
Cum n'a mai fost altă.

Pe aceşti nebuloşi luceferi, însoţiţi de pleiada lor de *nouă meşteri mari* toţi *calfe de zidari*, îi vede mai întâi licurind pe cerul trecutului, drumeţul care se opreşte în perigrinagiu istoric către vestita noastră biserică de la Curtea de Argeş.

Mai deunăzi, pare că tot ei, ascunşi printre piscurile aburate ale *Căprăreselor* de la obârşia Argeşului, ne adimeneau şi ne călăuzeau pe noi toţi în cale, d'alungul aceliaş văi a Argeşului în sus, până la locul *de pomenire*, unde s'a durat acum 350 şi mai bine de ani, acea mândră clădire.

Noi, domnilor, porniţi cu voie bună într'un peregrinagiu la care ne-a îndemnat patriotica dorinţă de a vedeà mai de

---

din orice parte a ţării. A dovedi din ce în ce mai mult că o merităm şi că ea ne îmbie la lucrări folositoare naţiunii, iată, domnilor, învăţătura practică ce vom fi cules cu toţii din această plăcută excursiune a noastră.

«Terminând, nu-mi rămâne, domnilor, mie ca Secretar General al Academiei, dăruit cu onorătoarea d-voastră încredere spre a purtà de acum înainte sarcina de a înregistrà faptele d-voastră, decât a vă urà şi a vă rugà să binevoiţi, spre onoarea corpului nostru, a nu cruţà niciodată, într'acest sens, ostenelele mele».

aproape cum, în ziua de astăzi, renasc în ţară la noi, vii, mândre şi strălucitoare, nobilele creaţiuni din trecut ale geniului românesc, precum au renăscut printre noi toate virtuţile sufleteşti ale străbunilor; noi, ca odinioară meşterii lui Manole, — umilite calfe de zidari, — am umblat voioşi în cale. Dar cu mult încă mai voioşi, mai pătrunşi de întăritoarea credinţă că patria noastră întru toate păşeşte acum iute şi temeinic spre bine, cu mult mai îndestulaţi şi mai mulţumiţi ne-am simţit în momentul când ne aflarăm drept în faţa bisericei episcopale pe care ne dusesem să o admirăm. Din momentul acela a dispărut ca năluca din minţile noastre, fantasma întunecată a lui Negru-Vodă şi legenda întristătoare a Meşterului Manole.

N'am mai văzut atunci decât măreaţa realitate a splendidului monument, curăţat cu o minunată măiestrie de pecinginea uricioasă cu care îl năclăise secoli de barbarie şi de nepăsare.

Biserica Curţii de Argeş, deşi încă încinsă în schelele-i de bârne necioplite, ni se arată ca un fenice încântător ce abia îşi scuturase ghioacea mucezită. Ea se străvedeà ca într'o colivie, prin ale cării grosolane zăbrele se zăreau, chiar de acum strălucitoare, tuleiele-i de marmoră, unele felurit împletite, altele viu colorate, şi altele încă, mândru poleite.

Meşterul Manole al acestei măiestreţe refaceri, junele artist plin de talent şi de perseveranţă cu care Franţa ne-a împrumutat, d-l arhitect Andrei Lecomte du Nouy, ne-a călăuzit pe toţi în examinarea atâtor minunate amănunte, pe care domnia-sa le-a urmărit, — ba, ce zic! le-a redescoperit, şi le-a reprodus cu acea pasionată iubire care leagă în totdeauna pe artiştii adevăraţi de opera lor predilectă.

Am văzut cum, sub mâna sa dibace, turnurile cele de multe cutremure din locul lor clătite, îşi au reluat acum solida lor eleganţă din epoca clădirii. Am văzut reînflorite pe frunţile de mult pleşuve ale turnuleţelor spirale din faţa bisericei, am văzut strălucind uşoare cunune de peatră săpată.

Apoi, pe toate aceste turnuri au început a scânteià, ca

smalţuri de lazuri şi de smarand răsipite pe covoare de aur, ornamentele cu câmpul colorat şi cu muchele aurite. Mai jos, în loc de straşina grosolană de tinichele ce o aşternuse în piez deasupra păreţilor, restauratorii inepţi ai secolilor din urmă, am admirat noua brână de peatră, săpată întocmai ca alesăturile unei bogate cămăşi ţărăneşti, şi întreruptă pe alocurea de şipote graţioase prin care, scurgându-se apele de ploaie, va fi cruţată pe viitor învelitoarea cea de plumb, încordată în spetezele-i poleite.

Pe corpul edificiului toate acele minunate brâne, arcuri, roşaţe şi bumbi de piatră sculptată, şi-au redobândit, sub daltele săpăturilor povăţuite de d-l Lecomte, acele reliefuri proeminente care le făcù a fi întocmai ca nişte flori învoalte, ca nişte ramure cu pârgă, ca nişte bolţi înfoiate, adevărate minuni ale artei în luptă cu natura. Nu numai atâta! Dar în curând, pe toate acele capriţioase rotocoale ce răsar ca sbenguiuri sclipicioase, împodobind sprâncenile de sub streaşină, se vor zărì fâlfâind, ca în timpurile lui Neagoe Basarab, păsărele de alamă cu aripele destinse, ca şi cum ar fi zburând, şi care, când se ridicà vântul, şuierau alene şi clătinau dulce clopoţeii aninaţi de ciocul lor.

În fine, ca să nu lungesc peste măsură această repede înşirare a diferitelor restaurări ce s'au făcut şi se fac încă pe exteriorul edificiului, voiu mai spune că, pentru bază s'a pregătit acea prispă cam teşită şi împrejmuită cu mari balustre de peatră, pe care o reclamă nu numai mărturia păstrată de călătorul arab, diaconul Paul din Alep, cel ce a vizitat mânăstirea de pe Argeş sub Mateiu-Vodă Basarab, dar încă şi stilul caracteristic al acestei minunate clădiri. Având planul şi menirea unui templu creştinesc, ea reaminteşte totuş, prin dispoziţiunile ei ornamentale, elegantele edificii ale arhitecturei otomane din Constantinopol, înălţate tocmai pe vremea când Neagoe Basarab clădeà la Argeş, măiestrita sa biserică. Astfel, voevodul român se întreceà în înfundăturile muntoase ale Carpaţilor, cu sultanii Baiazid, Selim şi Soliman de pe malurile Bosforului.

Cronicele noastre, puţine datine ne-au lăsat despre creaţiunile artistice ale timpilor trecuţi. Analiştii cei vechi ai Românilor au spus viitorimei numai nevoile ţării; în egoismul lor temător, ei au păstrat pe seamă-le, fără de a le împărtăşi nimănui, mulţumirile acelor rare fapte înveselitoare ce mângâiau sufletele strămoşilor noştri. Pare-că le erà frică să desvăluie lumii chiar şi tezaurele cu care geniul estetic al naţiunii înveseleà, când şi când în taină, viaţa socială a Românilor.

De aceea nici Neagoe Basarab, întemeietorul mânăstirii de la Argeş, nu ne-a spus nicăieri, nici în inscripţiunile parietale ale bisericei sale, nici în cartea de poveţe ce el a scris pentru învăţătura fiului său Teodosie Voevod, cu ce oameni s'a servit spre a înălţà aşa minune artistică, în fundul munţilor româneşti. Adunat-a el lucrători greci din Constantinopol şi din Anatolia, cari lucrase la marile moschee ale padişahilor musulmani? Culesu-i-a el şi de mai departe, din ţinuturile Armeniei şi ale Georgiei, unde crăişorii creştini ai locurilor clădeau biserice, croite şi decorate cam în felul celei dela Argeş? Nimeni nu ne-a spus-o; nimeni acum nu ne-o va mai puteà spune.

Deci, măiestrul arhitect al bisericei dela Argeş este cu totul necunoscut, şi totul ne face a crede că numele lui pururea va rămâneà o taină.

Dar însuşi edificiul atât este de atrăgător, atât de extraordinar, el însuflă atâtea impresiuni vii şi felurite, încât a trebuit neapărat ca el să deştepte o curiozitate excepţională în gloatele de popor care au venit mereu să-l admire. Acea curiozitate, întărâtată prin misterul ce planà asupra clăditorilor acestei minuni artistice, a făcut să nască de sineşi o legendă. Poporului îi trebuià neapărat un nume de meşter mare, pentru cel care va fi clădit biserica dela Argeş. Dar *letopiseţele*, dar *pisaniile*, dar *chrisoavele*, ba chiar şi poveştile tăceau mute despre acel nume.

Atunci poporul l-a scornit,... sau mai bine nu: el a luat numele unui personagiu real, pe care, la un moment dat al

istoriei noastre artistice, toată lumea, şi mai ales oamenii de rând, l-au fost bine cunoscut. Pe acel personagiu, poporul, cu puterea de imaginaţiune ce-l caracteriză, l-a învăluit în mantia maiestoasă dar întunecată a legendei. Acel personagiu, carele a trăit şi a lucrat mult timp printre Români, dela care avem opere subscrise cu propria sa semnătură, al cărui chip îl poate vedeà fiecare din noi pe pereţii interiori ai tindei din biserica cea mare la mânăstirea Hurezul din Vâlcea, acel personagiu este *Meşterul Manole* saŭ *Manea vătaful zidăriei,* care stă zugrăvìt până la brâu, alături cu *Vucaşin Caragea petrarul* şi cu *Istrate lemnarul,* tustrei ca meşteri lucrători ai numitei biserici, ce a înălţat-o la anul 1693, Constantin Vodă Brâncoveanul. Acel personagiu este *Manea Meşterul,* carele a sculptat, sub Şerban Vodă Cantacuzino, vechiul toc de piatră dela uşa bisericei din mânăstirea Bistriţa de lângă Olt; este acelaş carele, restaurând, tot sub Şerban Cantacuzino, antica biserică a mânăstirii Cozia, a adaos pe pereţii ei exteriori roşaţe şi brâne de piatră, sculptate de pe forma şi stilul acelora ce văzuse, ba şi chiar complectase în mod cam grosolan, tot sub Şerban Vodă, la însăşi biserica de la mânăstirea de Argeş.

Aşa dar Meşterul Manole sau Manea vătaful zidăriei, este un personagiu carele, pe la finele secolului al XVII-lea, a trăit o viaţă de muncă printre poporul român, carele a contribuit cu mistria şi cu dalta la prefacerea bisericei dela Argeş, sub domnia zisului Şerban Cantacuzino, şi apoi tot el şi-a întins activitatea lui meşterească peste toate mânăstirile câte s'au restaurat şi s'au clădit în ţara de peste Olt, la epoca, relativ prosperă, a Cantacuzinilor şi a Brâncoveanului.

De sigur poporul nostru l-a avut pe atunci la mare preţ, şi tare îmi vine a crede că, după a lui răposare, svonul public s'a aplecat bucuros a-i perpetuà aducerea aminte, unind numele lui, aşa de mult cunoscut în mai multe unghiuri ale României, cu o legendă fantastică a cărei origină pare a fi cu mult mai veche. Şi într'adevăr acea legendă o regăsim, şi aproape şi departe de noi, la mai toate popoarele peninsulei

balcanicc, la Sârbi, la Albanezi, la Greci. Cine ştie dacă nu cumva ea va fi fost răsădită pe ţărmurile răsăritene ale Mediteranei, împreună cu alte multe cântece şi poveşti cavalereşti ale apusului, de către Francii, Teutonii şi Normandii rătăcitori, cari s'au tot ispitit în Orient după dobânzile Cruciatelor? Nu este îndoială că, şi la dânşii, pe râpele Rinului şi pe şesurile marine ale Danemarcei, se povesteà, încă de mult, basmul unei fiinţe omeneşti zidită în pereţii unei cetăţi ori unei biserici, ca să le plămădească tăria cu sufletul ei de veci întemniţat.

Din secol în secol, din ţară în ţară, din neam în neam, din grai în grai, se va fi prefirat această jalnică poveste, care deveni cu timpul prinsoarea unei blânde soţii, a unei nenorocite mume, osândită cu silă a se preface în *stafie* la temeliile unei zidiri; de aceea şi eu, tare m'aş înduplecà a crede că, tocmai într'al XVII-lea secol, deodată cu alte câteva cântece sârbeşti, precum sunt ale lui Sârb-Sărac, al lui Hagi Baba Novac, al lui Corbac şi altele, vreunui *guzlar* anonim, pribegit, — Dumnezeu ştie pentru ce? — pe malul stâng al Dunării, îi va fi dat în gând a tâlcui pe româneşte acea baladă, pe care o primise şi o cântau de mai nainte fraţii lui din Serbia. Însă, ca un dibaci iniţiator al poporului românesc, guzlarul, de decindea a căutat să împământenească cu temei la noi, cântecul său cel străin, moştenit şi la el de aiurea. A cercetat care este în Ţara Românească clădirea cea mai de frunte, cea mai cu vază. I s'a răspuns: «Care să fie alta decât mânăstirea dela Argeş»? — A vrut să ştie care e Domnul cel mai vestit prin vechimea sa. I s'a întâmpinat: «De bună seamă e Negru-Vodă cel dela descălicătoare»! — A mai întrebat încă şi cine a fost meşterul cel mai lăudat al mânăstirilor de aici. I s'a zis, după zvonul încă proaspăt al gloatei: «Altul nù poate fi decât domnescul vătaf de zidărie Meşterul Mànea sau Manole, cel ce a lucrat la Argeş, la Cozìa, la Bistriţa, la Horez, pretutindeni unde a fost mânăstire mare de durat şi de întărit». — Şi astfel, printr'o localizare confuză şi îndrăzneaţă, dar plăcută poporului, s'a înjghebat legenda ro-

mânească a bisericei dela Argeş, împestriţată cu d'alde Negru-Vodă şi d'alde Meşterul Manole.

Intr'adevăr, când căutăm bine datina acestei legende este una şi aceeaşi cu a podului dela Arta în Grecia, cu a cetăţii Şcodra din Albania, cu a zidurilor Semendriei de pe ţărmul sârbesc al Dunării. Pretutindeni, în aceste locuri, e vorba de o femeie pe care au zidit-o meşterii în perete, spre a-l face să fie mai trainic, spre a-i dà viaţa unui suflet omenesc; dar nicăeri, afară din România, nu apare în această tradiţiune, — aş puteà zice ca şi cosmopolită, — numele unui meşter special, şi mai ales acela al lui Manole.

Acest nume este deci, fără tagă, al vestitului meşter român pe care poporul nostru a fost îmbiat, într'o epocă de prosperare naţională cum a fost aceea de sub Şerban Cantacuzino şi de sub Constantin Brâncoveanul, a-l serbà şi a-l cântà cu laudă, ca făptuitorul nemijlocit al preînoirei atâtor vechi şi mândre aşezăminte, al înălţării atâtor noui, mari şi bogate lăcaşuri. Pe acel vrednic şi iscusit bărbat, poporul îl văzuse, mari de ani, preumblându-şi din loc în loc, pe văi şi pe şesuri, ceata lui muncitoare de calfe de zidari, breasla sau isnaful de meşteri dibaci şi silitori, al căror vătaf erà dânsul, Manea, dânsul, Meşterul Manole, fiu al poporului, dânsul carele, în ochii semenilor săi, numai el ştià să facă şi să prefacă

Mânăstire 'naltă
Cum n'a mai fost altă!

Iată, pare-mi-se, cum s'a întâmplat ca numai spusele poporului să ne fi păstrat acest nume. Numai el aveà trecere la treptele de jos ale naţiunii, unde bazmele, poveştile, cânticele şi znoavele au ţinut loc pururea de hrisoave domneşti şi de pisanii ctitoriceşti.

Deci, abia ne mai vine acum să ne întrebăm pentruce Şerban-Vodă Cantacuzino, în inscripţiunea săpată din porunca lui, pe o lespede din faţa bisericei dela Argeş, nu a pomenit câtuşi de puţin numele meşterului Manole. Într'însa ni se

spune numai că, la 1681, Domnitorul a trimis acolo ca ispravnic, spre a drege şi a întărì stricăciunea, împreună cu *meşteri*, pe boiarinul domniei sale *Dona Pepano*. Cine va mai fi şi acesta, al cărui nume îl dovedeşte neapărat că erà străin? Nici un alt document al timpului nu-l menţionează; dar şi mai puţin încă s'a îndurat geloasa mândrie a poporului românesc să ni-l păstreze, măcar şi alături cu al meşterilor pământeni.

Apoi încă, tot pe faţada bisericei dela Argeş, citim, scobit în litere mari, numele lui *Grigore Cornescu*, şi ştim, după zisele diacului zadivan Neculai Mustea, cronicarul moldovean, că, pe la 1672, acest Cornescu, a fost «un nemeş din ţinutul Hotinului, foarte meşter de scrisoare şi de săpături la piatră, şi de zidit şi la alte lucruri», care tot pe timpul acela «au făcut chipul cetăţei Cameniţei de ceară, şi starea locului din afară şi din lăuntru cu toate tocmelile ei, minunat lucru, şi o au trimes la Împărăţie, şi mai mult aceasta au clătit pre Turci a venì la cetatea Cameniţa» [1]).

Rememorăm aceste fapte numai spre a dovedì că, în epoca aceea, ţările române nu erau lipsite de artişti şi de meşteri isteţi. Dar, de sigur, după lucrările ce ne-au rămas din mâna meşterului Manea, vătaful zidăriei, trebue să mărturisim că el, în concepţiunile sale artistice, a stat cu mult mai prejos de arhitectul şi de sculptorii cari au înălţat şi au ornamentat, pe timpul lui Neagoe Basarab, biserica dela Argeş.

Din puţin şi iute ne şi putem domirì. N'avem decât s'aruncăm în treacăt ochii asupra acelor câteva lespezi şi rotocoale de piatră vânătă de Săcueni, pe care meşterii din vremea lui Şerban Cantacuzino, le-au cioplit întocmai la fel cu cele pregătite, tot de dânşii, pentru bisericele dela Cozia, dela Bistriţa, dela Hurez, ba şi dela Cotroceni, dela Mogoşoaia şi dela Colţea. Îndată o să ne coprindă mare ciudă cum de au îndrăznit ei să alătureze acele grosolane schimo-

---

[1]) Letopiseţele Moldovei, ediţ. I, a d-lui M. Kogălniceanu, tom. III p. 11—12.

nosituri şi să le aşeze dearândul, la locuri de lipsă, printre finele şi graţioasele alesături sculptate pe piatră sură de Albeşti, cu vreo sută şi şase-zeci de ani mai nainte. Artiştii lui Neagoe Basarab scormoneau, ferecau, făţuiau şi scliviseau subţire cu dăltiţa; pietrarii lui Manole croiau, retezau, ciopârteau şi făureau gros din ciocan.

Totuşi, — o mai repeţim, — poporul la noi şi-a făcut mari iluziuni asupra meşterului său favorit; printr'un salt puternic al închipuirii sale, el a avântat totdeodată pe iubitul său meşter Manole în negurele timpilor legendari şi l-a înălţat pe acele culmi ideale ale perfecţiunei artistice, care caracteriză la noi numai epoca extraordinară a lui Neagoe Basarab şi a lui Ştefan cel mare.

Manole cel oacheş şi bărbos dela Hurez, îmbrăcat cu anteriu roşu, încins cu brâu gălbui, purtând pe umeri dulamă verde şi ţinând, într'o mână dreptarul zidarilor sau toiagul de cinste al măimăriei, iar în cealaltă păpuşa de sfoară pentru măsurătoare, acel vătaf Manea n'a fost câtuşi de puţin, ca artist, de statura uriaşă ce-i atribue legenda. Crezând că drege ceeace aripa zdrobitoare a timpului şi urgiile încă şi mai prăpăstioase ale oamenilor, stricase la gingaşul monument al lui Neagoe, el n'a făcut altceva decât a-l alterà şi mai tare, decât a-l ciuntì, a-l pătà, a-l ştirbì şi a-l scrântì în multe părţi ale sale. Dregerile lui Manole au fost mai mult pocituri.

De altmintrelea, urmaşii lui din epoce şi mai apropiate, au înteţit din ce în ce mai mult această răsipă a decoraţiunii armonice care făceà fala şi podoaba bisericei dela Argeş. Fiecare pe rând a contribuit la scălâmbarea treptată a capului de operă primitiv.

Acum câţiva ani această nenorocită sistemă de *meremet* erà p'aci p'aci să-i deà lovitura cea de moarte.

A voit însă buna soartă a României ca Măria Ta, iubitor şi cunoscător de tot ce este adevărat nobil şi frumos, să te urci pe tronul, ilustrat odinioară chiar şi în domeniul artelor de luminatul şi virtuosul Voevod al ţării, Neagoe Basarab,

şi să pui în fine stavilă acelor nedemne degradări, aduse mereu de neştiutori la opera principelui nostru artist din al XVI-lea secol.

Măria Ta, — aşa Te-a ajutat şi întru aceasta soarta şi buna chibzuinţă! — Măria Ta ai avut chiar şi mâna mai norocoasă decât predecesori-ţi cei cu aceleaşi gânduri luminoase. Hotărând a face ca în ţara Măriei Tale, să se înţepenească şi să se despăinjineze zidurile, vai! de mult timp dăulate şi sortite ale bisericei dela Argeş, Măria Ta ai nimerit să dibuieşti un geniu ocrotitor, şi ai sprijinit cu mare bunătate pe un artist de talent, cari amândoi au în sine mai mult temei şi de cât o misterioasă stafie muruită, şi decât un nepriceput meşter Manole. Neagra stafie s'a luminat azi prin ştiinţa raţionată a echilibrului construcţiunii şi s'a nălucit prin cercetări erudite în artele arhaice. Meşterul modern a aşternut, peste sterpele şi nedibacele ticluiri ale vătafului de zidari Manea, un strat neted, solid şi elegant, care ne strămută acum de-adreptul într'o mândră regiune artistică a trecutului nostru. Aceea înflorea pe timpul când Neagoe Voevod Basarabul, găsind la Curtea de Argeş, — precum zice însăşi inscripţiunea dictată de dânsul, — «o veche biserică a Maici Domnului, dărâmată şi neîntărită, a hotărât prin darul lui Dumnezeu, să zidească acolo din temelii alta nouă, să o înalţe, să o întărească şi să o dăruiască cu tot soiul de avuţii şi de odoare».

Tot astfel ai făcut şi faci Măria Ta!

De aceea, prea înălţate Doamne, când mai däunăzi ne-am aflat în faţa capului d'operă reînviat sub Domnia Măriei Tale, noi toţi câţi suntem azi aicea în jurul augustului nostru Protector, am lăudat într'o glăsuire faptele şi am bine-cuvântat numele Măriei Tale; căci prin îndemnu-ţi, strălucite Doamne, prin voinţa-ţi generoasă şi stăruitoare renasc astăzi în România şi vitejia strămoşească, şi bunul traiu al poporului, şi cultura inteligentă şi mângăioasă a ştiinţelor şi a artelor.

Să trăieşti Măria Ta pentru gloria şi mărirea patriei Române, pentru măreaţa dezvoltare în sânul ei a tot ce este bine şi frumos!

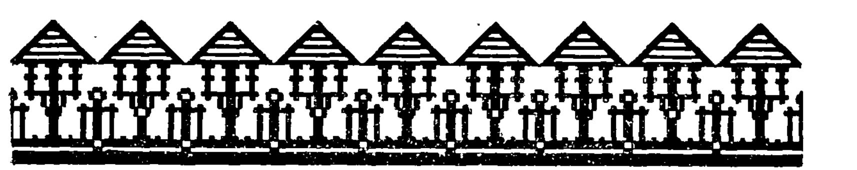
Cu astfel de simţiminte am închinat noi de departe în sănătatea Măriei Tale, la ospăţul cordial şi sărbătoresc întru care ne-a întrunit mai dăunăzi P. S. S. Părintele Episcopul şi bunii orăşeni ai Curţii de Argeş.

Asemeni şi acuma, dar cu pornirile şi mai ferbinţi ale unor inime înălţate prin prezenţa Măriei Tale printre noi, vom strigà: Să trăieşti Măria Ta, Protector luminat al Academiei Române şi Reînoitorule a tuturor naltelor culturi în sânul României [1]).

Bucureşti, 5 Iulie, 1879.

[1]) Această cuvântare nu figurează în *Analele Academiei Române*, dar printre *Memoriile* citate în seziunea anului 1879 şi tipărite în volumul special, se află o lucrare arheologică întinsă a d-lui Odobescu, cu titlu: *Antichităţi Scitice, Cununa cea mare din Tezaurul dela Novo-Cerkask, cu privire asupra unor giuvele scitice din Muzeul Ermitagiului dela St. Petersburg*, cu foarte numeroase stampe şi două cromolitografii, lucrare care nu s'a cuprins printre scrierile autorului adunate în prezentele trei volume.

Cu această ocaziune se aminteşte că restaurarea raţională şi adevărat artistică a Bisericii episcopale dela Curtea de Argeş s'a început la 1875, din iniţiativa d-lui Titu Maiorescu, carele pe atunci erà Ministru al Cultelor şi Instrucţiunei publice; ea s'a executat de d-l A. Lecomte de Nouy, conform cu constatările şi cu poveţele date într'un raport foarte amănunţit ce s'a elaborat şi s'a redactat în numele unei comisiuni speciale de către d. A. Odobescu, unul din membrii comisiunii, carele, încă dela 1872, din timpul trecerii sale prin acelaş minister, se preocupase de restaurarea măreţului edificiu astăzi reîntregit.

Ateneul Român şi clădirile antice cu dom circular

CONFERINŢĂ ŢINUTĂ LA 14/26 FEBRUARIE 1888, CU OCAZIA INAUGURĂREI FESTIVE A ATENEULUI. ACEASTĂ CONFERINŢĂ A FOST PRECEDATĂ DE O ALOCUŢIUNE A LUI CONST. ESARCU.

Din câteva cuvinte ale amicului nostru, domnul Esarcu, aţi înţeles, doamnelor şi domnilor, cum şi ce fel se întâmplă ca d-voastră — sprijini credincioşi ai Ateneului Român, — să încercaţi astăseară oarecare surprindere de a vă aflà îndesaţi aci, într'o sală cam strâmtă, cam îngustă, cam jilavă, cam golaşă, în loc de a vă desfătà — precum poate unii şi sperau, — sub falnica boltă care, deşi nu încă terminată, se înalţă acum mai presus, — pot zice chiar, din toate privinţele, — mai presus de orice altă clădire din bătrâna capitală a noului nostru regat.

D. Esarcu care, de aproape doi ani tot aşterne, zi cu zi, piatră peste piatră, ca să dureze acest monument, visat cu dor şi plănuit fără preget de d-sa, în timp de ani, cu o zecime de ori mai numeroşi, d-sa ar fi putut, fără îndoială, ba ar fi trebuit chiar poate, să vă spună însuşi d-lui, ce are să fie în curând, — mulţumită îndemnului patriotic al d-voastră şi al Românilor în deobşte, — acest locaş, cel dintâi dela noi, având drept menire de a răspândi, prin coprinsul întregei românimi, toate cugetările, toate faptele şi toate plăsmuirile cu folos. Cu acest unic gând, pentru acest scop precis şi lipsit de orice interes personal şi egoist, s'a întreprins, aci în Bucureşti, cu o neasemuită ardoare, înălţarea unui sanctuar, pe al cărui altar totul va fi limpezit în flacările învietoare şi întăritoare ale ştiinţei, ale literaturei, ale artelor.

De aceea chiar i s'a şi dat ca emblemă, ca firmă doveditoare, dauritul tripod fatidic care, încă de acum, străluceşte pe a lui culme şi, în regiuni eteree, încunună acest al nostru prim templu, închinat numai şi numai inteligenţei româneşti.

Dar, neobositul nostru prieten, întemeietorul, întocmitorul, şi acum chiar clăditorul acestui liber *Institut naţional*, d-lui n'a voit, nici de astădată, să se lepede de a sa bine-ştiută modestie, spre a venì însuşi să vă spună ce mai doreşte şi ce mai are de gând a face, peste cele ce până acum a izbutit să facă.

D-lui, numai în puţine cuvinte, v'a urat buna venire într'acest nou şi încă nezbicit locaş; şi îndată s'a şi coborât după vechia şi mohorâta tribună a fostului Ateneu provizoriu dela Cismegiu. Această catedră de o structură primitivă şi de o arhaică înfăţişare, negreşit că d-voastră aţi şi recunoscut-o, — şi poate chiar unii, cu oareşicare cuvioşie, ca, bunăoară, tăcuta metanie ce se datoreşte unor moaşte scorţoase, argăsite şi acum strămutate de credincioşi într'o raclă nouă, dar nu încă, precum vedeţi, pe deplin făţuită şi sclivisită.

D. Esarcu, în puterea vechei noastre prietenii, m'a împins pe mine aci, în faţa d-voastră, ca să vă spun eu, în locu-i, ceeace trebue să devină acest nou Ateneu, cu voia lui Dumnezeu şi... a celor cu gânduri bune, dintre Români.

Deci eu, luându-mi, cum am zice, inima în dinţi, voiu începe răzbunându-mi îndată de tăcerea îndărătnică a amicului meu, *ispravnicul*, — cum se chemà odinioară, — al acestei clădiri, şi cu tot dinadinsul, îl voiu pârî dinaintea d-voastră, fiindcă dânsul, cu totul în contra de ceeace se obişnueşte astăzi la noi, până şi în sferele cele mai cu vază şi mai cu putere, d-lui *tace* şi *face!*

Aceasta e purtarea unui om care nu cinsteşte şi nu păzeşte legile şi obiceiul de faţă ale pământului; acestea sunt apucături de răzvrătitor şi... viitorimea îi va luà socoteala pentru un *cusur* — sau un *dar*, — aşa de contrariu deprinderilor mai de toţi adoptate, deocamdată, la noi, deprinderi care decurg, în modul cel mai practic şi mai firesc, din prin-

cipiul că: «Inţeleptul făgădueşte şi nebunul trage nădejde!»

Uşurat acum sufleteşte prin această denunţare, mă simţ încă dator, doamnelor şi domnilor, a vă mărturisi că n'aş fi cutezat să iau asupră-mi sarcina de a vă vorbì despre clădirea Ateneului, dacă n'aş fi încercat o deosebită plăcere, reamintindu-vă, — rău, bine, cum voiu puteà, — că ceeace toţi vedeţi astăzi cu ochii, în fiinţă la Ateneu, totul purcede dintr'o meritoasă stăruinţă, admirabil secundată de iubirea ce obştea Românilor, a început să arate pentru ceeace este, tot deodată şi *bun*, şi *frumos*, şi *folositor*, , pentru ceeace poate să înzestreze mintea cu spornice şi plăcute cunoştinţe, pentru ceeace poate să împodobească ţara cu opere însufleţite de un simţimânt mai artistic, mai puţin josnic, meschin şi vulgar, decât cele mai multe din zidirile câte se văd, din nenorocire, răsărite până acum la noi.

Într'adevăr, este o mare fericire, un fapt de foarte bun augur, când ni se dă prilej să constatăm că instinctele estetice, că bunul gust şi armonia formelor, a colorilor şi a sunetelor, încing din ce în ce mai cu tărie minţile, în publicul nostru. Astfel ni se deschide o zare de credinţă că vor perì, dintre noi, acele triste şi nemernice obiective ale vieţei de până acum, şi adică: a trăi traiu gras şi prostatec pe bani strânşi în silnicie, sau a'şi munci neîncetat minţile spre folosirea individuală a budgetului stăpânirii.

Îndată ce asemenea aplecări mârşave se vor stârpì şi, în locul lor, se vor ivì, vor prinde chiag la noi altele mai înalte, mai nobile, mai luminate, îndată vom fi şi temeinic îndrumaţi pe calea adevăratei culturi. Atunci ne vom puteà numărà şi noi printre acele popoare care, în lumea cultă, trăesc viaţă dela sine şi nu sunt numai nişte paraziţi vătămători ai civilizaţiunii, nu sunt, pre pământ, un fel de filoxeră a rodirii intelectuale, un fel de microbi, cari spurcă sângele cald şi generos ce colcotă în viua omenire.

Să iubim dar ce e frumos, ce e luminos, ce este armonios, în natură ca şi în producţiunile geniului; să căutăm pururea

a înălţă pe ai noştri până la această sublimă iubire; căci astfel vom răsădì în patria noastră, una din cele mai spornice seminţe ale măririlor naţionale.

Şi să nu ni se înmoae firea dinaintea stavilelor, îndrugate de tâmpirea, chiar şi a celor mai puternici; căci, în cazul de faţă, ca şi în orice alte împrejurări omeneşti, drept şi cu mare înţelepciune a grăit bătrânul nostru poet Iancu Văcărescu, când a spus că, deşì

La faptă bună
Puţini s'adună;
însă
Mult pot puţinii
Buni împreună!

Şi dacă este aşa, domnilor, dacă într'adevăr, — precum văd că toţi credem, — întemeerea statornică a Ateneului nostru este o faptă bună şi folositoare naţiunii, şi chiar dacă acì noi suntem, deocamdată, *puţini*, în comparaţiune cu ce ar fi unirea întregei naţiuni, întru aceleaşi cugete şi porniri cu noi, apoi, să *voim*, cel puţin noi aceştia, cu stăruinţă şi, toţi *împreună*, vom isbutì a face *mult*, adică vom face tot ce ne mai trebue.

Însă, spre a ne mărginì acum în cercul năzuinţelor ce mai cu seamă ne-au adunat aci astăseară, să ne întrebăm: «Ce oare ne mai trebuie?»

Ne trebuie ca, în loc să stăm înghesuiţi acì, în astă sălişoară lăturaşă, cu păreţii boiţi suri şi pecinginoşi, şi cu rogojine sub picioare, să ne revedem cât mai curând adunaţi, întreit şi împătrit de mulţi, în vasta sală circulară care, la ora aceasta de noapte, se cască acì alături, d'asupra tavanului nostru, ca un haos întunecos, unde, în beznă, ne-am împedicà de bârnele încrucişate ale schelelor şi de mormanele de talaşi şi de moloz. Ne trebue, zic, acea sală spaţioasă, ce are să ne încânte vederile cu mii de podoabe artistice, şi să ne înalţe pepturile când, într'însa, vom răsuflà în voie plină, sub bolta ei măreaţă, rotunjită în prelarg, străpunsă cu ochiuri de lumină şi ticsită cu genii aripaţi, cu zmei sclipitori, cu delfini mlădioşi, cu pere de flacări, cu steme şi cu stele de tot felul, întocmai ca şi tăria cerurilor din basmele bătrâneşti!

Înălţând astăseară, pentru prima oară, glasul într'un unghiu al monumentalei clădiri, fie ca slabul meu rost să răsune cu noroc pentru grabnica şi desăvârşita terminare a întregului edificiu!

Iar d-voastre, doamnelor şi domnilor, când veţi păşi pragul la eşire, după ce mă voiu fi silit eu a vă spune întrucât Atheneul nostru bucureştean cearcă să se asemene cu unele clădiri vestite ale lumii antice, de felul său, şi cum chiar, în unele părţi, palatul nostru întrece pe unele din ele, atunci, la eşire, domnilor, — şi mai ales d-voastre, doamnele mele, — trageţi, vă rog, cu piciorul, pentru ca, după credinţa poporană dela noi, să ni se împlinească mai degrabă dorul, dorul nostru al tuturor.

Dacă, precum sunt încredinţat, d-voastră aveţi deosebită trecere acolo unde se poate tot ce se voeşte — *là dove si puo ciò che si vuole*, — precum ziceà odinioară despre atotputernicul Dumnezeu, divinul călător Dante, cel ce fusese până şi în raiu, negreşit atunci că, în curând, peste câteva luni poate, vom prenoui cu înmiită bucurie şi mândreţe, sărbătoarea noastră inaugurală de astăseară. Atunci însă, o vom ţine în splendida sală de onoare a noului nostru Ateneu, în acel amfiteatru de sus, cu boltă semisferică, pe care aş dorì, doamnele mele, să-l visaţi toate la noapte, de mii de ori mai frumos de cum voi şti eu să vi-l descriu acì.

D-voastre, femeile, când voiţi, aveţi minunatul dar să faceţi ca, prin farmec, să vi se îndeplinească acele visuri ce, în orele de încântată somnie, au ştiut a vi se pironì în inimi şi în creeri!

Visaţi deci, visaţi un Atheneu plin de încântări, pentru ca şi noi toţi, cât mai curând, să vă vedem visul cu ochii!

Legănându-ne lin în aşa dulce speranţă, ne vom întoarce acum, de vă este voia, către searbăda şi adesea nevoiaşa realitate. Însă, spre a nu ne sdrelì prea tare cu ale ei asprimi, şi ca să nu ne smâncim prea de tot răpede de pe tărâmul mângâios al iluziunilor, să ne aruncăm mai întâi ochii pe întinsele pajişti ale trecutului, şi să căutăm a dibui, prin

amurgul lor, ceva elemente artistice, din care să vi se înjghebeze mai lesne şi să vi se împodobească mai mândru *athenaica* visare.

Cată, de altmintrelea, să vă şi spun, doamnele şi domnii mei, că, de câteva zile încoace, mă tot munceşte o grije: este aceea că, citind d-voastre titlul greoiu şi oarecum tehnic, sub care s'a anunţat vorbirea mea de astă seară: *Despre clădirile rătunde şi pătrate cu dom circular*, o să vă dea în gând că am să fac aci, pe socoteala d-voastre, exibiţiune de ştiinţă arhitectonică.

Ba, zău, nu! Arhitect nu sunt de fel, şi dacă cum-va se întâmplă să se afle aci, printre d-voastre cineva din această meserie, îl rog cu deplină umilire să'mi ierte neştiinţa, de câte ori nu voi isbutì îndestul a o ascunde, enunciând aprecierele mele, de natură mai mult anticarie. [1])

---

[1]) Spre a îndeplini orice lipsă în cuvântarea mea de faţă şi spre a da cititorilor cari se vor interesà de aceasta o schiţă descriptivă a *Ateneului*, făcută în mod mai tehnic şi mai regulat, d-l Albert Galleron, distinsul architect francez carele a conceput planul şi, unele părţi, a şi dirigiat lucrarea de clădire a palatului, a binevoit să ne dea următoarea notiţă:

«Palatul *Ateneului Român* din Bucureşti a fost înălţat d'asupra unor temelii, de mult existente şi pregătite pentru un circ cu manegiu de cai. Astfel i-a fost ca şi impusă forma sa circulară, care, de altmintrelea, este cu totul potrivită pentru o sală de conferinţe şi de concerte. De oarece, însă, lipseà cu totul locul în faţa acelor temelii, spre a aşezà dinaintea sălii principale o tindă, un *vestibul* spaţios, arhitectul a socotit că va fi bine să pună acel vestibul chiar în marele spaţiu circular al catului inferior, şi să facă din mai tot coprinsul acestui cat, un fel dé sală, unde lumea va putea circulà liber sub acoperiş şi unde s'ar puteà da şi serbări. În astfel de condiţiuni, este învederat că *sala principala de întruniri*, a edificiului, cătă să fie purtată d'asupra, într'un cat superior; iar, pentru ca ajungerea până la dânsa să fie cât se poate mai mult înlesnită, în loc de a se face o singură scară, căreia cu greu i s'ar fi putut găsi un loc îndestulător, s'au dispus, în jurul cercului acelui vestibul, *patru scări*. Între scări se află intrările *Muzeului* la dreapta, şi *Bibliotecei* la stânga. Intreg catul de jos, compus, din aceste trei săli mari care comunică între sine, poate foarte bine să conţină mai mult de 2.500 de persoane. Douăsprezece columne

Nu încape îndoială! Eu unul nu m'aş pricepe câtuşi de puţin nici ca să proiectez, nici ca să zidesc un edificiu pătrat cu dom circular, cum este Ateneul despre care vă vorbesc. Dar poate că mă vor ajutà oarecum memoria ochilor şi aceea a studielor, pentru a culege de prin anticele monumente, rămase azi în fiinţă, unele asemuiri, cu noua noastră clădire din Bucureşti.

Mie chiar, mi se pare că chipul cu care s'au făcut aceste împrumuturi este mai adesea foarte nimerit, aşa încât nu mă sfiesc a zice că n'are de ce să ne fie ruşine când ne vom lăudà în lume cu Ateneul nostru.

---

de tuciu, învelită într'o tencuială de stuc care imită marmora roză, susţinând bolta centrală a vestibulului, pe d'asupra căruia este podeala sălii de întruniri. Spaţiul circular ce înconjoară acele columne se află şi dânsul acoperit cu un tavan semi-boltit care merge tot înălţându-se până la păreţii circomferenţei împresurătoare. Cele patru scări încolăcite sunt concepute într'un mod cu totul nou, căci repaosul care, pe la mijloc, taie suişul treptelor, se proiectează în formă de balcon rotunjit în interiorul vestibulului. Din acele patru balcoane, priivitorul poate, cu o ochire, să coprindă întregimea tindei centrale, care va fi bogat ornată cu motive sculpturale, cu pictură şi cu paviment de mosaică.

«Fiecare din cele patru scări duce, printr'o uşă largă, în sala mare din catul superior. Acea sală, încăperea de căpetenie a edificiului, va conţine, la mijloc, mai multe rânduri de stale, în număr de 650; apoi, în jurul lor, şi d'a lungul păreţilor, două rânduri de logie, dispuse în amfiteatru şi oferind peste 400 de locuri, cu scaune. In fundul sălii este rezervată o scenă destul de mare pentru ca, osebit de locul îngust trebuitor unui conferenţiar, să poată încăpeà o orhestră completă cu coruri, sau să se poată reprezentà pe dânsa, opere teatrale lipsite de spectacol complicat. Scena are din dosul ei încăperile şi tindele necesarii. D'asupra logielor, păreţii pot primì ornamentaţiuni picturale; iar cornicea, foarte bogat decorată, susţine baza unei vaste bolţi interne, străpunsă jur împrejur cu douăzeci ochiuri de lumină, şi împodobită preste tot cu motive în reliev, colorate şi daurite. Dimensiunile sălii sunt 28m 50 în diametru şi 16m înălţime. In catul superior, o sală destinată *Muzeului artelor decorative*, se află pusă d'asupra sălii Muzeului de jos; iar Biblioteca prezintă, la această înălţime, un balcon împrejmuitor.

«Pe viitor se vor adăogà, din dosul întregului edificiu două aripe cu câte două caturi, în care se vor află alte două săli de întrunire mai mici şi diferite încăperi, ce s'au denumit *Dependenţe* în planurile noastre.

Nu zic că el n'ar plăti — şi mai ales că el n'ar costà — şi mai mult, dacă i-ar fi toţi păreţii numai de piatră, şi peristylul, precum şi toate columnele, numai de marmore, şi bolţile şi pardoselile toate smălţuite preste tot numai cu mosaică. Negreşit că e falnic şi trufaş lucru de a se ospătà, la masă, numai în tipsii de aur şi de argint şi de a sorbì numai din potire şi din năstrape ticluite cu nestemate. Dar nu e mai puţin adevărat că nu sunt de despreţuit, în ospeţe, nici porţelane,

---

«Exteriorul edificiului este, până la oarecare punt, de styl antic. Intrarea se compune dintr'un mare peristyl de ordine ionică. Opt columne identice in proporţiuni cu acelea ale templului Erechteion din Athena, adică de 12m nălţime, susţin un fronton, care va fi ornat cu baso-reliefuri. Faţada întregului peristyl are 48m în desvoltare. Trei porţi de lemn cu geamuri, ornate cu ferărie artistică, dau intrare din peristyl în vestibul; d'asupra lor, între alte decoraţiuni de styl antic, vor fi aşezate cinci medalioane de mosaică colorată.

«Incăperile laterale, adecă Muzeele şi Biblioteca, se prezintă pe faţadă cu o decoraţiune discretă şi simetrică. Păreţii lor sunt ornamentaţi cu columne corintiane încastrate. Amănuntele acestei ordonanţe au fost împrumutate din templul Sibylei dela Tivoli. Foile de acantă şi florile continuă între columne şi leagă între sine capitelele lor. Intre aceste două pavilioane şi perystilul central, două înalte ferestre decorate cu ferărie dau lumină celor două scări corespunzătoare cu faţada anterioară. Din dosul frontonului, şi pe aceeaş linie cu acele ferestre, se văd două boltişoare, ce servă de acoperiş aceloraşi scări. Asemeni, sunt alte două, în partea din dos a edificiului. Intre aceste patru boltişoare, se înalţă cupola centrală cea mare, cu ale ei douăzeci de ochiuri, în care se vor vedeà cununi şi lire aurite; iar ochiurile sunt despărţite prin largi pilastri de sprijinire. Domul este acoperit cu zinc; în jurul lui, spre a-i varià profilul, vor fi aşezate douăzeci de aripe sau manere răsărite în sus, care vor corespunde cu pilastrii porţiunii verticale a domului. Acesta se termină printr'un coronament tare ornamentat, conform cu acela al monumentului horagic al lui Lysicrat, din Athena; în această operă din cea mai bună epocă a artei grece, un trunchiu stufos de acanthe servià de pedestal tripodului daurit pe care îl priimeau ca premiu, simbolizând inspiraţiunea profetică, învingătorii eleni din luptele poetice, oratorie şi artistice. Inălţimea totală a palatului *Ateneului Român* este, dela pământ până sus, 41 de metri.

«Iată descrierea rezumată a edificiului ce s'a înălţat în oraşul Bucureşti, graţie concursului binevoitor al publicului român şi stăruinţei nepregetate

nici cristalul, mai ales când aceste materii sunt turnate, date la roată, suflate, zugrăvite şi săpate de meşteri iscusiţi.

Cei ce pretind că un edificiu, ori cât de bine ar fi el întocmit, nu valorează nimic precât nu este, tot cu totul, lucrat din material somptuos, şi că, dacă nu'ţi dă mâna să clădeşti numai cu granit şi cu bronz, trebuie să te lipseşti şi de templuri şi de palate, aceia îmi par a fi oameni, sau nesăţioşi, sau îndărătnici.

Iar, la om, nesaţiul e nebunie, şi îndărătnicia, sau tâmpire, sau răutate.

Cei cari au întreprins şi s'au nevoit să înalţe Ateneul, — cu ce material le-a stat mai bun la îndemână — aceia n'au din nenorocire, niciuna din aşa urâte însuşiri.

Deci, în Ateneul nostru, păreţii au fost clădiţi cu cărămidă aleasă; grinzile şi acoperişurile au fost încheiate numai din fer şi din zinc, şi foarte nimerit s'au potrivit, în măiestrita lor urzeală, ca să rabde şi gerul iernii şi arşiţa verii... căci — fie spus aci în treacăt — junele arhitect dirigent mi-a comunicat curioasa informaţiune că, între cele 30 grade de căldură din Iulie trecut, când s'a aşezat învelitoarea domului, şi 28 grade sub zero de acum vre-o lună, adică în mai nepomenita la noi primblare a mercuriului termometric pe un spaţiu de 58 grade, ferăria Ateneului s'a dilatat numai cu douăsprezece centimetri. Deci, metalul va stà pururea solid pe păreţi, şi păreţii de cărămidă vor purtà uşor pe umerii lor, cele 46.000 kilograme ale metalului.

Pe unde s'a putut, s'a făcut insă şi mai bine; astfel bunăoară, la cele patru frumoase scări încovoiate care, din patru

---

a membrilor comitetului de clădire, printre cari d-l C. Esarcu a depus zelul cel mai neasemuit. Răpeziciunea cu care s'a făcut clădirea merită asemeni a fi semnalată şi cât despre mine (vorbeşte d-l arhitect A. Galleron, carele n'a putut stărui mereu în Bucureşti, la priveghierea lucrărilor), mă simt dator a mulţumi junelui meu coleg român, d-lui Băicoianu, pentru concursul ce mi-a dat întru realizarea planurilor mele; iar, pe de altă parte, cată să constat cu plăcere contingentele foarte folositor ce a adus construcţiunii de ferărie a domului, junele inginer german, d-l Schwalbach».

unghiuri ale vestibulului inferior, duc, pe patru porţi simetric opuse, în sala cea rotundă de sus, treptele s'au pus toate de marmoră din Carrara.

Sperăm iarăş că penelul pictorilor şi dalta săpătorilor vor împlini, fără de nici o pagubă, locurile unde, cu bani mai mulţi, s'ar fi putut înfige tot chipuri şi decoraţiuni de mozaică.

De altmintrelea, cine e omul sănătos la minte şi de bună credinţă, care nu va pune un edificiu bine conceput, bine executat, elegant sau şi numai graţios, dar construit chiar şi de lemn, nu l-ar pune, zic, mai presus de o namilă sau o cocioabă informă, în care ar fi grămădiţi, fără gust nici ştiinţă, bolovanii cei mai preţioşi de marmoră din Paros, de granit, de basalt şi chiar de porfyr?

Acestea toate fie spuse în pofida celor cari caută pete şi în soare, sau mai bine a celor, — dacă cumva se vor fi aflând şi de aceia, — cari impută Ateneului nostru tencuielile-i de var şi de ipsos.

Poate că tocmai unii ca aceia, însumeţiţi în a lor oarbă trufie până întru a crede că dânşii, nepricepuţii, au să înzestreze ţara cu monumente neperitoare, *monumenta œere perennis*, precum a zis cu mai dreaptă mândrie despre sineşi, poetul latin, — tocmai aceia chiar..., în ciuda lor şi 'n a lumii veselie..., se vor risipi iute în negură, fără ca să lase alte urme de la dânşii, decât ridicolul îngâmfatei şi lăudăroasei lor neputinţe...!

Dar cine sunt aceia? Există ei oare?... Mă mir şi eu ce-mi veni să bănuiesc că se va fi uitând cineva cu ochi răi la răsărirea şi la creşterea Ateneului nostru? Se vede că tot de aceia, — ca mătuşele care vor să ferească de diochiu pe pruncul ce le e drag, — am stupit şi eu din buze asupra nălucei unor rău-voitori, ca să piară dintre noi spurcatul, şi să ne rămână Ateneul nostru, «curat, luminat, cu podoabe mii şi sute, cu prinoase şi mai multe!».

Faceţi, rogu-vă, şi d-voastră ca mine, ca să scăpăm de orice piază rea, în momentul de faţă, ca şi pe viitor.

Iar de aci nainte să reluăm acum visul nostru retrospectiv,

tocmai de unde vă cer iertare a-l fi întrerupt, cu primejdia, de a vă expune la bălţatele stropeli ale varniţei şi la negrele mânjituri ale zgurei de ferărie.

*

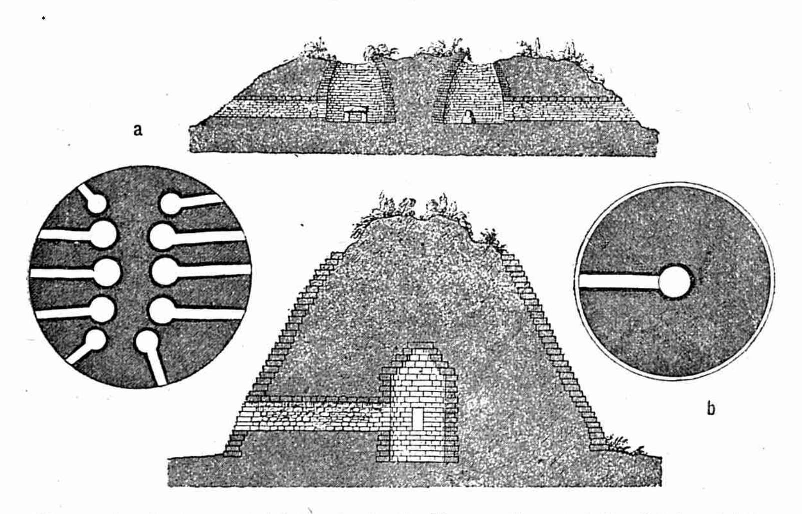
Ne erà vorba să cercetăm dacă uriaşul prunc al capitalei noastre, cel botezat în creştet cu îndoìt nume, — unul luat din clasica antichitate, din cetatea înţeleptei zeiţe Athena, şi altul caracterizând mai cu deosebire scopurile şi originile sale cu totul româneşti, — dacă, zicem, *Ateneul Român* are în sìne trăsuri care să ne dea dovezi că el este de neam vechiu şi mare, că e odraslă de străbuni iluştri, cu care dânsul a şi păstrat fericite asemănări. Intr'alte cuvinte, trebuie să mă cerc a vă prezentà acì genealogia lui, stepenea lui, din moşi strămoşi, ca edificiu purtând pe cap cununa de dom circular. În această calitate, el se află cu totul la locul său printre noi Românii, căci, precum noi ne dăm şi ne ştim a fi de origină romană, şi nu putem admite ca baştina noastră să fi fost vreodată adânc zdruncinată prin curcituri străine, tot asemeni şi felul acesta de clădiri este, orice se va zice, mai cu totul propriu arhitecturei romane.

Unii au observat totuşi că, nu numai în italica Etrurie, dar şi într'alte multe părţi ale lumii s'au scobit bolţi rotunde pe sub pământ şi s'au înălţat movile gheboşite d'asupră-le, spre a astrucà într'însele pe răposaţi. În chipul acesta li s'a hărăzìt, drept locuinţă veşnică, un spaţiu mărginit carele însă, prin rotunjeala liniilor sale, atât în cercuitul orizontal sau pieziş al pardoselilor şi al păreţilor, cât şi în boltirea verticală a tavanului, puteà să dea morţilor iluziunea unui *microcosm*. Într'însul eì păreau că'şi prelungesc viaţa de veci într'o lume restrânsă, dar cercuită şi ea printr'o roată, ca a zarei de pe pământ şi subt un dom circular, ca însăşi bolta cerului.

Alţii au mai constatat, de altă parte, că popoarele primitive din timpii preistorici, atât în ţările despre apus cât şi în regiuni mai nordice, au aşezat stâlpi şi pietroaie în cerc, cu

scop, pe semne, de a consfinţi acele ţarcuri rotunde ca locuri de închinare la zeii lor.

Nu sunt câtuşi de puţin de tăgăduit aceste rudimentare încercări de construcţiuni circulare şi de cămări boltite, la străvechile popoare. Dar tot aşa de puţin de tăgăduit este că nicăieri nu aflăm uzul de a clădi edificii rotunde şi de a acoperi cu boltă pe unele din ele, precum şi chiar pe altele a căror rotunjime internă se ascunde, pe dinafară, într'un plan mai mult sau mai puţin pătrat ori rectiliniar, nicăieri,

Măgure de pământ cu bolţi de piatră, din Normandia *(a)* şi din Crimea *(b)* *)

zic, acest uz nu este aşa de bine întemeiat, aşa desvoltat în sensuri şi aşa falnic reprezentat prin capete de opere artis-

*) Desemnele reduse din această pagină reprezintă planurile la bază şi secţiunile verticale a două măgure de pământ coprinzând în sânul lor bolţi mormântale de formă circulară. Una *(a)*, având vreo 7 sau 8 metri înălţime şi 50 metri la bază, conţine zece bolţi de piatră în lăuntrul său. Ea se află în Normandia, lângă Caen, în localitatea Fontenay-le-Marmion. Cealaltă *(b)* este movila numită Kub-Oba, sau *Muntele-de-Aur*, de lângă Kerci în Crimea. Unica-i boltă interioară are 7 metri în diametru şi 12 nălţime. Prin urmare tot *gorganul* scythic este cu mult mai mare decât *tumulul* celtic din Normandia.

tice, decât la strămoşii noştri Romanii, începând mai nainte chiar de timpii Republicei lor şi scoborându-se adânc până în mediul-ev byzantin [1]).

Dânşii, Romanii, au ştiut să deà unor asemenea clădiri şi destinaţiuni felurite, şi forme originale în varietatea lor.

Subt acest ultim raport, adică al formei, la dânşii:

vedem clădiri cu păreţii, pe dinafară rotunzi şi netezi ca faţa unui turn foarte gros, d'asupra căruia s'ar înălţà sau o piramidă sau o culă semisferică;

Stone-Henge, ocol pe pietroaie din Englitera [2])

vedem alte asemenea edificii ocolite jur împrejur de o

---

[1]) E. Isabelle. *Les édifices circulaires et les domes, classés par ordre chronologique*, 1 volum in folio, *Paris*, 1855.

[2]) «Ocolul de lespezi ce se uumeşte, în Englitera, *Stone-Henge*, adică *petrele atârnate*, şi căruia unii autori vechi îi dau numirèa de *Chorea Gigantum*. iar W. Camden (*Britania, sive Angliæ, Scotiæ, Hiberniæ... ex intima antiquitate chorographica descriptio. Londini*, 1607) aceia de «*insana substructio*», se află aşezat în comitatul Wilts, în depărtare cu şease mile spre nord de Salisbury. Este compus de un îndoit ocol de petre drepte ca de 9 metri înnălţime şi aproape 2 m., 30 lăţime, grosolan cioplite în formă de stâlpi; acestea poartă d'asupra lor d'a curmezişul, în chip de arhitrave, alte petre de aceeaş formă, dar ceva mai regulat cioplite şi înţepenite cu scoabe la căpătâiul de sus al stâlpilor, unde se îmbucă în găuri. Cercul exterior are ceva ca 60 metri în diametru. În centrul acestuia se află alte două ocoluri de formă eliptică, deschise de o parte şi cuprinzând un mare *menhir* sau pietroiu ridicat în sus. Acest străvechiu monument celtic se află acum foarte dărăpănat.» — J. Gailhabaud, *Monuments anciens et modernes*, t. I.

graţioasă salbă de columne, pe care se razimă şi se propteşte învelitoarea, mai adesea bombată;

vedem în fine şi altele, unde stâlpii sau columnele formează, pe din lăuntru o horă, d'asupra căreia stă aşezată bolta, fie ca, pe dinafară, păreţii să afecte şi ei forma circulară sau orice alt plan dreptunghiular; fie ca dânşii să se afle afundaţi sub şire drepte ori rotunde de colume împresurătoare.

Moartea lui Icar, după o pictură murală antică [1])

Iată pe scurt şi în genere, cum au folosit arhitecţii Romeî principiele edificiului circular şi ale bolţii acoperitoare.

1) Această pictură în colori naturale a fost descoperită, la anul 1761, în localitatea numită Civita. Ea este foarte redusă aci din mărimea ei şi reprezintă scena fugei în sbor a lui Dedal cu fiiul său Icar, descrisă de Ovidiu, în *Metamorphos.* lib. VIII, v. 216 şi urm.

Et movet ipse suas, et nati respicit alas
Hos aliquis, tremula dum captat arundine pisces,
Aut pastor baculo, stivane innixus arator,
Vidit, et obstupuit, quique æthera carpere possent,

M'am oferit, doamnelor şi domnilor, să îngreunez această cam stearpă clasificaţiune cu denumiri şi calificative tehnice, pe care lesne le-aş fi putut culege din tractatele de arhitectură greco-romană, al anticului Vitruviu sau ale mai modernilor Palladio şi Vignola.

Las' că şi aşa mi-e teamă că v'am cam pornit pe acel vestit «moş Iene prin gene». Dar, ce ar fi fost dacă, la tot cuvântul, aş fi împiedicat limba mea şi auzul d-voastră în termeni ca d'alde *prostyl*, *monopter*, *amfiprostyl*, *peripter*, *systyl*, *pycnostyl*, *pseudopteripter* şi câte mai alte barbarisme clasice de felul acestora!

V'am scutit de aşa năpaste. Dar acum poate că voiţi mai bucuros să cunoaşteţi la ce trebuinţe au consacrat Romanii asemenea edificii?

Iarăş, pe scurt şi în genere, voiu zice că, după normele variate de care pomenii adineaori, ei au clădit temple, băi, fântâne, adăposturi de plăcere, poate unele turnuri comemorative, dar mai cu seamă morminte. Deci, au utilizat acele planuri şi la mulţumirea trebuinţelor sufleteşti ale regiunii şi ale cinstirii către cei morţi, şi la satisfacerea unor necesităţi mai practice, ca a scăldării şi adăpării, şi chiar la unele mai frivole, ca repaosul şi petrecerile în aer liber.

Credidit esse Deos. Et jan junonia læva
Parte Samos fuerant. Delosque, Parosque relictæ,
Dextra Lebinthos erant, fecundaque melle Calymne,
Quum puer audaci cœpit gaudere volatu,
Deseruitque ducem, cœlique cupidine tractus
Altius egit iter. Rapidi vicinia solis
Mollit odoratos, pennarum vincula, ceras.
Tabuerant ceræ. Nudos quatit ille lacertos,
Remigioque carens non ullas percipit auras,
Oraque cærulea, patrium clamantia nomen,
Excipiuntur aquæ, quæ nomen traxit ab illo
At pater infelix, nec jam pater: «Icare, dixit,
Icare, dixit, ubi es? qua te regione requiram?
Icare!» dicebat. Pennas conspexit in undis,
Devotique suas artes, corpusque sepulcro
Condidit et tellus a nomine dicta sepulti.

Edificiele circulare din această ultimă categorie ne sunt mai cu seamă cunoscute prin picturele de pe păreţii din Pompei, Herculanum şi alte localităţi antice. Într'însele mai vedem adesea chioşcuri şi pavilioane rotunde, uşurele, transparente, eterice, unele pitulate sub dumbrava grădinilor, altele aninate pe vre-o înaltă clădire ori semeţ înfipte pe stânci, d'asupra mărilor.

Să nu ne închipuim dar că numai dela Turci, dela Persani, dela Indieni şi dela Chinezi ne vin kioşcurile cele diafane, elegante şi rotate. Romanii noştri, deşi n'aveau nici ciubuce nici narghilele ca să'şi facă cu ele cheful subt adăpost şi la aer curat, ei totuşi, în grădinile lor, la locurile cele mai plăcute, aşezau luxuoase sau rustice pavilioane, mai adesea rotunde şi boltite, pe care la ei, le lăudau poeţii, numindu-le când *pergulæ*, când *tuguri*, când *casulæ* şi *casæ*. *Casæle* Romanilor s'au lărgit, în limba română, până a se preface în *casele* noastre; iar adevăratele locuinţe ale străbunilor noştri, numite de ei *domus*, acelea au devenit, în limbile moderne, *domurile,* adică bolţile măreţe cu care acoperim acuma numai templuri şi palate. Pe nesimţite, au crescut la noi toate cele din veacurile lor, acum de mult trecute! sau, precum a zis însuşi unul din poeţii lor[1]:

Crescit occult velut arbor ævoo !

Dar, printr'un contrast al soartei, astfel precum pier toate trecătoarele plăceri ale vieţuirii omeneşti, aşa au perit şi toate acele efemere *casulæ* rotunde şi boltite din grădinile, acum sterpe şi înţelenite ale desfătaţilor Romani de odinioară. Cele ce, dela dânşii sărmanii, ne-au rămas ca edificii circulare, sunt ceva temple, ceva băi ruinate şi mai cu seamă destul de numeroase morminte.

Căci, vai! toate câte omul le închină morţii, destructoarei şi întunecatei morţi, adesea mai bine se păstrează decât luciul şi fala, decât veselia şi podoabele sărbătoreşti ale vieţei!

De aceea, când voim, bunăoară, să coprindem într'o sin-

[1]) Horatii *Carm.* lib. I, XI, v. 45.

gură privire toate monumentele circulare şi cu domuri ale Romanilor, câte ne-au rămas în fiinţă sau cel puţin în ruine, cea mai mare parte dintr'însele, cele mai vechi precum şi cele mai apropiate de vârsta noastră, le vom aflà că sunt locaşe ale morţii, clădiri destinate, acum de secoli, ca să amintească de vreun răposat glorios sau bogat.

Din cele în care intrau mai adesea vieţuitorii şi în care îşi petreceau ei timpul, sau cu acte de cuvioşie, sau cu îndeletniciri mai profane, abea mai avem pe ici pe colea câteva dărămături de therme sau băi publice şi câteva vechi sanctuarii păgâneşti. Tot printre acestea, au avut chiar unele norocul să scape pe deplin de răsipire, prin adaptarea lor la cultul creştinesc.

De m'aş cercà, doamnelor şi domnilor, să vă fac aci numai o simplă nomenclatură completă a acestor rămăşiţe de tot felul, apoi m'aş pune în îndoita şi îngrozitoarea primejdie de a vă ţine aci pe loc ceasuri multe, frământaţi, toţi cu totul, de cea mai straşnică dorinţă de a scăpà, cât mai curând, dintr'o aşa pedantă, stearpă şi *plihticoasă stenahorie.*

Iertaţi'mi acest cutezător desghin de expresiuni fanariotice, căci vă mărturisesc că, în asemenea cazuri, aflu în ele foarte multă originalitate, foarte mult sens sau *noimă*, ba şi chiar mai mult *haz* decât în nomenclatura cu care v'aş fi putut ameninţà, dar pe care m'am silit din contra a vă o cruţà cu totul.

Deci, ca să vă pun de îndată inima la loc, mă grăbesc a vă da de ştire că n'am să vă pomenesc nici despre toate templele rotunde, nici despre toate sălile de băi boltite, nici despre toate mausoleele circulare; într'un cuvânt n'am să vă înşir toate ruinele, câte în Roma sau în vreo parte oarecare a vechiului imperiu roman, ne arată încă vreun colac surpat de zidărie, sau vreo felie ştirbită de boltă.

Printre toate voi spicuì cu mare discreţiune, cu gând nepregetat de a nu vă obosì peste măsură. Unele mi se vor impune de sineşi, fiindcă prea le cunoaşte lumea toată. M'ar învinovăţi fiteşi-cine de n'aş menţionà, bunăoară, într'o vor-

bire măcar cât de rezumată asupra clădirilor rotunde ale Romanilor, de n'aş amintì, zic, mormântul Ceciliei Metellei, sau templul Vestei dela Tivoli, sau mauzoleul lui Hadrian.

Alte monumente de acelaş fel, precum sunt Pantheonul lui Agrippa, şi rotonda sfintei Constanţe dela poarta Nomentană, şi mormântul lui Theodoric din Ravenna, n'aş voì nici eu să le înlăturez, de oarece ele îmi vor da prilej să laud Ateneul nostru.

Apoi, îmi propun asemenea să profit de această ocaziune ce mi se ofere, ca să vă semnalez, cam în treacăt, existenţa într'o provincie de curând a noastră, în Dobrogea, a ruinelor unui curios monument circular dintr'o epocă târzie, carele prezentă tot interesul unei foarte însemnate descoperiri, sau, mai bine zicând, unei adevărate revelaţiuni arheologice.

In orice altă ţară cultă, — şi aceasta o spui nu fără oarecare mâhnire şi ruşine, — n'ar fi rămas, vreme aşa îndelungă, sub nedemnul obroc al nepăsării, un fapt cu care arheologia locală ar putea să'şi câştige o poziţiune foarte importantă în analele artistice din primul period al imperiului byzantin, adică dintr'o epocă tocmai foarte puţin explorată şi rău cunoscută subt acest raport.

E vorba de clădirea de peatră dela Adam-Clissi, ruină de o formă curioasă şi impunătoare, din jurul căria s'au şi adus în Bucureşti, un număr de vreo cincizeci pietroaie mari sculptate, depuse, în cursul verei trecute, într'una din grădiniţile laterale ale palatului Universităţii.

Junele şi învăţatul conservator al Muzeului nostru de antichităţi, d-l Grigore Tocilescu, carele a făcut, la faţa locului, multe şi fructuoase cercetări şi desgropări, nu s'a putut decide până acum a scrie ceva mai cu temei despre ele. Ar fi foarte de dorit însă ca d-lui să nu nesocotească o lucrare atât de capitală din punct de vedere al adevăratei ştiinţe; cu dânsa ar aduce ţării un folos mai real decât cu orice alte îndeletniciri mai pripelnice şi mai nepriimitoare de un criteriu serios.

Adeseori, de vre-o doui, trei ani, i-am tot cerut, l-am în-

demnat, l-am rugat ca să descrie cu deamănuntul acel monument, de care s'a ocupat, poate, mai mult decât oricine altul; ca d-lui să destăinuiască lumii, interesantele sale descoperiri dela Adam-Clisi, de care cu drept, poate, este aşa de gelos. Dar fiindcă d-sa nu s'a îndurat pănă acum să'mi procure mie şi altora mulţi de aci şi din străinătate, această dreaptă satisfacţiune, fiindcă n'a voit încă să dea în vileag, comorile anticarii pe care le ţine de prea mult timp ascunse într'un sertăraş misterios al memoriei sale, eu, carele uneori am izbutit a-i furà pentru un moment cheia, am să mă încumătez a vă destăinuì, chiar astăseară, în puţine cuvinte, mai tot ceeace am putut zărì, aruncând un ochiu indiscret în acea tainiţă.

Poate — şi asta îmi cam este scuza şi scopul — poate că d-l Tocilescu îşi va răzbunà asupră-mi scoţând cât mai curând la iveală tot materialul cât a adunat; şi apoi îndată, mai adunând încă şi altul, ne va dovedì tuturor că competenţa sa, în asemenea materie, nu poate fi discutată de nimeni dintre noi.

Ierte-mi junele meu amic şi coleg această îmboldire directă ce-i o adresez chiar în faţa unui auditor, carele am încredinţare că este şi el nerăbdător să înveţe din spusele meritosului anticar, fapte, desluşiri şi lămuriri ingenioase, atingătoare de ruina dela Adam-Clisi. Acestea ar aduce de sigur d-lui Tocilescu mai multă, mai necontestată şi mai meritată onoare decât orice alte tipăriri şi apreţuiri de natură secundară şi controversată. Anticarul, dacă într'adevăr anticar este, trebuie, după a mea părere şi mai cu seamă după a mea ferbinte dorinţă, trebuie de preferenţă, să rămână anticar, atunci mai ales când i se înfăţişează o aşa prielnică ocaziune de a ilustrà ştiinţa naţională, în folosul chiar al propriei sale distingeri.

Nu vă miraţi, doamnelor şi domnilor, nu mă ţineţi de rău dacă, nici aci, nu scap un bun prilej de a-mi apărà ştiinţa favorită, arheologia. Îmi pare foarte rău unde o văd atât de năpustită, atât de oropsită, în ţară la noi; îmi pare şi

mai rău când văd abătându-se, măcar şi pentru un moment, dela dânsa pe acei cari ar şti să o cultive cu succes, să-i dea dezvoltări fericite şi s'o răspândească oricât de mult în publicul nostru.

Sunt ani de când eu unul, tot chiem tovarăşi tineri ca să mă însoţească şi să mă întreacă într'această cale părăsită. Vă întreb, n'am oare dreptate să mă îngrijesc, să mă zbucium, să mă şi supăr când văd, luat de alte vânturi, pe câte unul, abia ademenit, abia înduplecat, abia catehisit de mine?

Mai mult cu scopuri de momeală, decât cu gând că aş fi săvârşit eu însu'mi vre-o treabă cu temeiu, am făcut, încă de mult, tot ce mi-a stat în putinţă. Firesc lucru este dar, ca să nu preget nici acuma: mai ales că, mai mult decât oricând, îmi este acum teamă că ceeace eu mai pot face pentru dezvoltarea cunoştinţelor anticarii la noi, se reduce la foarte neînsemnat lucru. Şi despre aceasta vă veţi încredinţă îndată.

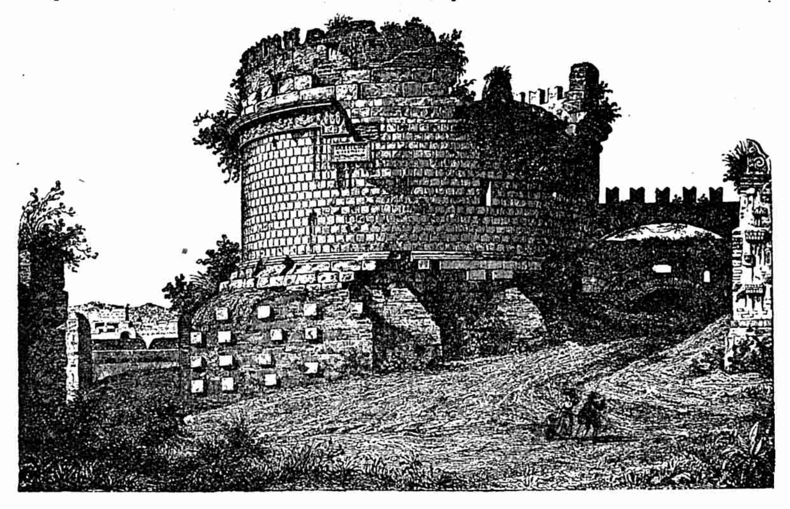
*

Am venit aci să vă vorbesc de clădirea Atheneului şi v'am prevenit dela început că, nefiind arhitect, voi căută numai să însăilez croiala acestui edificiu cu câteva fire depănate de pe mosorul cunoştinţelor mele arheologice. Dar până să ajung la această trebşoară de oarecare folos, am lăsat să mă ià apa la dreapta şi la stânga, după vârtejul preocupaţiunilor de tot felul ale zilei de azi; iar acum,... după o lată jumătate de oră decând vă ţin aci,... abia acum bag de seamă că nu v'am spus încă nimic precis despre acele câteva monumente antice, din care s'a inspirat cu mult gust şi succes, meritosul artist francez, d-l Albert Galleron, în unele părţi ale Ateneului nostru, al cărui plan, aşa de original şi de bine nimerit, îl datorăm talentului d-sale.

Nu-mi mai rămâne, deci, altă scăpare decât a o luà d'a fuga prin antichitate, pornindu-ne dela epoca cea mai depărtată de noi, spre a ajunge iute, iute, la hotarele timpilor moderni şi ale ţărilor româneşti. Intr'această goană pe nerăsuflate în prelargul istoriei artistice, abia vom puteà să arătăm cu degetul şi să salutăm în treacăt acele câteva capete

de operă arhitectonice, pe care am avut cel puţin până acum grija a vi le denumì.

In cetatea eternă, în Roma şi în ale ei împrejmuiri vor fi cele mai multe ale noastre repezi conace. Ca să sosim într'însa, vom apucà îndată pe calea Appia, aceea pe care censorul Claudiu Appiu a început-o, iar Traian al nostru a prelungit-o spre răsărit, — unde pururea îl duceà pe el dorul, — până la malul mării Adriatice, până la Brindisi.

Mormântul Ceciliei Metellei, din apropierea Romei, în starea lui actuală [1])

Nu departe de zidurile Romei, printre mormintele ce stau rânduite dealungul căii, vederile ni se vor oprì pe un turn rotund, gros de vreo 29 de metri, şi aşezat pe un postament pătrat.

---

[1]) «Rămăşiţele arhitectonice din epoca Republicei romane sunt puţin numeroase şi ne vin mai toate din secolul cel din urmă al acelei epoce. Materialurile cu cari sunt lucrate sunt, în mare parte, tuful vulcanic numit *peperin* şi piatra văroasă ce se zice *travertin*.... Din această epocă, adică de pe la sfârşitul Republicei, avem încă câteva morminte. Mai cu osebire este de semnalat, deşi compoziţiunea îi este în genere foarte simplă, acela al Ceciliei Metellei, soţia triumvirului Crassu, situat pe via Appia. El afectă acea formă de turn, care ne rapoartă minţile către înfăţişarea primitivă a movilelor sau a *tumulilor*. D'asupra unei zidării inferioare pătrate, despuiată acum de a ei îmbrăcăminte de lespezi, se

Sub streaşina sau sub cornicia lui, azi încoronate cu metereze ce i s'au adaos în secolul de mijloc, sub streaşina-i vom zări rămăşiţele unei frize, săpată cu ghirlande de foi şi cu bucrane saù hârce de bou; aceasta ne va dà să înţelegem pentruce poporimea locului de acum îi zice acestui turn antic, *il Capo di Bove*. Dar, pe o placă de marmură vom citì, în prescurtări latineşti, că înlăuntrul acestui mormânt circular au fost depuse, într'un frumos sarcofag lungăreţ, scos încă de pe la 1540, din mica boltă internă dela bază, au fost depuse, zicem, oasele sau cenuşa Ceciliei Metellei, fiica acelui consul roman carele, cu 69 de ani mai înainte de Christos, supuse Romei insula Creta. Cecilia fusese soţia bogătaşului Crassu carele, un moment, a împărţit cu Pompeiu şi cu Cesar, puterea triumvirilor.

Intra-vom acum îndată în Roma, trecând pe lângă thermele lui Antoniu Caracalla, unde am puteà să vedem încă spărtura şi surpătura unei bolţi cu proporţiuni uriaşe?

Nu! căci cronologia pe care am luat-o drept călăuză, ne va mânà, deocamdată, tocmai în ţara Laţiului, spre răsărit de cetate, la locul unde, precum cântă poetul Horaţiu, «din peştera răsunătoare a nimfei Albunea, se prăvălesc cu vuiet apele râului Anio, iar dumbrava sfinţită a Tiburnului şi livezile-i de pomi sunt neîncetat udate de neastâmpărate pâraie,

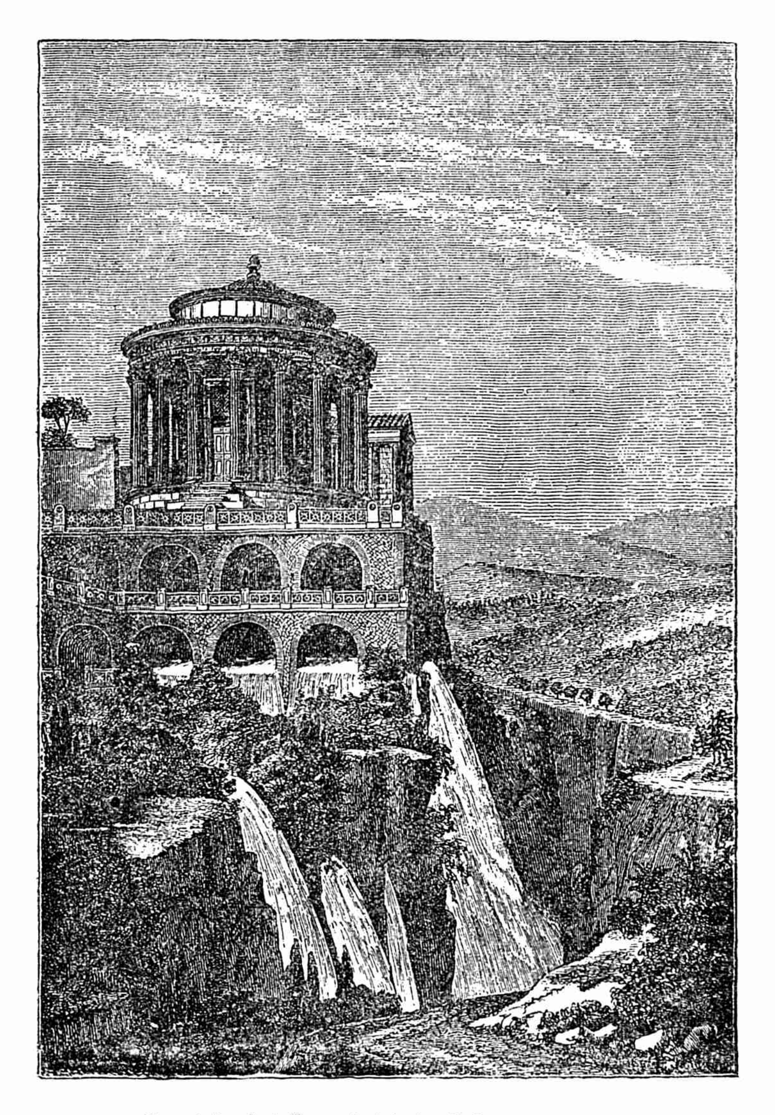
Quam domus Albuneæ resonantis
Et præceps Anio, et Tiburni lucus, et uda
Mobilibus pomaria rivis.

Acolo, pe marginea unei râpe semeţe, străpunsă de toate părţile, ca un burete, de apele ce se scurg în cascade, acolo

---

înalţă o clădire cilindrică ce are ca la 29 metri în diametru. Ea este împodobită cu o friză ornamentată, precum şi cu o cornicie simplă care tótuşi formează o cunună pentru sprijinirea porţiunii superioare ce erà sau conică, sau piramidală. Principalele ornamente ale frizei sunt hârce de bou şi festonuri (ghirlande), amintitoare de sacrificiile funebre. Dela acelea a şi căpătat monumentul denumirea sa actuală de *Capo di bove*». — Fr. Kugler, *Istoria architecturei*, V., 3, 6.

se înalţă încă şi azi ruinele acelei încântătoare minuni artis-

Templul zeiţei Vesta, la Tivoli. Vedere restaurata [1])

[1]) «Două dărămături de temple in Tivoli, dintre care unul este sanctuarul rotund al Vestei, sunt de considerat ca cele mai însemnate exemple

ticé care a fost odinioară templul zeiţei Vesta, dela Tibur. Erà mic acel sanctuar rotund, giuvaer lucrat în peatră; erà mic şi înconjurat peste tot de elegante columne, care-i sprijineau învelitoarea.

Altarul feciorelnicei zeiţe, pe care în veci ardeà focul mistuitor a oricării necurăţenii, ocupà centrul unui ocol intern abià de şease metri. Astfel — adică rotunde, — ne zice Ovidiu în *Fastele* sale, erau toate templele Vestei, de când cuviosul rege Numa Pompiliu dedicase zeiţei unul cu păreţii de richită şi cu învelişul de şovar. «Vesta, — adaogă poetul, — e tot una cu pământul, care şi el e rotund»; deci şi templele ei trebuie să aibă această formă; iar focul viu trebuie să ardă în mijlocul lor, precum el arde şi în centrul pământului . . . . «Deci, templul cată să fie rotund; într'însul nici

---

de clădiri religioase din ultimii timpi ai Republicei romane. Acesta este un *peripter* corintian rotund, aşezat pe o substrucţiune ca de 14 metri în diametru, şi înalt ca de 12 metri până d'asupra grindişului său. Are 18 columne, din care zece sunt încă în fiinţă. Columnele au o înălţime de 9 diametre, şi grindişul, foarte uşor nu se ridică mai sus de $^1/_5$ din înălţimea lor. In toată întocmirea ornamentală a acestui monument se resimt amintiri elenice, cu acea asprime costelivă ce se învederează în câteva monumente din Pompei, unde se dovedeşte mai lămurit trecerea dela stylul elenic la cel roman. Mai cu deosebire se destăinueşte această scăpătare dela perfecţiunea elenică, în bazele columnelor unde deşi forma predomnitoare este cea attică, însă în loc de scaţe vii scobite între ciubuce, se observă forma cu totul nemlădiită a unor feţe drepte ce se adâncesc în trupul stâlpului. Capitelele nu au încă caracterul ce arta romană impuse ordinei corintiane; compunerea lor dovedesc oarecare libertate, concordând cu aspectul ce i se dete în timpii târzii ai elenismului, atunci când frunzişul se tractà cu multe increţituri. Friza este acoperită preste tot cu săpături decorative. In situaţiunea pitorească ce ocupă acest mic templu, toate aceste amănunte dispar şi el ni se arată, în acea minunată privelişte, ca o operă de o neasemănată frumuseţe. Celălalt templu dela Tivoli, considerat de toţi ca un sanctuar al Sibylei, erà un *prostyl pseudopteripter* ionic». Fr. Kugler *Istoria architecturei*, VI, 3, b. Motive de decoraţiune din templul Sibylei dela Tivoli au fost întrebuinţate la ornamentarea externă a Atheneului nostru.

un unghiu să nu se ivească; iar de bătaia ploi, îl apără domul» [1]).

Decât teoria şi decât versurile cântăreţului canonizat la noi în Constanţa, cu mult mai bine cumpănit şi cu mult mai graţios erà templul circular din umbritul şi răcorosul Tibur. Poziţiunea şi ruinele lui încântă şi azi pe călătorii ce merg la Tivoli să vadă ceeace a mai rămas din acea minunată clădire circulară anterioară, după toate aparenţele, epocei Cesarilor.

Acum să ne repezim chiar în centrul cetăţii Roma, unde ne vom oprì dinaintea unui alt templu circular, cel mai spaţios poate din întreaga antichitate. Ginerele lui August, Agrippa îl clădì, în faţa thermelor cu care el înzestră capitala impe-

---

[1]) Ovidii Nason. *Fastor.* lib. V. v. 257 et sq.:

Dena quater memorant habuisse Palilia Romam,
Quum flammæ custos æde recepta sua est.
Regis opus placidi, quo non metuentius ullum
Numinis ingenium terra Sabina tulet.
Quæ nunc ære vides, stipula tunc tecta videres;
Et paries lento vimine textus erat.
Hic locus exiguus, qui sustinet atria Vestæ,
Tunc erat intonsi regia magna Numæ.
Forma tamen templi, quæ nunc manet, ante fuisse
Dicitur: et, formae causa probanda subest.
Vesta eadem est, quæ terra; subest vigil ignis utrique;
Significant sedem terra focusque suam.
Terra pilæ simulis, nullo fulcimine nixa,
Aere subjecto tam grave pendat onus.
Ipsa volubilitas libratum sustinet orbem,
Quique premat partes, angulus omnis abest:
Quamque sit in media rerum regione locata,
Et tangat nullum plusve minusve latus;
Ni convexa foret, parti vicinior esset;
Nec medium terram mundus haberet onus:
Arce Syracusia suspensus în aere clauso
Stat globus, immensi parva figura poli:
Et quantum a summis, tantum secessit ab imis
Terra: quod ut fiat, forma rotunda facit
Par facies templi; nullus procurrit in illo
Angulus: a pluvio vindicat imbre tholus.

riului, după învingerea lui Antoniu şi Cleopatrei [1]). El închină mai întâi acest locaş lui Joe Răsbunătorul, *Jovi Ultori;* dar apoi mai aşeză într'însul statua lui Marte şi a Vinerii, protectorii Romei şi a familiei Iuliane. Mai în urmă veniră pe

---

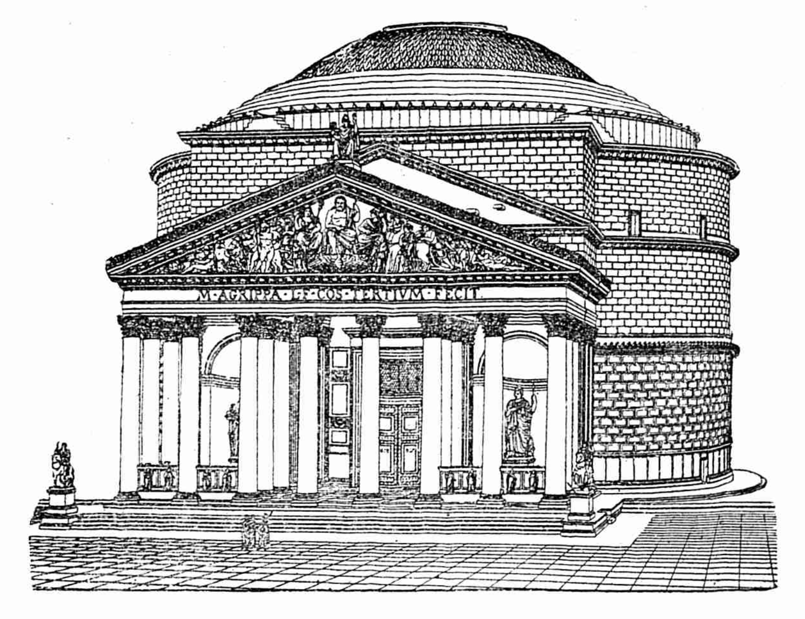
[1]) «Templul Pantheonului e cea mai perfectă din operele romane ce ni s'au păstrat până acum cu totul. I. Burckhardt, în cartea sa întitulată *Ciceronele monumentelor Italiei,* enunţă această observaţiune. Insă întocmirea actuală a acestui edificiu aparţine deosebitelor epoce ale artei la Romani. După inscripţiunea ce se vede pe friza porticului, acest templu a fost clădit de Agrippa, ca o anexă la thermele sale, pe timpul consulatului său al III-lea, adică în anul 26 înainte de Christos, şi consacrat de dânsul lui Jupiter Ultor. Dione Cassiu ($53_{,27}$) spune că a luat numele de Pantheon, sau fiindcă, pe lângă statuele lui Marte şi Vinerei, ce se aflau într'însul, se mai adaoseră şi chipurile mai mici ale altor zei, sau fiindcă bolta-i rotunjită se asemănă cu a cerului. După mai multe bântuiri ale focului, clădirea fu restaurată mai întâi de Hadrian, şi apoi de Septim Sever; această ultimă prefacere, executată la anul 202 după Christos, se constată printr'o inscripţiune depe arhitrava porticului. Dealtmintrelea, s'au mai adaos şi câteva alte prenoiri moderne. Pantheonul este o clădire rotundă acoperită cu o boltă; ceea ce constitue un motiv de construcţiune, carele, fără îndoială, a fost împrumutat dela întocmirea încăperilor celor mari ale thermelor, dacă nu cumva această sală n'a fost chiar destinată dela început la o intrebuinţare de felul acesta. In partea anterioară este o clădire dreptunghiulară şi căpriorită care compune un portic cu columne de ordine corintiană şi cu un fronton foarte oblu. Diametrul şi nălţimea interne sunt de vre-o 44 metri; dar grosimea zidurilor se adaoge cu $6^{m},28$. La mijlocul boltei este o deschizătură rotundă *(hypœthron),* aproape de 9 metri. Pardoseala este toată inclinată spre centrul edificiului, unde sunt găurele prin care apele de ploaie se scurg într'un canal clădit pe dedesupt. In grosimea păreţilor împrejmuitori sunt păstrate opt mari firizi, împreună şi cu aceea ce formează uşa de intrare; parte din ele sunt semisferice şi acoperite cu o jumătate de culă; parte sunt pătrate şi boltite sus în prelung sau *în argea.* In clădirea primitivă, aceste firizi stau într'o impunătoare şi bine potrivită relaţiune cu bolta cea mare ce acoperă tot edificiul; însă, linia cercului lor, pătrunzând (precum se vede încă la cele din firizi care au rămas până acum neschimbate), în interiorul păretului conţinător al cilindrului, formează neapărat o linie a cărui curbătură este de o formă şovăită; ceea ce arată că problema acestei îmbinări n'a fost rezolvită în mod cu totul artistic. In interior, d'asupra firizilor şi probabil, în laturele lor, erau aşezate columne cu capitele de bronz şi statue caryatide. — Pliniu cel bătrân, carele

rând să se adăpostească într'acel măreţ şi spaţios sanctuar mai toţi zeii Olympului, astfel încât i se dete numirea de locuinţă a *tuturor zeilor*, şi adică *Pantheon*. Chiar şi structura internă a acestui vast ocol boltit, în diametru de 43 metri şi jumătate, erà potrivită, prin numeroasele-i columne foarte apro-

muri la anul 79 după Christos, spune în cartea XXXIV, cap. 7, din *Istoria Naturală*, că caryatidele stà pe columne «*in columnis templi*»; şi una şi alta din aceste dispoziţiunî se poate aplicà numai la interior, dar nu se potrivesc cu starea actuală. După înfăţişarea acesteia, îmi închipuesc că a fost între fiecare din firizi, câte o decoraţiune arhitectonică, care da acestora şi mai ales largelor deschizături ornate ale lor, un coronament solid, compus din două ordine, astfel încât ordinea de sus să corespundă cu ordinea caryatidelor dela înălţimea boltiţelor. — Suprafaţa internă a bolţei principale e decorată cu casete, în care se aflau odinioară roşaţe aurite. Casetele, în lănţuirea lor simetrică, se prezintă tot micşorându-se în nălţime, astfel că, cel puţin din punctul de vedere decorativ, ele dau o impresiune foarte fericită despre rotunjeala ascendentă a bolţii. Mai târziu, ordonanţa internă a edificiului fu modificată. Cu osebire de firida intrării şi de cea care îi stă in faţă, toate firizile cele mari fură adaose cu câte două columne corintiane de marmură; colţurile lor primiră o formă de pilastri, deasupra cărora fu aşezat un grindiş continuu, carele aveà pe dânsul un alt cat în formă de attic cu pilastri corintiani mai mici; totul erà astfel dispus încât grindişul uşor al acestei construcţiuni cu pilastri susţineà decoraţiunea bolţii. Acea construcţiune cu pilastri a catului superior fu înlăturată în secolul trecut şi înlocuită printr'o grosolană ornamentare a păreţilor. Ea ni s'a păstrat numai în desemnele cele vechi ale edificiului, cum spre exemplu în cartea lui Desgodetz, despre *Edificiile Romei*. Dispoziţiunea de care vorbirăm erà executată în forme, cărora nu le lipsià o nobilitate relativă; totuşi ornamentul masiv al casetelor de pe bolta mare, nu numai că nu corespundeà de fel cu uşoarele amănunte ale atticului, dar întreagă împărţirea şi îmbinarea decorativă a păreţilor sta într'o relaţiune peste tot nepotrivită cu înfăţişarea neasemuit mai măreaţă a cupolei. Din această discordanţă naşte o slăbire reală a impresiunii. Pantheonul este o operă, în care speculaţiunea estetică nu depăşeşte formalismul şcoalei şi care nu poate să mai atingă mărirea culminantă a unei lucrări concepută în mod natural, ba nici chiar a unei combinaţiuni, elaborată cu purism deplin. În pilastri păreţilor, între firizile cele mari, sunt alte firizi cu mult mai mici şi mai puţin adâncite, care toate au, drept onormanent, un motiv de tabernacol compus din două columnete corintiane având d'asupra lor grindiş şi fronton. Unele din aceste frontoane sunt plane şi compuse din linii drepte; altele

piate de păreţi împrejmuitori şi prin mulţimea de largi firizi scobite în ziduri, erà, zicem, cu totul adaptabilă la această destinaţiune şi la această ornamentare eclectică.

Dealtmintrelea, de două ori a mai fost preschimbat templul, de către împăraţii păgâni Hadrian şi Septim Sever, până ce, pe la anul 1640, papa Bonifaciu al IV-lea închină vechiul Pan-

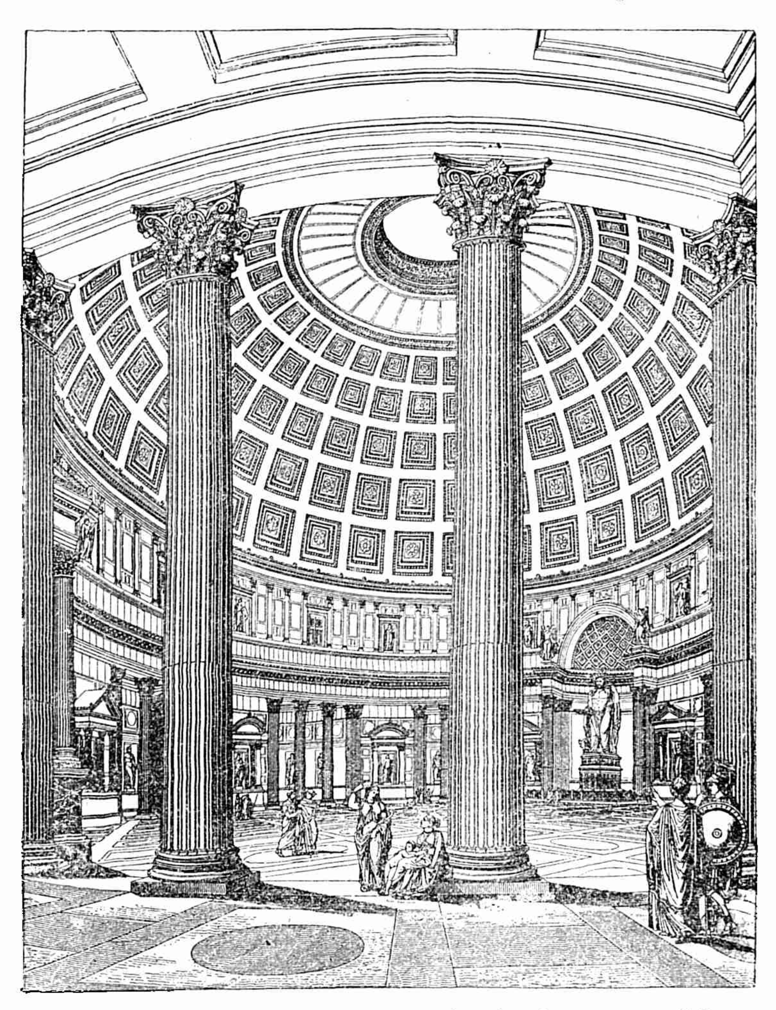
Pantheonul lui Agrippa, din Roma.—Vedere perspectivă, în starea antică.

theon al lui Agrippa, cultului Maicii Domnului şi-i dete numirea creştină de *Santa Maria ad Marthyres* sau *Chiesa dela Rotonda.*

---

au dispoziţiunea mai târzie a unui arc puţin răsărit. Asemeni şi tabernacolele aparţin uneia din cele mai din apoi prefaceri antice ale interiorului. Clădirea din faţa Pantheonului, cu porticul său corintian, nu făceà parte, precum se şi învederează din semne aparente, din planul său primitiv, dar este evident că tot Agrippa o a adaos la acest templu rotund. Porticul, lat de 35 metri, erà înălţat, la început, pe cinci trepte; el are toată ordonanţa unui prostyl italic înaintat. Opt columne stau în front: iar alte opt sunt astfel rânduite, ca, de oarece ele impart până la oare care

Ştiţi, domnilor şi doamnelor, că azi el conţine, chiar în mijlocul vastei sale rotonde, unde odinioară, sub August, s'a con-

Pantheonul lui Agrippa din Roma. — Vedere interioara restaurată [1])

---

punt porticul, în sensul adâncimei, în trei secţiuni sau *nave* osebite, îi dau tot de odată o dispoziţiune troiţată, care aminteşte pe aceia a principalelor temple etrusce, precum erà cel din Capitol. Tavanul interior al porticului erà de bronz; tot asemeni, învelitoarea porticului şi a în-

sfinţit domnirea Romei, mormântul modernului unificator al Italiei, regelui Victor-Emanuel.

Pantheonul din Roma nu primeşte lumina decât printr'un ochiu foarte larg deschis sau rămas gol în centrul bolţii. Pavimentul său de mari lespezi, felurit colorate, este uşor înclinat către centru, unde se află câteva găuri de scursoare, corespunzând cu urloaie îngropate pe sub pământ. Sunt oare acele găuri pregătite numai spre a sorbì stropiturile de ploaie prefirate prin ochiul deschis sus, d'asupra lor? Ori că ele au de scop a curăţì mai răpede templul de sângele vărsat în jertfiri? Poate chiar să fi fost străpunse, dela început, cu gând — după cum cred unii, — că această largă boltă cilindrică a Pantheonului are să fie sala principală a băilor înălţate de Agrippa.

D'ar fi aşà, apoi cată să constatăm că acest edificiu cea mai falnică şi mai caracteristică rămăşiţă dintre clădirile circulare şi boltite ce ne-au rămas din epocele lăudate ale arhitecturei romane, că acest edificiu a avut parte să întrunească în sânu-i, din vechime şi până în ziua de azi, toate însuşirile rezervate, în uzurile Romanilor, pentru clădirile rotunde şi cu dom circular. Intr'adevăr, menită fiind din temelii a servì cetăţenilor Romei, ca o vastă şi somptuoasă sală de therme publice, dânsa, la momentul chiar când primul împărat al Romii apucà în mâni, printr'o izbândă, întreaga cârmă a lumii, dânsa se prefăcù într'un templu al Zeului victoriei, tatăl, la Romanii şi stăpânul zeilor tutulor. Iar, după secoli îndelungaţi, în zi-

tregului dom. E probabil că fontonul reprezentă în bronz aurit, lupta lui Joe cu Giganţii. Antica uşe dela intrare, lucrată în aramă, s'a păstrat până acum, împreună cu pilaştri ei laterali; aceştia sunt scobiţi cu glafuri într'un mod cu totul particular, care ne aduce aminte jocurile decorative ale Etruscilor: ei sunt coronaţi cu triglife dorice. De laturile intrării sunt firizi, scobite în părete, unde fusese aşezate statuele lui August şi Agrippa. Pretutindeni, tratarea formelor arhitectonice destăinueşte desvoltarea caracterului roman, printr'o concepţiune serioasă şi bogată, dar lipsită de încărcături prisositoare. Suprafeţele de subt arhitravă sunt oable şi împlinite în mod foarte simplu. Trunchiurile columnelor de la portic sunt monolite de granit fără de glafuri, înalte de vrr-o 13 metri; iar capitelele

lele noastre, Italia liberată şi reintregită nu află alt mausoleu mai vrednic decât Pantheonul luï Agrippa, spre a depune şi a păstrà într'însul ţărâna muritoare a nemuritorului ei mântuitor.

Baie, templu şi mormânt, lăcaş al curăţiei şi sănătăţii, al cuvioşiei către zeii patriei, şi al apoteozei unui glorios răposat, Pantheonul din Roma ni se înfăţişează ca o emblemă viue şi dăinuitoare a unei cetăţi, a unei ţări ce a îmbătrânit în domnirea lumii. Precât dânsul e vechiu şi plin de măreţe amintiri, tot atât este şi *Ateneul* nostru *român*, plin de junie şi de nobile făgăduinţe. Fie ca, în rostirea sorţilor şi a ursitei acestuia, — lăstar depărtat şi înstrăinat al Pantheonului roman, — să putem întoarce şi noi o vorbă a Românului şi, în loc de a glumì, în astă casă nouă şi încă nevinovată, despre «puii de pisică, ce din fire şoareci mănâncă», să zicem cu privire la *Ateneul* nostru *român*, că: «ce se naşte din cocori, lesne sboară pân' la nori!»

Dar, de o cam dată, să ne coborâm aci jos pre pământ şi să spunem că anticarii discută încă spre a şti dacă însuş Agrippa sau unul din împăraţii restauratori mai târziu ai acestui templu măreţ, a aşezat în faţă-i un larg peristyl cu şeaisprezece urieaşe columne corintiane. Frontonul triunghiular al acestei anexe se înjugă cu domul, întocmai ca la Ateneul nostru, unde însă columnele, de ordine ionică, sunt numai

---

lor sunt lucrate perfect. Columnele din lăuntru, ale căror trunchiuri de marmoră galbenă sunt scobite cu glafuri, poartă capitele, şi acestea destul de bine lucrate, însă mai puţin corecte ca styl.

«La anul 608, Pantheonul fu consacrat cultului creştin, sub numirea de S. Maria ad Martyres. În secolul de mijloc, clădirea încercă stricăciuni parţiale, şi mai cu seamă cupola fu despuiată de învelitoarea-i de bronz,. La anul 1622, papa Urban al VIII-lea, din familia Barberini, puse să iea tot bronzul dela portic, ca să toarne dintr'însul tabernacolul bisericei San-Pietro; atunci, în glumele lor, Romanii se mângâiară cu versul:

Quod non fecerunt Barbari, fecerunt Barberini.

Tot acest papă ordonă arhitectului Bernini. să înalţe două mici clopotniţe dindosul frontonului dela portic». — Fr. Kugler, *Istoria arhitecturei*, VI, 3, c.

în număr de opt, adică şease în faţă d'a rândul, cu frontonul şi două laterale.

Prin această dispoziţiune, mai puţin complicată decât întreitul şir de columne ce alcătuiesc marele peristyl pătrat, adaos dupe vremi la Pantheonul roman, porticul, mai îngust şi mai puţin adânc ce, cu aşa măreaţă simplitate, se prezentă în faţa palatului nostru bucureştean, se apropie şi mai mult de clasicitatea arhitectonică a anticei Elade. Aci nu e pragul încurcat, de pe care răsbubuie cu trăsnete şi cu clănţăniri de arme, răsboinicul Joie, zeul sgomotos şi zăcaş al Răsbunării. E falnica şi liniştita poartă pe care, din arhaicul ei sanctuar înălţat pe culmea Acropolei, eşià mândră, zeiţa Athena Poliadă, spre a ocroti, sub paşnice ramure de măslini, cetatea ei mult iubită, locaş neuitat al ştiinţei, al artelor şi al perfecţiunilor literare!

Ca diferenţe materiale între ambele edificii, — *si parva licet componere magnis*, — vom mai însemnà că cercul Pantheonului este cu vre-o şeapte metri şi jumătate mai spaţios decât al sălii Ateneului nostru, şi apoi că aceasta are două caturi superpuse, în vreme ce templul lui Agrippa nu este despărţit nici pe suprafaţa pavimentului, nici în înălţimea zidurilor lui. Apoi iar, păreţii împrejmuitori ai Pantheonului formează un cerc perfect, pe când rotonda internă a Ateneului este coprinsă într'un pătrat de ziduri ce-i fac de ambele părţi laterale, adaose destul de însemnate.

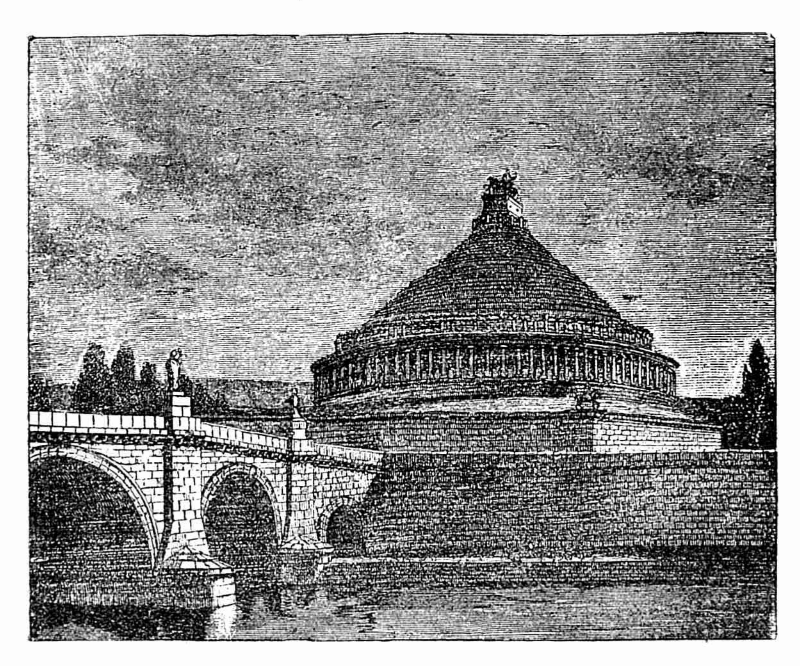
Şi nu sunt cu totul de prisos nici aceste adaose, de oare ce noi, doamnelor şi domnilor, chiar astă-seară ne folosim de una din ele. Intr'însa, ca şi în pofida deplinei dezvoltări şi îmbilşugatei rodiri ce o aşteptăm, tot aci, la toamnă, paştem de acum, în mugur, pârga ospătoasei găzduiri intelectuale ce, cu pripelnică voie bună, ne ofere noul şi neisprăvitul nostru Ateneu.

*

Bine s'a nimerit, deci, ca Ateneul nostru să nu semene întru toate pe dinafară, cu monotonul zid circular şi neted al Pantheonului lui Agrippa.

Dar să ne aducem aminte că ne aflăm, deocamdată, în

Roma şi că, — acolo fiind, — dacă dela biserica Santa Maria dela Rotonda, ne-am scobori, prin vechiul câmp a lui Marte până în malul stâng al Tibrului, în direcţiunea Vaticanului, acolo, alături cu anticul pod de piatră, al lui Æliu, vom găsi actualul Castel Sant-Angelo, un fel de enormă cetăţuie rotundă cu metereze impunătoare.

Mausoleul lui Hadrian din Roma, restituit [1])

Acestea n'au fost nici aspectul nici destinaţiunea primitive ale colosalului edificiu circular, numit o dinioară *Moles Hadriani*, şi clădit în aşa uriaşe proporţiuni ca să conţină, în

[1]) «După ce cămările monumentului funerar al lui August se umplură prin înmormântările ce se făcuse într'însele, în timp de un secol şi jumătate, Hadrian puse să se clădească, dincolo de Tibru, un mausoleu pentru sine şi urmaşii săi. După toate probabilităţile, acest monument fù executat în conformitate cu celălalt, dar în proporţiuni şi mai mari De-asupra unei substrucţiuni pătrate, lată de peste 108 metri, se înalţă

câteva cămăruţe centrale, urnele funerarii ale fastuosului împărat Hadrian şi ale urmaşilor săi. În vechime, acest mausoleu se compuneà dintr'un stylobat sau postament pătrat, mai lung de o sută metri de fiecare parte. D'asupra lui se înalţă un turn rotund având 75 metri în diametru; apoi peste acesta, un altul ceva mai îngust care ţineà, şi dânsul, pe a lui circomferenţă, o înaltă piramidă de peatră cu statua împăratului la vârf, purtată într'un quadrig aurit. Jur împrejurul ambelor porţiuni circulare, a căror suprapunere alcătuià ca şi o scară de Giganţi, un şir de nenumărate columne, alternate cu tot atâtea statue, formau la fiecare cat, o largă galerie acoperită.

Statuele au servit Romanilor drept projectile pe când, la la anul 537, ei se apărau în contra barbarilor Ostrogoţi, cotropitorii Romei. Columnele, câte mai rămăsese în fiinţă, au fost şi ele retezate atunci când, în secolul de mijloc, măreţul monument al lui Hadrian, acoperit tot cu marmoră din Paros, s'a transformat, de către familia Orsini, într'o cetăţuie de apărare.

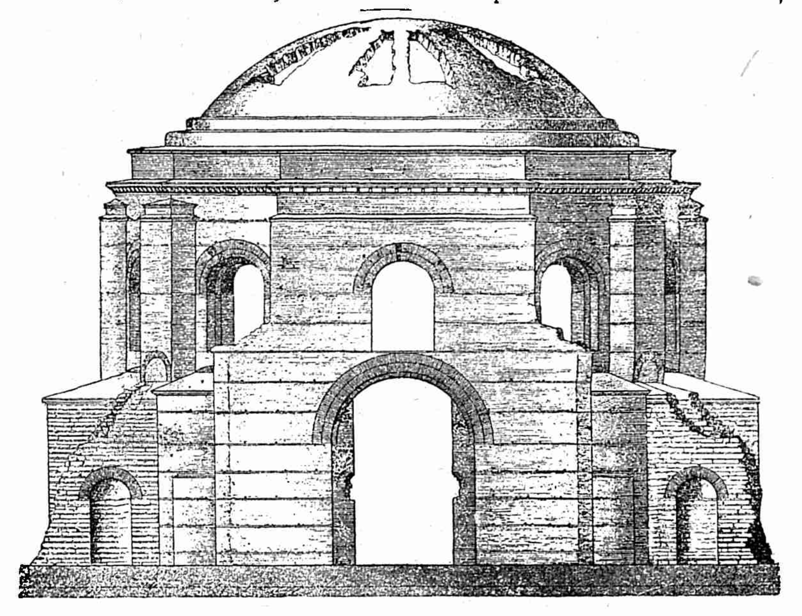
Trecem, trecem răpede, fără chiar de a ne mai oprì la curioasele bolţi ale anticului stabiliment balnear, care s'a crezut a fi fost un templu dedicat zeiţei Minerva, supranumită Medica. Nu mai băgăm în seamă nici una din alte multe, foarte multe clădiri circulare de pe timpurile păgâne : temple, băi, cetăţui şi morminte.

Ce am culege dintr'însele pentru Ateneul nostru nu ne-ar

o clădire rotundă de 75 metri în diametru, şi, pe cât se poate bănui, două alte caturi circulare fură aşezate de-asupra acesteia. Intregul edificiu erà îmbrăcat cu marmoră din Paros şi ornat cu foarte bogate sculpturi; la culme-i stà un quadrig colosal al lui Hadrian. Incă de pe la începutul învaziunilor barbare, el fù întrebninţat ca cetate de apărare; cele două construcţiuni inferioare compun încă astăzi corpul castelului Sant-Angelo. De odată cu mausoleul, s'a clădit peste Tibru podul de peatră numit *Pons Ælius*, care duceà drept în faţa monumentului; acest pod s'a păstrat până acum sub numirea de *Ponte Sant-Angelo*». — Fr. Kugler, *Istoria arhitecturei*, VI, 3, e.

compensà de întârzierile ce am încercà vizitându-le sau numindu-le.

Insă nu putem trece cu nepăsare, — tocmai dintr'o cauză opusă, — pe dinaintea unui edificiu de formă poligonală pe dinafară, care zace şi acum foarte departe de centrul Romei,

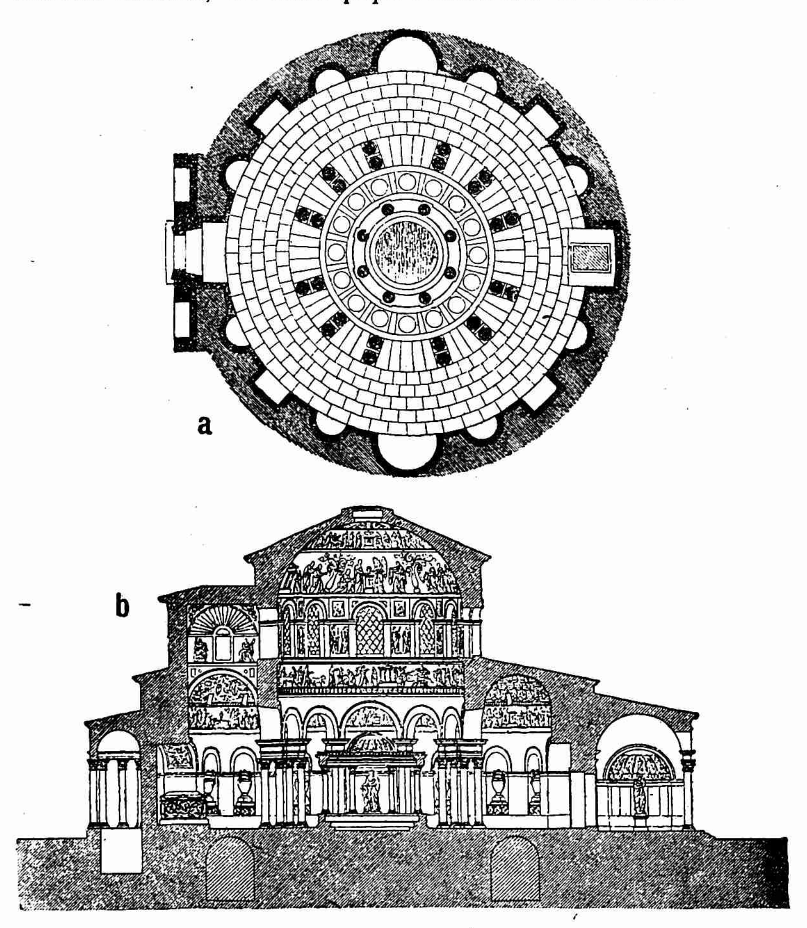

Ruinele thermelor din Roma, numită *Minerva Medică*[1]).

tocmai la poarta Nomentană. Acolo, Constantin cel Mare a clădit un baptisteriu, care aveà să fie tot deodată şi locul de înmormântare al fiicei sale sfânta Constanţa. L-a clădit cu mult lux şi după un plan original şi graţios.

1) «Pe Esquilin se află o rămăşiţă de clădire, care este în de aproape înrudire cu Pantheonul. Poporul s'a deprins a o numì templul zeiţei *Minerva Medica;* dar se poate mai mult crede că ea aparţineà thermelor clădite de Cezarii Caiu şi Luciu, şi că este din timpul lui August. Alţii o atribue unei epoce mai târzie a imperiului. Deşi ea are dimensiuni cu mult mai restrânse decât ale Pantheonului, această clădire afectă o formă decagonală, cu câte o firidă în fiecare secţiune, osebit de aceea a intrării; ea are ferestre arcuite d'asupra firizilor şi o boltă sau dom

Să ne facem c'am şi intrat într'acest sfânt locaş de repaos care, încă de pe la anul 1206, a fost restaurat şi dat cultului ordinar, de către papa Alexandru al IV-lea...

Plan (a) şi Secţiune (b) ale bisericei sf. Constanţa din Roma [1])

---

acoperitor, care păstrează şi el forma planului general. Nepotrivirea ce se observă în dispoziţiunea primitivă a Pantheonului, adică scobirea arcurilor dela firizi în zidul cilindric al clădirii, dispare cu totul aci, de oarece păretele este împărţit în zece suprafeţe netede». — Fr. Kugler, *Istoria architecturei,* VI, 3, e.

[1]) Mormântul Constanţei, fiica lui Constantin, adică actuala biserică a

Când, în primăvara trecută, am intrat eu pentru prima oară în vestibulul Ateneului nostru, — aci, tocmai din dosul acestei tribune, — deşi acea parte a edificiului erà cu mult mai puţin dinstincă de cum a ajuns să fie acum, eu mi-am zis de îndată: «Iată aci o netăgăduită amintire a mausoleului creştin al sfintei Constanţe din Roma!.. Ia să vedem întru ce, ele diferă una de alta».

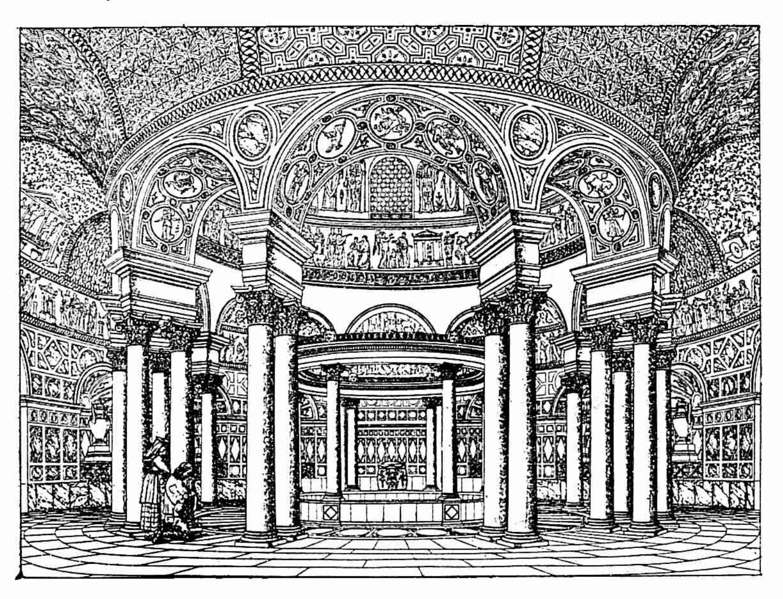
Şi, nu ştiu, zău, dacă diferenţele nu vor fi mai toate în favoarea palatului nostru. La noi, în mijloc, este un cerc perfect, format de douăsprezece columne dorice, pe ale căror arcuri de împreunare şi pe a căror boltă centrală stau rezemate, în largul lor, grinzile de fer ale sălii de d'asupra. La sfânta Constanţa, columnele sunt câte două împărechiate şi ele susţin chiar domul edificiului.

La noi, împrejurul columnelor este o galerie circulară, al cărei tavan se încovoae în semi-boltă despre partea acelor stâlpi dorici, iar, în partea opusă, se înalţă, din contră, ceva mai sus, formând cu păreţii împresurători şi cu cei şeasesprezece stâlpi corintiani încastraţi într'înşii, un unghiu câ-

---

sfintei Constanţe, cam de pe la mijlocul secolului al patrulea, ne învederează, în mod foarte interesant, trecerea dela sistema artelor antice la aceea a arhitecturei veacului de mijloc. Este o clădire circulară ca de 17 metri în diametru. Douăsprezece părechi de columne de ordine romană, alăturate câte două în linia razelor şi purtând fiecare păreche câte un osebit tabulament, d'asupra căruia ele se leagă între dânsele cu arcuri, susţin toate împreună o clădire cilindrică a cărei înălţime este de 20 metri şi jumătate şi care se termină printr'o boltă acoperitoare. Împrejurul columnelor se află o galerie circulară, boltită în prelung (sau, cum se zice la noi, *în argea)*, şi având firizi în păreţii laterali. Turla este străpunsă de ferestre, sub boltă. Dispoziţiunea columnelor, mai cu seamă întru ceeace priveşte întocmirea tabulamentelor, are un caracter cu totul nemlădiit şi greoiu; friza este foarte proeminentă şi tăbliile nu sunt despicate în ciubuce. Lucrarea nu este în genere nici fină, nici exactă. Aceste amănunte ne dau cel mai învederat exemplu despre starea de amorţeală în care ajunsese pe atunci spiritul antic; dar întreaga întocmire a edificiului ne introduce totdeodată deadreptul în sânul acelor inovaţiuni care, în secolii următori, au ştiut să deà aşa măreţe rezultate». — Fr. Kugler, *Istoria arhitecturei*, V. 3, f.

tuşiva îngustat. Aceasta este o dispoziţiune cu totul nouă, originală, de un efect surprinzător; dânsa dă, fără îndoială, vestibulului, înfăţişarea neobişnuită a unui mare cortel rotat, ale cărui poale, în loc să se aplece în jos cu linişte, cu umbră şi cu mister, s'ar ridicà, semeţe, cu vântul în sus, spre a lăsà să pătrundă sub acoperământul lor, mai mult aer şi

Vederea interioară a bisericei sfintei Constanţe din Roma, restituită.

mai multă lumină, mai multă libertate şi mai multă voioşie.

La sfânta Constanţa, tavanurile acestei galerii cercuitoare sunt regulat boltite în formă de argea sau de gârliciu, şi au, drept compensaţiune, o bogată ornamentare de mozaică foarte fină, foarte graţioasă, foarte variată. E un cer, tăiat în dungi aurite şi semănat cu flori şi păsărele, cu vase şi cu scene rustice.

La noi, aspectul aripos al acelor curioase tavanuri înălţate în piez, s'a potolit oarecum prin podoabe de un caracter mai grav şi mai puţin luxos; ele s'au decorat cu casete octogo-

nale şi descrescânde, precum este ornată bolta cea vastă şi impunătoare din Pantheonul lui Agrippa.

Apoi încă o putem constatà că, deşi domul sfintei Constanţe, mai îngust decât al nostru cu şaisprezece metri, nu este despărţit orizontal în două caturi, ca al Ateneului dela noi, totuşi modul de luminare al porţiunii de sus este mai acelaş într'amândouă clădirile; adică el consistă în deschizături, care acolo sunt ferestre arcuite, iar la noi ochiuri circulare. Însă, la noi ca acolo, ele stau strâns îndesate jur împrejurul bolţii acoperitoare.

Lipsa despărţirii în două caturi suprapuse face ca sfintei Constanţe să'i mai lipsească şi frumoasele noastre scări încolăcite care dau vestibulului din Ateneu o înfăţişare cu atât mai variată, mai originală şi mai elegantă, cu cât fiecare din acele patru scări de marmoră prezintă, la o înălţime de trei metri dela pavimentul inferior, câte un vast balcon; ele sunt dispuse în simetrice răspete, la patru unghiuri ale sălii. Aşa dar, patru largi semicercuri, aninate în spaţiu, pătrund adânc în galeria împresurătoare a vestibulului nostru şi fac din repaosele suitorilor şi coborîtorilor de pe trepte, nişte staţiuni cu deosebire plăcute. De acolo, vederea va dominà toate podoabele şi toată mişcarea acelei graţioase săli de intrare şi de circulaţiune, aşa de ingenios combinată, aşa de vesel diversificată. Din acele largi balcoane, privitorul rezimat de solidul lor pălimar rotund, care e lucrat în forma unor clasice *claustre* de peatră, va coprinde de sus cu vederea întreaga sală inferioară. Latul ei octogon, foarte variat ca aspect, deşi simetric compus din patru rânduri diferite de porţi, din patru păreţi lăturaşi şi netezi, şi din cei patru enormi pilastri rotunzi pe care se încolăcesc scările, octogonul, zicem, îmbrăţişează cu şaisprezece ale lui semicolumne, stucate în marmoră roşie şi încoronate cu daurite capitele corintiane, acea elegantă rotondă pe care o alcătuiesc, la centru, o horă de douăsprezece mai mici columne dorice, în coloarea petrei roze. Sub tălpile acestor două serii concentrice de stâlpi, se va aşterne

un paviment de mozaică, ale cărui desemne, pestriţ şerpuite d'a lungul galeriei înconjurătoare, vor încinge, ca 'ntr'o alcà radioasă, roşaţa dela mijloc. Aci, sub rotonda boltită, mozaica podişului va contrastà prin florile-i viu colorate, cu florile tavanului, răsărite acelea în relievuri cu mult mai uşor nuanţate.

Când însă spectatorul va ridicà ochii mai sus şi se va uità drept dinaintea sa, atunci, în faţa-i ca şi de ambele laturi, va zări balcoanele dela celelalte scări, întinse spré dânsul ca nişte frumoase tipsii rotunde pe care i le-ar prezentà, ca pe vârful labei sale reschirate, un braţ de uriaş. Pătrunzând apoi mai adânc în scobitura păreţilor, el va urmărì cu văzul linia graţios şovăită a treptelor perzându-se din dosul enormilor pilastri de sprijin. În fine, dacă dânsul îşi va înălţà cătarea ceva mai sus, ea se va isbì îndată de tavanul aplecat al galeriei circulare; acolo, şirele scăpătânde ale casetelor octogonale o va povârnì curând până la acel lanţ săltăreţ de arcuri, înstelate toate cu rozete şi înfoiate toate cu stejari şi cu lauri. Prin acel mlădios ghiordan de arcuri, se leagă una de alta, gingaşele columne roze ale rotocolului central şi astfel, toate împreună, întocmesc, în catul de jos al Ateneului, cea mai fericită amintire a acelui cap d'operă al artei antice, care se numesc *templul Vestei* şi care, de sigur, este dispoziţiunea cea mai nimerită, la văz ca şi la auz, pentru ceeace se şi chiamă un *Vestibul.*

Ca să completăm descrierea acestei foarte interesante porţiuni a edificiului nostru, vom repeţi că, în axa-i principală, de ambele părţi, stau întreite şi enorme porţi de sticlă, cu *cancele* sau ornate zebrele de fer; acele porţi se deschid, în larg, pe amândouă peristylurile din faţă şi din dos.

În răscruce cu acestea, sunt alte două uşi secundare: una se află chiar aci, ascunsă sub covorul ce 'mi servă de paravan; cealaltă, în partea opusă a vestibulului, dă într'o sală ceva mai lungă şi cu mult mai naltă decât aceasta. Este viitoarea Bibliotecă a Ateneului; ea are, în juru-i, o galerie cu balustre de fer, la înălţimea catului de sus, şi îşi primeşte toată lumina prin sticlăria tavanului. Deocamdată, nicovalele

fierarilor, tejghelele tâmplarilor şi sacii de ipsos ai modelatorilor încurcă acea sală, şi totuşi, încă de acum, nimerita ei structură o dă de gol; nici un iubitor al liniştitelor lucrări intelectuale nu va pătrunde în acea măreaţă şi paşnică înfundătură a palatului nostru, fără ca să se simţă îndată încins de dorul şi de farmecul studielor sale favorite. Lungii şi nalţii ei păreţi, el şi-i închipueşte atunci ticsiţi cu bogăţiile unei frumoase culegeri de cărţi; parchetul, îl vede ca prin vis, aşternut cu covoare surde; în tot cuprinsul i se pare că stau aşezate mese şi jeţuri comode; iar de sus se resfrânge, în ticnă şi tăcere, sau razele temperate ale zilei, sau tainic-asmuţitoarea lumină a lampelor, coperite jur împrejur cu streaşine umbroase.

Nu cutez, doamnelor şi domnilor, pe când suntem cu toţii aci, să împlinesc prin închipuire nenumăratele goluri ale modestei încăperi în care ne aflăm. Mă mărginesc a spune că aci, pe viitor, va fi instalat Muzeul Ateneului nostru, şi că d'asupra lui, la catul de sus, o altă încăpere de aceeaşi mărime, dând deadreptul în sala conferinţelor şi în două mici cabinete unde se vor puteà expune medalii şi gravuri, este şi ea destinată unui Muzeu industrial [1]).

Apoi, spre a ne întoarce încă odată în acel vestibul, aşa mult preţuit de noi, — căci, o repeţim, el ni se pare a fi cu

---

[1]) Asupra destinaţiunii lor, d. Esarcu ne dă deslușirile următoare: «În concepţiunea lui completă, edificiul Ateneului Român va trebui să serve drept reşedinţa şi punt de legătură, principalelor societăţi de cultură naţională, isvorite din iniţiativa privată, precum *Societatea pentru învăţământul poporului român, Societatea Amicilor de Bele-Arte, Societatea filarmonică, Societatea politecnică, Societatea ştiinţelor medicale,* etc. Toate aceste *Societăţi* vor aveà câte o mică sală destinată pentru cancelarie, pentru păstrarea arhivelor, precum şi un salon pentru întrunirile comitetelor lor. În unele încăperi se vor puteà chiar institui clase pentru studii artistice. Partea edificiului ce va conţine toate aceste săli, nu va întârzià a fi construită, spre a completà întregul monument, carele este schiţat numai în trăsurile sale fundamentale, în prezenta publicaţiune».

deosebire original şi graţios — vom mai arătà că, între opt din cele şeaisprezece mari columne corintiane încastrate în zidurile-î laterale, şi anume între cele patru scări şi uşile răspunzătoare în Bibliotecă şi Muzeu, rămân, precum am mai spus, patru mari păreţi netezi. Erà gând, pe timpul când s'a început clădirea, a se lăsà şi acolo uşi deschise spre a da mai multă lumină şi mai multă transparenţă acestei rotonde ce servă de intrare întregului edificiu. Dar, de când la noi au căzut atâtea ziduri de prin clădiri încă neterminate, constructorii Ateneului, cu prisos de îngrijire, şi-au luat seama şi şi-au zis: «Paza bună întrece primejdia rea. Să înfundăm şi să muruim acele patru uşi lăturaşe, cu atât mai mult că ele pot fi chiar şi bântuitoare Muzeului şi Bibliotecei noastre; apoi, sau le vom înlocuì cu largi cadre de sticlă oglinditoare, sau vom cere junilor noştri sculptori ca să ne dea, acolo, probe dé al lor talent în baso-relievuri alegorice, destinate la decorarea acelor patru păreţi întăritori». Astfel, prin iluziunile artei sau sub amăgirile oglindirii, se vor ascunde ţepene şi greoae proptele.

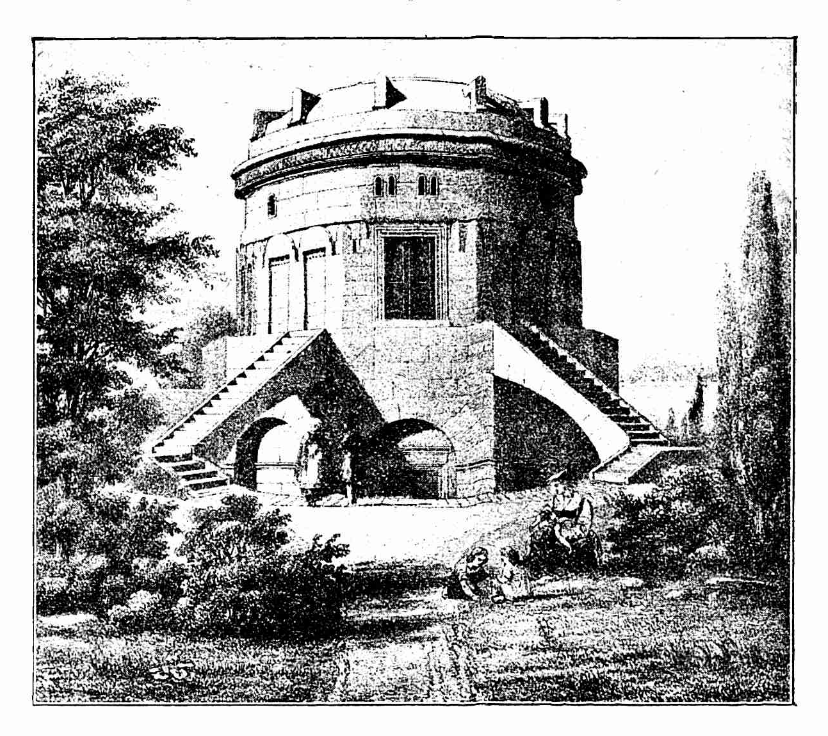
Iată-ne pe nesimţite, doamnelor şi domnilor, iată-ne din nou depărtaţi cu totul de Roma, de Pantheonul lui Agrippa şi de biserica sfintei Constanţe, care dânsele, totuşi, ne-au dus, d'adreptul şi nu tocmai cu neplăcere, în peristylul şi în vestibulul Ateneului nostru din Bucureşti.

*

Fiindcă, însă, pe de o parte, a trecut vreme îndelungată, de când vă ţiu aci; iar, de altă parte, fiindcă mai avem încă de făcut o bucată bună de cale, să ne hotărâm acum a nu ne mai abate, de aci nainte, din ţinuturile româneşti, decât numai spre a aruncà o răpede ochire asupra edificiului circular, pe care vestitul rege şi legiuitor al Goţilor, Theodoric-cel-Mare, pe la începutul sutei a şasea de ani dupe Christos, şi l-a înălţat în Ravenna, fiind încă în viaţă, ca să-i serve dupe moartea sa de mauzoleu.

Acesta, deşi în proporţiuni foarte înguste, adică 15 şi 9

metri în diametru, este şi el alcătuit de două turnuri suprapuse şi amândouă decagonale pe dinafară. Ambele dau intrare în cămăruţe sepulcrale. Este ca şi o reducere în miniatură şi simplificată a mormântului lui Hadrian, şi-i foarte cu putinţă ca mauzoleul lui Theodoric să fi avut odinioară şi el stâlpi şi statue împrejmuitoare, cel puţin la catul superior, unde se

Mormântul lui Theodoric-cel-Mare la Ravenna, în starea sa actuală [1]).

află încă şi acum o teraţă circulară. Dar de sigur el n'a avut o piramidă servindu-i drept acoperemânt, căci însăşi învelitoarea-i constitue cea mai mare a lui originalitate.

[1]) «Mormântul lui Theodoric-cel-Mare, regele Goţilor, aşezat afară din oraşul Ravenna şi cunoscut astăzi sub denumirea de la «Rotonda», s'a păstrat foarte bine şi este de o mare însemnătate pentru desvoltarea arhitectonică din cele vremuri. Este o ţapănă clădire de piatră, sămănând

Azi, partea inferioară a edificiului se află ca şi cufundată în tărâmul mocirlos al Ravennei. I s'au săpat şanţuri de destupare împrejur şi s'au adaos două scări exterioare, care ajung da dreptul la catul de sus. Dar, precum am mai spus, ceeace este mai cu deosebire curios în acest edificiu, aparţinând unei epoce căria i s'ar putea zice barbară, ceeace este curios în mormântul ravennat al regelui got, este chiar bolta acoperişului, scobită toată, în formă de dom teşit, dintr'o unică lespede de piatră, ce nu are mai puţin de nouă metri în diametru.

---

cu mormintele, în formă de turn, ale Romanilor; e zidită în zece muchi şi are pe dinafară un diametru de 11 m, 33. Un cat inferior conţine în sine un spaţiu în formă de cruce, iar altul deasupra, ai cărui păreţi sunt retraşi mai înlăuntru şi erau înconjuraţi cu arcade acum dispărute, coprinde într'insul o capelă rotundă, şi este acoperit cu o cupolă teşită, formată toată dintr'o unică şi imensă piatră, în greutate de vreo 450.000 kilograme. Acelaş scop l'ar fi atins negreşit, în acea epocă, orice altfel de construcţiuni, prin mijloace cu neasemuit mai lesnicioase, deşi nu în mod aşa durabil; dar întrebuinţarea acelei lespezi uriaşe pare a fi aci ca şi o caracteristică naţională pentru regele erou al vechilor Germani; ea reprezintă acea nerăzbătută grămădire de pietroaie pe care, în antica lor patrie, Germanii o înălţau pe mormântul celui mai mare dintre dânşii; aci, e o preschimbare şi o rotunjire dupe regulele mai perfecţionate ale patriei lor celei de curând dobândite. Tot de odată, acelaş simţ artistic, care, prin alegerea stâncei uriaşe, ne repoartă mintea înapoi către vechile datine ale poporului German, ni se învederează, în mausoleul lui Theodoric, ca pornit inainte spre propăşire, în tratarea amănuntelor arhitectonice cu cari sunt decorate uşile şi diversele lui ciubuce. Motivele de decoraţiune ale acestor amănunte sunt cele moştenite din timpii clasici şi mai cu seamă acele pe care ei le primeau sub prefacerile lor byzantine. Dar, o viaţă nouă şi originală isvorăşte din acele forme, şi le dă o fluiditate, o elasticitate, un impuls de organism viu, pe care lumea cea veche a creştinătăţii nu le cunoaşte şi care abia cu mulţi secoli mai în urmă, după întreaga reformare a lumii occidentale, reapărură spre a predomnì atunci pe deplin în stilul şi în formele arhitecturei. Incadramentul, cel uşor modelat al uşurilor dela catul de sus şi puternica cornişă circulară, aşa de larg dezvoltată în părţile ei susţinătoare sunt mai cu seamă demne de atenţiune.

Biserica sfintei Sofie din Constantinopole are şi ea la uşi, dispoziţiuni care dovedesc o tendenţă analogă spre o ornamentare mai mişcătoare;

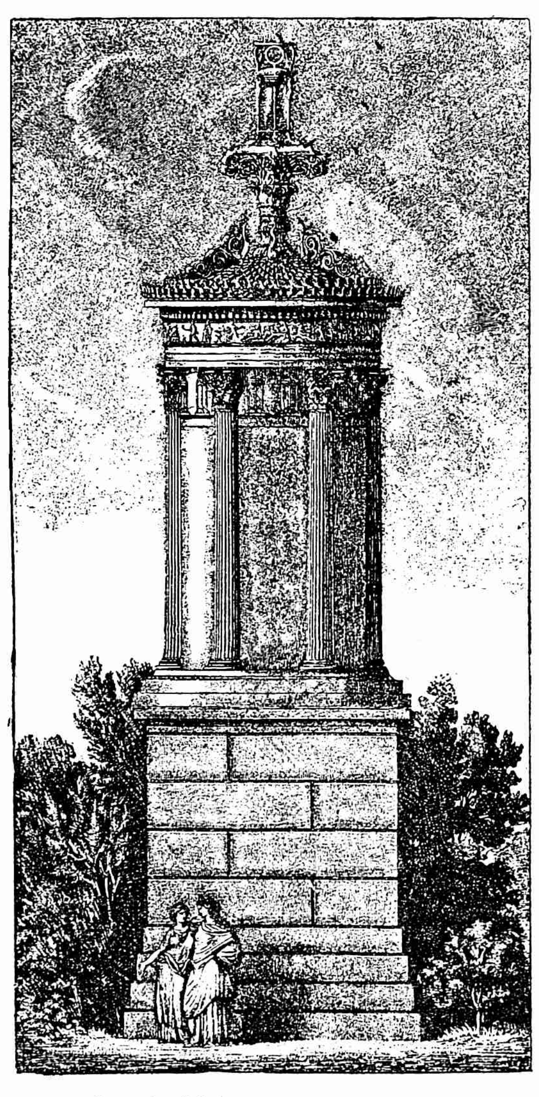
A trebuit o fenomenală măiestrie ca să se ridice în sus acest enorm monolit sculptat şi să se depună pe deasupra zidului circular, ce-i fusese pregătit. Este învederat că numeroasele copci sau urechi, răsărite jur împrejur, pe marginile externe ale petrei, şi care apar acolo ca nişte mânere de urcioare uriaşe, au slujit spre a trece printr'însele funiile cu care s'a ridicat lespedea în sus. Acum ele par a nu mai avea alt scop decât acela de a înfăţişà o decoraţiune originală şi foarte bine nimerită. Ele, prin simetrica lor rânduire, rup monotonia liniei şovăite a acelei bolţi cam oable şi scunde; ele învie tot domul, făcându-l să cam aducă cu un cuib de pui gigantici, în care câteva zecimi din acei boboci golaşi şi-ar sumete cu îndrăzneală, jur împrejur, crâmpeiele lor de masive aripioare.

Arhitectul Ateneului nostru a folosit la învelitoarea domului, acest motiv de ornamentare. Mânerele decorative nu sunt încă prinse pe la locurile lor; dar, în curând, ele vor completà, în modul cel mai graţios, de sigur, marginea inferioară a cupolei, d'asupra pilastrilor ce despart ochiurile de lumină ale sălei acelei mari. În acele ochiuri sau ferestre rotunde, lirele aurite se vor afundà mai adânc decât unica ce e pusă acum provizoriu spre încercare; astfel ele nu vor fi mai bătătoare la ochi de cum trebuie, ci, armonizând cu decoraţiunile învelitorii care lipsesc încă, ele, prin speteze discret aurite vor legà cornişa, de coronamentul superior.

Acolo un bogat mănunchiu de foi de acantă, din care răsare tripodul aurit, va amintì despre graţiosul acoperiş al a-

---

acele dispoziţiuni pot învederà, mai mult decât oricare alte exemple, pornirea într'acest sens a artiştilor byzantini; totuşi ele stau lipsite de vieaţă şi meschine, faţă cu dispoziţiunile aplicate în Rotonda dela Ravenna. (Compară cu Salzenberg, *Altchristiche Baudenkmale von Constantinopel*, Taf. XVIII.) Apoi iar, partea decorativă, mai cu seamă aceea a plăcei celei mari a coronamentului, are invederat un caracter nordic; ea se prezintă cu o înfăţişare de riguroasă asprime şi, chiar dacă formele acelei ornamentaţiuni, priimite dela Bizantini, sunt numai dezvoltate după gustul germanic, ele totuşi se regăsesc în obiectele de preţ şi în giuvaierele antichităţii nordice.» — Fr. Kugler, *Istoria arhitecturei*, VII, 3, c.

Monumentul choragic al lui Lysistrat, în Athena, Restaurațiune.

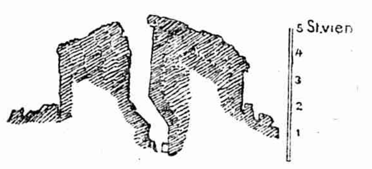
celui mic şi unic cap d'operă al arhitecturei circulare la Greci, adică despre monumentul coragic al lui Lysicrat, rămas şi azi în fiinţă la Athena [1]).

[1]) «Cu clădirile măreţe ale Athenei, din al cincilea secol, se leagă şi câteva mai mici monumente din veacul al patrulea, monumente coragice, care reprezintă arhitectura decorativă subt o înfăţişare, caracteristică nu numai pentru timpul lor mai târziu, dar şi pentru scopul lor particular. Unul din acestea este monumentul lui Lysicrat, aşà numitul *Felinar al lui Demosten.* După inscripţiunea ce stă pe dânsul, se vede că a fost înălţat spre a rememorà o isbândă muzicală dobândită, la anul 334 înainte de Christos, de coragul Lysicrat din Cicyna. E o clădire mică, şuie şi uşoară, o compoziţiune foarte semnificafivă, a cărui destinaţiune a fost de a purtà *tripodul*, preţul izbândei. Cu totul, ea are o înălţime de 11 m, 33. Pe o bază cubică, aşezată pe patru trepte destul de înguste, şi având jos o lărgime totală de 3 m, 33 se înalţă o zidărie, cilindrică cu şease semicolumne. purtând pe ele un grindiş potrivit. D'asupra, stă, ca înveliş, o cupolă oablă, iar la culmea ei, în mijloc, un trunchiu groşcior ca de 1 m, 33 înalt, pe carele erà aşezat tripodul. Semicolumnele poartă capitele corintiane; acesta este unicul exemplu ce ne mai arată aplicarea acestei forme de capitele la un monument de arhitectură elenică. Dintr'o uşoară cunună compusă din foi de stuf, răsare un fel de potir de acanthe, cu frunzele corect desemnate şi lămurit accentuate; iar din acestea se desprind vârtoase lujere, încovoiate în volute, care susţin tăblia superioară a capitelului. Bazele columnelor sunt de styl attic. Grindişul are ordonanţă conică cu dinţişori. Stâlpii au de zece ori înălţimea diametrului lor, iar grindişul nu e mai nalt decât a patra parte a unei din columne. Membraturele sunt profilate uşor, dar nu încă cu un simţimânt rafinat; membrele d'asupra dinţişorilor, adică sub abac, sunt alcătuite în mod neorganic din cornişe (călcâie) şi valuri. Friza poartă fine sculpturi în relief; coronamentul e împodobit cu o straşină răsărită, de cărămizi ornamentale. Din dosul acestora, la căpătâiul superior al învelişului, — carele este tratat în formă de solzi, — se înalţă o a doua cunună. Măiugul din mijlocul învelitorii e compus dintr'un trunchi de acantă, din care, de trei laturi, se desprind şi răsar în sus bogate încovoieturi de volute. Cu acestea corespund, pe d'asupra acoperişului, trei puternice ramuri, asemeni în formă de volute; acestea arată fără îndoială locurile unde stau picioarele tripodului, a cărui căldare se rezimă de trunchiul central. Coprinsul interior al edificiului, care rămâneà neîntrebuinţat, precum şi păreţii din dos, adică opuşi stradei şi întorşi către cetate, sunt abia ciopliţi din gros». — Fr. Kulger, *Istoria Arhitecturei*, V, 3, c.

In raita noastră desperată, iată-ne ajunşi şi în Athena. Se vede că aşa a fost scris de către înţelepciunea soartei ca, dela peristyl, tocmai culmile Ateneului nostru să ne repoarte iarăş cu mintea în cetatea zeiţei Athena.

Saltul nostru de acolo drept în Bucureşti, ar fi cu totul justificat. Dar trebue să mă ţin de vorbă; de aceea, vă şi rog Doamnelor şi Domnilor să vă mai înduraţi a mă însoţi, numai pentru câteva minute, în pustiile dobrogene dintre Mangalia şi Raşova. Acolo într'un câmp nelocuit, vom dà peste o namilă părăsită de petre grosolane, care se înalţă ca şi o movilă de vreo doisprezece metri în sus, şi se destinde într'un perghel ca de vreo cincisprezece [1]).

[1]) «Să vorbim acum şi de aşa numitul *mausoleu* dela Adam-Clisi, situat cu $2^1/_2$ mile la miazăzi de Raşova. Mai întâi mi-a atras asupra-i luarea aminte, d-l Schönhaber; apoi, am aflat descrierea-i foarte bine şi cuviincios făcută în disertaţiunea d-lui von Vinke *(Das Karassu-Thal zwischen der Donau unterhalb Rassowa und dem Schwartzen Meere bei Küstendje*, 1840). Deasemenea d-nul profesor Wutzer a tratat despre această ruină în opera sa de călătorie (*Reise in dem Orient Europa's. Elberfeld*, 1860). In relaţiunea mea de drum am mai arătat că, din însemnatele rămăşiţe de zidiri din valea dela Ohlankiv şi Ghiulpanar (în partea sudvestică, dar afară din cartea mea), se poate deduce că, pe timpul Romanilor, a trecut pe acolo una din cele mai principale, căi de comunicaţiune între Dunăre şi Pont. Dar însă, fiindcă din aceleaşi motive, adică din bogăţia de isvoare şi de vegetaţiune a localităţii, colonizarea modernă s'a dezvoltat foarte mult pe acolo, rămăşiţele antice dispar din zi în zi de pretutindeni, din cauză că acei locuitori sunt, în mare parte, Turci cari se îndeletnicesc cu lucrarea pietrei şi o întrebuinţează sau la vase de casă, sau la burlane de apă, sau la îngrădire de fântâni ori cişmele cu pietre mai masive. Pentru asemenea scopuri, petrele antice se ridică dela locurile lor şi pe cele mai multe din ele, dalta nimiceşte inscripţiunile. Numai clădirile grosolane mai stau ici şi colea nevătămate, precum sunt temeliile de ziduri ale cetăţii semnalate de von Vinke, sau bolţile unei cetăţui, situate în strâmtoarea care duce din valea principală către sud, în spre satul şi schituleţul dela Adam-Clisi, aşezate mai sus.

Nimeni dintr'ai noştri n'a putut încă să pătrundă în miezul acelei clădiri de pietre, unde totuşi trebue să se afle vre o cămăruţă cu destinaţie negreşit funerarie. Dar, d-l Tocilescu a tot degropat din şanţurile împrejmuitoare, mari bucăţi de peatră, sculptate, unele — adică cele de formă ca şi pătrată, — cu informe figuri de războinici romani şi barbari, şi de robiţi de neamuri străine, altele — mai lungăreţe — cu ornamente decorative, mult mai fin şi mai corect lucrate decât figurele.

Mauzoleul este poate cea mai enigmatică din ruinele antice de pe acolo; el stă alăturea cu calea ce duce dela Adam-Clisi (ceeace se traduce prin *Biserica cu oameni*), la satul Iuspunlar (*O sută de fântâni*), cam pe culmea tăpşeanului, pe care eu îl calculez, pe baza unui punct trigonometric, a fi la 83,66 stânjeni deasupra mării; ceeace însemnează vreo 40 stânjeni preste talwegul învecinatei văi principale. O rotondă, clădire din gros de piatră, înaltă ca de vreo 35 picioare şi de 50 până la 60 picioare în diametru, stă împresurată de un val de dărâmături şi de tufiş îndesat, fără a se prezenta nicăieri, în laturele ei, vreo intrare. Aproape de creştetul boltiturei superioare, care este pretutindeni acoperită de vegetaţiune, se vede totuşi, spartă, o gaură ce n'a ramas necunoscută d-lui von Vinke, şi este destul de largă pentru ca un om să pătrunză într'însa. Pe când mă aflam la faţa locului, eram aşa tare betegit din urmele unei căzături, încât nici nu m'am putut încumentà a mă suì deasupra acelei clădiri. Dar tovarăşul meu, d-l Welkum se urcă sus şi intră chiar în acea scobitură pe care mi-a descris-o şi mi-a reprezentat-o în alăturata mică schiţă. El află netedă şi încă bine tincuită partea verticală a acelui urloiu aproape rotund, dar aşezat fără îndoială nu în mijlocul clădirii; dela locul unde urloiu cârmeà spre laturea nordvestică a suprafeţei externe, tencuiala erà căzută, deşi clădirea se compuneà tot de o zidărie foarte ţeapănă de peatră. La fund se află numai moloz şi mari pietroaie, cari proveniau negreşit din vechia îmbrăcăminte de pe dinafară. Bătând cu ciocanul în păreţii urloiului, nu s'a putut constatà nicăieri spaţiu gol şi d-l Weikum crede că zidirea este cu mai mult de 9 părţi din diametrul rotondei, umplută cu piatră şi moloz. Cu atâta pot eu completà spusele predecesorilor mei. Cât despre colosalele pietre, căzute de pe îmbrăcămintea exterioară a păreţilor, care pietre par a fi fost toate de marmore frumoase(?), pot şi eu confirmà ceeace s'a zis până acum despre grosolana executare a sculpturelor de pe ele. Câteva basoreliefuri văzute de mine, m'au încredinţat pe deplin despre aceasta, deşi figurile nu sunt tocmai aşa tare scălămbate, nici cu totul lipsite

Din puţinul ce am văzut eu, aci la Bucureşti, în fiinţă şi în desemnuri, şi din câte a mai binevoit să-mi spună d-l Tocilescu, este de bănuit că monumetul circular dela Adam-Clisi stà aşezat pe un postament de câteva trepte care-l împresoară încă peste tot; apoi poate să fi fost rânduite pe suprafaţa lui circulară, două sau trei şire de frize diferite, tot sculptate cu arme, cu foi, cu păsărele şi cu capete de zmei sau de lupi colţaţi, astfel cum sunt trâmbiţele dacice de pe columna lui Traian.

Intre aceste frize, poate să fi fost încastrate subiectele de războiu, aşa de urât sculptate pe petroaiele cele în patru muchii. Acelora eu le-aş zice *metope*, de-oarece, după apa-

---

de viaţă. Desemnele în zig-zag ce se văd pe picioarele unui bărbat care ţine în mâni un fel de arcan întins d'a curmezişul, ar fi, după părerea d-lui E. von Sachen, conservatorul Cabinetului de Antice din Viena indicii că acela e un barbar dac. Din nenorocire, cealaltă figură de pe aceeaş peatră, adică prizonierul (?), este foarte stricată. O altă piatră arată o figură bărbătească, îmbrăcată cu o tunică în felul unei cămăşi ce-i ajunge până la genunchi; dar figura este fără cap şi într'o postură cu totul înţepenită. Am mai văzut, răsărind din pământ, şi un trunchiu colosal de om ce pare a şedeà culcat sau a pândi; dar n'am putut să dovedesc dacă este un relief foarte proeminent sau o statuă. Oricât de neînsemnate ar fi aceste rămăşiţe, nu încape îndoială că, cu ceva mijloace, s'ar puteà obţine rezultate mult mai doveditoare; căci cată să fie multe pietre de acestea pe sub pământ. Dar, pentru asemenea întreprinderi trebue permisiunea autorităţii. Poporimea creştină de acolo n'are nici o noţiune despre munca plătită, pe cât este azistată de un mudir sau de un cavaz; din contră, la asemenea ocaziuni, ea se teme că va fi supusă la muncă silnică. Deci, greutăţile scrutatorului de antichităţi sunt foarte mari în aceste ţări. În tot cazul, călătorul trebue să se pună, prin un tălmaciu, în înţelegere cu locuitorii români sau bulgari, plătindu-le generos, şi făcând un uz de *buiurdul* paşi, numai atunci când va fi aproape de a începe lucrarea. Pregătirile vor cere, în orice caz, vreo câteva zile, la orice punt. Se pare că d-nii Boissière şi Baudry au făcut în felul acesta exploraţiunele lor şi nu mă îndoiesc că au obţinut un bun rezultat. Eu însumi n'am fost în poziţiune d'a mă ocupà cu cercetări anticuarie; totuşi, n'am voit să lipsesc de a împărtăşi aceste puţine observaţiuni ale mele, pentru ca să contribuesc măcar la fixarea topografică a acestor poziţiuni». — K. F. Peters, *Grundlinien zur Geographie und Geologie der Dobrudscha. I. Geograph. Theil. Wien*, 1867, p. 63—64.

renţe, ele trebue să fi fost înfipte d'a rândul în părete, şi despărţite numai unele de altele prin pilastri ornaţi cu diferite desemnuri, destul de simple şi de stângace.

Dar, domul acestei clădiri, care azi încă formează ca o movilă burduşită, cum a fost el oare acoperit? Ce a purtat pe muchia sa? Nu cumva avut-a el, pe al său creştet, ceva mai mult decât enorma sferă de piatră ce se vede cufundată în pământul din preajma ruinei? N'a fost oare, în locul ei, sau chiar d'asupră-i, o întreagă statuă, de împărat, al cărui trunchiu colosal au început, acum de curând, săpătorii locului să o desgroape din ţărână?

Dar, existat-a sau nu, într'o parte oarecare, un fel de peristyl cu columne şi cu fronton, ba poate chiar şi cu statue culcate, cum a fost şi este la Pantheonul lui Agrippa şi cum este şi va fi la Ateneul nostru? Poate că e chiar una din acele figure înclinate, aceea pe care au zărit-o mai toţi călătorii ce s'au oprit un moment la Adam-Clisi? Şi-apoi, cărei părţi a edificiului aparţinut-a capul de Medusă, lucrat astfel încât nu poate să fi fost aşezat alt undeva decât la un unghiu de părete?

Dacă această curioasă clădire a avut vre undeva, o faţadă mai răsărită, mai bogat decorată, oare nu va fi fost situată aceea, în laturea de miazăzi, îndreptată în spre ruinele, încă existente, ale unor *castre stative*, adică a unei tabere statornice a legiunilor romane? Asemenea ruine se şi află puţin depărtate, la sud de informa movilă de pietroaie.

Dar, în sfârşit, aflatu-s'a vre-un indiciu scriptural sau epigrafic bine desluşit, pe lângă acel monument aşa tare dărăpănat de cutremure, de viscole şi poate chiar de oameni, cei mai primejdioşi destructori ai firei?

La cele mai multe din aceste cestiuni, nu ştie până acum nici d. Tocilescu, cel din urmă şi cel mai persistent explorator al locului, să deà răspunsuri cu totul precise. Însă, d-lui a făcut, tot acolo, o descoperire preţioasă, pe care folosind-o cu o meritoasă sagacitate de epigrafist, a conchis din câteva însemnări de natură cu totul specială, că monumentul de la

Adam-Clisi a purtat în sine, pe un tabulament aşezat de sigur în regiunea corniciei, indicaţiunea unei date istorice.

Aceea ar fi, după d-l Tocilescu, anul 367 după Christos, şi, într'adevăr, se constată din istorie că pe la acel an, împăratul Valens a stat, cu multă oştire, pe malul drept al Dunării, ca să poarte războiu în Dacia, unde stăpânia pe atunci Athanaric, vestitul rege păgân al Goţilor Thervingi, acelaş căruia i s'a atribuit şi tesaurul de aurărie de la Petroasa. Mă grăbesc a notifică această împrejurare pentru ca şi dânsa să-mi fie, mie, o scuză cu deosebit temeiu, dacă, în două rânduri, chiar astă seară, m'am oprit aşa cu tot dinadinsul asupra descoperirii de la Adam-Clisi.

Analistul roman Ammian Marcellin, într'a XXVII-a carte a sa (§ 5), ne spune cum, în luntri, la mijlocul Dunării, s'au întâlnit ambii stăpânitori, cari, nici unul nici altul, nu voiau să se înjosească dinaintea rivalului său, şi cum, după o conferinţă de o zi întreagă, — mai lungă chiar decât a mea de astă seară, — ei au încheat pace. Nimeni însă, nici un istoric, nici un document, nu face pomenire că împăratul Valens ar fi pus pe atunci să se clădească un monument comemorativ, în provincia Scythiei mici, adică în Dobrogea noastră de astăzi, unde şi-ar fi statornicit el tabăra.

În lipsa dovezilor scrise ale istoriei, stylul cu totul scăpătat al sculpturelor de la Adam-Clisi, — styl pe care îl regăsim în vestite medalioane de aur, descoperite acum un secol, la Şimleul din Ardeal, precum şi în unele diptyce consulare săpate pe fildeş, tot cam pe acel timp, — vine să sprijinească foarte tare ingenioasa ipoteză a d-lui Tocilescu.

Sperăm acum că d-lui nu se va obstină a rămâne şi mai mut chiar, decât înseşi petrele descoperite de d-sa la Adam-Clisi. Şi într'adevăr acele petre sunt tare limbute, de oarece ele, chiar şi mie, — cel mult mai puţin ştiutor despre dânsele, — mi-au dat astă seară, aci dinaintea d-voastră, aşa multă sămânţă de vorbă, şi m'au făcut să rostesc fără sfială, păreri ce poate că nu sunt tocmai îndestul de bine întemeiate.

In ori ce caz, eu d'oar' m'am încercat numai să deschiz pârtie,

şi, cu aceiaşi ocaziune, am avut mulţumirea să constat că avem acum şi noi, pe tărâm românesc, un monument circular antic, şi cu atât mai curios cu cât el este, încă până în momentul de faţă şi din adevăratul punt de vedere al ştiinţei, ca şi inedit. Nici cele ce am spus eu aici în treacăt, despre dânsul, nici închipuirile ce, în minţele mele, mi le-am plăsmuit despre starea lui de odinioară, nu sunt pentru dânsul, — mă grăbesc a o declară — titluri şi ranguri cu drept câştigate în

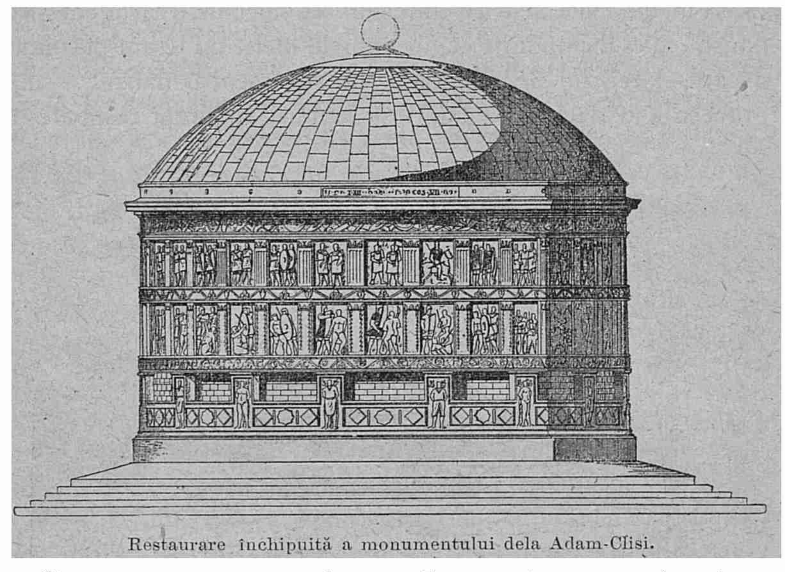

Ruinele monumentului dela Adam-Clisi în Dobrogea [1])

arhontologia, nobilei ştiinţe arheologice. Abia de ar fi ele,

[1]) Mulţumită concursului amabil şi diligent ce mi-a dat, penelul junelui arhitect d-nul Băicoianu, carele a îngrijit şi de zidirea palatului Ateneului nostru, am prezentat aci în cele două figuri din aceste două pagine, mai întâi starea în care se află azi ruina de la Adam-Clisi, astfel cum ne este dată în desemnul tipărit de d. Peters şi în fotografi mai recente, lucrate pentru d. Tocilescu; apoi încă, am şi încercat o restituire, cu totul închipuită, a monumentului antic, întrebuinţând numai acele elemente care ne au stat la îndemână, şi adică desemnuri ce s'au făcut la faţa locului sau în Bucureşti, — unele sub direcţiunea d-lui Tocilescu altele subt a mea, — după petrele sculptate aduse în Bucureşti, sau rămase în Dobrogea şi care sunt sau *metope,* sau *frize,* sau *pilastri,* sau chiar şi alte fragmente. Ni se promite că, în cursul verei 1888, se va complectă colecţiunea Muzeului nostru de antichităţi, cu ce sculpturi

plecate şi smerite jălbi pentru a propune candidatura ruinei noastre dobrogene în *protipendada* monumentelor antice. Adam-Clisi este totuşi pentru noi, un fel de strămoş scăpătat şi uitat de lume, al Ateneului nostru.

Restaurare închipuită a monumentului dela Adam-Clisi.

S'a propus ca să se aducă în Bucureşti, nu numai sculptu-

---

au mai rămas în preajma ruinei de la Adam-Clisi. Insistăm a declarà încă odată, că după toate probabilităţile, studiul local şi mai amănunţit al rămăşiţelor de acolo, va impune proiectul nostru de restituire, schiţa, aci foarte sumar, numeroase şi poate chiar radicale preschimbări. Deci rugăm pe cititor a privì desemnul acesta mai mult ca o înbiere, ca un îndemn de a se face ceva cu mult mai complet de cum mi am putut eu închipuì că a fost clădirea şi ornamentarea acelei rotonde funerarii sau comemorative din câmpiile Dobrogei. De aceea chiar declar că nici o răspundere nu trebuie să cadă asupra d-lui arhitect carele, în schiţarea acestui proiect de restaurare, nu a făcut decât să pună, cu multă bunăvoinţă, la dispoziţiunea fantasmagoriei mele anticarie, îndemânarea sa artistică. Dacă recompunerea ideală a monumentului nu va fi nimerită vina nu este a d-sale; iar eu voiu fi încântat când voi vedeà apărută la noi, o lucrare adevărat ştiinţifică asupra anticului edificiu circular dela Adam-Clisi; tot atât de mulţumit voi fi şi atunci când voi vedeà terminat şi decorat, după cum i se cade, modernul nostru edificiu circular din Bucureşti, Ateneul Român.

rele dela acel monument, — ceea ce este de un netăgăduit folos anticariu, — dar încă şi toate fărămăturile lui cele mai schiloade şi chiar toate petrele, care alcătuesc acest probabil mausoleu al oştenilor lui Valens. S'a cerut ca el să se reconstituiască, cu titlu usurpat de podoabă, pe o piaţă a capitalei noastre.

Dreptul lui Dumnezeu, aceasta ar fi o cheltuială din cele mai zadarnice, ca să nu zicem o curată răsipă de bani. Oraşul n'ar câştigà nimic; ba chiar s'ar barbarizà şi mai tare din puntul de vedere artistic, dacă într'însul s'ar expune vederii tuturor o operă care, cu tot interesul său arheologic, nu reprezintă, — vorba curată! — decât cel din urmă grad de scăpătăciune al artelor antice.

Mult mai nimerită ar fi ideia de a încurajà, de a desvoltà, de a grăbì renaşterea şi împrospătarea lor, în generaţiunea de azi. Şi cum s'ar face oare aceasta mai bine, decât înlesnind de o cam dată Ateneului, mijloacele pentru a'şi complectà şi a'şi perfecţionà ornamentarea exterioară şi internă, atât prin opere de pictură şi mosaică, cât şi prin sculpture de baso-reliefuri şi de statui?

Cel puţin într'astfel nu s'ar vădì la noi nici răsipă, nici îndărătnicie. Pe ce brumă de bani ar scoate ţara din pungă, ca să asigure palatului nostru perfecţiuni mai multe, ea şi-ar agonisì o bură răcoritoare de mulţumiri sufleteşti, o ploae mănoassă de mândre cunoştinţe, un prielnic potop de măriri naţionale!

*

Ca să dăm numai câteva exemple de ceeace s'ar mai puteà face la Ateneul nostru, — deşi cred că, mai curând sau mai târziu, câte le voiu spune acù, ba şi altele, tot au să se facă, — n'ar fi oare frumos şi bine ca, pe frontonul dela piristyl, să se pună baso-reliefuri reprezentând sau scene, figure şi atribute alegorice, sau încă şi mai bine, vre-un episod istoric? În geniala sa închipuire, regala noastră poetesă, Carmen-Silva, a zis într'o zi, c'ar dorì să vază pe fruntea acestui templu al culturii, o simbolizare vie a propăşirei noastre na-

ţionale; aceea ar fi, bunăoară, minunata Schimbare-la-faţă ce se făcù acì în România atunci când, de sub aspra şi întunecata asuprire a dacicului Decebal, ţara noastră, prin fericita-i cucerire de către Traian, începù răpede şi lesne în luminoasa şi binecuvântata împărăţie a neamului latin.

Preurmând aceeaşi ingenioasă pornire de idei, nu s'ar cuvenì oare ca cele cinci mari medalioane de sub porticul anterior să ne arate în mozaică, chipurile impunătoare ale patru din cei mai mari şi din cei mai culţi domnitori ai ambelor vechi principate Moldova şi Ţara Românească? Aceştia ar trebuì, credem, să fie Alexandru cel Bun şi Neagoe Vodă, Vasile Lupu şi Matei Basarab. Câte-şi patru ar stà în laturile primului Rege al României Unite, ale Augustului nostru, Suveran. In fine, ca să nu lungim peste orice măsuri, n'ar fi o adevărată minune a artei picturale, seria de scene din istoria naţională cu care dorim a vedeà acoperită friza ce înconjoară mai întreaga sală circulară a viitoarele noastre întruniri dela Ateneu?

În fundul acelei săli, o largă poartă arcuită, de peste zece metri, lasă vederile să pătrunză într'un compartiment semisferic, într'o vastă firidă bogat ornamentată, unde va stà aşezată, pentru adunările ordinarii, tribuna conferenţiarilor. La trebuinţă, însă, acel compartiment mobil se va puteà îndată transformà într'o şi mai vastă scenă pentru concerte şi pentru reprezentaţiuni dramatice.

În faţa acelei scene, dar cu proporţiuni mai reduse, deşi cu decoraţiuni mai somptuoase, se va înălţà loja familiei regale.

Între aceste două secţiuni de căpetenie, la o înălţime tocmai bine potrivită pentru vedere, se destinde câte o fâşie netedă de părete semicircular, având trei metri şi jumătate ca lăţime şi aproape treizeci şi cinci metri în lungul fiecării părţi. Ambele fâşii sunt de-opotrivă luminate, ziua, de cele douăzeci de ochiuri, care străpung jur împrejur cupola la baza ei; iar noaptea, ele vor primì şi mai multă strălucire dela lumina artificială, ale cărei nenumărate globuri şi pere de foc vor fi răspândite cu profuziune peste tot palatul Ateneului

până chiar şi de-asupra căldării tripodului dela culme, unde va arde un soare electric zărit din întregul oraş.

Vedeţi, doamnelor şi domnilor, că în dorinţele noastre, Ateneul român este, din toate privirile, un mare, un imens focar de lumini!

Să reintrăm însă, cel puţin cu gândul, în sala cea mare, căreia pretindem a-i dà o strălucire cu totul covârşitoare, mai ales prin subiectele reprezentate pe friza ei.

Şi care ar puteà fi acele subiecte?

Cât despre mine, îmi închipuiesc, ca într'un vis, că vom vedeà într'însele desvoltându-se, *în* şir *neîntrerupt*, toată istoria patriei noastre, tratată în scene pitoreşti, în vii şi atrăgătoare tabele, care se vor legà unele de altele, purtând însă fiecare coloarea specială a timpului său.

Colo, la dreapta, plecând dela picioarele uneia din ambele nimfe care, alături cu o liră, şed graţioş rezimate pe bolta pro-sceniului, colo pare că şi văd ivindu-se mai întâiu, în penumbra posomorâtă a străvechilor codri din lunca dunăreană şi sub aprigele piscuri ale Carpaţilor, nişte sălbateci vieţuitori ai timpilor preistorici, armaţi cu bolovani de stâncă şi cu trunchiuri de copaci, păroşi, zbârliţi, vânjoşi, dezvănuţi, sau abià acoperiţi cu piei de feare pădureţe. Ei vânează urşii din peşteri, cerbii cu late ramuri, zimbrii sau bourii cornuţi, şi dintr'înşii ei îşi dumică între fălci, sângeroasa lor hrană. Dar printr'un contrast de trufaşă sălbăticie, curând apar, tot prin sclipelile fabulei, desfrânaţii şi famenii Agarthyrşi, despre care Erodot ne spune că erau muiaţi numai în aur şi că trăiau viaţa de muieri.

De aci nainte vom intrà în realităţile trecutului nostru, mai bine cunoscut. Vom recunoaşte, minunat însufleţite de luminile coloritului, cele mai vii şi mai impunătoare scene din epica spirală a sculpturelor de pe columna lui Traian. Vom vedeà cum, în lupte crâncene, Dacii cu albe straie şi cu ţurcă miţoasă, îşi apără cu mândră desperare, în contra acvilelor daurite ale Romanilor, hidoşii lor balauri roşii ce fâlfâie ca prapuri d'asupra capetelor lor. Vom urmări apoi cu ochii

mersul triumfal al legiunilor latine şi vom vedeà cetele lor călări şi pedestre, trecând fără stavilă şi fără sfială podul aşternut de măiestreţul Apolodor preste luciul şi preste adâncăturile volburoase ale Istrului.

Statuă antică de marmură a lui Traian, din museul Regal dela Neapoli.

În capul lor, măreaţa şi blânda figură a împăratului Traian, va predomnì cu creştetu-i cărunt şi cu gestu-i profetic, întreaga sa oştire. El va atrage la s i n e toate privirile. Drept la mijlocul acestui semicerc, consacrat anticelor noastre anale, Traian, va răsărì, la un punct culminant, El, carele ne-a dat nouă, aci, şi naştere şi nume, şi vieaţă şi credinţă, El va străluci la acel loc, ca şi soarele ajuns la amiazi.

Sosirea, aşezarea şi traiul paşnic al colonilor romani în nouele lor sălaşe din provincia cucerită, vor da materie la scene mângâioase, vor deşteptà vechi amintiri ce încă din poporul nostru, cu totul nu s'aú şters!

Dar curând, cerul se va înnorà din nou. Vor începe să

năpădească hordele despre răsărit şi despre miază-noapte: mai intâi, Goţii cei nalţi, trupeşi şi spătoşi, cu chica şi cu barba roşcate; apoi Hunii cei mărunţi şi costelivi, cu faţa teşită şi spână, cu ochii răsleţi;... şi apoi alţii... şi alţii... şi alţii... tot Barbari peste Barbari, dând năvală unii d'asupra altora, îmbrâncindu-se şi încăierându-se unii într'alţii, în năprasnice şi ucigaşe lupte.

Va trebui un penel apocalyptic aceluia ce va adunà şi va risipi acele haite, care de care mai sălbatice, mai lacome, mai fieroase; pocite la chip, pestriţe în veşminte şi în armature, cumplite şi fioroase în faptele lor.

În acea babilonică învălmăşală nu se va uità însă nebiruita statornicie a Românilor. Sub viforul ce trece preste capetele lor, ei nu'şi părăsesc noua lor patrie. Nimic nu-i sperie. Nimic nu-i poate deslipì, nici gonì, nici stârpì din înfundăturile munteneşti, unde ei s'au tupilat, ca într'un adăpost vremelnic. Ei simt că *al lor* e pământul ce li s'a dăruit de Traian şi că *al lor* el va rămâneà de veci. Cu românească credinţă în pronia cerului şi în virtutea sângelui lor latin, ei îşi zic pe toată zioa: «Apa curge, petrele rămân!... Să-i lăsăm să se strecoare. Ei, din loc pe noi nu ne vor clinti!» In toiul furtunelor, dânşii, Românii, îşi păstrează şi chipul originar al seminţiei lor, şi traiul, şi portul, şi credinţele străbune.

Şi bine fac! căci, din ce în ce milosul cer al patriei începe a se însenină. Pământenii prind la viaţă. Ei nu se mai ascund. Es la lumină. Se însoţesc cu vecini mai omenoşi de decindea şi, împreună, puterea mereu, mereu le creşte.

Atunci, — ca să închiăem cu falá acest şir de scene antice, — tocmai în laturea stângă a lojei regale — vom zărì pe vitejii aceia cari, vlăstărind din neamul românesc răsfirat pe amândouă malurile Dunări, şi-au întins puterea preste mai toată ţara dintre Carpaţi şi Balcani, au purtat-o chiar până pe clasicele piscuri ale Pindului şi, la al lor nume, au făcut să tremure, în Byzanţ, şi pe împăraţii Greci ai nouei falşe Rome şi pe cavalerii Cruciaţi ai apusului frăncesc.

Aci, ca un măreţ simbol al adevăratului Romanism în

Orient, ni se va înfăţişă, cu regeasca coroană pe cap, românul fecior al Asanilor, Craiul Ioniţă, ce 'şi ţinù domnia şi dincolo şi dincoace de Istru!

*

Grăbim, doamnelor şi domnilor, grăbim şi, în marea noastră grabă, ne întoarcem de îndată privirile către fâşia din partea opusă. Acolo, începând tot din laturea prosceniului, vom vedea desfăşurându-se a doua parte a istoriei Românilor, aceea a Voevodatelor noastre izolate, până la a lor contopire într'un nou Regat românesc.

Mai întâi, tot prin ceţile muntoase, ni se va năluci Negru Vodă coborând cu ceata sa, din plaiurile Făgăraşului la vale, înspre pustiele şesuri vlăştene; iar Dragoş mâindu-şi tocmai din Maramureş, legendara sa vânătoare până dincoace de apele Moldovei. Sunt acelea, vremurile descălicătoarii, când Românii, sătui de umilita ba chiar şi de viteaza pribegie, cătară din nou să'şi întemeieze cetăţi mai întărite şi silişti mai statornice.

De aci înainte, ca într'un vârtej de măreţe şi eroice fapte, vom zări, printre voevozii noştri de odinioară, vestiţi unii în războaie şi alţii în pace, vom zări colea, pe Alexandru cel Bun, pe Vladislav ori, pe Radu cel Mare deschizând, în ale lor ţări, căi de propăşire, prin drepte legiuiri şi înţelepte tocmeli; ici, pe Basarab Voevod nimicind, la strâmtorile Jiului, pe Unguri, cu acea furie cânească a Românilor' — *furia canina Valachorum,* — despre care vorbesc cu groază cronicarii maghiari. Vom vedeà pe Mircea-cel-Bătrân apărându'şi patria de Turci cu prudentă voinicie; apoi şi pe Ştefan-cel-Mare răsipind pe Leşi la Dumbrava roşie, pe Turci, pe Tătari, pe Unguri, în nenumărate locuri, Ştefan carele, şi el, îşi sfârşì lunga, laborioasa şi vrednica sa carieră, regulând înţelepţeşte a sa moştenire, dupe putinţele urmaşilor săi, Ştefan carele, în cucernica-i grijă de ţară, 'ii împodobi pământul cu bogate şi mândre biserici, întrecute însă toate de acea minune a măiestriei artistice, cu care blândul Neagoe Voevod Basarab a dăruit, în Argeş, întreaga Românie.

Câte alte scene pline de însufleţitoare şi patriotice avânturi

ne-ar mai prezentà şi urmarea mai apropiată de noi a analelor române!

Şi'ntr'adevăr, iată că am şi sosit la un moment capital, la punctul culminant din mijlocul acestei serii, la acela carele,

Statuia lui Mihaiu-Viteazul, din faţa Palatului Universităţii din Bucureşti turnată în bronz de Carrier-Belleuse.

în astă parte, corespunde tocmai cu apariţiunea strălucită a lui Traian, pe friza opusă.

Aci vedem acum pe eroul nostru dela Călugăreni şi dela Mirislău, ajuns, prin nepomenita sa îndrăzneală, să atragă şi să coprindă în viteaza-i stângăcie, tot ce e neam de Român

dincoace şi dincolo de Carpaţi. Iată-ì iată pe Mihaiu al nostru Viteazul că abia apucă cu vieaţă ajunul acelei zile mărețe, în care èl s'ar fi învederat lumii, ca Rege al întregei Dacii-române! Deci, într'acel moment istoric, — ca fulgerul de iute, — ochiul luì va cătà ţintă la gloriosul străbun, - la înfiinţătorul acelei patrie române pe care dânsul, marele Mihaiu, — pentru o clipă cel puţin, — a adunat-o la o laltă din slăbănogita ei răsipire, a strâns'o 'n snop cu apriga-i secure, a apucat-o vârtos în braţe, şi a ridicat-o drept în picioare!

Cu mişeleasca lui jertfire de către vecinicii duşmani ai României, nu dispar însă cu totul figurile impunătoare din istoria ţării. Pe cumpănitul şi vrednicul unchiaş Matei Basarab îl vedem luptându-se, cu deopotrivă ispravă, în sferele culturei naţionale ca şi pe câmpurile de războiu; iar, întru toate, mai prejos nu voea să se lase nici rivalul său din Moldova, cutezătorul şi fălosul Vasile Lupu.

Apoi mai vin şi alte chipuri strălucite, ca al unui Şerban Cantacuzino şi al unui Dimitrie Cantemir. Aceştia se cearcă, şi unul şi altul, după puterile lor, să deslipească ţările române de tâmpita barbarie a Otomanilor şi să le îndrepteze maì în grabă spre civilizaţiunea apusului.

Figura mai discoloră şi mai şovăindă a martyrului Constantin Brâncoveanu prevesteşte, în mod tragic, umilirea ce, pe timp de un secol, are să sugrume de aci înainte pe bietul neam românesc.

Dar, până a nu ne cufundà în aceste triste întunecimi, să nu uităm a zice că, prin toate acele tabele ale trecutului au să se prefire cu onoare, şi fizionomiile caracteristice ale unor scriitori de frunte, ca Urechii şi Costinii, ca Năstureii şi Grecenii, ale unor capi lăudaţi ai bisericei, ca Dosofteii şi Antimii, ale unor femei chiar, exemple de tărie sau de blândeţe, dulci sau aspre figure care vor învià şi ele, cu farmecul femeiesc, imaginile traiului naţional din trecutul Românilor.

Ajungem însă, — ori şi cât am voì să-l ocolim, — ajungem la locul unde tabelul cată să se întunece. Atunci, a sosit periodul de jàle, când ţările noastre au căzut, slăbite, prada

agenţilor fanarioţi ai Turciei. . . . . Mă întreb cu ce colori spălăcite şi serbede va puteà artistul să stigmatizeze acele timpuri fatale?

Cât despre mine, n'aş ştì cum să-l povăţuiesc mai bine decât îndemnându-l să se inspire, atât spre a înjosì pe împilători, cât şi spre a deschide o zare mai luminoasă pentru cei împilaţi, să se inspire, zic, din câteva versuri scrise, tocmai în anul 1821, la momentul când răsăreà din poporul oltenesc eroul liberator Tudor Vladimirescu. Acele versuri sunt ale Văcărescului, poetul liric, dar une ori şi filosof şi prooroc, Văcărescu cel cu *Primăvara amorului* şi cu *Ceasornicul îndreptat*. Ele zic, într'o izbucnire de dreaptă scârbă şi mânie, care nici azi nu şi-a perdut tăria:

Aidi, Române! căci e vreme
Decând ţara ta tot geme,
Suferind ruşini şi groaze
Sub cumplirea multor loaze.
Aidi, voinice! te arată
Că tot eşti ce-ai fost odată,
Cu unire şi cu minte,
Cu de arme drepturi sfinte,
Cerul slava ta voieşte!
Aidi, voinice! biruieşte!

Şi într'adevăr Românul a biruit! Din ce în ce vedem orizontul naţional înseninându-se, limpezindu-se. Cam greu o duc câtva timp domnii pământeni, încă sfioşi, încă umiliţi. Dar Românii au prins la inimă. Ei păşesc încetinel şi cam pe dibuite, sub palida lucoare a primelor zori, ce vestesc o nouă zi de viaţă naţională.

Însă iată, luceafărul dimineţii începe a se ivì. Intr'ale lui mijiri, distingem un chip neaoş-românesc carele adună în mâna sa îndrăzneaţă două crâmpeie de sceptru şi plămădeşte cu ele tulpina unui regat. Tot el ca prin farmec, face într'o zi, din patru milioane de proletari clăcaşi, o ţară întreagă de moşneni, o ţară în care toată suflarea de om îşi are partea sa din pământul patriei.

De acì înainte soarele României poate să răsară! Noul Ales al ţării, odraslă de o mie de ani regală, va află braţe de săteni români gata să-l secundeze pe câmpurile de vitejie

şi să-i câştige, cu a lor voinicie, oţelul din care El îşi va croì coroană de Rege românesc.

Chipul mândru al Alesului nostru, al învingătorului dela Plevna, îl vom vedeà atunci profilându-se, cu dreaptă semeţie, pe radiosul cerc al soarelui răsărind la orizont!... Şi astfel, chiar d'asupra locului unde El va veni să ieà parte la sărbătorile luminătoare ale Ateneului, se va încheia şi a doua serie de scene prin care penelul va trădà viitorimii, în urma tutulor măririlor şi nevoilor României, lăudatele şi glorioasele Lui fapte!

Iată! acesta e visul meu.

Dar mie îmi lipseşte, doamnele şi domnii mei, darul de a-l zugrăvì în colori, mai mult chiar decât acela de a vi-l descrie prin grai. Vi l-am spus însă, cum am putut, numai şi numai pentru ca şi d-voastre să-l visaţi, şi. . . . din răsputeri să lucrăm cu toţii la a lui realizare!

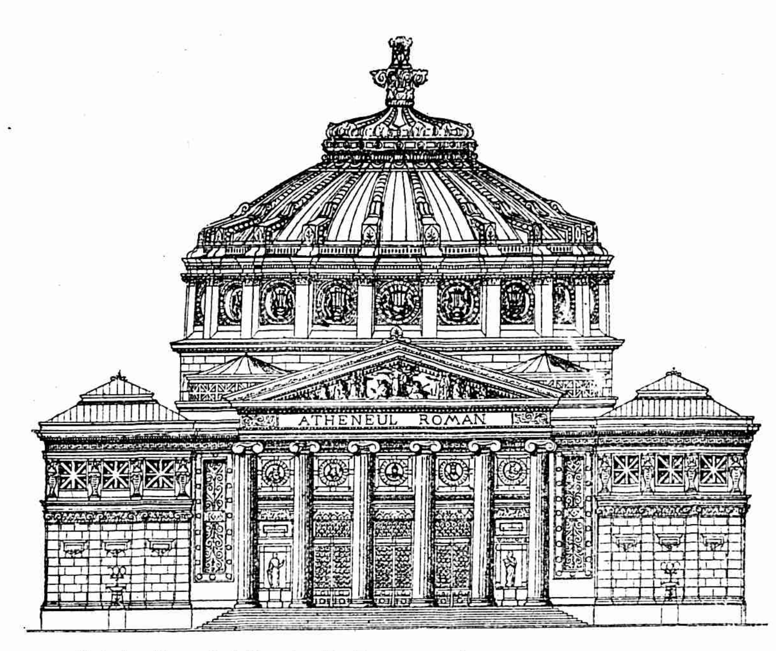
Vine-ne, pentru aceasta, întru ajutor, cele două mari patroane ale *Ateneului Român:*

Zeiţa înţelepciunii, antica

PALLAS-ATHENA,

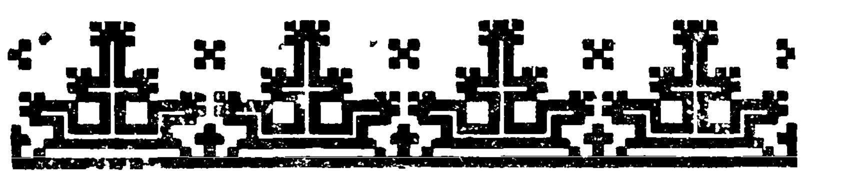
şi mult încercata, dar şi mult iubita noastră patrie,

ROMÂNIA!

Faţada *Ateneului Român* din Bucureşti, după desemnul arhitectului Alb. Galleron.

Însemnare relativă la ilustraţiuni.

Heraldica națională [1])

PATRUPEDELE ANDROCEFALE FIGURATE ÎN MONUMENTE ȘI ORIGINEA LOR

I.

Arare ori ni se întâmplă nouă, Românilor, să avem a tratà cestiuni de heraldică națională.

Nu cumva provine aceasta din faptul că noi suntem un biet popor de plugari, al cărui unic titlu de nobleță este numele pe care l-am moștenit dela străbuni, pe care l-am păstrat cu sfințenie, însușindu-l timp îndelung calității noastre de plugari, numele nostru etnic de *Români*, fala și mândria noastră?

Și într'adevăr, de câte ori în monumentele vechi ale țării, ni se întâmplă să dăm peste vre-o efigie heraldică, o stemă nobilară, un *hierb*, cum ziceau cronicarii noștri, se naște de îndată întrebarea: de unde oare provine acel semn distinctiv al unei provincii, al unui neam sau al unei personalități?

În de obște, cercetările ce facem pentru asemenea dovediri, ne duc, — aș puteà chiar zice, ne rătăcesc — afară din cercul noțiunilor curat naționale.

În deșert s'au cercat unii, cu zadarnice iluziuni de arheologie, să întemeieze capul de bou al stemei moldovenești, pe vre-un bucraniu, sau vre-o hârcă de vită cornută ce va fi ornat un altar roman, aflat pe malurile Siretului. Nu e nici o dovadă ca zimbrul vechiului principat de peste Milcov, ca *fiara buiacă*, a lui Dragoș și a Mitropolitului Dosofteiu, să fi eșit din dreapta prăsilă a juncanilor gonitori cari au tras

[1]) Vezi *Convorbiri Literare*, 1908 p. 498 sg.

brazda Romei quadrate, pe muntele Palatin. Şi cu toate acestea, nu e mai puţin învederat, că imaginea emblematică a capului de bou pare a aveà, în părţile noastre, ca şi aiurea, o existenţă de zecimi de ori seculară.

Apoi oare avem noi, ceştia de dincoace de Milcov, mai mult drept de a pretinde că al nostru biet corb român, cumziceà acum vre-o 51 de ani Văcărescu, a fost odinioară chiar aquila romană, şi că dânsa, la noi, a scăpătat, de odată cu mărirea naţiunii? Că *aquilă*, corbul are a se face «când orice Român va fi Roman, mare în războiu şi în pace», aceasta a fost negreşit, o fericită prevedere a poetului. Un asemenea fenomen de transformism în însemnele ţării, l-am văzut toţi, cu bucurie efectuându-se, în zilele noastre, ca un simbol al renaşterei virtuţilor străbune. Simţimântul patriotic îl aprobă pe deplin; dar dacă ne vom coborî cu spiritul rece până la minuţioase investigaţiuni de pură heraldică, tare îmi e teamă că cuibul nostru muntenesc nu-l vom dibuì tocmai în tufişul smochinului Ruminal, nici între crăcile stejarilor din Exquilin.

Dacă nu's *romane* nici vechile steme ale ţărilor romane cum oare am crede că aŭ să fie de origină curat românească alte figuri curioase, ce de altmintrelea nu prea des zărim pe unele monumente antice din patria noastră? Când pe vechi peceţi ale oraşelor ori ale particularilor distingem, sau o efigie de sfânt creştinesc; sau o emblemă cu totul topică, adică sau un product local, sau vre-o însuşire personală, curiozitatea noastră este, mai adesea, destul de lesne satisfăcută. Dar nu totdeauna avem a face cu vre-un snop de grâu, cu vre-un butuc de viţă, cu vre-un stup de albine, vre-o capră pe stânci, vre-un hram bisericesc sau vre-un toiag de dregătorie, care să simbolizeze, în mod naiv, producţiunile naturale ale unor ţinuturi, patronagiele consfinţite ale unor târguri, sau poziţiunea socială a unor individualităţi.

Uneori se întâmplă, chiar şi la noi, de ne minunează nişte figuri ciudate, neobişnuite, monstruoase, care, invederat, nu

pot aveà alt înţeles decât acela al unor steme heraldice. Unul din cazurile cele mai interesante ce mi s'au ivit până acum este, fără îndoială, figura unui patruped aripat şi cu chip de om, purtând pe cap cunună. Noi îl ştim că se află în zidul exterior al bisericii sfântul Nicolae din târgul Dorohoiu.

Am semnalat această figură mai în anii trecuţi, vorbind de acea biserică a sfântului Nicolae, clădită de Ştefan cel Mare, drept aducere aminte, zice-se, de bătălia ce el câştigase asupra Polonilor, pe şesul dela Ionăşeni şi dela Vârful-Câmpului, d'a lungul Siretului. În acea biserică se şi văd zugrăviţi pe pereţi, ca ctitori ai ei, marele Voevod — asemeni cu portretul lui din biserica sfântul Nicolae din Iaşi,— saţia sa, Doamna Maria şi fiii lui, Bogdan, Ştefan şi Petru, Voevozi.

Exteriorul edificiului, în cea mai mare parte, prezintă acum pereţii netencuiţi şi lucraţi din piatră cioplită şi din cărămizi mari; unele cărămizi sunt chiar smălţuite. In zid se văd două rânduri superpuse de scobituri sau firide boltite, în care se zice că au fost zugrăvite chipuri de sfinţi, dar astăzi, toată acea decoraţiune externă este foarte degradată. Ceea ce a rămas dintr'însa mai aparent consistă într'un oarecare număr de medalioane sau rotocoale de terra-cotta, smălţuită în diferite nuanţe, trecând dela galbenul cel mai palid limoniu, prin galbenul închis, până la cafeniul întunecat şi până la tonurile cele mai variate ale verdelui-prăzuliu, smarand, şi chiar verde marin, bătând în albastru. Fiecare din 'acele bliduri rotunde, cu diametrul ca de 16 centimetre, poartă pe dânsul în relief, câte o podoabă sau o emblemă oarecare.

Este de observat, de altmintrelea, că ornamentarea cu cărămide şi olane, smălţuite în diferite culori, se obişnuià foarte mult în clădirile ţărilor noastre de cu două şi trei sute de ani mai înainte. Mai multe biserici, turnuri şi chiar case vechi şi-au păstrat acele decoraţiuni policrome până în secolul nostru. Chiar în ţinutul Dorohoiu mai avem şi alte exemple, cum bunăoară în biserica dela Hănţeşti şi în cea vestită a logofătului Ion Tăutu din Bălineşti. Muzeul nostru de antichităţi,

conţine vre-o câteva bucăţi de asemenea olane cu figuri aparente provenite dela Hănţeşti; pe una se observă un fel de balaur închipuit de smalţ galben, pe alta cojită de lustrul ei, se vede o scenă din Biblie, Adam şi Eva cu pomul ştiinţei între dânşii.

Dar să ne întoarcem la medalioanele cu reliefuri ce stau încă pe biserica sfântului Nicolae, din Dorohoiu. Nici unul dintre acestea nu e mai curios şi mai interesant decât acela pe care destingem o mândră fiară de sex bărbătesc, cu cap de om. Labele ei sunt terminate prin ghiare cu trei zimţi; la spate, coada i se sumete în sus cu trufie şi să răsfoieşte la vârf într'un cap de balaur; pe şoldurile dobitocului se dezvoltă aripi întinse; iar de-asupra gâtului, se înalţă semeţ un cap omenesc, spân şi fără barbă.

Fig. 1

De asta nu-i mirare, căci fără barbă erà şi Stefan Vodă, ctitorul bisericei. Aceasta este, Domnilor, într'o cestiune aşà de mult controversată ultimul verdict. Sper că nimeni din colegii mei de aci nu mă va dà de minciună.

Ca şi al Voevodului, creştetul omenesc al fiarei de pe blidul şmălţuit dela Sf. Nicolae, e încununat cu o largă coroană crestată şi înflorată.

Această fantastică fiinţă, cu măreaţă şi fioroasă înfăţişare nu poate fi altceva decât emblema, decât stema sau **hierbul** unei localităţi, unei poporaţiuni sau unei familii nobiliare de prin vecinătate. Locul unde o aflăm, adică partea nordică a Moldovei, este precum ştim, una din regiunile ţării unde, mai îndelung şi mai târziu poate decât aiurea, mai multe seminţii şi neamuri de origină diverse au vieţuit şi au domnit pe rând. Ştim că odinioară Mongolii şi apoi, în nenumărate rânduri, Tătarii, — şi acéştia viţă turanică — au stăpânit, în acele locuri, pe Românii şi pe Rutenii, cari alcătuesc fondul popula-

ţiunii. Ne întrebăm dacă nu cumva acea sălbatecă fiară cu cap de domnitor, nu va fi fost chiar în al XV-lea secol, o amintire a domnirei asiaticilor despre nord în ţara lui Stefan cel Mare? Dacă acea curioasă imagine nu se va fi păstrat, ca un semn de origină turanică, în vre-o stemă heraldică din partea locului?

Cercetări speciale asupra patrupedelor androcefale ne-au dat convingerea că această combinaţiune teratologică este cu totul o plăzmuire a spiritului turanic, pe care o regăsim cu zecimi de secoli înaintea stemei dela Dorohoiu, reprodusă pretutindeni unde se dovedeşte, şi chiar numai se bănueşte, ca să se fi exercitat vreodinioară o influenţă a seminţielor din nordul Asiei.

Drept e a spune că nici popoarelor de origină ariană nu le lipsesc, în tradiţiunile lor religioase, oarecare fiinţe mitice ale căror tipuri sunt formate din îmbinarea hibridă a omului cu calul. Indianiştii din secolul nostru, şi mai cu seamă renumitul filolog german, Adalbert Kuhn, în frumosul său studiu asupra «*Coborîrii focului pe pământ* (Die Herabkunft des Feuers)» a arătat, în modul cel mai ingenios, cum Elenii au păstrat, în a lor mitologie, amintirea anticei tradiţiuni vedice, atingătoare de cereştii *Gandharvaşi* acei repezi şi noroşi olăcari ai lui Indra, zeul furtunatic al cerului. Pe *Gandharvaşii*, pe acei fugari atmosferici ai Indiei primitive, Grecii, mai puţin nebuloşi în imaginile lor, i-au prefăcut într'o turmă de sălbatici şi zgomotoşi Centauri, cu trunchiuri vânjoase de oameni şi cu şale de armăsari. In monumentele grece din perioadele arhaice, Centaurii ni se prezintă având ntregi picioarele de dinainte de formă omenească, astfel încât natura lor cavalină pare a fi cu totul subordonată celei omeneşti.

Nu însă tot aşa ni se înfăţişează, în cele mai vechi producţiuni ale artei asiatice din Chaldeea şi din Asiria, unii monştri impunători, cari pe un trup complect de leu sau de taur, înalţă în sus un cap de om. Aceia, de sigur, nu ne amintesc nici o legendă ariană. Numai din ţările despre miazănoapte ale Asiei ne vine imaginea unui *taur ceresc* şi unui

leu aripat cu feţe omeneşti. In străvechile ruine ale Chaldeei, în inscripţiuni pe cari ştiinţa modernă a descifrat, sub caracterele cuneiforme, legendele turanice ale populaţiunilor primitive, denumite acum *Sumiri* şi *Accazi*, acolo, pe cilindre portative de porfir şi de bazalt, vedem gravate asemenea animale simbolice, încăierându-se în luptă cu *Izdubar*, eroul

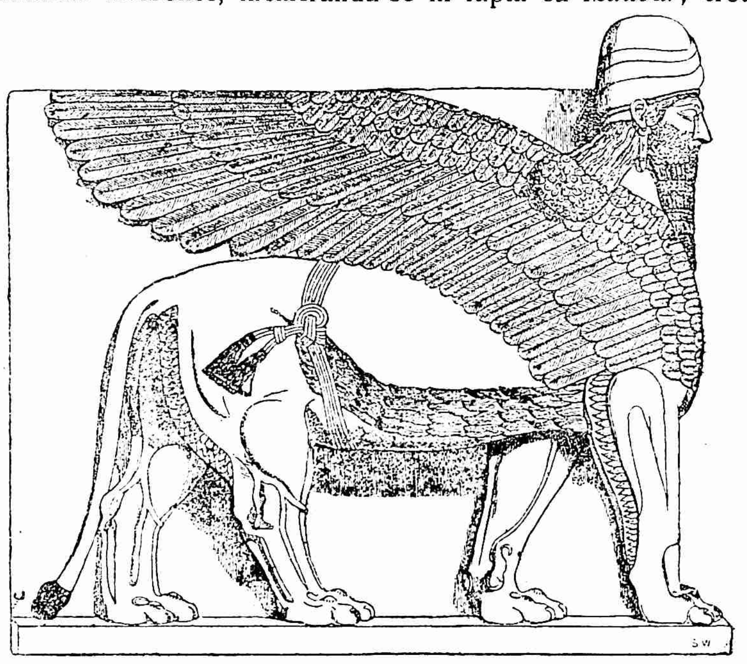

Fig. 2.

II.

cuşit din Ereh şi cu credincioasa lui slugă *Hea-Bani*, omul cu cap de dobitoc [1]. In acele barbare gravuri, de trei şi patru zeci de ori seculare, de o potrivă viteaz în luptă ni se vădeşte sluga cu stăpânul, şi parcă auzim pe Hea-Bani strigând din răsputeri lui Izdubar, precum, în vechile noastre cântece popo-

[1]) Ioach. Mènant. *Recherches sur la Glyptique orientale*, Tom. I, p. 84, fig. 40.

rane, strigă Nedea, slugă credincioasă, către Ştefan, sau către eroul din Calomfireşti:

Dă şi taie Radule,
C'aci nu-i pe boierie,
Ci-i numai pe vitejie!
Taie, tu, mijloacele.
Că eu taiu marginile!

Fig. 3.

Dar, chipurile de monştri androcefali, aduse mai întâi în centrul Asiei de către seminţiele nordului, au rămas stăruitoare, ca şi multe alte credinţe de-ale acestora, în regiunea Tigrului şi a Eufratului, până şi sub domnirea Babilonienilor şi Ninivitilor. Nenumăraţi sunt şi acum coloşii de tauri şi de lei androcefali, aflaţi în ruinele din Kuiungik, din Behistun şi din Nimrud. Sub numirile accadiane, adică turanice, de *Schedi* şi de *Lamasi*, regele Asarhadon şi urmaşii lui, au înălţat, pe porţile pe unde se intrà în palatele lor, statue uriaşe de lei şi de tauri cu aripe de vulturi şi cu capete de om. Acelor paznici bărboşi, păroşi şi cu coifuri cornute, acelor genii înfricoşaţi şi nedormiţi, le încredinţau regii Babiloniei şi Ninivei sarcina de «a păzì preumblările lor regale, de a «vegheà pururea asupra locuinţei lor, de a gonì pe cei răi «dintr'însele şi de a veselì în ele inimile lor» [1]). Aşa se exprimă inscripţiile cuneiforme din Niniva.

Mai la urmă, când peste aceste regiuni se întinse domnirea Iranilor, ei nu lepădară acele măreţe figuri, nici din decoraţiunea arhitectonică a reşedinţelor regale din Persepolis [2]), nici chiar din istoria lor legendară.

[1]) Stanislas Guyarg. Revue de l'histoire des Religions, t. I.
[2]) Conte A. Floredin, *Voyage en Perse*, pl. XIV, LXII, LXXXII, p. 343.

Sfânta carte a lui Zoroastru, *Zend-Avesta*, aminteşte tot mereu, pe lângă *Gaiomart*, adică «primul om curat zămislit pre pământ», aminteşte despre «taurul cel curat şi harnic, *Varchak*» tovarăşul său nedespărţit, acela carele a fost baştinea şi ocrotitorul vitelor, cailor şi păşunelor. Iar epopea naţională a Perşilor, *Cartea Regilor «Şah-namehul»*, vorbeşte şi dânsa despre acele fiinţe mitice, punând în fruntea regilor Iranului, pe *Kaiumors*, sub care s'a rânduit, spre a se războì cu *Divii* răsculaţi, o gloată nenumărată de fiare, lei, tigri şi leoparzi. Urletele lor înspăimântară de îndată pe vrăjmaşi şi, după o crâncenă luptă, regele biruitor «jupuì de a sa piele pe *Divul* cel negru, din creştet până în tălpi, îi reteză ţeasta monstruoasă, o asvârlì sub ale sale picioare şi o călcă ca un ce netrebnic şi spurcat!»

Citând din poema naţională a lui Firdusi, o scenă de o barbarie aşa de feroasă şi demnă numai de acele neamuri care au purtat numirea de «biciul şi urgia lui Dumnezeu», ne vin aminte figurile unui curios monument, descoperit abia de câţiva ani, la 1881, într'o movilă din ţara Cazacilor de pe Cuban; la staniţa Siverskaia, între Anapa şi Ecaterinodar. Pe vremile vechi, acea parte de loc, aşezată la nord-est de Caucaz, a purtat numirea de *Sindice* şi erà străbătută de râul Cuban, căruia Ptolemeu îi ziceà Vardunes, iar Strabon, Hypanis. Pe acolo s'au strecurat odinioară, coborând din regiuni mai septentrionale ale Asiei, leagănul şi cuibul prăsilei lor, cârduri, cârduri de poapoare turanice cari cotropiseră Asia centrală, dela munţii Himalaia şi dela Paropamise, până la Urali şi la Caucas. Intre aceste două ultime şire de munţi, se deschideà pentru ordele asiatice despre nord, o largă trecătoare către Europa, aşternută pe malurile şese ale mării Caspice. Acela e bărăganul pustiu şi neţărmurit, de care vorbeşte ilustrul nostru compatriot, voevodul Moldovei, Dimitrie Cantemir, când, pe la 1727, ne spune, în Hronicul său românesc: «Tragu-se câmpii aceia (ai Kapciacului) din apa Donului până în China, trecând peste apa Volgăi, alăturea cu Usbekul, pe care câmpi dusu-ne-a vremea a-i vedeà».

În numitul gorgan de pe malul Cubanului, la Siverskaia, s'a aflat, zicem o placă de aur, groasă şi rotundă ca de vre-o 15 centimetri în diametru. Pe ea se văd într'un cerc împresurător de viţe, patru ciudate figuri scoase în

Fig. 4..

relief. Pe de o parte, este un tânăr, îmbrăcat cu o scurtă tunică romană, încins la brâu, încălţat cu iminei bizantini, purtând pe cap şi la gât două cercuri încolăcite şi ţinând în mână un topuz sau buzdugan, insemn al comandamentului în războaie. El şade călare pe un patruped cu trup şi labe de leopard, a cărui piele e împodobită cu foi de iederă. Fiara aleargă în fuga mare, iar deasupra lungului ei gâtlej se în-

nalţă un cap de om pleşuv, cu o largă gură căscată ca aceea a măsciior teatrale din antichitate. Sub picioarele animalului se zăreşte, azvârlit jos pe pământ, un cap de om retezat dela grumazi.

Fără de a ne mai oprì aici asupra celorlalte două personagii de pe această preţioasă placă, unul înarmat şi încoifat ca o Minervă sau ca un Mart, celălalt, o femee de sigur, goală şi hidoasă ca o Venere barbară, în jurul căreia s'a încolăcit un şarpe; fără de a mă ocupà mai mult de aceste problematice zeităţi, cată să constatăm că am regăsit şi acì, sub forme mai apropiate de arta greco-romană ajunsă însă la scăpătarea ei, am regăsit zic pe acea fiară asiatică cu capul de om. Totul ne dovedeşte că placa de aur dela Siverskaïa a fost lucrată de un popor barbar al Sciţiei meridionale, carele, cât de târziu pe la începutul erei creştine, a voit să imiteze arta occidentală în decadenţa ei. Acest giuvaer grosolan este negreşit un specimen din cele mai interesante ale industriei curate şi bastarde ce se născù din contactul lumei europene cu barbarii asiatici veniţi despre nord.

Fig. 5.

Constatăm cu o deosebită curiozitate că într'însul se regăseşte, sub o înfăţişare oare câtva elenizată, o odraslă târzie eşită fără îndoială din anticii *Schedi* şi *Lamasi* ai Sumirilor şi ai Accazilor. După mulţi, foarte mulţi secoli, aceşti monştri androcefali ajung deodată cu închinătorii lor, cu Turanii asiatici, a se apropià din ce în ce mai mult de Europa.

Dar, oprise-vor ei la marginile continentului nostru? Nu. Au trecut la mijloc, poate şapte şi opt sute de ani, şi credința în patrupedele androcefale a pătruns până în țările dunărene, romanizate de Traian. Acest fapt ni-l dovedesc mai multe bucăți din splendida colecțiune de 24 vase de aur descoperite în 1799, în preajma târgul ețului Sân-Micleuşului-Mare din ținutul Torontalului, în Banatul Temişoarei. Caracterele orientalizmului se vădesc în formele şi în toată decorațiunea variată a acelor numeroase ploşti, ibrice, clondire, năstrape, tasuri, căuşe, chisele, pahare şi cornuri de aur, pe care însă aflăm totdeodată şi prețioase indicațiuni de cronologie şi de etnologie. Intr'adevăr, pe unul din acele tasuri citim, gravată cu litere greceşti, o inscripțiune care aminteşte despre: «*Vuila zoapanul* (adică jupănul, domnul) *Digeților*» şi despre un «*Vutaul, zoapanul Iazigilor* şi al altor popoare, urmaşi învederați ai Hunilor din Dacia şi din Panonia.

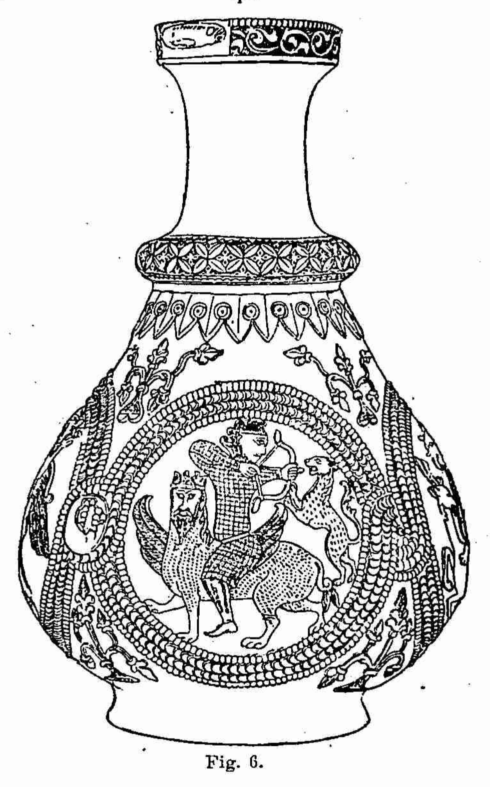

Fig. 6.

Câteva din ploscele şi ibricele cele mai mari au pe dânsele figuri de oameni şi de animale. Nu este aci locul de a le descrie pe toate. Vom semnală numai cinci scene, în care vedem bărbați tineri şi bătrâni, încălicați pe câte o fiară ari-

pată, al cărei cap arată un chip de om bărbos cu stranii cunune pe creştet. Călăreţii sunt uneori coronaţi şi dânşii : unul e un vânător asiatic care trage cu arcul într'un mic leopard ce-i stă în urmă; alţii sunt oameni în vârstă cari înalţă cu

Fig. 7.

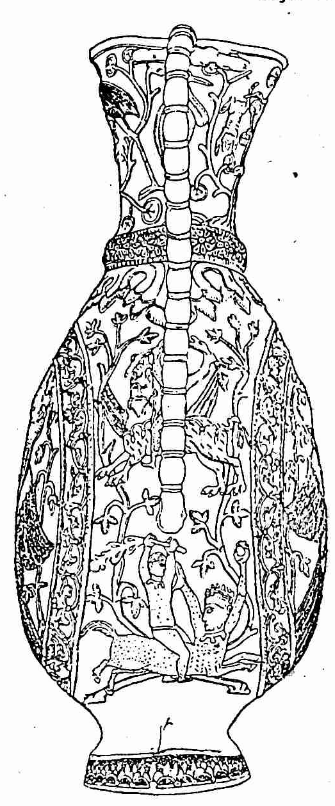

Fig. 8.

triumf deasupra capetelor, nişte ramure înflorate ; în fine, doi, sunt juni cu tichii pe creştet, cari gonesc din răsputeri pe fugarii lor, aceştia fără aripe, dar cu braţe omeneşti. Ei au, dar, mai mult înfăţişarea unor Centauri — probă evidentă de conexiune cu legendele învecinatei Grecii, — pe când fiarele androcefale încălecate de căpeteniile cele mai bătrâne de zei sau eroi asiatici nu pot fi decât o reproducere târzie a

străvechilor patrupede androcefale introduse de Turanii primitivi, de Accazi şi de Sumiri, în sculpturile Babilonului, ale Ninivei şi ale Persepolidei.

Ori că tare ne amăgesc, ori că într'adevăr am izbutit să arăt cum, pre căile Scitiei meridionale, legendarele chipuri ale seminţiei turanice au trecut de pre malurile Tigrului şi Eufratului, pe ale Cubanului; şi, de aci, au străbătut pe ale Tisei, de unde apoi, prin învârtejiri şi clătiri din ce în ce mai apropiate de viaţa noastră medievală, au lăsat urme învederate până şi pe malurile Siretului, ale Prutului, şi ale Jijiei. Dela Niniva până în Dorohoi, e negreşit departe, tot aşà de departe ca şi din vremea Sumirilor turani până în aceea a Turanilor Maghiari şi Tătari; — dar am avut grijă să însemnăm, cu luare aminte, şi locul şi vremea popasurilor succesive; astfel în cât calea cât de lungă am urmat mi se pare tot aşà de lămurit însemnată în spaţiu cât şi în timp.

III.

Totuşi, noi bănuim că această cale nu este unica pe care a urmat-o legenda turanică a patrupedului androcefal, spre a trece până şi în regiunile cele mai extreme ale occidentului european. Şi iată acum pe ce se întemeiază ale noastre bănueli.

S'au găsit în Franţa mai multe monete de aur şi de aramă bătute chiar înainte de cotropirea romană, de către popoarele celtice care, în Galia, locuiau pe ţărmurile oceanului Atlantic, şi mai cu seamă în peninsula Armoricană, până la ultimile ei confinii maritime. Acele monete ne arată, pe reversurile lor, patrupede androcefale, reprezentate în felurite moduri.

Abia s'ar puteà distinge varietăţile lor, după numeroasele triburi ce s'au servit cu ele, şi care sunt, de o parte Pictorii, Santonii, Lemovicii, Melzii şi Parisii, din centrul Galiei nordice; iar, de altă parte, tot vechii locuitori ai Bretaniei, ai

Vandei şi ai Normandiei, iar mai cu deosebire Venetii, Corisopitii şi Osisnii din Morbihan şi din Finister.

Printre monetele acestor triburi sunt unele în cari patrupedul sau calul cu cap omenesc, de pe revers, poartă pe şale o pasăre răpitoare: într'altele însuşi calul are aripe strânse pe şolduri. Cele mai multe însă ni-l arată înhămat la un crâmpeiu de car şi mânat pe goană de trunchiul unui vizitiu, care mai adesea ţine în mână o ramură de vâsc sau de ilice, (houx frances, ilex, latin) ori un băţ cu o răscruce în vârf; în cealaltă mână se vede adesea o verigă căscată. Se întâmplă chiar ca omul să şadă călare pe patruped, iar acesta mai în totdeauna sare sau calcă peste un trup omenesc, culcat la pământ. Acestea, ca şi multe alte semne particulare, par a fi steme ale feluritelor triburi din antica Galie apusană.

Negreşit că stilul foarte grosolan al acestor rude producţiuni ale vechei bănării galice, se deosebesc foarte tare de toate săpăturile pe piatră, pe metal şi pe lut, ce le-am descris până acum, ca existând în regiuni orientale. Totuşi monetele celtice, ca şi giuvaerul din Cuban, ca şi vasele din Torontal, destăinuesc o imitare, mai mult sau mai puţin degenerată a artei grece şi romane; dar şi din punctul de vedere al intenţiunilor simbolice, existând între unele şi altele, o învederată identitate. Cu toate disproporţiunile lor de timp, de loc şi de lucrare, ele au între sine o misterioasă dar neîndoiasă înrudire. Negreşit că nu Celţii din Armorica au făurit ploscele şi ibricele de pe malul Tisei, nici placa de aur de lângă Cuban, precum iar nici Sarmaţii din Scitia, ori Iazigii din Pannonia nu s'au dus să taie bani în Galia. Dar se poate foarte bine ca şi unii şi ceilalţi din aceşti barbari. să fi păstrat, d'a lungul timpilor şi prin regiuni cu totul diferite, un oarecare fond de tradiţiuni şi de simboluri, sorbite odinioară, în Asia, dintr'un isvor comun.

Şi cum doară ar fi putut să se petreacă aceasta, mai ales când e vorba de Celţii Armoricani?

Aici voi luà libertatea să emit o părere foarte cutezătoare care totuşi surprinde şi înspăimântă numai la prima ei rostire.

Noi credem a fi dovedit până aci cum că, la început, numai din închipuirea superstițioasă și fantasmagorică a popoarelor de viță turanică s'a născut un complex de datine mitice, din mijlocul cărora răsare mai cu seamă figura unui mare patruped androcefal, ca o emblemă a înțelepciunii omenești unită cu vârtoșia, cu repegiunea, cu năprăsnicia unor animale sălbatice sprijinite pe patru picioare. Pe de altă parte, natura sau specia diferită a acelor animale, care sub deosebite clime, vin să întocmească, împreună cu capul de om, o ființă minunată și mistică, acea natură schimbăcioasă dovedește un fapt pe care am avut prilejul de a-l observà și în alte rânduri; și anume, acela că: în simbolismul religios al vechimei, fauna, flora și chiar mineralele se prefac și se preschimbă, mai totdeauna, după regiunile unde aceeași idee a fost strămutată. Palmii Floriilor din Ierusalim devin la noi rămuri de salcie. Hisopul stropitor al lui David, devine în căldărușa botezului dela noi, merișor sau busuioc. Fiecare popor, instinctiv, se ajută cu ce are la sine, spre a simbolizà credințele moștenite de pe aiurea.

Ca să revenim însă la cazul de față, noi am constatat în Orient, că animalul androcefal, are uneori trup de leu sau de leopard, și alteori trup de taur; în Galia, aflăm însă capul omenesc încununând o formă de cal. Și calul și taurul, și leul și leopardul sunt într'adevăr patrupede înzestrate de fire cu tărie și cu iuțeală, sunt patrupede de o potrivă de năpraznice. Deci acelaș cuget le-a putut împodobì pe toate cu capete de om.

Dar încă odată ne întrebăm: cum doară ideile simbolice ale Turânilor au putut să pătrundă așa departe până în Armorica apuseană?

Nu credem a ne rătăcì în fantazii și în utopii de etnografie, declarând că în totdeauna ni s'a părut a recunoaște la pământenii Bretaniei și ai Irlandei, oarecari semne isbitor doveditoare de o înrâurire turanică asupra lor.

De almintrelea, toți învățații cari au studiat cu scrupulozitate vârstele preistorice ale omenirii europene, au fost siliți

să admită cum că, cel puţin, întreaga regiune nordică şi cea apuseană a continentului nostru, a găzduit, mai nainte de toate, o populaţiune de sânge finez, de origină uralică, siberiană. Pe aceea, mai în urmă, invaziunile ariane au respins-o, au gonit-o în părţile cele mai înfundate ale apusului. Însă, cu acei Finezi sau Turani preistorici, — oameni pitici, dar osoşi, cu capul mic şi rotund, negri la păr şi cu ochii răzleţi,— cu acea seminţie brachicefală s'au amestecat neapărat Kiruri şi Celţi, cei dintâi veniţi în Europa; pe aceştia, Galii, mai apoi sosiţi, i-au înghesuit în promontoriul şi în insulele occidentale din oceanul Atlantic. Dovezile acestei curcituri etnice, acestei impulsiuni de sânge mongolic în vechii locuitori ai Bretaniei, le învederează, paremi-se, până şi acum, atât tendinţele religioase, cât şi viaţa socială, ba chiar şi dispoziţiunile artistice ale populaţiunilor din acea regiune. Dacă limba vorbită încă şi azi de Bretoni, — o limbă celtică — pare să contrazică aserţiunea noastră, apoi să nu se scape din vedere faptul că, în tot cazul, într'un amestec intim de popoare mongolice cu altele ariane, limba flexitivă a acestora trebue fără greş să învingă, să absoarbă şi să înlocuiască pe cea rudimentară şi aglutinativă a celorlalţi. Acesta e un fenomen limbistic, în deobşte recunoscut. Aceasta e procederea neînlăturabilă, care a făcut pe Bulgarii de sânge turanic să primească, pe malurile Volgăi, o idiomă cu totul slavică.

Pe când Galiile nu fusese încă pătrunse de Romani, de Franci şi de Normanzi, negreşit că caracterele distinctive ale ramurii armoricane, adică nuanţele ei de împestriţare turanică, trebuià să fi fost şi mai accentuate decât acum. Dar, chiar în zilele noastre, nu sunt oare Bretonii, populaţiunea cea mai superstiţioasă din toată Europa? Credinţa lor în tot felul de genii mărunţi, vicleni şi răutăcioşi, Gnomi, Farfadeţi, Korrigoni, Loups-garoux şi fel de fel de Strigoi, de Stafii, de Iesme, de Vârcolaci locali, n'are ea oare aparenţele spiritismului întreţinut încă şi azi de preoţii Şamani, printre popoarele fineze şi mongolice ale mai întregi Siberii: Iacuţi, Ostiaci, Tunguşi, Ceremişi, Ciuvaşi, Votiaci şi alţii.

Ba chiar şi înfăţişarea fizică a Bretonilor, oameni scunzi şi spătoşi la trup, smezi şi costelivi la faţă, cu ochii mici şi rotunzi, cu părul negru şi prelins, nu se aseamănă dânsa cu aceia a oamenilor, din neamurile adineauri numite, cari locuiesc pe ambele cline ale Uralilor şi ale munţilor Altai? De sigur Bretonii, oacheşi şi îndesaţi, nu corespund întru nimic cu aspectul acelor Celţi din Galia centrală şi sudică, pe cari atâţi scriitori greci şi latini, Polibiu, Strabon, Dionisiu din Halicarnas, Cesar şi alţii, ne descriu cu deamănuntul, mirându-se toţi de a lor frumuseţe fizică, de înaltele lor trupuri albe şi mlădioase, de lungii lor ochi albaştri ca cerul, de pletele şi de bărbile lor, creţe şi bălane.

In fine, opuşi cu totul făloşilor şi zburdalnicilor Gali de odinioară, — şi poate chiar şi de astăzi — nu sunt oare Bretonii încăpăţânaţi şi îndărătnici la fire, parc'ar fi neam de Tătari, parc'ar fi neam de Maghiari?

Dacă în eresurile, dacă în chipul, dacă în firea Armoricanilor, regăsim aşa multe şi învederate urme de turanism, de ce oare n'am crede că şi calul cu cap de om de pre vechile lor monete provinciale, n'ar fi şi dânsul un simbol de aceeaş origină? Astfel ne-am explică cum răslăţirea de treizeci şi patruzeci de ori seculară a aceliaş mari seminţii septentrionale a dat succesiv naştere, şi taurilor androcefali din Chaldeea din Persia şi leilor ori leoparzilor androcefali din Cuban, de la Tisa şi din Dorohoi; în fine şi armăsarilor androcefali din Bretania.

Ne ferim deocamdată a insistă mai în delung asupra unor asemănări de natură etnică între locuitorii tutulor regiunilor ce semnalarăm pe rând. Dar, pare-mi-se, că nu ne-am prea abate dela adevăr, dacă printre actualii mălureni ai Prutului de sus, am recunoaşte oare care din caracterele fizice şi morale, constatate de noi la Bretoni.

IV.

Spre a pune capăt acestei obositoare, deşi repezi analize a diferitelor figuri de patrupede androcefale, reprodusă prin artă,

în timpi şi în locuri cu totul diferite, daţi-mi însă voie, să menţionez încă una din căile, prin care asemenea figuri s'au introdus în reprezentaţiunile artistice din veacul de mijloc al Europei. Această cale nu mai este cea etnică, pururea turburată prin revoluţiuni politice, prin bătălii înfricoşate, prin cotropiri de popoare, prin pustiiri de ţări. E calea liniştită a culturii, a civilizaţiunii prin care trec, amestecate, şi multe adevăruri şi multe plăsmuiri mincinoase.

Cum şi de unde au aflat, sau au scornit unii naturalişti ai antichităţii, şi anume elenul Ctesias şi latinul Pliniu, că, în regiuni depărtate, sub zona toridă, trăia un soiu de fiară numită *Martichoras* şi având trup de leu şi cap de om, aceasta nu s'ar putea explică decât prin svonul ce se făcuse în Europa antică despre fiinţa teratologică, hărăzită Asirienilor şi Perşilor de către străvechii Accazi şi Sumiri. Fabula *Martichorei* se păstră la Bizantini, şi aceştia o trădară, împreună cu multe basme şi icoane ale vechimei clasice, către popoarele din occident. De aceea adeseori întâlnim în poveştile şi în iconariile medievale cari poartă numirea de *Bestiarii*, chipuri de patrupede cu capete de om.

Voi cità numai, ca un analog occidental, bun de pus în comparaţiune cu fiara androcefală de pe candela smălţuită dela Dorohoi, voi cità, zic, un alt patruped, cu solzi pe tot trupul, cu ghiare de lei, cu coadă volvoi, cu gât de cal şi cu cap de om, îmbrobodit într'un fel de ţurcă, sau de glugă cu colţi de jur împrejur. Această figură este sculptată pe un stâlp de piatră, în catedrala gotică de la Saigny, în provincia Borboneză din Franţa. Biserica e clădită cu vre-o sută de ani şi mai bine înainte de a lui Ştefan Vodă, dar sculptorul stâlpilor a fost, se vede, un om mai cu ştiinţă de carte decât olarul din Dorohoi. Grămădind pe numitul pilastru tot felul de animale mitologice şi zodiacale — până şi un adevărat Centaur, — el a avut grijă să denumească bestia antropocefală cu porecla de *Manicora*. Noi credem că el a amestecat, în acest cuvânt neobişnuit, numirea animalului fabulos *Martichoras*, cu aceea a unui monstru mitic, pe care

Grecii îl împrumutase dela Fenicieni. Este aici vorba despre *Minotaurul*, în care, nu trupul erà de vită şi capul de om, ci din contră statura cea omenească şi căpăţâna, de taur cornut.

Prin această ultimă menţiune reamintită în treăcăt, credem a fi făcut nomenclatura complectă a figurilor fabuloase, în care omul se vede asociat unui patruped cu dimensiuni impunătoare. Vedem — fapt curios! — că nici uneia din marele seminţii ale vechiului continent, nici Turanilor, nici Semiţilor, nici Arianilor, nu le-au lipsit conceptul unei asemeni fiinţe fenomenale. Dar, în mintea Semiţilor, ea s'a prezentat sub forma minotaurului, trup de om şi cap de bou; deci a urmat convenţiunea statorită în regiunile chametice ale Egiptului, unde zeii au fost consideraţi mai toţi ca fiinţe zoocefale, adică au fost, în deobşte, coloşi umani cu capete de leu, de vacă, de berbece, de căţel, de pisică, de crocodil, de bufniţă ori de ibis.

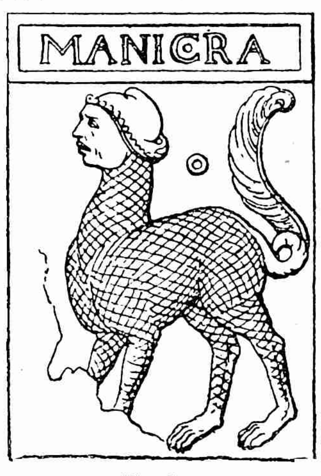

Fig. 9.

La Ariani, demoni curciţi au fost nebuloşii *Gondharvaşi* în India primitivă, şi apoi, eleganţii şi robuştii Centauri ai Grecilor, jumătate om şi jumătate cal.

Să nu uităm însă o curioasă şi nu încă bine explicată trăsătură de unire între Egipt şi Elada: aceea e figura hibridă a Sfinxei, a acelui monstru cu şele de leoaică şi cu trunchiu de femee, care azi încă stă, în ştiinţa arheologiei, ca o problemă cu totul singulară, ca o veşnică enigmă pentru care încă, nu s'a găsit un Edip întru toate veridic.

Dar, tipul cel mai stăruitor, cel mai dezvoltat, cel mai variat al teratologicei asociaţiuni, îl aflăm răspândit de popoarele turanice, pretutindeni unde ele, în orice epocă, au exercitat o înrâurire mai mult sau mai puţin directă. Turanicii,

Accazi şi Sumiri au dat Babiloniei, Asiriei şi Persiei, pe colosalii lei şi tauri cu corp de om, numiţi *Schedi* şi *Lamasi* Sciţii cei turanici din Rusia meridională au făurit leopardul cu cap de om, de pre rondola de aur dela Cuban. Hunii Iazigi de pe Tisa au reprezentat pe vasele de aur din Banatul Timişoarei, leii şi paraleii cu capete de om încoronate. In fine, în ţara noastră, pe biserica din Dorohoiu, cine mai ştie ce lifte de Mongoli ori de Tătari, cine mai ştie ce nemenie sau şi mai bine zis nemeşie de Unguri va fi lăsat, păstrată în amintirea poporului nostru, acea stemă fantastică, acel leu cu ghiare de criţă, cu coada de balaur, cu aripe de zmeu, cu cap de împărat?

De altă parte, în regiuni cu totul opuse ale Europei, noi credem că tot printr'o tradiţiune fineză sau turanică, moştenită din timpi preistorici, şi-au închipuit Celţii Armoricani, să tipărească pe banii lor de aur şi de aramă, figura unui cal în goană, cu aripele destinse pe spate şi cu cap de om semeţ şi învăpăiat.

Pretutindeni, aceste figuri par a simbolizà, — precum am mai spus-o — inteligenţa omenească mânând, folosind şi dominând năprăsnicia corporală a celor mai mari dintre animalele cu patru picioare, a acelora cari au mai multă putere şi iuţeală, mai multă virilitate şi sălbăticie, mai multă neînstrăinare, cari au un avânt mai aprig şi mai fioros!

Acest concept, acest simbol, acest *hierb*, a stăpânit, în curs de nenumărate veacuri, minţile celor mai vestiţi răsboinici ai părţilor răsăritene. Intr'însul un Dariu şi un Xerxes, într'însul un Atila şi un Gingishan, într'însul un Tamerlan şi un Batù şi toţi Kaganii Sciţilor Eftaliţi, şi toţi Mărzacii Tătarilor Nogai, ba chiar şi toţi Beennii Celţilor Armoricani. Intr'însul poate s'a încrezut, pe câmpii de bătaie dela Ionăşeni, ca într'o icoană strămoşească a neamului său nobilii şi vitejii soţi de arme ai eroului nostru românesc Ştefan vodă cel Mare!

25 Martie, 1889.

TABLA DE MATERII

TABLA DE MATERII